

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE YENİ ÇALIŞMALAR

Editör: Doç. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

ISBN:978-625-6643-80-2

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE YENİ ÇALIŞMALAR

Editör

Doç. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE YENİ ÇALIŞMALAR
Editör.Doç. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Baskı:Mart 2024
Yayıncı Sertifika No: 49837
ISBN: 978-625-6643-80-2

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm

GRI EKONOMİNİN YEŞİL DÖNÜŞÜMÜ: TÜRKİYE’NİN UYUM POLİTİKALARI VE MEVCUT PERFORMANSI5

Büşra AKIN

2. Bölüm

DEDE KORKUT HİKÂYESİNDE “ÜÇ, YEDİ VE KIRK” SAYI MOTİFLERİ 24

Ebru AKYÜZ

3. Bölüm

BİYOEKONOMİNİN SEKTÖREL ETKİLERİ: TÜRKİYE UYGULAMASI 38

Sema CANBULUT, Nur Funda TUTAR

4. Bölüm

SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL KALKINMADA ÖĞRENEN ŞEHİRLERİN ROLÜ 76

Filiz KUTLUAY TUTAR, Elif KABCUK

5. Bölüm

VAROLUŞÇU GRUP TERAPİSİ AÇISINDAN ÖLÜM KAYGISI 107

Dilara KUTLUKAYA ,Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK

6. Bölüm

ELEŞTİREL KURAM BAĞLAMINDA MARKSİZMİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: LUKACS, KORSCH, MARCUSE 136

İraz YAŞAR

7. Bölüm

**TOPLUMSAL CİNSİYET EKSENİNDE KADINLARDA
MADDE BAĞIMLILIĞI SORUNUNUN TOPLUMSAL
ARKA PLANI 156**

Musa YILMAZ

8. Bölüm

**“SHARENTİNG” VE MARKA İMAJİ: SOSYAL MEDYA,
EBEVEYNLİK VE HALKLA İLİŞKİLER PERSPEKTİFİ 174**

Özden ÖZLÜ

9. Bölüm

**MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLARIN
TMS 38 KAPSAMINDA MUHASEBELEŞTİRİLMESİ:
BULUT BİLİŞİM İŞLETMELERİ ÖRNEĞİ 192**

Yaşar ÖZ, Burak BİLGİN, Halim AKBULUT

10. Bölüm

TÜRKÇEDE PAYLAŞILAN BİLGİ VE SÖZDE SORULAR 222

Kadri KURAM

11. Bölüm

**THORNBURG’UN DEMİR ÇELİK YANILGISI:
TÜRKİYE’NİN STRATEJİK SANAYİ GÜCÜNÜN
İKTİSADÎ KULLANIMI 231**

Ümit Remzi ERGÜN

12. Bölüm

**TEKİNSİZLİK EKSENİNDE TÜRK KORKU SİNEMASINDA
MEKÂN VE TARİHİ MEKÂNLARIN KULLANIMI 265**

Gizem ŞİMŞEK KAYA

13. Bölüm

**1787-1792 SAVAŞINDA OSMANLI DEVLETİ’NİN
RUSYA’YA KARŞI YAPTIĞI İTTİFAKLAR 279**

Serhat KUZUCU

1. Bölüm

GRİ EKONOMİNİN YEŞİL DÖNÜŞÜMÜ: TÜRKİYE’NİN UYUM POLİTİKALARI VE MEVCUT PERFORMANSI

Büşra AKIN*

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
bakin@mehmetakif.edu.tr ORCID: 0000-0002-9857-7371.

ÖZET

Hızlı sanayileşme ve beraberinde hızla artan küreselleşme, ülkelerin üretim ve tüketim faaliyetleri ve kalıplarını çevre, doğal kaynaklar, toplum ve ekonomi üzerindeki riskleri artıracak şekilde değiştirmiştir. Ülkeler, vatandaşlarının yaşam standardı ve refahı üzerindeki olumsuz etkileri gün geçtikçe artan bu durumdan kurtuluş yolu olarak yeşil dönüşümü benimsemektedir. Bu doğrultuda bu çalışma, yeşil dönüşümün getirdiği değişim sürecinde Türkiye'nin mevcut tutumu ve durumu hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin "Avrupa Yeşil Mutabakatı"na uyum sağlamak amacıyla açıkladığı politikalara değinilmekte; "Avrupa Yeşil Mutabakatı" performansı, Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilen bazı göstergeler ışığında değerlendirilmektedir. Buna göre Türkiye'nin Yeşil Sanayi Projesi örneğinde olduğu gibi, 2021 yılında açıkladığı Yeşil Mutabakat Eylem Planı'ndaki hedef, plan ve eylemlere bağlı kalması, yeşil dönüşümde kararlı olduğunu göstermesi ve hızlı adımlarla ilerlemesi elzemdir.

***Anahtar Kelimeler:** Avrupa Yeşil Mutabakatı, Yeşil Dönüşüm, Yeşil Sanayi, Türkiye.*

ABSTRACT

Industrialization and globalization have changed the patterns of production and consumption at the expense of increasing the risks on the environment, natural resources, society and the economy. Countries are adopting green transformation as a solution to this problem, which negatively affects the living standards and welfare of their citizens. In this regard, this study aims to provide information about Turkey's current attitude and situation in the transition to green transformation. In this context, the policies announced by Turkey in order to fit the "European Green Deal" are mentioned. Besides, Turkey's "European Green Deal" performance is evaluated in the light of some indicators accepted by the European Commission. Accordingly, it is essential for Turkey to adhere to the goals, plans and actions in the Green Deal Action Plan announced in 2021, to show its stability in green transformation and to move forward with rapid steps in this process.

***Keywords:** The European Green Deal, Green Transformation, Green Industry, Turkey*

1. GİRİŞ

İktisadi büyüme, tüm ülkelerin birincil ulusal iktisadi amacı olarak kabul görür. Sanayileşmenin hızlanması, küreselleşme ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, üretim ve tüketim kalıplarını değiştirerek bu amacın sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Ancak hammadde ve enerji ihtiyacı düşünüldüğünde iktisadi büyümenin gerçekten sürdürülebilir olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Kaynakların sınırlılığı gerçeğine karşılık iktisadi büyümenin sınırını genişletebilmek mümkün müdür? İnsanoğlu yüzyıllardır buna çözüm olarak ya elindeki kaynakları verimli kullanma yolunu ya da yeni kaynaklar bulma veya mevcut olanı dönüştürme yolunu seçmiştir.

Tarihçi Hobsbawm (2020)'nin "Aşırıliklar Çağı" olarak nitelendirdiği 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren "küçülmeme" uğruna vazgeçilen ekolojik sorunların, bir nevi "iktisadi pastanın" tadını kaçırmaya başladığı görülmektedir. Hızla artan nüfusun üretim ve tüketim faaliyetlerindeki aşırılığı ve dünya kaynaklarını düşüncesizce kullanması, çevre kirliliği ve iklim değişikliğini beraberinde getirmiştir. Bu olumsuz etkilerin (dışsallıkların) gündeme getirilmesi, Greenpeace'in kurulduğu 1971 yılına ve Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansının (Stockholm Konferansı) düzenlendiği 1972 yılına dayanmaktadır. Ancak yıllardır konunun uzmanları ve çevreciler tarafından yapılan uyarılar, ekolojik tahribatın ve iklim değişikliğinin insan yaşamı ve yaşam alanı üzerindeki görünür etkileri (yangın, sel, kasırga vb. afetler, çevre ve hava kirliliği, salgın hastalıklar, mevsimlerin değişmesi) artınca somut bir problem olarak kabul edilmiştir.

Geçen 50 yıl boyunca iklim değişikliğinin sonuçlarına karşı önlem alınmasına yönelik çeşitli paneller, toplantılar ve raporlar düzenlenmiş olsa da iklim değişikliği ile mücadele üzerine yapılan tartışmalar, 2015 Paris İklim Anlaşması ile birlikte önleyici odaklı çalışmalara doğru evrilmiştir. Paris İklim Anlaşması, "sera gazı salımlarının (emisyonunun) neden olduğu küresel sıcaklık artışını, sanayileşme öncesi döneme kıyasla 2°C'nin altıyla sınırlamayı ve mümkünse 1.5°C'yi yakalamayı" hedefleyerek ülkeleri sorumluluk alma ve bağlayıcı hedefler koyma konusunda harekete geçmeye itmiştir. Paris İklim Anlaşmasıyla başlayan bu hareketliliğin küresel düzeydeki dönüm noktası ise Avrupa Birliği (AB)'nin 2019 yılında açıkladığı Avrupa Yeşil Mutabakatı (*The European Green Deal*)'dır.

Yeşil Mutabakat, AB'yi 2050 yılında "*net sera gazı emisyonunun olmadığı ve iktisadi büyümenin kaynak kullanımından ayrıştırıldığı, modern, kaynak açısından verimli ve rekabetçi bir ekonomiye sahip, adil ve müreffeh bir topluma dönüştürmeyi*" amaçlamaktadır (European Commission, 2019). AB, Yeşil Mutabakat ile bir yandan iklim ve çevre ile ilgili zorlukları aşmayı; diğer yandan

sanayi ve toplumu birlikte dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu “yeşil dönüşüm” hedefine ulaşırken ise komşuları ve paydaşları ile iş birliği içinde olmayı gözetmektedir.

AB’deki yeşil dönüşümden, önemli bir ticaret partneri olarak Türkiye’nin de etkilenmesi; dolayısıyla iktisadi ve toplumsal unsurlarını yeşil dönüşüme hazırlaması kaçınılmazdır. Bu doğrultuda, bu çalışma yeşil dönüşümün getirdiği değişim sürecinde Türkiye’nin mevcut tutumu ve durumu hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Buna yönelik olarak, bir sonraki bölümde Avrupa’nın yeşil dönüşüm için belirlediği Yeşil Mutabakat yol haritası karşısında Türkiye’nin genel olarak ve özellikle sanayi sektöründe benimsediği tutum ve politikalar hakkında bilgi verilecektir. Ardından Türkiye’nin “Avrupa Yeşil Mutabakatı” performansı, Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilen bazı göstergeler yardımıyla değerlendirilecektir. Son bölümde ise yeşil dönüşüme dair belirlenen politikalar ve mevcut ülke performansı ışığında elde edilen tespitlere değinilecek ve önerilerde bulunulacaktır.

2. AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI VE TÜRKİYE’NİN YEŞİL DÖNÜŞÜME UYUM POLİTİKALARI

Avrupa Yeşil Mutabakatı, 2019 yılında Avrupa Komisyonu tarafından AB için iklim ve çevreyle ilgili zorluklarla mücadeleye yönelik yeni bir büyüme stratejisi olarak ilan edilmiştir. Avrupa’yı iklim açısından nötr bir kıtaya dönüştürme hedefi taşıyan bu strateji, sürdürülebilir bir gelecek için kıtayı iktisadi ve toplumsal olarak dönüştürme amacını merkeze almaktadır (European Commission, 2024a). Söz konusu amaç, (i) 2050 yılına kadar net sıfır sera gazı emisyonu, (ii) kaynak kullanımından bağımsız iktisadi büyüme ve (iii) kimseyi geride bırakmama alt hedeflerini temel almaktadır. İktisadi ve toplumsal hiçbir unsurun dışarıda bırakılmadığı böyle bir çerçeveye sunarak AB, karşı karşıya olunan sorunun küresel olduğunun bilinciyle kendi sınırının ötesindeki aktörlerle iş birliğinin elzem olduğunu vurgulanmaktadır (European Commission, 2019).

Avrupa Yeşil Anlaşması’nın odak noktası, 2050 yılına kadar iklim açısından nötr hale gelme hedefidir. İlk kez 2021’de Avrupa İklim Yasası ile kabul edilen bu hedef, Yeşil Mutabakat ile sera gazı emisyonlarını 2050 yılına kadar aşamalı bir biçimde ortadan kaldırmak veya dengelemek (yani “net sıfır emisyona” ulaşmayı) biçiminde güncellenmiştir. Bu kapsamda 2030’a kadar 1990’a kıyasla “%55 daha az emisyon”, ara hedef olarak koyulmuştur. Ayrıca, komisyon, yine İklim Yasası uyarınca 2040 yılına kadar 1990’a kıyasla “%90 daha az emisyon” a yönelik ek bir emisyon tavsiyesi daha önermiştir (European Commission, 2024c). Belirlenen ve açık şekilde paylaşılan bu hedefler, AB ile ticari ilişki içindeki özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sanayi başta olmak üzere diğer

politika alanlarında izleyeceği rota ve belirleyeceği uzun vadeli hedefler açısından yol gösterici ve önemlidir.

Avrupa Yeşil Mutabakatı, iklimi koruyarak büyüme stratejisi olarak nitelendirilse de birden çok sektörde emisyonları azaltmak ve sınırlamak için teknolojik ve doğal karbon yutaklarını iyileştirme ve artırma, emisyon ticaret sistemi, kirliliğe bir fiyat belirleme ve yeşil dönüşüme yatırımlar yaratmayı ve bu sürece uyum sağlamalarını kolaylaştırmak için vatandaşlara ve iş alemine sosyal destekte bulunmayı içermektedir. Bu doğrultuda sanayi başta olmak üzere enerji, altyapı, ulaşım, tarım ve daha birçok alanda politikalar geliştirilmiştir. Dolayısıyla AB ve anlaşmayı kabul eden diğer ülkeler açısından *iklim değişikliği ile mücadelede uygulanacak politikaların yol haritası olmasına ek olarak aynı zamanda bir enerji, sanayi ve ticaret politikası, dış politika ve sosyal politika çerçevesidir* (Siddi, 2020; Düzgüt, vd. 2021). Bu politika reformlarının yardımıyla gerçekleşecek olan çok boyutlu dönüşümle birlikte mevcut “gri” düzenden yeni bir “yeşil” düzene geçilmesi öngörülmektedir.

Avrupa Komisyonu, Yeşil Mutabakat ile belirlediği iklim-nötr büyüme stratejisine paralel olarak iktisadi büyümenin motoru olarak görülen sanayi sektörünün yeşil dönüşümünü hızlandırmak için 2023 yılında Yeşil Mutabakat Sanayi Planı (*The Green Deal Industrial Plan*)’nı açıklamıştır. Planın sloganı, “Avrupa’nın net sıfır sanayisini liderliğe taşımak”; amacı, Avrupa’nın net sıfır sanayisinin rekabet gücünü artırmak ve iklim nötrlüğüne geçişi hızlandırmaktır. Yeşil Mutabakat Sanayi Planının dört temel ayağı bulunmaktadır (European Commission, 2023):

Birincisi, açık ve basitleştirilmiş bir mevzuatın varlığı ile ilgilidir. Buna yönelik olarak (i) net sıfır sanayi kapasitesine yönelik hedeflerin belirlenmesi ve hızla uygulanmasına ilişkin düzenleyici bir çerçeve sağlamayı amaçlayan Net-Sıfır Sanayi Yasası (*Net-Zero Industry Act*); (ii) önemli teknolojilerin üretimi için elzem olan nadir elementler gibi hammaddelere yeterli erişimin sağlanması ile ilgili olan Kritik Hammadde Yasası (*Critical Raw Materials Act*) ve (iii) tüketicilerin yenilenebilir enerji kaynaklarından daha düşük maliyetlerle faydalanması için düzenlenen “Elektrik piyasası tasarımında reform (*reform of electricity market design*)” girişimleri yürütülmektedir.

İkincisi, Avrupa’da temiz teknoloji üretimine yönelik yatırım ve finansmanı hızlandırmaya yöneliktir. Yeşil dönüşü hızlandırmaya çalışırken bir yandan da rekabet politikası kapsamında piyasada eşit şartlar sağlamayı amaçlayan bu temel ayak kapsamında Geçici Devlet Yardımları Krizi ve Geçiş Çerçevesi (*Temporary State Aid Crisis and Transition Framework*) ve Genel Grup Muafiyeti Yönetmeliği (*General Block Exemption Regulation*) revize edilmiş; temiz

teknoloji inovasyonu, üretimi ve dağıtımını finanse etmek için mevcut AB fonlarının kullanımını kolaylaştırılması planlanmıştır.

Yeşil Mutabakat Sanayi Planının üçüncü ayağı, sanayideki yeşil dönüşüm için gerekli becerilerin geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Bunun için hem AB hem de üçüncü ülke vatandaşlarını kapsayacak şekilde planlanan stratejiler: (i) stratejik sektörlerde beceri geliştirme ve kazandırma programlarının yaygınlaştırılmasına yardımcı olacak Net-Sıfır Endüstri Akademileri (*Net-Zero Industry Academies*) kurulması, (ii) fiili becerileri tanıyan bir 'Önce Beceri' yaklaşımının niteliklere dayalı mevcut yaklaşımlarla nasıl birleştirileceğinin değerlendirilmesi, (iii) öncelikli sektörlerde AB işgücü piyasalarına erişimin nasıl kolaylaştırılabileceğine çözüm bulunması ve (iv) becerilerin geliştirilmesine yönelik olarak kamu ve özel finansmanı teşvik etmeye ve uyumlu hale getirmeye yönelik önlemler alınması olarak sıralanabilir.

Dördüncü temel ayak ise yeşil dönüşüm için dirençli tedarik zincirleri oluşturmak için açık ticaret gerçekleştirilmesine ilişkindir. Bu kapsamda AB'nin ticari ortaklarıyla yapılan serbest ticaret anlaşmaları (*Free Trade Agreements, FTAs*) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün çalışmaları çerçevesinde, adil rekabet ve açık ticaret ilkelerinden sapmadan küresel iş birliği ve ticaretin yeşil dönüşümü desteklemesi amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa Tek Pazarı'nı da (*Single Market*), haksız ticari uygulamalara karşı koruma amacı da gütmektedir.

Avrupa Komisyonu, “net-sıfır çağı” olarak nitelendirdiği önümüzdeki yılların yeni iktisadi düzeninde, Avrupa'yı Yeşil Mutabakat Sanayi Planı aracılığıyla inovasyonun ve temiz teknolojinin merkezi haline getirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefini, yeni yeşil düzende yeni pazarların yaratılmasında, çığır açan (temiz) teknolojilerin geliştirilmesi ve pazara sunulmasında ve enerji sistemlerinin dönüştürülmesinde ilk ve en hızlı yatırım yapan olma idealine dayandırmaktadır. Fakat kendi sanayii için belirlediği bu dönüşümü, özellikle AB'nin ticaret ortakları olmak üzere diğer ülkelerin de dönüşüme uyum sağlaması ve sorumluluk alması durumunda başarılabileceğinin de farkındadır.

Türkiye'nin ve özellikle Türk sanayinin, AB'nin önemli bir ticaret ortağı olarak yeşil dönüşümden etkilenmesi beklenmektedir. Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamındaki Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (*SKDM, Carbon Border Adjustment Mechanism*), ülkemiz ticareti bakımından özellikle öne çıkmaktadır. Türkiye, bunun bilincinde olarak, öncelikle 2021 yılı temmuz ayında AB'nin politika öncelikleri doğrultusunda yeşil dönüşüm için belirlediği strateji ve eylemlerini Yeşil Mutabakat Eylem Planını ile açıklamıştır. Eylem planının gerekçesi olarak, Türkiye ekonomisi ve sanayisindeki yeşil dönüşümün, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir büyüme sağlamasının yanı sıra AB ve diğer ülkelere ihracatta rekabetçiliğin korunması ve güçlendirilmesi gösterilmiştir

(Ticaret Bakanlığı, 2021). Türkiye açıkladığı eylem planında, yeşil dönüşüm hedeflerini AB'nin politika öncelikleri doğrultusunda dokuz temel başlık altında belirlemiştir: “(1) sınırda karbon düzenlemeleri, (2) yeşil ve dögüsel ekonomi, (3) yeşil finansman, (4) temiz, ekonomik ve güvenli enerji arzı, (5) sürdürülebilir tarım, (6) sürdürülebilir akıllı ulaşım, (7) iklim değışikliği ile mücadele, (8) diplomasi ve (9) bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri” (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye'nin yeşil dönüşüm ile ilgili attığı ikinci önemli adım, ilk imzacılarından biri olduğu Paris İklim Anlaşması'nı Ekim 2021'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylamasıdır. Bunun sayesinde bu konudaki ciddiyeti ve kararlılığını göstermiştir. Paris Anlaşması sonrasında 2053'e kadar net sıfır emisyon hedefini ortaya koyan Türkiye, 2022 yılında ise güncellenmiş Ulusal Katkı Beyanını (*Nationally Determined Contribution, NDC*) Birleşmiş Milletler İklim Değışikliği Konferansı (27. Taraflar Konferansı, COP27)'nda sunmuştur. Böylece, 2030'a kadar %41 oranında emisyon azaltımı hedef olarak belirlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2024). Türkiye'nin iklim değışikliği konusunda belirlediği hedef ve stratejileri yürütme konusundaki kararlılık düzeyi, ticari ilişkilerini ve finansmana erişimini etkileyeceği için “yeşil dönüşüm”, kalkınma planları ve programları ile sektörel raporlarda (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023a, 2023b; Çevre, Şehircilik ve İklim Değışikliği Bakanlığı, 2024; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2024) kendine yer bulmaktadır. Söz konusu metinlerde vurgulanan ortak düşünce, önümüzdeki süreçte sanayi, tarım, hizmetler ve ticaret sektörlerinde gerekli düzenlemelerin yapılmasının kaçınılmaz olduğudur.

Yeşil Mutabakat Eylem Planında, Avrupa Yeşil Mutabakatının etkilerini en aza indirmek ve sanayide yeşil dönüşümü gerçekleştirmek için belirlenen bazı eylemler şunlardır (Ticaret Bakanlığı, 2021): (a) SKDM'ye tabi olabilecek öncelikli imalat sanayi sektörleri için yol haritası veya faaliyetlerin belirlenmesi, (b) dögüsel ekonomi çerçevesinde öncelikli sektörlerin belirlenmesi ve bunlara yönelik etki ve ihtiyaç analizi yapılması, (c) Yeşil OSB'lerin ve Yeşil Endüstri Bölgelerinin hayata geçirilmesi, (d) teknolojik altyapının güçlendirilmesi, (e) Sanayide yeşil ve dögüsel ekonomiye geçişe ve emisyon azaltımına katkıda bulunacak faaliyet veya projelerde uluslararası finansman kaynakları ve Katılım Öncesi Yardım Aracı (*Instrument for Pre-Accession Assistance, IPA*) fonlarının kullanımı, (f) Türkiye Çevre Etiketleri Sisteminin yaygınlaştırılması, (g) su tüketiminin fazla olduğu sektörlerde (deri ve tekstil) temiz üretim mevzuatının oluşturulması, (h) başta KOBİ'ler olmak üzere firmaların çevre etiketi ve atık yönetimi hakkında bilgilendirilmesi.

Eylem Planında, “lkemizde sanayinin yeşil dnmnn ve döngüsel ekonominin geliştirilmesi” hedefi için planladığı “2.1.9. Sanayinin yeşil ve döngüsel ekonomiye geçişine ve emisyon azaltımına katkıda bulunacak faaliyetlerde /projelerde mümkün olduğunca uluslararası finansman kaynaklarının ve IPA fonlarının kullanımı” eylemi (Ticaret Bakanlığı, 2021), Dünya Bankası’nın desteğiyle başlatılan Türkiye Yeşil Sanayi Projesi ile 2023 yılı sonunda gerçeğe dnmtr. Projenin yürütücüleri Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TBTAK) ve Küçük ve Orta lekli letmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB)’dir. Türkiye’de sanayinin sürdürülebilir ve verimli yeşil dnmn desteklemeyi amaçlayan projenin toplam bütçesi 450 milyon ABD Dolarıdır (TBTAK, 2023). Proje, Türkiye’nin On İkinici Kalkınma Planı’nda belirtilen “sürdürülebilir ve güçlü bir büyüme dinamiğine yeşil ve dijital dnmle uyumlu bir Şekilde ulaşma (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023a)” hedefinin gerekleebilirliğini artırma yönünde önemli bir adımdır.

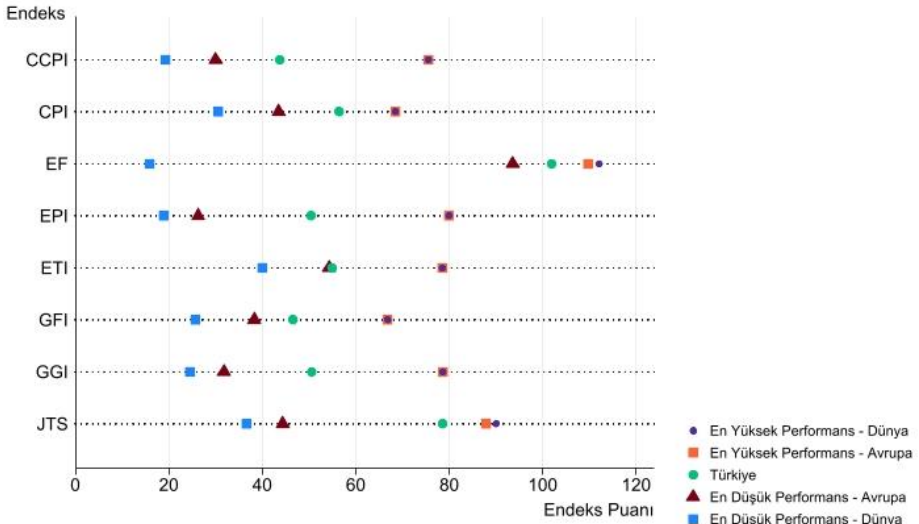
Yeşil Sanayi Projesi kapsamında KOSGEB, küçük ve orta ölçekli letmelerin yeşil dnm faaliyetlerine yönelik olarak yenilenebilir enerji, kaynak verimliliği, atık yönetimi, döngüsel ekonomi vb. tematik alanlardaki sanayi faaliyetlerini destekleyecektir. TBTAK, firmalara yeşil dnm süreçlerinde danışmanlık faaliyetleri ve firmaların ihtiyaı olan teknoloji tabanlı czmlerin geliştirilmesine yönelik Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine hibe ve geri ödenebilir finansman sağlayacaktır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ise teknik destek sağlamak ve projenin genel yönetiminden sorumludur. Buna yönelik olarak sektör ve teknoloji düzeyinde ihtiyaçları tespit etmek ve yeşil dnm göstergeleri geliştirmek; Yeşil Teknoloji Taksonomisini tanımlamak, Yeşil Sanayi letmesi sertifikasyonu için altyapı hazırlamak, sanayideki yeşil dnm izleyen bilgi yönetim sistemi kurmak; konu hakkında ulusal düzeyde farkındalık oluşturmak gibi faaliyetleri yürütecektir (TBTAK, 2023).

Avrupa Komisyonu ve Türkiye’nin girişimlerinden anlaşılacağı üzere Avrupa Yeşil Mutabakatı, tüm ülkelere yeni bir ekonomik modele geçmeleri için imkân sunmaktadır. Nitekim, On İkinici Kalkınma Planında da belirtildiği üzere yeşil dnm süreci, yeşil teknolojilerin henüz yeterli seviyede gelişmediği Türkiye gibi gelişmekte olan ve az gelimi ülkelerin ticaret ve üretimleri üzerinde etkili olmaya balamıtır. Yeşil Sanayi Projesi, hem “2053 yılı net sıfır emisyon” hedefine hem On İkinici Kalkınma Planında sanayi sektörü için belirlenen “ihracata dönük, teknoloji yoğun, katma değeri yüksek, yerel kaynakları azami seviyede kullanan, yeşil ve dijital dnm odağına alan bir üretim yapısı (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023a)” hedefine ulaşmak için önemli bir girişimdir. Dolayısıyla bu dnm süreci, Türkiye’nin sanayide

derinleşme sağlayamadan hizmetler sektörüne ağırlık vererek karşı karşıya kaldığı “erken sanayisizleşme” sorununu aşması için bir fırsat olarak görülmelidir. Ayrıca çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki artan baskıyı hafifletmek ve ülke vatandaşlarına daha yaşanabilir bir çevre sunarak refah düzeyinin yükselmesine katkıda bulunmak açısından da önem arz etmektedir.

3. TÜRKİYE VE TÜRKİYE SANAYİNİN AVRUPA YEŞİL MUTABAKAT PERFORMANSI

Türkiye'nin Avrupa Komisyonu politika önceliklerinden biri olan Avrupa Yeşil Mutabakatı bakımından performansı, yeşil dönüşüme uyumuna bir gösterge niteliğindedir. Avrupa komisyonu, buna yönelik olarak çok sayıda endeks veya bileşik göstergeler kullanmaktadır. Bu çalışma kapsamında ise Türkiye'nin performansı sadece İklim Değişikliği Performans Endeksi (CCPI), İklim Algıları Endeksi (CPI), Ekolojik Ayak İzi (EF), Çevresel Performans Endeksi (EPI), Enerji Geçiş Endeksi (ETI), Yeşil Gelecek Endeksi (GFI), Yeşil Büyüme Endeksi (GGI) ve Adil Geçiş Puanı (JTS) endeksi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Kaynak: European Commission (2024b).

Grafik 1. Türkiye'nin Avrupa Yeşil Mutabakat Performansı

Grafik 1'de Türkiye'nin CCPI, CPI, EF, EPI, ETI, GFI, GGI ve JTS endekslerindeki performansı, Dünya ve Avrupa'nın en yüksek ve en düşük performanslarıyla birlikte verilmektedir. Grafik 1, Türkiye'nin söz konusu endekslerdeki performansını ayrı ayrı incelemeyen önce, genel durumu resmetmesi bakımından önemlidir. Grafik 1'e göre Türkiye'nin genel olarak

incelenen endekslerde en düşük performansa sahip olan Dünya ve Avrupa ülkelerinin üzerinde bir performans gösterdiği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin durumu en yüksek performanslı ülke puanları ile karşılaştırıldığında ise ortalamanın altında bir performans gösterdiği öngörüsünde bulunulabilir.

Ülkelerin iklim performansını sera gazı emisyonları, yenilenebilir enerji, enerji kullanımı (talebi) ve iklim politikası kategorilerinde değerlendiren **İklim Değişikliği Performans Endeksi (Climate Change Performance Index, CCPI)** verilerine göre Türkiye, 2024 yılında 43.82 puan ile bir önceki yıla göre dokuz sıra düşerek 63 ülke arasında 56. sıraya geriledi (Burck, vd., 2024). Türkiye'nin CCPI skorunun 2023 yılına kıyasla çok düşük düzeyde (yaklaşık 0.5 puan) artması nedeniyle gerçekleştiği görülen bu durum, CCPI performans düzeyinin düşük kategorisinden çok düşük kategorisine inmesi ile sonuçlanması bakımından dikkate değerdir. Öte yandan, CCPI kategorilerindeki durumuna bakıldığında; Türkiye'nin endeks içinde en çok ağırlığa (%40) sahip olan sera gazı emisyonları kategorisinde 22.34 puan ile düşük; yenilenebilir enerji kategorisinde 8.4 puan ile orta; enerji kullanımı (talebi) kategorisinde 12.1 puan ile düşük ve iklim politikası kategorisinde 1.07 puan ile çok düşük performans gösterdiği göze çarpmaktadır. Diğer ülkeler arasında CCPI puanına göre Danimarka 75.59 puan ile en üst; Suudi Arabistan 19.3 puan ile en alt sırada yer almaktadır. CCPI performansı en düşük Avrupa ülkesi olan Polonya (44.4) ise Türkiye gibi çok düşük performans gösteren ülkeler grubundadır (Burck, vd., 2024). CCPI ülke uzmanları, Türkiye'nin fosil yakıt arama ve çıkarma işlemlerinin sonlandırması, kömürden çıkış ve tüm sektörlerin karbonsuzlaştırılmasına yönelik politika araçlarını uygulamaya koyması gerektiğini belirtmektedir (CCPI, 2024).

Ülke vatandaşlarının iklim değişikliği konusundaki farkındalığı ve bununla ilişkili risklerin algısı ve iklim eylemine olan bağlılıkları hakkında bilgi sunan **İklim Algıları Endeksi (Climate Perception Index, CPI)**, politika yapımcıların iklim değişikliğine karşı çabalarını potansiyel olarak nereye odaklayacakları konusunda fikir veren bir göstergedir. Endeks, 3 temel bileşenden oluşmaktadır: (i) iklim değişikliği hakkındaki bilgi düzeyini ve iklim değişikliğinin gerçekliğine olan inancı ölçen "*Farkındalık*"; (ii) algılanan iklim değişikliği riskinin boyutunu ölçen "*Risk Algısı*" ve (iii) insanların çevre yanlısı bir davranışı benimseme isteğini ve ülkenin iklim değişikliğine dair politika tercihlerini ölçen "*Eyleme Bağlılık*".

Türkiye'nin 2022 yılı CPI skoru 56.5; yaklaşık 200 ülke arasındaki sıralaması ise 48'dir. Türkiye'ye kıyasla CPI genel performansında en uçtaki performanslara göre Portekiz, 68.5 puan ile dünya genelinde en yüksek iklim algısına sahip

ülkedir. Yemen 30.6 puan ile dünya genelinde ve Çek Cumhuriyeti ise 43.4 puan ile Avrupa kıtasındaki en düşük iklim algısına sahip ülkelerdir (Htitich vd., 2022).

Türkiye'nin CPI farkındalık, risk algısı ve eyleme bağlılık bileşenlerindeki puanları sırasıyla 49.82, 63.59 ve 56.17'dir (Htitich vd., 2022). Her bir CPI bileşenindeki verileri içeren İklim Değişikliği Kamuoyu Anketi (Climate Change Opinion Survey, 2024) Türkiye sonuçlarına detaylı olarak bakıldığında, iklim değişikliği konusundaki farkındalığın düşük olması, insanların konu hakkında yeterince bilinçli ve bilgili olmadığını göstermektedir. Bunun arkasında özellikle Türk toplumunun medyada maruz kaldığı içerikler arasında iklim değişikliği konusunun daha az yer kaplaması gösterilebilir. İklim değişikliğine yönelik risk algısı bileşenindeki puanlara göre toplumun iklim değişikliğinden endişe duysa da genel olarak "kendisini etkilemeyeceğini" düşündüğü anlaşılmaktadır. Ülkenin risk algısı puanını düşüren en önemli etkenin bu düşünce biçimi olduğu söylenebilir. Son olarak eyleme bağlılık bileşenindeki düşük puanın, genel iklim algısı konusundaki düşük performansı düşüren ana etken olduğu görülmektedir. Bu bileşendeki sonuçlara göre Türk toplumu, Türkiye'nin kirliliği azaltma konusunda eyleme geçmesinin gerekli olmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla, politika yapımcıların iklim değişikliğinin Türkiye'deki yaşam standardı için oluşturduğu riskleri vurgulamaya odaklanması gerektiği anlaşılmaktadır.

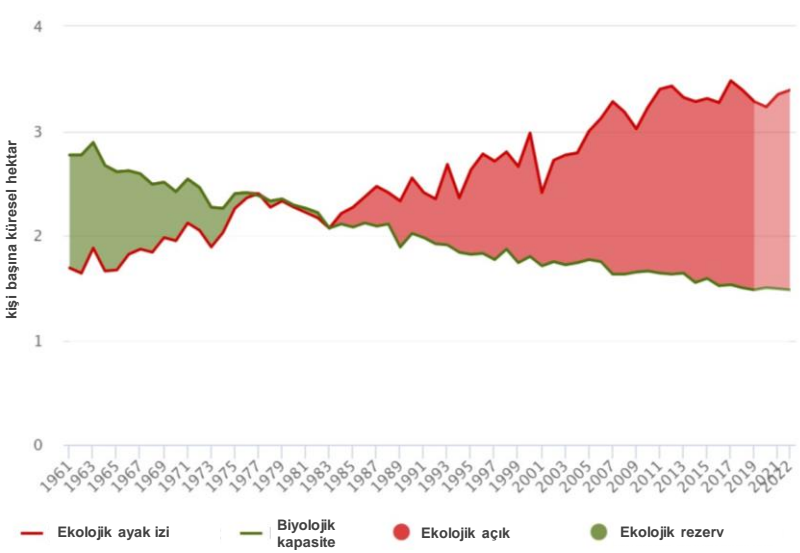
Ekolojik Ayak İzi (Ecological Footprint, EF), bireylerin, işletmelerin ve hükümetlerin tükettiği kaynakları üretmek ve yarattığı atığı bertaraf etmek için gereken biyolojik olarak verimli toprak ve su alanıdır. Başka bir ifadeyle, bir ekonominin ya da coğrafi bölgenin kaynak talebini Dünyanın biyolojik yenilenme kapasitesiyle karşılaştıran bir ölçümdür. EF, söz konusu ekonominin yenilenebilir doğal kaynakları üretme kapasitesini yani biyolojik kapasitesini aştığında "ekolojik açık (ekolojik limit aşımı)" ortaya çıkar. Tersine, bölgenin biyolojik kapasitesi EF'sini aştığında ise "ekolojik rezerv" mevcuttur (WWF, 2012).

Global Footprint Network (2024) istatistiklerine göre 1960'lı yıllardan beri Türkiye'nin EF'si sürekli yükselmiş; biyolojik kapasitesi ise devamlı olarak düşmüştür. 1961'den 1980'lerin başına kadar Türkiye'nin biyolojik kapasitesi, hızla artan EF'yi karşılayabilirken 1983 yılında EF ile biyolojik kapasite birbirine eşitlenmiştir. İzleyen yıllardan günümüze kadar geçen sürede ülkenin biyolojik kapasitesi, artan EF'yi karşılamak için yetersiz kalmış ve ekolojik açık ortaya çıkmıştır. Global Footprint Network¹ tarafından Türkiye'nin yıllar içindeki kişi başına ekolojik ayak izi ve biyolojik kapasitesini, ekolojik açığı ve ekolojik

¹ Global Footprint Network, Erişim:

https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.47621351.1184940151.1711210217-1710574559.1711210217#/

rezervini gözler önüne sermek için oluşturulan Grafik 2, bu Türkiye’ni bu durumunu açıkça göstermektedir.

Kaynak: Global Footprint Network (2024).

Grafik 2. Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi ve Biyolojik Kapasitesi (kişi başına, kha)

Global Footprint Network (2024) istatistiklerine göre Türkiye’de 2019 yılında kişi başına 1.81 küresel hektar (kha) olan ulusal ekolojik açığın; 2022 yılında kişi başına 1.92’yi çıktığı tahmin edilmektedir. Dünya ölçeğinde ise EF, sabit bir patikada ilerliyor gözükse de Dünya’nın biyolojik kapasitesinin üzerinde seyretmektedir. Küresel ekolojik açık, ne yazık ki hızlı bir şekilde büyümektedir; 2019 yılında kişi başına 1.0 kha olan ekolojik açık, tahmini verilere göre 2022 yılında kişi başına 1.1 kha’dır.

Çevresel Performans Endeksi (Environmental Performance Index, EPI), ülkeleri iklim değişikliği performansı, çevre sağlığı ve ekosistem canlılığı açısından sıralayarak sürdürülebilirliğin küresel çaptaki durumuna dair veri sunmaktadır. Bugüne kadar yayımlananlar arasında en kapsamlı küresel çevre analizi olarak nitelendirilen EPI, (i) çevre sağlığı, (ii) ekosistem canlılığı ve (iii) iklim değişikliği temel politika hedefleri çerçevesinde toplam 40 performans göstergesi kullanılarak elde edilmektedir. EPI verilerine göre Türkiye, 2022 yılında 10 yıl önceki durumuna göre 0.5 puan düşerek 26.3 puan almıştır. Bu performans puanıyla, aynı grupta yer aldığı Doğu Avrupa’nın ve diğer birçok ülkenin gerisinde kalarak 180 ülke arasında 172. sıraya yerleşmiştir. Öte yandan, Danimarka 77.9 puan ile 2022 yılındaki en yüksek performansı gösteren ülke iken; aynı kıtadaki en düşük performans, 50.4 puan ile Portekiz’indir. Hindistan

ise 18.9 puan olarak küresel ölçekte en kötü çevresel performans gösteren ülke olmuştur. Raporla göre EPI'nin 2050 yılı için öngörülen emisyon göstergeleri, eğiliminde iyileşme olmadığı sürece Türkiye'nin yüzyılın ortasına kadar en büyük sera gazı emisyon kaynaklarından biri olacağına işaret etmektedir (Wolf, vd., 2022).

Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum, WEF) tarafından yayımlanan **Enerji Geçişi Endeksi (Energy Transition Index, ETI)**, ülkeleri mevcut enerji sistemi performansları ile temiz ve yenilenebilir enerjiye geçişte kolaylaştırıcı ortamların hazırlığı konusunda kıyaslamaktadır. WEF (2023)'e göre yükselen ve gelişmekte olan Avrupa ülkeleri arasında yer alan Türkiye'nin ETI puanı, 2014-2023 yılları arasında yaklaşık 3 puan artış göstererek 54.3'e yükselmiştir. Türkiye'nin mevcut sistem performans puanı 58.9; geçişe hazırlık performans puanı ise 47'dir. Türkiye'nin ortalama düzeyde performans gösterdiği temiz ve yenilenebilir enerji sistemleri konusunda en yüksek performansa sahip ülke, İsveç (78.5)'tir. Bu alanda en düşük Avrupa performansı, Malta (54.9) ve en düşük küresel performans, Yemen'de (40) görülmektedir.

Yeşil Gelecek Endeksi (Green Future Index, GFI), ülkeleri sürdürülebilir ve düşük karbonlu bir gelecek geliştirme yetenekleri bakımından karşılaştırmaktadır. Genel endeks, beş boyuttan oluşmaktadır. (i) karbon emisyonları, (ii) enerji geçişi, (iii) yeşil toplum, (iv) temiz inovasyon ve (v) iklim politikası. MIT Insights (2023)'e göre Türkiye'nin 2023 yılı GFI puanı 3.83'tür. Bu puan değeri ile Türkiye, "iklim engelleyici" 16 ülkeden biri olmuştur. Raporla göre iklim engelleyicileri, "modern, temiz ve yenilikçi bir ekonomi geliştirmeye yönelik ilerleme eylemleri ve taahhüt eksikliği nedeniyle yeşil gelecekte geride kalacaktır". Diğer Yandan, küresel düzeyde en yüksek performans İzlanda (6.69); en düşük performans İran'da (2.57) iken Avrupa'da Finlandiya (6.68) en yüksek; Romanya (4.66) en düşük performanslı ülkedir (MIT Insights, 2023).

Türkiye'nin geleceği için çizilen karamsar tablonun arka planı, genel endeksin alt boyutlarında görülebilmektedir. Ülkelerin genel olarak ve kilit sektörlerdeki karbondioksit (CO₂) emisyonlarını ne kadar azalttığını ölçen *karbon emisyonu performansında* Türkiye'nin puanı, 4.35'tir. GFI verisi detaylı olarak incelendiğinde bu performansta özellikle sanayi sektöründeki CO₂ emisyonu artış hızının önemli rol oynadığı görülmektedir. *Enerji geçişi performansı* puanı (4.03), Türkiye'nin yenilenebilir ve temiz enerji üretiminin katkısının düşük ve büyüme oranının yavaş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Hükümet, sanayi ve toplumun yeşil uygulamaların teşvikine yönelik gayretlerini gösteren *yeşil toplum boyutunda* Türkiye, 5.39 ile ortalama bir performansa sahiptir. Düşük karbonlu bir gelecek yaratmaya yönelik inovasyon ortamının göstergesi olan yeşil inovasyon boyutunda ise ülke performansı (6.34) diğer boyutlara kıyasla

daha iyidir. Son olarak, Türkiye, *iklim politikasının* kararlılığını ve etkinliği açısından çok düşük performans (2.08) göstermektedir (MIT Technology Review, 2023).

Yeşil Büyüme Endeksi (Green Growth Index, GGI), bir ülkenin “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri”, “Paris İklim Anlaşması” ve “Aichi Biyoçeşitlilik Hedefleri” çerçevesinde yeşil büyümenin dört farklı boyutuna yönelik sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma performansını ölçen bileşik bir endekstir (Acosta vd., 2019). Bunlar, etkili ve sürdürülebilir kaynak kullanımı (*efficient and sustainable resource use ESRU*), doğal sermayenin korunması (*natural capital protection, NCP*), yeşil ekonomik fırsatlar (*green economic opportunities, GEO*) ve sosyal içerme (*social inclusion, SI*)’dır. Türkiye’nin 2019 yılında bu dört boyuttaki performans puanları, sırasıyla, 54.28, 50.94, 31.87 ve 74.43’tür. 2019 yılı genel endeks puanı 50.6 olan Türkiye, 2005 yılı ile karşılaştırıldığında yaklaşık 1.7 puan kaybederek kendi ülke grubunda (Asya) yedinci sıraya gerilemiştir. Buna rağmen performans düzeyinin “orta (moderate)” olarak belirtilmesi, Türkiye’nin GGI performansı bakımından ilerlediği ve yeşil büyüme hedefinden uzaklaşmaktan kaçınması olarak yorumlanmaktadır. Asya ülkeleri arasında GGI skoru en yüksek ülke Japonya (61.83); en düşük ülke Özbekistan’dır (25.83). İsveç ise 78.72 endeks skoru ile hem Avrupa hem de dünya genelinde en üst sıradaki ülke iken Nijer 24.49 puan ile dünya genelinde; Malta 31.76 ile Avrupa’da en düşük performansa sahip ülkedir (Acosta vd., 2020).

Son olarak **Adil Geçiş Puanı (Just Transition Score, JTS)**, bir ülkenin olumlu sosyal sonuçlar yaratma konusunda ne kadar karbon verimli olduğunu göstermektedir. Social Progress Imperative (2022) raporuna göre 2011’den bu yana JTS performansı 1.63 puan artış gösteren Türkiye, “iyileştirici (improvers)” ülkeler (1-5 aralığında puan artışı gerçekleşen) arasında yer almakta ve az gelişme göstermiş ülkeler arasında gösterilmektedir. Türkiye’nin 2022 yılı JTS puanı 78.6’dır ve 158 ülke arasındaki sıralaması 88’dir. 2022 yılında Kosta Rika (89.98) dünya genelinde; Arnavutluk (87.89) Avrupa kıtasında en yüksek puanı alan ülkelerdir. Diğer yandan Katar (36.56) dünya genelinde; Lüksemburg (44.42) ise Avrupa kıtasında en düşük puanı almıştır. Ülke puanının yüksekliği iklim kriziyle etkili şekilde mücadele edildiğini gösterse de Türkiye’nin iyileştirici ülkeler kategorisinden skoru 5 puandan fazla artış gösteren bir üst kategoriye (önemli iyileştirici, significant improver) çıkması gerektiği ortadadır. Örneğin Lüksemburg performans skoru olarak en düşük Avrupa ülkesi olsa da 2011 yılından bu yana Türkiye’nin performansı 2 puan bile artmazken Lüksemburg’un performansı 27.88 puan artmıştır.

4. SONUÇ

Üçüncü Sanayi Devrimi'nden bu yana hızla artan üretim ve tüketim faaliyetleri ve ona eşlik eden küreselleşme, çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki baskısını her geçen gün artırmaktadır. Buna paralel olarak salgın hastalıklar, doğal afetler ve küresel şoklar insanların günlük yaşamlarını ve yaşam standartlarını olumsuz şekilde etkilemektedir. Özellikle son birkaç yılda çevreye olan duyarlılıklar yanında korumacılık politikalarının benimsenmesi, iktisadi ve sosyal düzenin dönüşümünün hızlandırılmasına bir işarettir. Ülkelerin bu sürece dirençli iktisadi ve sosyal yapılar oluşturması, karşılıklarına çıkacak tehditleri görmeleri ve fırsatları değerlendirmeleri bakımından önemli olacaktır. Türkiye'nin de Paris İklim Anlaşması sonrasında koyduğu "2053 net sıfır emisyon hedefi"ni, Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde açıkladığı Yeşil Mutabakat Eylem Planı'ndaki hedef, plan ve eylemler doğrultusunda gerçekleştirilmesi elzemdir.

Türkiye için Yeşil Mutabakat ile çizilen karbon-yoğun ve gri iktisadi düzenden "yeni yeşil düzene" geçişi sağlayacak yeşil dönüşümün bir zorunluluk olduğu aşikardır. Yeşil dönüşümle gelen yapısal değişim, Türkiye'nin Neoliberal iktisat politikalarını benimsemeye başladığı 1980'li yıllarla birlikte dışa bağımlı bir şekilde ve giderek hizmetler sektörü ağırlıklı büyüme çabaları nedeniyle karşılaştığı sanayisizleşme sorunundan kurtulması için bir fırsat niteliğindedir.

Türkiye'nin Yeşil Mutabakat performansına gösterge niteliğinde olan endekslerdeki mevcut durumu, açıkladığı hedeflere ulaşmak için daha hızlı ve kararlı adımlar atması gerektiğini göstermektedir. Nitekim Türkiye'nin bu endekslerdeki durumu genel olarak değerlendirildiğinde, doğal kaynaklarını ve biyolojik kapasitesini koruma ve artan sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda başarısız kaldığı görülmektedir. Türkiye yeşil dönüşüm sürecinde önünde duran engelleri aşmak için kömür ve diğer fosil yakıtlara dayalı enerji kaynaklarından çıkışı ertelememeli; bunun yerine en az maliyetle çıkış politikasını benimsemelidir. Aynı zamanda, yenilenebilir enerjiyi yaygınlaştırmasının yanı sıra hanehalkları ve iş alemini enerji kullanımını (talebini) azaltma ve daha verimli kullanma, atık yönetimi ve tüketim kalıplarını değiştirme yönünde teşvik etmesi de önemlidir. Ayrıca imalat sanayiinde yapısal dönüşümde öncelikli sektör olarak belirlediği sektörler (kimya, ilaç ve tıbbi cihaz, elektronik, makine, elektrikli teçhizat, otomotiv, raylı sistem araçları) başta olmak üzere ve diğer sanayi, tarım ve hizmetler sektörlerinin karbonsuzlaştırılmasına yönelik politikalar uygulamalıdır. Dolayısıyla, sanayide karbonsuzlaştırma çabalarını hızlandırmayı, yeşil dönüşüme yönelik teknik kapasiteyi geliştirmeyi ve ihracattaki rekabet gücünü artırmayı amaçlayan "Türkiye Yeşil Sanayi Projesi"nin çıktıları Türkiye açısından kritik öneme

sahiptir. Bu tür girişimlerin devamlılığı ve etkinliği, Türkiye'nin iktisadi görünümünün yanı sıra siyasi ve toplumsal görünümü bakımından da önemlidir.

Son olarak, yeşil dönüşüm sürecinde Türkiye'nin sadece üretim biçimleri ve yapısının değil; bilgi ve teknoloji alt yapısının ve toplumdaki algı, duyarlılık, beceri ve yeteneklerin de gelişmesine ihtiyacı vardır. Bu nedenle Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nda belirtilen hedef ve eylemlere bağlı kalınması önemlidir. Bütün sektörlerde yeşil dönüşüm ile uyumlu; karbonsuzlaştırma, atık ve su yönetimini esas alan yeni teknolojilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca politika yapıcıların iklim ve sanayi politikasındaki tutumu ve kararlılığı kadar toplumun tutumu ve kararlılığının rolü de unutulmamalıdır. İklim değişikliğinin yaratacağı riskler kamuoyuna açıkça ve sürekli olarak anlatılmalı, toplumun bu konudaki bilgi ve farkındalığı artırılmalıdır.

REFERANSLAR

- Acosta, L. A., Maharjan, P., Peyriere, H., Galotto, L., Mamiit, R. J., Ho, Flores, B. H., C., Anastasia., O. (2019). Green Growth Index: Concept, Methods and Applications (No. 5). GGGI Technical Report. Green Growth Performance Measurement (GGPM) Program, Global Green Growth Institute (GGGI).
- Acosta, L. A., Zabrocki, S., Eugenio, J. R., R. Sabado, S. Jr., Gerrard, P., Nazareth, M. & Luchtenbelt, H. G. H. (2020) Green Growth Index 2020 – Measuring performance in achieving SDG targets, GGGI Technical Report No. 16, Green Growth Performance Measurement Program, Global Green Growth Institute (GGGI), Seoul, South Korea [Contributors: A. Sharma, A. Bhatt, A. Izmetiev, B. Liu, C. Hopkins, C. Krug, D. Eaton, F. Eboli, F. Tubiello, F. Sheng, G. Lafortune, H. Rankine, J. Vause, J. John-Norville, J. Maughan, J.G. Pineda, L. Farnia, M. Astralaga, N. Cantore, N. Nierhoff, N.G. Esambe, R. Hogeboom, R. Hamwey, R. Lasco, R. Cavatassi, R.G. Carmenates, S. Fekadu, S. Chonabayashi, S. Felix, S. Liu, T. Arndt, U.A. Iftikhar, V. Todorov, Z. Zarnic, Nera Mariz Puyo, Sarena Grace Quiñones, and Dervin John Valencia].
- Burck, J., Uhlich, T., Bals, C., Höhne, N., Nascimento, L., Kumar, C. H., ... Pradipta, G. (2024). CCPI Climate Change Performance Index. Germany: Germanwatch, NewClimate Institute & Climate Action Network (CAN).
- CCPI. (2024). CCPI Climate Change Performance Index. Erişim: <https://ccpi.org/country/tur/>.
- Climate Change Opinion Survey. (2024). Climate Change Opinion Survey. Yale & Meta. Erişim: <https://data.humdata.org/dataset/climate-change-opinion-survey>.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023a). On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028). Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023b). Orta Vadeli Program (2024-2026). Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024). İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030). Ankara: T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı.
- Düzgit, S. A., Eralp, N. A., Eralp, A., Kaygusuz, E. D., Keyman, F., Nas, Ç., . . . Sak, G. (2021). Türkiye “Yeşil Dönüşüm”e Uyumda Geç Kalmamalı. TEPAV. Erişim: <https://www.tepav.org.tr/upload/files/1615177663->

4.TURKIYE YESIL DONUSUM E UYUMDA GEC KALMA MALI.pdf.

- European Commission. (2019). Strategy / Priorities 2019-2024: A European Green Deal. Brussels: European Commission. Erişim: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
- European Commission. (2023). A Green Deal Industrial Plan for the Net-Zero Age. Brussels: European Commission. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023DC0062>.
- European Commission. (2024). Achievements of the von der Leyen Commission: The European Green Deal. European Commission. Erişim: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/story-von-der-leyen-commission/european-green-deal_en.
- European Commission. (2024b). Composite Indicators & Scoreboards Explorer: Türkiye. A European Green Deal. Erişim: <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/explorer/countries-and-territories/tr/turkiye>.
- European Commission. (2024c). Europe's 2040 climate target and path to climate neutrality by 2050 building a sustainable, just and prosperous society. Strasbourg: European Commission. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2024%3A63%3AFIN>.
- Hobsbawm, E. (2020). *Kısa 20. Yüzyıl 1914 - 1991 Aşırılıklar Çağı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Hşitich, M., Krylova, P., Harmacek, J., Lisney, J. (2022) Climate Perceptions Index. Social Progress Imperative.
- MIT Insights. (2023). The Green Future Index. MIT Technology Review. Erişim: <https://www.technologyreview.com/2023/04/05/1070581/the-green-future-index-2023/>.
- MIT Technology Review. (2023). GFI 2023 Data Set. MIT Technology Review. Erişim: <https://www.technologyreview.com/2023/04/05/1070581/the-green-future-index-2023/>.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2024). T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2024-2028 Stratejik Planı. Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- Siddi, M. (2020). The European Green Deal: assessing its current state and future implementation. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs.
- Social Progress Imperative. (2022). Just Transition Score. Erişim: <https://www.socialprogress.org/just-transition-score/>.

- Ticaret Bakanlığı. (2021). Yeşil Mutabakat Eylem Planı. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı.
- Ticaret Bakanlığı. (2024). Yeşil Mutabakat: Genel Bilgi. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı. Erişim: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/genel-bilgi>.
- TÜBİTAK. (2023). Dünya Bankası Desteğiyle Yürütülecek “Türkiye Yeşil Sanayi Projesi”: Sanayi Kuruluşlarının Yeşil İnovasyon Faaliyetlerinin Desteklenmesi Bilgi Notu. Ankara: TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu).
- WEF. (2023). Fostering Effective Energy Transition: 2023 Edition. Cologny/Geneva: World Economic Forum. Erişim: <https://www.weforum.org/publications/fostering-effective-energy-transition-2023/>.
- Wolf, M. J., Emerson, J. W., Esty, D. C., Sherbinin, A. d., & Wendling, Z. A. (2022). 2022 Environmental Performance Index. New Haven: Yale Center for Environmental Law & Policy, Yale University. Erişim: <https://epi.yale.edu/>.
- WWF. (2012). Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu. Erişim: https://www.footprintnetwork.org/content/images/article_uploads/Turkey_Ecological_Footprint_Report_Turkish.pdf.

2. Bölüm

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE “ÜÇ, YEDİ VE KIRK” SAYI MOTİFLERİ

Ebru AKYÜZ¹

¹ Dr, ORCID ID: 0000-0002-2234-3245, ebru.dmn.35@gmail.com

GİRİŞ

Destanlar, geçmişte yaşayan insanların yaşamı ile ilgili her türlü bilgiyi içlerinde barındıran tarihe ışık tutan önemli eserlerdir. Bu anlamda Türklerin kültürünün en önemli destanlardan biri de Kitab-ı Dede Korkut Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan adlı eserdir. Dede Korkut Hikâyeleri olarak da bilinen eser, toplamda 12 hikâye ve bir mukaddimeden oluşmaktadır. Dede Korkut Kitabındaki hikâyelerin isimleri şu şekildedir: Dirse Han Oğlu Boğaç Han, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması, Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek, Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olması, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca Oğlu Yeğerek, Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi, Begil Oğlu Emren, Uşun Koca Oğlu Seğrek, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması, İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldürülmesi.

Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz Türklerinin diğer Türk boylarıyla ya da Rum, Abaza ve Gürcülerle yaptıkları savaşlara ait destanî hikâyelerdir. Yazarı belli olmayan eserin 2 nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların biri Almanya'da diğeri de Vatikan'dadır. 15. ve 16. yüzyılları arasında yazıya geçirilen bu hikâyeler, Türk aile yapısı, yaşantısı, gelenek ve göreneklere, inançları kısacası Türk kültürünün birçok özelliğini içinde barındıran önemli bir yapıttır. “Fuat Köprülü'nün ‘Türk edebiyatının bütün eserlerini terazinin bir kefesine, Dede Korkut'u öbür kefesine koysanız yine Dede Korkut ağır basar’ sözü de Dede Korkut Hikâyelerinin önemini ve edebî değerini göstermesi bakımından son derece manidardır” (Şahin, 2017: 85).

Dede Korkut hikâyelerinin en önemli özelliklerinden birisi “halk ile onu kullanan toplumu oluşturan bireylerin kültür seviyelerini, hayata bakış perspektiflerini, olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarını kısaca hayat felsefelerini anlatmasıdır. Bu yönüyle Dede Korkut hikâyeleri dil ile millet arasındaki en belirgin uyum niteliklerini anlatan eserlerden birisidir demek mümkündür” (Çitgez, 2018: 22). Oğuzların gündelik yaşamlarından, yaşadığı coğrafyasına kadar birçok bilgiyi içerisinde barındırdığı için yüzyıllar arasında bir köprü oluşturmaktadır. “Dede Korkut Hikâyeleri bize eğitim ve öğretimde doğru kişilik geliştirmede bilgi ve hüner kadar duygusallık kazanmanın da gerekli ve önemli olduğunu anlatmaktadır. Hikâyeler hem bireysel psikoloji hem de sosyal psikoloji açısından önemli ipuçları veren fevkalade dikkat çekici örneklerdir” (Günay, 1998: 202). Günay'ın da belirttiği üzere hikâyeler geçmişte gerçekleşen olaylar üzerinden gelecek kuşaklar için önemli olan tavsiyeleri de barındırmaktadır.

“Bozkırlarda yaşayan Oğuzlar, yayıldıkları coğrafyanın kültür, inanış ve dinlerini de benimseyerek bu durumu çeşitli olaylara aksettirir. Bu hususta

‘Dede Korkut Hikâyeleri’ üzerinde Şamanizm, Gök- Tanrı inancı ve İslâmiyet gibi önemli bazı unsurların ön plana çıktığı görülür” (Şahin, 2017: 3). Dönemin halk inanışlarının insanların yaşamları üzerindeki etkilerden biri de semboller oluşturmaktır. İnsanların kendilerine uğur veya uğursuzluk getirdiklerine inandıkları semboller, özellikle geçmiş yıllarda yaşamın merkezindedir. Bu semboller arasında en çok kullanılanları sayılardır. “Sayılar, insanlığın haberdar olduğumuz tarihten bu yana kendini ihtiyaç duyulan bir alan olarak hissettirmiştir. Hızla gelişen teknoloji, sayıları yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline getirmiş olsa da teknolojinin bu günkü kadar gelişmediği dönemlerde de durum pek farklı sayılmazdı. Sosyal bir varlık olan insan, içinde yaşadığı zamanı ölçme güdüsünden, sahip olduklarını saymaya kadar pek çok alanda sayılara gereksinim duymuş, bunun sonucu olarak her medeniyet kendine özgü bir sayı sayma tekniği geliştirmiştir” (Yücel, 2011: 18). Sayılara anlamlar yükleyip sembolleştirme Türk kültürünün geçmişten günümüze kadar var olan bir özelliğidir. “Zaman ve mekân sayılarla ölçülür; İslam da bütün dinler gibi belli sayıların önemi üzerinde durmuştur” (Schimmel, 2004: 112). Bununla birlikte Dede Korkut Kitabında bulunan hikâyelerde de sayılar, önemli bir yer tutmaktadır. “Hikâyelerde, Oğuz toplumunun yapısıyla ilgili sayıların, eski Türk inanışlarındaki kutlu sayıların, İslamiyet’in etkisiyle gelen sayıların izlerini bulmak mümkündür” (Yücel, 2011: 80). Bu bağlamda çalışmada halk inanışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan sayı motifi, Dede Korkut Kitabı’nın 12 hikâyesindeki “üç, yedi ve kırk” sayıları üzerinden incelenmiştir. Dede Korkut Hikâyelerindeki sayı motiflerine geçmeden önce “motif” kavramı ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir.

Türkçeye Fransızcadan geçmiş olan terim TDK’da “yan yana gelerek bir bezeme işini oluşturan ve kendi başlarına birer birlik olan öğelerden her biri; kendi başına konuya özellik kazandıran öğelerden her biri” (Güncel Türkçe Sözlük, 1998) olarak tanımlanır. “Halk bilimi çalışmalarında motif teriminin işlevsellik kazanması Tarihi-Coğrafi Fin Kuramı’yla birlikte olmuştur. Kuramın en önemli temsilcilerden Anti Aarne (1867-1925) masal tip kataloğunu 1910 tarihinde yayımlamıştır” (Gümüş, 2019: 48). Motif, “edebî eserleri oluşturan en küçük parçadır. Destan metinlerinin içerisinde de destanları oluşturan değişmez motifler vardır. Türklerin destanlarına bakıldığında Türk kültürünü, toplumsal değerlerini yansıtan ortak motiflerin bulunduğu görülmektedir. Motif alanının en kapsamlı çalışması Stith Thompson’un Motif-İndex of Folk-Literature isimli 6 ciltlik eseridir. İndeks’te motiflerin tematik olarak sınıflandırması ve numaralandırılması yapılmıştır” (Çakar, 2020: 25). Motif araştırmaları, bir anlatmada kullanılan motiflerin aynılarının başka metinlerde de olup olmadığının tespit edilmesine yöneliktir bir çalışmadır (Akt. Atlı, 2018: 1841).

Sayı formellerinden olan bir, üç, yedi, dokuz ve kırk sayıları edebiyatımızda sık görülen kültürel bir geleneği yansıtan motiflerdendir. Dede Korkut hikâyeleri de sayı formelleri bakımından oldukça zengindir (Alsaç, 2018: 29). Ortak kültürümüzün simgesi olan Dede Korkut Kitabının içerisinde bulunan 12 hikâye incelendiğinde “üç, yedi ve kırk” sayı motiflerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Metinler içerisinde kullanılan sayı motiflerinin incelemesine geçmeden önce hikayelerin özetleri şu şekildedir:

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi

Bayındır Han her yıl mutlaka bir kere de olsa tüm Oğuz beylerine ziyafet verir. O yıl yine bir ziyafet yemeği düzenler. Kara, Ak ve kızıl olmak üzere üç tane otağ kurdurur. Oğlu olanları Ak otağa, kızı olanları kızıl otağa, hiç çocuğu olmayanları ise kara otağa misafir etmelerini buyurur. Bayındır Han, çocuğu olmayanları Allah’ın lanetlediği kişiler olarak kabul eder. Bu ziyafete katılanlar arasında olan Dirse Han, kara otağda misafir edilir. Bu duruma fazlasıyla üzülen Dirse Han hemen evine gider bu durumu eşine anlatır ve ondan hesap sorar. Hanımı ona tüm Oğuz beylerini toplamasını, aç olan kim varsa onu doyurmasını ister. Böylelikle Allah bu kişiler hürmetine ona bir evlat verecektir. Bunun üzerine Dirse Han, büyük bir ziyafet verir. Çevresinde yardıma muhtaç kim varsa ona yardım eder. Tüm bu iyilikler karşısında Allah ona bir evlat verir. Bir zaman sonra oğlan çocukları dünyaya gelir. Bu oğlan büyür ve bir gün babasının heybetli olan boğasıyla güreşir. Yumruğu ile boğayı dizginleyerek onu yener. Bu olayın ardından Dedem Korkut gelir ve ona Boğaç adını verir. Babası Dirse Han da onu beylik ile ödüllendirir. Dirse Han’ın yanında bulunan kırk yiğidi oğlu Boğaç Han’ı kıskanır. Yirmisi bir, diğer yirmisi bir gelir Dirse Han’ı oğluna karşı doldururlar. Tüm bunlara inanan Dirse Han bir av tertip eder ve oğlunu orada ok ile vurur. Oğlu Boğaç Han’ın öldüğünü sanan Dirse Han eve döner. Eşinin yanında oğlunu göremeyen kadın, yanına kırk tane genç kız alarak oğlunu aramaya koyulur. Kızlar içerisinde yattığını gören kadın ağlarken oğlu ona boz atlı bir Hızır’ın onun gelip yarasını sıvazladığını bu yüzden ölmeyeceğini söyler. Hızır’ın söylemiş olduğu merhem yapar ve yaraya sürerler. Boğaç Han’ın iyileştiğini Dirse Han’a söylemezler fakat Dirse Han’ın kırk yiğidi haber alır almaz Dirse Han’ı kaçırlar. Bunu duyan kadın oğlundan babasını kurtarmasını ister. Boğaç Han büyük bir mücadele vererek babasını kırk yiğitten kurtarır. Ve Hanlar Han’ı Bayındır Han, Boğaç Han’a taht verir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması Hikâyesi

Hikâye bir şölende sarhoş olan Salur Kazan’ın ava çıkmak istemesiyle başlar. Salur Kazan herkese rağmen oğlu Uruz’u çadırın başına koyarak ava

gider. Salur Kazan'ın çadırda olmadığını duyan düşmanları, çadırı basar ve birçok kişiyi öldürdükten sonra Salur Kazan'ın karısı Burla, oğlu Uruz ve annesini tutsak ederler. Tüm bunlar yaşanırken Salur Kazan, av sırasında bir düş görür ve avı bırakıp çadırına döner. Çadırında olanları görünce ailesini aramaya başlar. Tüm Oğuz beyleri Salur Kazan'a yardım eder. Büyük bir mücadele sonunda kâfirler bir bir öldürülür. Bu kanlı savaş sonunda Salur Kazan'ın annesi, oğlu ve eşi kurtarılır. Savaş sonrası Dedem Korkut tekrardan Salur Kazan'a dua eder ve Salur Kazan saltanatına kavuşur.

Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi

Tüm Oğuz beyleri bir gün Bayındır Han'ın evinde toplanır. O gün Bay Büre Bey de oradadır. Bay Büre Bey, herkesi oğulları ile birlikte oturur vaziyette görünce çok üzülür ve ağlar. Bunu gören Oğuz beyleri Bay Büre'nin bir oğlu olması için dua ederler. Aynı zamanda bir kızının olmasını çok isteyen Bay Bican Bey için de dualar edilir. Yapılan duanın ardından Bay Bican Bey bir kızı olursa Bay Büre Beyin oğlu ile beşik kertmesi yapacağını söyler. Zaman su gibi akıp gider. Bay Büre'nin oğlu Bamsı Beyrek on beş yaşına gelir. Bir gün Bamsı Beyrek, kırk yiğidi ile birlikte ata binmek için ahırın önüne gelir. Bu sırada Bay Büre Han'ın emriyle Bamsı Beyrek için on beş yıl boyunca en güzel hediyeleri toplayan bezirgânların malları kâfirler tarafından yağmalanmıştır. Bezirgânlar, ahırın önünde oturan kişinin Bamsı Beyrek olduğunu bilmeden ondan yardım isterler. Bamsı Beyrek kâfirleri aramaya koyulur ve onları bularak hepsini kılıçtan geçirir. Bezirgânlar tüm mallı Bay Büre'ye getirdiğinde onları kurtaranın Bamsı Beyrek olduğunu anlayıp tüm yaşananları Bay Büre'ye anlatırlar. Bu olayın ardından Dedem Korkut Bamsı Beyrek için Boz Aygırlı Beyrek ismini verir.

Bir gün Bamsı Beyrek Banu Çiçek'in çadırının önünde avlanır. Banu Çiçek, bu yiğidin beşik kertmesi olduğunu anlar ama Bamsı Beyrek'e söylemez. Bamsı Beyrek, kız ile görüşebilmek için birçok kişi ile güreşir ve sonunda Banu Çiçek ile görüşür. O gün düğün hazırlıkları yapılmaya başlanır. Banu Çiçek'in abisinden korktukları için kızı istemeye Dede Korkut'un gelmesini uygun görürler. Dede Korkut kızı isterken Banu Çiçek'in abisi Deli Kaңçar, Dede Korkut'a saldırır. Tam vuracakken Deli Kaңçar'ın eli taş kesilir. Bunun üzerine Deli Kaңçar, Dede Korkut'tan yardım ister. Dede Korkut'un dua etmesi üzerine Deli Kaңçar'ın eski haline döner. Düğün için tüm hazırlıklar bittiği sırada kâfirin casusları Bamsı Beyrek ve onun kırk yiğidini kaçıırırlar.

Tam on altı yıl kendisinden haber alınmayınca Banu Çiçek'in abisi, Bayındır Han'ın karşısına çıkarak Bamsı Beyrek'in ölü veya diri haberini getiren kim olursa onun ile kız kardeşini evlendireceğini duyurur. Bunun

üzerine Yaltacık Bamsı Beyrek'in gömleğini kana buladıktan sonra Bayındır Han'a getirir. Banu Çiçek ile evlendirilir. Bamsı Beyrek'in babası Bay Büre, oğlunun hala yaşadığını düşündüğü için tüm bezirgânlarından oğlunun ölü veya diri haberini getirmelerini ister. Bezirgânlar Bayburt Hisarına vardıklarında Beyrek'i görürler. Bamsı Beyrek'e âşık olan kâfirin kızı, kendisiyle evlenmesi şartıyla Beyrek'i kurtarır. Beyrek, Oğuz iline gider ve Yaltacık'ın düğün hazırlığı yaptığını görür. Beyrek tam onu öldürecekken Yaltacık ondan af diler ve Beyrek onu affeder. Bamsı Beyrek daha sonra Oğuz beylerini de yanına alarak kırk yiğidini ve kâfirin kızını kurtarmak için yola koyulur ve onları alıp Oğuz iline geri döner.

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olması Hikâyesi

Kazan Bey, oğlu Uruz'un hala kan akıtmamasına ve isim sahibi olmamasına çok üzülür. Bunu öğrenen oğlu Uruz babasından ona savaşmayı öğretmesini ister. Kazan Bey bir gün ava giderken oğlunu da yanına alır. Av sırasında düşman gelir. Kazan Bey, oğluna kendisini uzaktan seyretmesini söyler. Ama oğlu Uruz babasının sözünü dinlemez ve o da savaşır. Düşman ile mücadelesi biten Kazan Bey, oğlunu muharebe yerinde bulamayınca eve döner. Eve gelince de oğlunu bulamayan Kazan Bey tekrar düşman ile mücadele ettiği alana geri döner ve oğlunun kılıcını görür. Bunun üzerine tek başına, tutsak düşen oğlunu aramaya koyulur ama düşmanlarına yenilir. Bunu duyan Burla Hatun kırk kız ve Oğuz beylerini yanına alarak düşmanı yener. Oğlu ve eşiyle birlikte evine dönen Burla Hatun yedi gün yedi gece yemek verir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi

Deli Dumrul adında bir yiğit vardır. Bu yiğit kuru cayı üzerine bir köprü yapar. Ve bu köprüden geçen kişilerden 33 akçe geçmeyen kişilerden de 40 akçe alır. Bir gün bu köprünün yamacına yerleşen obadan feryatlar yükselir. Deli Dumrul feryatların nedenini öğrenmek için obaya gider ve bir yiğidin öldüğünü duyar. Bunun üzerine Azrail'e kafa tutar. Onunla savaşmasına izin vermesi için Tanrı'ya dua eder.

Deli Dumrul bir eğlence düzenler ve bu eğlenceye Azrail de gelir. Deli Dumrul Azrail ile tam savaşacakken Azrail kuş olup uçar. Deli Dumrul onu at üzerinde yakalamaya çalışırken Azrail ata görünür ve Deli Dumrul attan düşer. Deli Dumrul Azrail'e yalvarır. Azrail ise Tanrıya yalvarmasını söyler. Tanrı, Deli Dumrul'a kendi canına karşılık bir can bulmasını söyler. Bunun üzerine Deli Dumrul babasının ve annesinin canını ister. İkisi de canlarını vermezler. Bunun üzerine eşinin yanına gider. Eşi onsuz bir hayatın zaten anlamsız olduğunu söyleyerek canını vermeyi kabul eder. Deli Dumrul Tanrı'nın

karşısına çıkar. Tanrıdan ya ikisinin canını birlikte almasını ya da ikisinin canını da bağışlamasını ister. Bunun üzerine Tanrı ikisinin canını bağışlayarak 140 yıl ömür verirken anne ve babasının canını alır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Hikâyesi

Kanlı Koca, oğlu Kan Turalı'yı evlendirmek ister. Oğlunun nasıl bir kız ile evlenmek istediğini bilen Kan Turalı diyar diyar bu kızını aramaya koyulur. Trabzon beyinin kızının tam da oğlunun istediği gibi bir kız olduğunu duyar. Ama bu kız ile evlenmek isteyen kişi üç canavarı öldürmek zorundadır. Kan Turalı her şeyi göze alarak kızın olduğu yere gelir. Oğlanın üzerine boğayı salarlar. Kan Turalı boğanın derisini yüzüp beye verir ve kızını ister. Bu defa Kan Turalı'nın üzerine aslan saldırır, aslanı da öldürür. Bu defa da ancak deveyi öldürürse kızını ona vereceklerini söylerler. Kan Turalı diğer hayvanları öldürdüğü gibi deveyi de öldürür ve Selcen Hatun'u da yanına da alarak evine gitmeye koyulur. Ama Selcen Hatun'un babası kızını ona verdiğine pişman olur. Kan Turalı'nın arkasından adamlarını yollar. Kan Turalı ve Selcen Hatun, Kan Turalı'nın anne ve babasının sayesinde düşmanlardan kurtulur. Daha sonra bir çadır dikerler ve düğün yaparlar.

Kazılık Koca Oğlu Yeğerek Hikâyesi

Bayındır Han'ın Kazılık Koca isminde bir veziri vardır. Bu vezir akın yapmak ister bunun içinde Bayındır Han'dan izin ister. Bayındır Han ona izin verir. Kazılık Koca uzun yol kat ettikten sonra Düzmürd Kalesine ulaşır. Kazılık Koca, kalesinin tekfur olan Arşın Direk Tekür ile savaşıma başlar. Savaş sonucunda tekfur Kazılık Koca'yı yener ve onu esir alır. Kazılık Koca'nın bütün yiğitleri tekfur ile savaşır fakat onlarda tekfurunu yenemezler. Kazılık Koca, bu kalede yıllarca esir tutulur. Kazılık Koca'nın oğlu olan Yiğenek'e babasının öldüğü söylenir. Yıllar sonra bir gün birilerinden babasının yaşadığını ve bir yerde tutsak olduğunu öğrenir. Yiğenek, Bayındır Han'a durumu anlatır ve babasını kurtarabilmek için ondan yiğitlerini ister. Bayındır Han onu kırmaz ve ona adamlarını verir. Yiğenek, yanına aldığı yiğitler ile birlikte Düzmürd Kalesine saldırır ve kalenin tekfurunu yenerek babasını kurtarır.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi Hikâyesi

Bir gün Oğuz beyleri çadırlarını kurmuş beklerken düşmanın saldırısına uğrarlar. Bu saldırı sırasında Aruz Koca, kaçmaya çalışırken oğlu Basat'ı düşürür. Basat'ı bir aslan bulur ve onu besler. Basat yıllar sonra evine getirilir ama evinden kaçıp yine aslanın yanına gider. Bir gün çobanın biri su kenarında

güzel bir peri kızı görür ve onu çok beğenir. Onunla birlikte olur. Bu birliktelikten canavar şeklinde bir çocuk dünyaya gelir. Kafasında sadece bir gözü olan bu çocuk, büyüdükçe dev haline bürünür. Tepegöz adı verilen bu canavar ne verilirse verilsin hiç doymak bilmez. Tepegöz ile baş edilemeyince Dede Korkut'a haber verilir. Tepegöz, ona günlük beş yüz koyun ve bir aşçı verilmesi şartıyla insanlara zarar vermeyeceğini söyler. Tüm bunlar yaşanırken Basat gelir ve durumu öğrenir. Bunun üzerine Tepegöz ile savaşmaya karar verir. Tepegöz'ün gözünü şiş ile oyarak onu öldürür. Basat sayesinde halk Tepegöz'den ebediyen kurtulur.

Begil Oğlu Emren Hikâyesi

Bayındır Han, tüm Oğuz beylerini çağırıp bir ziyafet verdiği sırada Gürcistan'ın haracını getirirler. Her zaman haraç olarak para yollayan Gürcistan bu defa at, silah ve bir çomak yollar. Bayındır Han bu duruma çok sinirlenir. Begil adındaki yiğidi yanına çağırarak atı, silahı ve çomağı ona verir. Onu Oğuz iline karakolluk yapması için gönderir. Begil her şeyini toplayarak Gürcistan'ın sınırında bulunan Oğuz iline yerleşir. Kâfirlerin başlarını bir bir keserek Bayındır Han'a hediye yollar. Bir gün Bayındır Han, onu huzuruna çağırır. Bu sırada etraftaki kişiler Begil'in kahramanlıklarından ve hünerlerinden bahsederken Bayındır Han hünerin Begil'de değil de atta olduğunu söyler. Bunu duyan Begil çok üzülür ve ona verilen görevi bırakarak yurduna döner. Begil bir gün eşinin tavsiyesi üzerine ava çıkar. Bu av sırasında bir boğa ile savaşır ve ayağını kırar. Bunu duyan düşmanlar Begil'in evine, yurduna sahip olmak isterler. Bu kâfir askerlerin içerisinde Begil'in de bir casusu bulunur. Bu casus düşmanların planını hemen Begil'e haber verir. Begil'in oğlu düşmanla savaşmak için babasından atını, kılıcını ve üç yüz yiğidini vermesini ister. Kâfirin askerleri tam Emren'i yenecekken Emren, Allah'a yalvarır. Allah ona kırk yiğit gücü verir ve hepsini yener. Düşman askerler, Müslüman olmak şartıyla serbest bırakılır. Bu zafer sonunda tüm Oğuz beylerinin de katıldığı bir şölen düzenlenir. Dede Korkut da bu şölene gelerek dualar okur.

Uşun Koca Oğlu Seğrek Hikâyesi

Uşun Koca'nın Eğrek adında yağız bir oğlu vardır. Canı isterse sohbetlere gelir istemez ise gelmez. Bir gün bu sohbetlerin birinde Ters Uzanmış, ona oturduğu yerin hakkını vermediğini söyler. Bunun üzerine Eğrek çok üzülür ve Kazan Han'dan akına çıkmak için izin ister. Akın iznini alan Eğrek, Gökçe Denize kadar olan şehirleri yağmalar. Fakat Alınca Kalesinde casuslar tarafından yakalanarak hapsedilir.

Eğrek'in kardeşi olan Seğrek yıllar sonra abisinin durumu öğrenir ve onu bulmak için izin ister. Fakat anne ve babası onu bu kararından vazgeçirmek için evlendirmeye çalışırlar. Seğrek düğün gecesi eşine durumu anlatır ve eğer dönemez ise evlenmesine izin verdiğini söyler. Seğrek, önüne çıkan birçok askeri yener. Bunun üzerine tekfur onu abisi ile savaştırmaya karar verir. Eğrek'e kardeşini göstererek onu yenerserbest kalacağını söyler. Eğrek ve Seğrek karşı karşıya gelirler. Eğrek, Seğrek'in belinde bulunan kopuzu görür ve hemen alarak çalmaya başlar. Çaldığı sırada ona dönmez ise onu öldüreceklerini söyler. O an ikisi de kardeş olduklarını anlarlar. İki kardeş birlikte savaşarak düşmanı yenerler. Eve dönen iki kardeş için ziyafetler verilir. Hikâye Dede Korkut'un iki kardeş için yaptığı dua ile son bulur.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması Hikâyesi

Kazan Han'a Trabzon tekfurundan bir şahin hediye edilir. Kazan Han, ona hediye gelen bu şahin ile ava çıkar. Toman Kalesine doğru giden şahini takip eder. Kazan Han yorulur ve yanındaki beyler ile birlikte uyur. Bunu duyan düşmanlar hemen kaleye saldırır. Kazan Han'ı Toman Kelesinde bir kuyuya atarlar.

Bir süre sonra bir domuz damına koyarlar. Yıllar sonra Kazan Bey'in oğlu büyür. Delikanlı çağlarında babasının esir olduğunu öğrenir. Yanına beyleri de alarak babasını kurtarmaya gider. Birçok adam öldürürler. Tekfur onlarla baş edemeyince oğul ve babayı savaştırmaya karar verir. Bundan habersiz olan baba oğul savaşmaya başlarlar. Kazan Han bu kişinin oğul olduğunu anlar ve ona sarılır. Baba oğul birlikte düşmanı yener ve yedi gün yedi gece eğlence düzenlerler.

İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldürülmesi Hikâyesi

Kazan Han her zaman iç Oğuz beyleri ve Dış Oğuz beyleri ile birlikte yaptığı yağmaya bir gün Dış Oğuz beylerini çağırmaz. Bu yüzden Aruz, Kazan Han'ı tüm Dış Oğuz beylerine karşı düşman ilan eder. Aruz'un kızı ile evli olan Beyrek'inde Kazan Han'a karşı gelmesini isterler. Fakat Beyrek bunu kabul etmez. Bunun üzerine Aruz, Beyrek'in kolunu keser. Tüm olanları duyan Kazan Han yedi gün odadan çıkmaz. İç Oğuz beyleri ve Dış Oğuz beyleri savaşır. Her iki taraf da birbirini yenemeyince bu defa Kazan ve Aruz birbiri ile savaşır. Aruz yaralanınca Dış Oğuz beyleri af diler ve savaş biter.

Yukarıda da özetleri verilen 12 hikâyeye bakıldığında hemen hemen hepsinde bulunan bu üç sayı, Türklerdeki sayı inanç sistemini de ortaya koymaktadır. 1903'te Alman bilgin R. Müller 3 sayısının edebi eserlerde kullanılmasının başlıca sebebi olarak doğanın gözlemlenmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür (Schimmel, 2004: 70). "Mitolojik dönemlerde

üçlü tanrı şeklinde kendini gösteren üçleme ve üç sayısı etrafında oluşan değişik sembolik anlamalar, Anadolu’da gelenek ve göreneklerde, inançlarda ve edebi ürünlerde farklı şekillere bürünerek kendini göstermiştir. Anadolu’da çok eski dönemlerden bu yana üç sayısı kutsal ya da uğurlu kabul edilen birtakım pratiklerde için söz konusu manevi anlamlarından yararlanma yoluna gidilmiştir” (Bozkurt ve Bozkurt, 2012: 721). Dede Korkut Hikâyelerinin birçoğunda da üç sayısının sıkça kullanıldığı görülmektedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde boz atlı hızır, Boğaç Han’ın yarasını üç kere eli ile sıvazlar ve yarasını iyileştirir. Aynı zamanda Boğaç Han’ın annesi göğsünü üç kere sıktıktan sonra kanla karışık süt gelir ve bu süt onun yarasına merhem olur. Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması hikâyesinde Salur Kazan’ın üç farklı yerden yaralanması, üç kanatlı kayın okların olması, üç keçi tüyünden sapan yapılmış olması, bir tepeye üç kere taş yığılması üç sayısının kullanım alanlarıdır. Kazan Bey’in Oğlu Uruz Bey’in Tutuklanması hikâyesinde ise Salur Kazan, görmüş olduğu kötü rüyadan dolayı av yerinden ayrılıp otağına gitmeye karar verir. Bu yolculuğu üç gün sürer. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı hikâyesinde Kan Turalı’nın Trabzon tekfurunun kızı ile evlenebilmesi için şart koşulan 3 canavarı öldürmesi gerekir. Uşun Koca Oğlu Seğrek hikâyesinde de Seğrek, evlendiği gece kaybolan abisini aramaya gider. Eşine de üç yıl onu beklemesini söyler. Eğer üç yıl içinde geri gelmez ise evlenmesini tembihler.

En az üç sayısı kadar önemli olan ve sık kullanılan diğer bir sayı da yedi sayısıdır. “Çok eskiden beri 7 sayısı, insanlığı kendisine hayran bırakmıştır. Yedi, Yaratılış Sayısı adlı incelemenin yazarı Desmond Varley, kendisinden önce pek çok kişinin yapmaya çalıştığı gibi, ay altı dünyadaki her şeyi 7’ye indirgemeye çalışmıştır. Gerçekten de 7, 4 elementi kuşatan ve duyuşal güçlere karşılık gelen maddi dörtlemeyle (hava = zekâ, ateş = istenç, su = duygular, toprak = ahlak) birlikte yaratıcı ilkelerin üçlülüğünü (aktif zekâ, pasif bilinçaltı ve iş birliğinin düzenleyici gücü) içerir” (Schimmel, 2004: 140).

Schimmel’in belirttiği üzere yedi sayısı, insanlığın çok eski tarihinden bu yana yaşamında var olan bir sayıdır. Oğuzların yaşamından izler barındıran Dede Korkut hikâyelerinde de yedi sayısı sıkça kullanılmış olduğu görülür. Hikâyelerde yedi sayısı, çoğunlukla düğün gibi eğlence günlerinin süresini vurgulanırken kullanılmıştır. “Dede Korkut Kitabı’nda yer alan hikâyelerde pek çok toy çeşidine rastlanmaktadır. Bu toylar arasında yılda bir kez düzenlenen han toyları, hacet için yapılan toylar, ilk av olması sebebiyle yapılan toylar, ad koyma toyları, düğün toyları, yağma toyları ve akın toyları gibi toylar sayılabilir” (Bakırcı, 2019: 132). Kazan Bey’in Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olması hikâyesinde Uruz Bey’in kurtarılmasının ardından yedi gün yedi gece yeme içme eğlencesi olur. Salur Kazanın Tutsak Olup Oğlu Uruz’un Çıkarması

hikâyesinde Uruz Bey'in kaza benzer kız ile evlenmesi üzerine yedi gün yedi gece düğün yapılır. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması hikâyesinde ise Kazan Bey, ordusunun hazinesini geri almasının ardından yedi gün yedi gece ziyafet verir.

Hikâyelerde yedi sayısının zaferin ardından verilen ziyafetlerindeki kullanımından başka kullanım alanlarına da rastlanmaktadır. Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde, Bamsı Beyrek'in öldüğüne dair haberin gelmesiyle yedi kız kardeşin kara elbise giymesi ve Bamsı Beyrek'in yaşadığı öğrenilince de yedi kız kardeşin yedi yiğit ile evlenmesi gibi kullanım alanlarının yanı sıra kâfilerin sayısını belirtirken de yedi sayısı kullanılmıştır. Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması hikâyesinde Oğuz Beylerinin uyuma süresi yedi gün olarak belirtilmiş, ejderha yedi başlı olarak tasvir edilmiştir. Kanlı Koca Kan Turalı hikâyesinde Kanlı Turalı'nın Selcen Hatun ile evlenebilmesi için şart koşulan üç canavarı yenmeye giderken ki yolculuk süresi yedi gün yedi gece olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda bu hikâyede devenin ağız yedi kere bağlanmıştır.

Dede Korkut Hikâyelerinde kullanılan diğer önemli sayı motifi “kırk” sayısıdır. Kırk sayısı, büyük sayılar arasında en büyüleyici sayıdır. Türkler'in yaşamında başlangıçtan beri yaygın biçimde kullanılmıştır. Kırk sayısı, kutsal metinlerde kırk gün ya da kırk yıl gibi gruplandırılmalardan dolayı bekleme ve hazırlanma süre olarak kullanılmıştır. İslam'da kırk sayısının önemi Kur'an'daki kullanımından ve ilk vahyin Hazreti Muhammed'e kırk yaşında gelmesinden açıkça görülmektedir. Örneğin; dünyanın sonu yaklaştığında Mehdi 40 yıl yeryüzünde kalacak, yeniden dirilişte gökler 40 gün boyunca dumanla kaplanacak ve ayrıca dirilişin 40 yıl süreceği düşünülür (Schimmel, 2004: 266-268).

Başlangıçtan beri Türklerin yaşam tarzını önemli ölçüde etkileyen dini inanışlar, onların ortaya çıkarmış olduğu destan ve halk hikâyelerini de etkilemiştir. “Halk edebiyatından tasavvufa, deyim ve atasözlerinden halk inançlarına kadar birçok alanda kullanılan kırk sayısı, bu yönüyle araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Sayının niçin yaygın bir şekilde kullanıldığı sorusunun cevabı olarak akla ilk gelen düşünce, dinsel inanışlara bağlı olan ya da başka bir ifadeyle dinsel değerler yüklenen sayı ve simgelerin hayata yansımalarıdır. Bu inanışlar insanların günlük yaşamda yaptığı birçok pratikle hayata geçer” (Güvenç, 2009: 85). Güvenç (2009)'inde belirttiği üzere kırk sayısının kullanımının altında yatan dinsel değerler onun kullanımının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. “Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve Türklerin önem verdiği, ona kutsal bir nitelik kazandırdıkları sayıların başında kırk gelmektedir. Türk kültüründe kırk basması, kırkı çıkması, kırk yemeği,

kırklama ve kırklık dağıtılması gibi uygulamalar günümüzde de mevcuttur” (Küçük, 2013: 105).

Diğer Türk destanlarında ve hikâyelerinde çok yaygın olarak görülen kırk motifi Dede Korkut Kitabında bulunan hikâyelerde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde Dirse Han’ın oğlunu ödüllendirmesini kıskanan kırk adamı dedikodu çıkararak onun oğlunu vurmasına sebep olurlar. Bu olayın ardından Dirse Han’ın oğlu Boğaç Han’ın iyileşme süresi kırk gün sürer. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul hikâyesinde Deli Dumrul, kuru bir çayır üzerine yapmış olduğu köprüden geçenden otuz, geçmeyenden de döve döve kırk akçe alır. Yine bu hikâyede Azrail Deli Dumrul’un canını almaktan vazgeçip ona kırk yıl ömür verir. Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde Bamsı Beyrek’e adaklısının hediye ettiği kırmızı kaftanı Bamsı Beyrek’in kırk yiğidi kırk gün boyunca dönüşümlü olarak giyer. Hikâyenin sonunda Bamsı Beyrek kırk yiğidi ile birlikte aynı zamanda evlenip kırk gün kırk gece düğün yapar. Kazan Beyin Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olması hikâyesinde Kazan Bey, oğlu Uruz’un kurtulmasının ardından kırk otağ diktirir. Bunların haricinde birçok hikâyede beyin yanında bulunan kırk yiğidi vardır. Bu kırk yiğit, Oğuz beylerinin savaşta en yakınında bulunan kişilerdir. Bu kişilerin “Mert, yiğit olabilmek için kılıcı ve fiziki gücü kadar olgun insan vasıfları, dürüst, açık sözlü, sözünün eri, gafil olmamak, ileriye görmek, çevresindeki insanların zaaf ve meziyetlerini bilmek, duyduklarına muhakeme ettikten sonra inanmak gibi vasıflar gereklidir” (Günay, 1998: 12).

Sonuç

Türk Edebiyatının en önemli destanlardan biri olan Dede Korkut Hikâyeleri toplamda 12 hikâye ve bir mukaddimeden oluşmaktadır. Oğuz Türklerinin yaptığı savaşlara ait destanî özelliğe sahip olan bu hikâyeler, dil ile millet arasındaki uyum niteliklerini en belirgin anlatan eserlerden birisidir. Dede Korkut Hikâyeleri incelendiğinde Oğuzların dini inanışlarının birtakım etkilerinin olduğu görülmektedir. Dönemin halk inanışlarının insanlar üzerindeki etkilerinden biri de semboller oluşturmaktır. Motif adı verilen sembollerden biri de sayılardır. Dede Korkut Hikâyelerinde sayı motifleri olarak “üç, yedi ve kırk” sayılarının kullanımı çok yaygındır.

Hikâyelere bakıldığında üç sayısının en önemli özelliği, olayların tekrarlanmasında kullanılmasıdır. Yaranın üç kere sıvazlanması, tepeye üç kere taş yığılması, kadının göğsünü üç kere sıktıktan sonra süt akmaya başlaması vb. gibi gerçekleşen tüm bu olaylar üç kere tekrarlanır ve bu tekrarlanma süresinin ardından olumlu sonuç elde edilir. Bu açıdan bakıldığında olayların başarı ile sonuçlanabilmesi için üç kere tekrar gerektirdiği görülür. Üç sayısı bazı yerlerde

bekleme süresi olarak da verilmektedir. Seğrek, eşine evlenmesi için üç yıl bekleme süresi tanımaktadır. Bu durum bekleyişin ve umudun temsilidir. Üç yıl gibi bir süreye kadar mutsuzluğa kapılmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Kısacası üç sayısı başarıya ulaşmada tekrar sayısı ve önemli kararların alınmasından önce beklenmesi gereken süredir.

Oğuzların yaşamından izler barındıran Dede Korkut Hikâyelerinde yedi sayısı da sıkça kullanılmış olan bir sayı motifidir. Hikâyelerdeki yedi sayısının genel kullanımı düğün veya kazanılan zaferin ardından yapılan eğlencenin süresidir. Hikâyelerde eğlenceler yedi gün yedi gece sürmektedir. Bunun dışında farklı kullanımları da vardır. Beylerin uykularının yedi gün sürer ve yedi gün süren bu uykular kısa ölüm olarak adlandırılır. Yedi sayısı bazı hikâyelerde de kâfirlerin sayısı verilirken kullanılmıştır.

Mitolojik ve dinî değer taşıyan kırk sayısı, Dede Korkut Hikâyelerinin hemen hemen tamamında kullanılmış olan bir sayı motifidir. Hikâyelerdeki beylerin mutlaka yanında onunla birlikte savaşa katılan kırk tane yiğit vardır. Kırk yiğit göçebe yaşam tarzının sonucunda gelişen bir kültürdür. Kırk sayısının bazı durumlarda üç sayısının kullanımı gibi bir süreyi simgelediği de görülmektedir. Örneğin, yaranın iyileşme süresi. Hikâyelere bakıldığında düğün ve zafer eğlenceleri kimi zaman kırk gün kırk gece de sürebilmektedir.

Kaynakça

- Alsaç, F. (2018). Dede Korkut hikâyelerinde kültürel bellek bağlamında gelenekler. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4(1), 17-35.
- Atlı, S. (2018). Aşkın on dokuz hâli: Anadolu masallarında “âşık olma” motifi üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 1839-1865.
- Bakırcı, N. (2019). Dede Korkut kitabı bağlamında Oğuzlarda toy geleneği. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(20), 130-142.
- Bozkurt, K. ve Bozkurt, H. (2012). Sayıların gizemli dünyası: kültür ve edebiyatta sayı sembolizmi. *Journal of Life Sciences*, 1(1), 717-728.
- Çakar, A. (2020). Tatar, Başkurt destanları ile Çuvaş Alp hikâyelerinde anne ve baba motifi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Çitgez, M. (2018). Dede Korkut Hikâyelerinin söz varlığı. Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Gümüş, İ. (2019). Elif ile Mahmut Hikâyesi (İnceleme-Metin) --1. Baskı. -- İstanbul: Hiperyayın.
- Günay, U. (1998). Dede Korkut hikâyelerindeki karakterlerin tahlili. *Milli Folklor*, 5(37), 3-12.
- Güvenç, A.Ö. (2009). Kırk sayısının Halk edebiyatı ürünlerinde kullanımı üzerine bir inceleme. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 41, 85-97.
- Küçük, M. A. (2013). Türk destanlarında “Sayı” motifinin dini yansımaları. *Gazi Türkiyat*, 1(13), 91-109.
- Schimmel, A. (2004). Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri İslama Görüngübilimsel Yaklaşım. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Şahin, N. (2017). Dede Korkut hikâyelerindeki Metaforlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(1), 84-114.
- TDK (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yücel, Ü. (2011). Türk halk inanışlarında sayılar. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

3. Bölüm

BİYOEKONOMİNİN SEKTÖREL ETKİLERİ: TÜRKİYE UYGULAMASI

Sema CANBULUT¹
Nur Funda TUTAR²

¹ Bilim Uzmanı; sema.cnblt12@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-9123-5205

² Doktora Öğrencisi; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Avrasya Araştırmaları ABD. nfunda33@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-2207-9384

Özet

Sanayi Devrimi'nden sonra küresel nüfus artışına bağlı ihtiyaçların dolayısıyla da üretimin artması, sürekli daha fazlasını kazanmayı öngören ekonomik kalkınma anlayışıyla birleşince çevrenin tahrip edilmesi, doğal kaynakların azalması, iklim değişikliği ve gıda güvenliği gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlara çözüm olarak bazı ekonomik yaklaşımlar geliştirilmiştir ve bunlardan biriside biyoekonomidir. Biyoekonomi, yenilenebilir biyolojik kaynakların üretimi ve bu kaynaklar ile oluşan atıkların gıda, yem ve biyotemelli ürünler ile biyoenerji gibi katma değerli ürünlere dönüştürülmesidir. Günümüzde yürütülen mevcut politikaların devam etmesi halinde, nüfus artışına paralel olarak gıda, su ve fosil yakıtlara olan ihtiyacın da artması kaçınılmaz olacaktır. Tam da bu noktada biyoekonomi, en önemli problemlerden olan doğal kaynakların kendini yenileme kapasitesinin üzerinde tüketilmesine, akıllı ve sürdürülebilir çözümler sunmuştur.

Çalışmada biyoekonomi kavramı, dünyada ve Türkiye'de biyoekonomi politikaları ve uygulamaları açıklanmıştır. Ülkemizde sağlık, turizm, enerji, tarım ve ormancılık sektörlerinde biyoekonomiye yönelik yapılan çalışmalara yer verilerek, biyoekonominin sektörler üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin biyoekonomi açısından güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiştir. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanan çalışma sonucunda ülkemizde henüz bir biyoekonomi politikasının olmadığı, hazırlık sürecinde olduğu ve biyoekonomiye yönelik yapılan çalışmaların sektörler üzerinde seyrettiği ve gelişim gösterdiği saptanmıştır.

GİRİŞ

Biyoekonomi tüm dünyanın ortak problemlerinden olan iklim değişikliği, küreselleşme, doğal kaynakların hızla tüketilmesi, nüfus artışı, gelir düzeyinin artması ve yenilenebilir kaynak arayışı gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkmıştır. Değişen ve dönüşen dünyada yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte de biyoekonomi kavramı yaygınlaşmaya başlamıştır. 2030 yılına kadar dünyada mevcut doğal kaynakları ikame edecek kaynakların geliştirilmemesi durumunda fosil yakıtlara olan ihtiyacın %44 oranında artması beklenmektedir. Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsünün yayınladığı rapora göre 2050 yılında artan nüfusa karşılık insanların tüketmiş olduğu gıda miktarı %70, kırmızı et miktarının %80 ve tahıl miktarının %52 oranında artış göstereceği beklenmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) raporunda ise küresel anlamda gıda politikalarında herhangi bir değişiklik olmadığı takdirde su ihtiyacının %55 ve tarımda kullanılan su miktarının %70-90 arasında artacağı beklenmektedir. Yine OECD raporunda 2030 yılına kadar Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) OECD ülkelerinde %2.3 ve gelişen ülkelerde %4.6 oranında artması beklenmektedir. Ayrıca biyokimyasal ürünlerin toplam kimyasal ürünler içindeki payının %35'e, biyoteknoloji ile üretilen ürünlerin %50'ye ulaşacağı öngörülmektedir (Bayramoğlu, Ağızan ve Tekin, 2018: 228). Bu veriler doğrultusunda ülkelerin atacağı en akıllıca adım biyoekonomiye geçmektir. Son zamanlarda hızlı bir yükseliş sağlayan ve gelecek vadeden biyoekonomi, problemlere çevreci çözümler sunmaktadır. Gelişmiş ülkeler gelmekte olan tehlikenin erken farkına varmış ve biyoekonomi temelli politikalar üretmeye ve uygulamaya başlamışlardır. Biyoekonomi ülkemizde daha çok 2000'li yıllardan sonra gündeme gelmeye başlamış ve bir takım çalışmalar yapılmıştır. Biyoekonomi ile biyolojik kaynaklardan biyoteknoloji gibi yöntemlerle artı değerler üretilerek ekonomik kazanç sağlamak hedeflenmektedir. Biyoekonomide amaç; sağlık, tarım ve endüstride verim, sürdürülebilir biyolojik kaynak yönetimi, alternatif yenilenebilir enerji, gıda güvenliği, iklim değişikliği ve küresel ısınmanın etkilerinin azaltılmasıdır. Ülkemizin, biyoekonominin sağladığı fırsatlardan yararlanabilmesi için biyoekonomiyi ülke ekonomisine entegre etmesi gerekmektedir.

Çalışmada Türkiye'de sağlık, turizm, enerji, tarım ve ormancılık sektörlerinde biyoekonomiye yönelik yapılan çalışmalar açıklanmış, biyoekonominin sektörler üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanan çalışmada, ikincil verilerden yararlanılmıştır ve bilgiler tümdengelim yöntemiyle aktarılmıştır. Çalışmada ilk olarak biyoekonomi kavramı açıklanarak, kavramın tarihsel gelişimi, bileşenleri, sektörleri, önemi ve hedefleri anlatılmıştır. Daha sonra dünyada ve

Türkiye’de yapılan biyoekonomi politikalarına ve uygulamalarına yer verilmiştir. Türkiye’de biyoekonomi sektörleri dört başlık altında incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’nin biyoekonomi açısından güçlü ve zayıf yönleri analiz edilmiştir.

1. BİYOEKONOMİ KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Dünyada meydana gelen nüfus artışı ve beraberinde getirdiği tüketim artışı Sanayi Devrimi ile hız kazanmıştır. Bunun sonuçları da daha fazla çevre kirliliği, doğal kaynakların hızla tüketilmesi ve iklim değişikliği olarak hayatımıza yansımıştır. Ayrıca Sanayi Devrimiyle birlikte dünyada yenileşme dönemi de başlamıştır. Bu yenileşme döneminde teknolojinin gelişmesi, bilgiye dayalı sektörlerin ortaya çıkması, ülkelerin ekonomilerindeki yapısal dönüşüm, büyüme ve kalkınma stratejilerinde değişim yaşanmıştır. Değişen ve dönüşen dünyada ortaya çıkan çevresel, sosyal ve ekonomik sorunlara da artık yeni çözüm arayışları başlamıştır. Bununla birlikte bu sorunlara çözüm sunan yeni ekonomi yaklaşımları geliştirilmiştir. Bu ekonomik yaklaşımlardan birisi de biyolojik kaynakların optimum kullanımını sağlayarak, ekonomik kazanç elde etmek olan biyoekonomidir. Özellikle son zamanlarda biyoekonominin gelişimi hem bilim dünyasında hem de politika dünyasında artan bir ilgi görmüştür. Ayrıca politika ve strateji belgelerinde biyoekonomiye geçiş düzenli olarak artan sürdürülebilirlik ile ilişkilendirilmektedir. Biyolojik tabanlı ekonomi olarak da adlandırılan biyoekonomi kavramı son zamanlarda her ne kadar ivme kazansa da fikir olarak çok da yeni bir kavram değildir (Pfau, Hagens, Dankbaar ve Smits, 2014).

Çeşitli biyolojik kaynakların kullanılması, yaşam bilimlerindeki ve biyoteknolojideki gelişmeler biyoekonomi kavramının çok boyutlu ilerlemesinde ve öne çıkmasında önemli bir basamak olmuştur. Biyoekonomi kavramı ilk olarak 1913 yılında İngiliz Biyolog Hermann Reinheimer tarafından yayınlanan ‘İşbirliğiyle Evrim: Biyoekonomide Bir Araştırma’ isimli çalışmada yer almıştır. 1933 yılında Grigore Antipai daha önce yapılan konferansa ve yaptığı sunuma dayanarak hazırladığı, Romanya Akademisi Bilimsel Bölüm Bülteninde yayınlanan ‘La Biosociologie et la Bioeconomie de la Mer Noire’ isimli makalesinde biyoekonomi kavramını ilk kez dile getirmiştir. Çalışmada Tuna ve Karadeniz’e özgü ekolojik alanlarda insan ve doğa arasındaki ilişkilerde sosyal ve ekonomik etkiye sahip biyolojik ve ekolojik mekanizmalara dayalı biyoekonomik yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu işlenmiştir. 1940 yılına gelindiğinde bitki yetiştiricileri tohumlardaki modifikasyonları öğrenerek tarımsal biyoekonomiye doğru ilk adımı atmışlardır. Tahıllardan üretilen biyoetanol arabalarda, fıstık yağından üretilen biodizel dizel motorlarda

kullanılmıştır. Teknolojinin gelişmesi, enerjiye olan talebin artması ve buna bağlı fosil kaynakların tüketilmesi, ülkeleri biyoyakıt üretimine ve tüketimine itmıştır. Dolayısıyla da çevreye verilen tahribatın fark edilmesi sonucu oluşan çevreye karşı sorumluluk bilinci ve gelişen temiz teknoloji ülkeleri biyoekonomiye yönlendirmiştir. 1970’li yıllarda Georgescu Roegen, biyoekonomi kavramı ile ekonomik sürecin biyolojik kökenine dikkat çekerek doğal kaynakların eşit olmayan dağılımı ve erişilebilir kaynakların sınırlı depolanması ile insanlığın varoluş sorununa vurgu yapmıştır. Roegen’in biyoekonomi kavramını kullanmasının amacı sınırsız ekonomik büyümenin doğanın akışına aykırı olmasıdır. Roegen, var olan biyoekonomi yaklaşımından (biyolojik bilginin ticari ve endüstriyel deneme amaçlı kullanımı) farklı olarak biyolojik kaynakların ekonomik süreçlerde kullanımından endişe etmektedir. Biyoekonominin tanımını ilk olarak genetikçi Juan Enriquez Cabot ve Rodrigo Martinez, 1997 yılında Amerikan Bilimsel Gelişme Birliği’nin seminerinde yapmıştır. Biyoekonomi, yapılan bu tanıma göre biyoteknoloji (genetik ve/veya moleküler düzeyde olan mekanizmaları ve işlemleri anlama) odaklı, bilimsel araştırma ve uygulamaya dayalı tüm ekonomik faaliyetlerdir. Biyoekonomi 2000’li yıllar itibarıyla artık daha popüler olmaya başlamıştır. 2000 yılında Lizbon Gündem’inde ekonomik büyüme ve rekabet gücünü güvence altına almak için biyoekonomide küresel liderlik çağrıları yapılmıştır. 2012 yılında düzenlenen Rio + 20 Zirvesinde yayınlanan ‘İstediğimiz Gelecek’ raporunda sürdürülebilir gelişme hedeflerinin günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilerek yeşil büyüme odaklı bir biyoekonomi modelinin benimsenmesi halinde kaynakların daha doğru ve sağlıklı bir şekilde kullanılabileceği belirtilmiştir (Demir, 2021: 96-100).

Biyoekonominin benimsenmesiyle birlikte özellikle OECD gibi uluslararası kuruluşlar, bölgesel kalkınma ajansları ve biyoteknoloji şirketleri biyoekonomiyi yaygın olarak kullanmışlar, biyoekonomi stratejilerini belirlemişler ve birçok ülke de bu alanda yol haritalarını oluşturmuşlardır. Biyoekonomi kavramının çok boyutlu olması sebebiyle ülkelere, kurumlara ve ekonominin farklı sektörlerinde kullanım alanlarına göre değişen birçok tanımlama yapılmıştır. Avrupa Birliği (AB) biyoekonomiyi ilk olarak 2010 yılında, biyokütlenin üretiminin sürekliliğini sağlayarak biyokütleden lif, gıda, endüstriyel ürün ve enerji üretilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Şuan ise biyoekonomiyi büyüme modeli olarak görmekte ve “*Yenilenebilir biyolojik kaynakların geliştirilmesi, bu kaynaklar ve onlardan çıkan atıkların yem, gıda ve biyo-temelli ürünler ile biyoenerji gibi katma değerli ürünlere dönüştürülmesi*” şeklinde tanımlamaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), biyoekonomiyi farklı bir açıdan bakarak “Biyolojik süreç ve

ürünlerin bulunması, geliştirilmesi, üretilmesi ve kullanılması ile ilgili ekonomik faaliyetlerin bütünü” olarak tanımlamış ve süreci biyoteknoloji odaklı ele almıştır. Biyoteknolojiyle pek çok sağlık sorunlarına ve kaynak sorunlarına yüksek teknolojiyle çözümler bulunacağı öngörülmüştür. Ayrıca biyoteknoloji geliştikçe, ülke ekonomisindeki payı ve katkısı artıkça biyoekonominin önemi anlaşılacaktır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise biyoekonomiyi “*Ekonomik faaliyetler ve kamu yararı için biyolojik bilimlere dayalı araştırma ve inovasyondur*” şeklinde tanımlamıştır (Şen, 2016: 284).

Biyo tabanlı ekonomide üretim, temel olarak biyolojik ve yenilenebilir kaynaklara dayanmaktadır ve bu süreçte bitkiler, hayvanlar ve bunların yan ürünleri gibi birçok doğal kaynaktan oluşan biyokütle kullanılmaktadır. Biyoekonomik yaklaşımla deniz ve toprakların biyolojik kaynaklarının yüksek katma değerli ekonomik ürünlere dönüştürülmesi, oluşan atıkların ise tekrar üretim sürecinde kullanılmasını sağlamaktadır. Başka bir tanıma göre ise biyoekonomi, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak biyoteknolojik süreçlerin araştırılıp, işleyişin kavranması ve bunun endüstri sektörü, sağlık sektörü, enerji sektörü gibi birçok sektöre entegre edilmesiyle ortaya çıkan ve biyolojik sistemlere dayanan bütün ekonomik faaliyetlerdir. Genel bir ifadeyle biyoekonomi, biyoteknolojiden faydalanarak biyokütleyle dayalı üretimdir (Avcı, 2019).

1.1. Biyoekonomi Sektörleri ve Bileşenleri

Biyo tabanlı ekonomi, biyoteknolojiyle ekonomiyi bilim-toplum-endüstri ekseninde birleştiren ve dünyada hızla yükselen nüfus artışına bağlı sağlanamayan sürdürülebilirlik sorununa akılcı ve pratik alternatif çözümler sunan disiplinler arası bir yaklaşımı benimsemektedir. Ayrıca tarım, gıda endüstrisi, ilaç endüstrisi, kozmetik ve tekstil endüstrisi, iç ve dış bahçelerin tasarımı, çevre mimarisi, bioenerji, peyzaj tasarımı gibi birçok alanda önemli olup, biyolojik kaynakların optimum ve yeni kullanım alanlarına dayanan sektörlerde giderek artan bir değer olarak görülmektedir (Demir, 2021: 101). Biyoekonominin sektörleri, biyokütlenin dönüşümünü sağlayan tüm sektörler olarak tanımlanmaktadır. Tarım sektörü, ormancılık, balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği, gıda ve biyoteknoloji, nanoteknoloji gibi sektörler bu tanımın içerisinde yer almaktadır.

Tablo 1: Biyoekonomi Sektörleri

1	TARIM VE ORMANCILIK
2	BALIKÇILIK VE SU ÜRÜNLERİ YETİŞTİRİCİLİĞİ - Sürdürülebilir Balıkçılık - Sürdürülebilir Su Ürünleri Yetiştiriciliği - Mavi Biyoteknoloji
3	BİYO-TEMELLİ ENDÜSTRİLER / ENDÜSTRİYEL BİYOTEKNOLOJİ
4	GIDA SANAYİSİ

Kaynak: (Şen, 2016: 286)

Tablo 1’de görüldüğü gibi biyoekonomi sektörleri dört temel başlık altında toplanmıştır. Ayrıca balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği ve alt sektörleri mavi biyoekonomiyi de kapsamaktadır. Biyoekonominin, ekonomik süreçlerde organizmalar, biyoürünler, biyoteknolojiler gibi kullandığı biyolojik kaynaklar tarım, hayvancılık ve ormancılık gibi değişik sektörler tarafından üretilmektedir. Üretilen yeni ürünler özellikle ilaç sektörü, sanayi sektörü ve enerji sektörlerinde etkin olarak kullanılmaktadır ve bu sayede hem çevreye verilen hasar azaltılmış olacak hem de maddi açıdan sektörlerin getirisi artacaktır. Orman temelli biyoekonomide, ormanlar gıda, kâğıt, paketlenme, biyoyakıt gibi ürünlere ulaşmak için hammadde kaynağı sağlar (Avcı, 2019: 11). Tarımsal biyoekonomi ile tarım sektöründe kullanılan teknoloji düzeyinin artması, işletmelerin daha girişimci ve yenilikçi olmaları, dolayısıyla da tarım sektöründe rekabet gücünün artması ve yeni fırsatların ortaya çıkması sağlanacaktır (Bayramoğlu, Ağızan ve Tekin, 2018). Özellikle tarımsal biyoekonomi hem geleceğimiz hem de sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir. Ülkelerde en fazla tarımsal biyoekonomi sektöründe yol haritası hazırlamışlardır. Son yıllarda ABD biyoekonomi sektörünün lideri konumunda olup Çin, İrlanda, İsrail, Güney Kore, Hindistan ve Singapur gibi ülkelerde de biyoekonomi sektörünün büyümesi hızlanmıştır. 2000’li yıllar itibariyle gelişmiş ülkelerin biyoekonomi pazarları yıllık yaklaşık %17 oranında büyürken, Asya’da bulunan gelişmekte olan ülkelerde bu büyüme oranları yaklaşık olarak %36 seviyesinde gerçekleşmektedir. Her ülke, her biyoekonomi sektöründe faaliyet göstermemektedir. Ülkeler kendi çıkarları noktasında maksimum verimlilik alabilecekleri, mevcut biyolojik kaynakları, coğrafi ve ekonomik koşulları çerçevesinde biyoekonomi sektörlerinde faaliyet göstermektedirler. Avrupa biyoekonomi kapsamında tarım, ormancılık, balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği birincil üretim sektörleri ile gıda, yem, biyo bazlı ürünler, enerji, hizmetler (biyo tıp ve sağlık biyoteknolojisi hariç)

üretmek için biyolojik kaynakları ve süreçleri kullanan ikincil üretim sektörlerini kapsamaktadır. Hollanda'da tarım ve gıda sektörleri hariç biyotemelli ekonomiye vurgu yapmıştır (Demir, 2021: 102-103).

Şekil 1: Biyoekonomi Bileşenleri

Kaynak: (Tutar ve Ekici, 2022: 600)

Şekil 1’de görüldüğü gibi biyoyakıtlar, biyoteknoloji, eko-tarım, gıda, ilaçlar ve ince kimyasallar, ekoyönetim sürdürülebilir hareketler ve ekosistem koruma biyoekonomi bileşenleridir. Bu bileşenlerden özellikle biyoteknoloji, biyoekonominin itici gücü olarak adlandırılmaktadır. Biyoteknoloji dünyanın ortak olan sağlık, biyolojik kaynakların ve ekosistemlerin sürdürülebilirliğine ilişkin sorunları gibi birçok sorunlara teknolojik çözümler sunarak farklı endüstrilerdeki kullanımları ile verimlilik artışına katkı sağlamaktadır. Biyoekonomi ve biyoteknoloji çoğu kaynakta birbiri yerine kullanılrsa da biyoekonomi, biyoteknolojiyi kapsamaktadır. Ayrıca biyoekonomi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasıyla üretilen biyoyakıtlar, kimyasallar, ilaçlar gibi bileşenlerle sürdürülebilir ve ekolojiye duyarlı bir üretim ekonomisini göstermektedir (Bayramoğlu, Ağızan ve Tekin, 2018: 231-232).

1.2. Biyoekonominin Önemi ve Hedefleri

Biyoekonomi çevresel, sosyal ve ekonomik olarak ortaya çıkan küresel düzeydeki sorunların çözülmesinde önemli rol oynamaktadır. Biyoekonominin ortaya çıkma ve yaygınlaşma nedenleri;

- Ekonominin küresel hale gelmesi,
- Kullanılan yenilenemeyen enerji kaynaklarının yetersizliği/gelecekte tükenecek olması ve sürdürülebilir kaynak yönetimi arayışı,
- Küresel nüfus artışı,
- İklim değişikliği,
- Biyolojik kaynakların bilinçsiz kullanımı ve sürdürülebilir olarak yönetilememesi,
- Ülkelerde gelir düzeyinin artması,
- Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler olarak sıralanabilir (Avcı, 2019: 16).

Dünya nüfusu şuan itibariyle 8 milyar kişiyi geçmiş bulunmaktadır (worldometers.info). Birleşmiş Milletler'in hazırlamış oldukları rapora göre 2050 yılı itibariyle dünya ki nüfusun 9,3 milyar kişiye çıkacağı, bunlardan da %16'sının 65 yaş üzeri olması, gıda gereksiniminin %70 artması ve nüfusun %40'ının su sorunu yaşaması beklenmektedir. Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü'nün (IFPRI) yayınladığı rapora göre 2050 yılında dünyada tüketilen tahıl miktarı %52 oranında ve tüketilen kırmızı et miktarı ise %80 oranında artması beklenilmektedir. Küresel anlamda gıda politikalarında herhangi bir değişiklik olmaz ise Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) raporuna göre ise küresel su ihtiyacının %55 oranında ve tarımda kullanılan su miktarının ise %70-90 oranında artacağı beklenilmektedir (Arisoy ve Avcı, 2020: 3000). 2030 yılına kadar eğer mevcut kaynaklara alternatif kaynak geliştirilmez ise fosil yakıtlara olan ihtiyacın %44 oranında artacağı öngörülmektedir (Demir, 2021: 100). Fosil yakıt tüketimine bağlı olarak iklim değişikliği, asit yağmuru, petrol sızıntısı, sağlık sorunları ve kirlilik gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Küresel ısınmanın temel nedeni olan sera gazları da kömür, petrol ve gaz gibi fosil yakıtların yakılmasıdır. Küresel ısınmanın sonucu da buzulların erimesi, iklim değişikliği, deniz seviyesinin yükselmesi ve kuraklıktır. Domino etkisine sahip bu süreçte sürdürülebilir kaynak yönetimine sahip olan biyoekonominin önemi oldukça fazladır (Avcı, 2019: 17). Sonuç itibariyle nüfus artışına bağlı gıda tüketimi, sağlık, ilaç, temiz su, temiz enerji gibi hizmetlere olan talebin artması kaçınılmaz bir gerçektir. Biyoekonomi bu ihtiyaçların karşılanabilmesi ve kaynakların optimum kullanımı için alternatif

çözümler üretebilecek bir ekonomik model olarak görülmektedir. Son yıllarda sektörlerin bilgi temelli ve çevreyle uyumlu üretim anlayışını benimsemesi, biyoteknolojide yaşanan gelişmeler biyoekonomi yaklaşımının ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından benimsenmesinde ve stratejilerini geliştirmelerinde oldukça etkili olmuştur. Biyoekonomi günümüzde gelişmiş ülkeler tarafından sürdürülebilir kaynak kullanımının en etkin aracı olarak görülmeye başlamıştır. Örnek olarak da Almanya ve İskandinav ülkeleri verilebilir. Alman ekonomisinin %6,6'sı biyoekonomi tabanlı, İskandinav ülkelerinin ekonomilerinin %10'u biyoekonomiye dayanmaktadır (Demir, 2021: 101).

Biyoyakıt ve biyoenerji biyoekonominin en önemli getirilerindedir. Özellikle nüfus artışına bağlı enerji ihtiyacının da arttığı göz önünde bulundurulursa doğa dostu olan bu yenilenebilir kaynaklar ülkelerin sosyoekonomik gelişimi ve arz güvenliği için oldukça önemlidir. Biyoyakıt ve biyoenerji ısı, motor yakıtı ve elektrik üretimi için kullanılmakta ve ülkelere kaynak çeşitliliği sağlamaktadır. Biyoyakıtlar fermantasyon gibi kolay biyolojik işlemlerle veya çok daha hızlı kimyasal işlemlerle üretilebilmektedir ve bu yüzden de hızla gelişen yenilenebilir enerji teknolojileri arasında biyoyakıtlar diğerlerinden daha popülerdir (Avcı, 2019: 17).

Biyoekonomi araştırma ve geliştirme kuruluşları, politika yapımcılar ve girişimciler dâhil süreçte rol oynayan tüm paydaşlar arasında iş birliği sağlayarak sürdürülebilir gelişmeyi hedeflemektedir. Ayrıca biyoekonomi girişimciliği teşvik ederek yenilikçi uygulamaların hızla yayılmasında, sektörler arası rekabetin artmasında ve sürdürülebilir etkileşim ağların oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Biyoekonominin faydalarını ve hedeflerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Demir, 2021);

- Çevrenin sürdürülebilir olarak iyileşmesini sağlayarak pozitif değer oluşturmak ve ekonomiye katkı sağlamak,
- Birincil üretim ile tedarik zincirinin bir bütün olarak ekolojik ayak izinin azaltılmasını sağlamak,
- Yeni, güvenli, daha düşük maliyetli ve eko-verimli (daha az atık, kaynak ve enerji kullanarak) ürün elde etmek,
- Biyolojik kaynakların sürdürülebilir yönetimi, üretimi ve kullanımı için bilgi temeli sağlamak,
- Sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak,
- İnovasyon,
- İlgili sektörlerin rekabet gücünü artırmak,
- Biyoyakıtlar kullanılarak çevreye verilen zararın azaltılması,

- Yenilenebilir kaynakların üretilmesi ve kullanılması,
- Düşük emisyonlu üretim sistemlerinin geliştirilmesi,
- İklim değişikliğinin, kirliliğin ve küresel ısınmanın etkisinin azaltılmasını azaltmak,
- Sağlık, enerji, tarım ve ormancılık sektörlerinde kalite ve verim artışı sağlamak.

Biyoekonomi hedeflerini gerçekleştirmek için tarım, balıkçılık, gıda, ormancılık, biyoyakıtlar, bioenerji gibi sektörler doğrudan katma değer yaratırken kimya, tekstil, plastik, ilaç, biyoteknoloji, atık bertaraf ve yönetimi gibi sektörler dolaylı yoldan fayda sağlamaktadır. Çünkü temel sektörler insan refahını doğrudan etkileyen ve yaşam destek sistemleri olan biyolojik çeşitlilikle ilişkilidir ve bu biyolojik çeşitlilik sektörlerin ham maddesini oluşturarak üretimin sürekliliğini sağlamaktadır. Biyolojik kaynaklardan üretim yoluyla sağlanan hizmetlerin yer aldığı dolaylı sektörler, biyoçeşitliliğin, üretim süreçlerine ve bu süreçlerde teknoloji kullanımına dayanmaktadır. Biyoekonomi hem ulusal hem de uluslararası ekonomik sistemlerde katma değer yaratan stratejik bir sektör olarak görülmekte ve biyoçeşitlilikte bu sektörün sürdürülebilirliğinin garantisi olarak benimsenmektedir (Demir, 2021: 102-103).

2. DÜNYADA BİYOEKONOMİ POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI

Biyoekonomi dünya sorunları karşısında vadettiği çözümler ile hem akademisyenlerin hem de politika yapıcılarının ilgisini çekmiştir. Biyoekonominin çok boyutlu olması sebebiyle birçok tanımı vardır ve her ülke de ulusal düzeyde kendi tanımını yapmaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) 2004 yılında yayınladığı “Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınma İçin Biyoteknoloji” çalışması biyoekonominin dönüm noktası olmuştur (Maçın, 2021). Çözüm bekleyen büyük sorunlar olarak adlandırılan sorun ve alanlar, Avrupa Birliği'nin biyoekonomiye bakış açısını şekillendirmiştir (Şen, 2016: 285). Biyoekonomi Avrupa'nın mevcut olan çevresel sorunlarına verdiği yanıt olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki biyoekonomi, 13 Şubat 2012 tarihinde Avrupa Komisyonu'nun yapmış olduğu “Sürdürülebilir Büyüme İçin İnovasyon: Avrupa İçin Bir Biyoekonomi” stratejisi ile bütün dünyanın sahip olduğu çevre sorunları, enerji, gıda arzı ve doğal kaynak zorluklarına yönelik tanımlanmıştır (Özkara ve Keklik, 2021: 3). 2012 yılında yayınlanan biyoekonomi stratejisi, döngüsel ekonomi göz önünde

bulundurularak 2018 yılında güncellenmiştir. Güncellenen bu biyoekonomi stratejisinin üç temel hedefi, yerel biyoekonomileri Avrupa çapında hızla yaymak; biyotabanlı sektörleri güçlendirmek ve büyütmek, yatırımların ve pazarların kilidini açmak; biyoekonominin ekolojik sınırlarını anlamak olmak üzere sıralanmaktadır. Avrupa Birliği'nde biyoekonominin sadece gıda sektöründe uygulanmasıyla 2,2 trilyon Euro kazanç elde etmesi beklenmektedir. (Maçın, 2021). Avrupa Birliği çözüm bekleyen büyük sorunları çözmek amacıyla “Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme İçin Avrupa Stratejisi” geliştirmiştir ve bu strateji çerçevesinde birbirini destekleyen üç adet öncelik belirlenmiştir. Bunlar;

- **Akıllı Büyüme:** Bilgi ve inovasyona dayanan ekonomik bir büyüme,
- **Sürdürülebilir Büyüme:** Kaynakları daha verimli kullanan, daha yeşil olan ve daha rekabetçi bir ekonomi,
- **Kapsayıcı Büyüme:** Ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan yüksek istihdam ekonomisi (Yiğit, 2010).

Dünyada ülkelerin biyoekonomi alanında gerek tecrübelerinin paylaşılması gerekse strateji ve hedeflerin belirlenmesi için işbirliğinin sağlandığı uluslararası organizasyonlar kurulmuştur. Bunlar;

- **Uluslararası Biyoekonomi Forumu (IBF):** 2017 yılında küresel işbirliğini sağlamak amacıyla Avrupa Komisyon'u ve Kanada'nın başkanlık ettiği toplantıda kurulmuştur. Toplantıya her bölgeden ülkeler, bazıları üye sıfatıyla bazıları da gözlemci sıfatıyla katılmışlardır. Üye olarak katılan ülkeler; Kanada, ABD, Güney Afrika, Hindistan, Çin, Arjantin ve Yeni Zelanda'dır. Gözlemci olarak da Avustralya ve Güney Kore katılmıştır. IBF uluslararası düzeyde, biyoekonominin önemini artırılmasını sağlamak ve Ar-Ge işbirliğini yapılandırma konusunda fırsat olarak görülmektedir.
- **BIOEAST:** Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri tarafından kurulmuştur. Amacı biyoekonomide bilgi temelli tarım, su ürünleri ve ormancılık yapılmasını sağlamak ve ülkelerin birbirleriyle deneyimlerinin paylaşılmasıdır. BIOEAST ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri 2030 yılına kadar büyüme oranlarını artırmaya ve özellikle de kırsal alanlarda katma değeri yüksek yeni işler bulmaya yardımcı olmak için bilgi ve işbirliğine dayanan biyoekonomi vizyonu belirlemiştir.
- **Tarımsal Araştırmalar Daimi Komitesi (SCAR):** 1974 yılında Avrupa Birliği Konseyi Tüzüğü ile kurulsa da 2004 yılından itibaren aktif çalışmaya başlamıştır. Avrupa'daki tarımsal araştırmaların

koordinasyonlarına yönelik tavsiyeler vermekte ve öngörü çalışmaları, araştırma için gerekli analizler çalışma grupları (Biyoekonomi çalışma grubu gibi.) sayesinde gerçekleşmektedir. Ayrıca bir araştırma konusu olarak ortaya çıkan biyoekonomi SCAR'ın sürekli gündemiydi ve biyoekonomi ve SCAR'ın ilişkisi 2015 yılında 'Biyoekonomi Üzerine 4.Öngörü Raporu'nu yayınlamasıyla daha da görünür hale gelmiştir.

- **İskandinav Biyoekonomi Konseyi:** İskandinav ülkeleri tarafından 2017 yılında sürdürülebilir biyoekonomi stratejileri belirlenmiştir. Konseyin sürdürülebilir biyoekonomiyi teşvik etmek için seçeneklerin ve pratik önlemlerin ana hatlarını çizerek teklifler hazırlamak en temel görevidir (Arısoy ve Avcı, 2020: 3005; Patermann ve Aguilar, 2018).

Dünyada 50'den fazla ülkenin biyoekonomi ile ilgili politika stratejileri oluşturduğu veya oluşturmak için hazırlık içinde bulunduğu bilinmektedir (Maçin, 2021). Özellikle gelişmiş ülkelerde biyoekonomi, stratejik sektör olarak benimsenmiş, teşvik edici özel programlar ve girişim sermayesi fonu gibi araçlar kullanılarak yeni finansal sistemler planlanmıştır. Ayrıca biyo tabanlı ekonominin hızla geliştiği ülkelerde kolaylaştırıcı yasal düzenlemeler yapılmış ve özel eğitim programlarına yoğunlaşarak nitelikli işgücü oluşturmak istenmiştir. Avrupa'da birçok ülke biyoekonomi stratejisini belirlemiştir ve bu ülkelerin çoğu Avrupa Birliği'nin hazırlamış olduğu politikaları benimsemiş ve kullanmışlardır. Asya ülkelerinden ise en çok Doğu Asya ülkelerinde biyoekonomi politikaları geliştirilmiştir. Bu ülkeler arasında özellikle Güney Kore, Çin ve Japonya biyoekonomiyeye yönelik politika ve yatırımlarına önem vermişlerdir. İşte dünyada biyoekonomi politikalarına ve stratejilerine örnekler:

- Avrupa Birliği (AB): AB, biyoekonomiyi sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yeşil dönüşüm için önemli bir fırsat olarak görmektedir. AB'nin Biyoekonomi Stratejisi, biyolojik kaynakların kullanımını optimize etmek amacıyla geliştirilmiştir.
- Almanya, biyoekonomiyi özellikle biyoteknoloji ve yeşil kimya gibi endüstrilerde bir odak noktası olarak görmektedir. Ülke, biyoekonomiyi teşvik etmek için çeşitli destek programları ve finansal teşvikler sunmaktadır.
- Brezilya, biyoeconomünün önemli bir potansiyeli olduğunu ve ülkenin tarım, ormancılık ve biyoenerji gibi sektörlerde lider konumda olduğunu belirtmektedir. Brezilya'nın Biyoekonomi Stratejisi, biyoçeşitliliği korumak, yenilikçi teknolojileri teşvik etmek ve sosyo-ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla oluşturulmuştur.

- Rusya'nın biyoekonomi politikaları oldukça dikkat çekicidir. Ülkede 2011 yılında Ulusal Teknoloji Platformu Biotech 2030'un geliştirdiği ulusal bir biyoekonomi stratejisi benimsenmiştir. Rusya biyoekonomi faaliyetleri için doğal kaynaklarına güvenmekte ve çalışmalarını bu yönde şekillendirmektedir. Biyoekonomi çalışmaları için de ülkede birkaç tane araştırma tesisi bulunmaktadır. 2012'de BIO 2020 Programı imzalanarak 2020 yılına gelene kadarki süre için biyoekonomiye dair projeleri de içeren biyoteknoloji yol haritası devlet tarafından kabul edilmiştir.
- İngiltere'nin tam anlamıyla bir biyoekonomi stratejisi olmamakla birlikte sürdürülebilir tarım, ormancılık ve endüstriyel biyoteknolojiye yönelik çeşitli strateji raporları mevcuttur. Bunlardan birisi 2007'de kabul edilen biyokütle stratejisi, diğeri de 2012'de kabul edilen biyoenerji stratejisidir.
- Fransa, biyoekonomiye yönelik herhangi bir politika stratejisi geliştirmemiştir. Ülkede terim nadiren kullanılmakla birlikte bunun yerine biyolojik temelli ekonomi, endüstriyel ekoloji, yeşil ekonomi ve dairesel ekonomi terimleri kullanılmaktadır.
- Güney Kore, 2006 yılında Bio-Vision 2016 programını benimseyerek biyoekonomi ile ilgili çalışmalar yapan ilk Asya ülkelerinden biridir. Program ile yerli deniz kaynaklarının nasıl korunması, yönetilmesi ve kullanılması gerektiği tanımlanmaktadır. Ayrıca ülkede "Yeşil Büyüme Stratejisi" ve "Ulusal Temel Enerji Planı" yapılmıştır.
- Çin'de biyoekonomi oldukça fazla desteklenmektedir. Çin'in yapmış olduğu 12. Beş Yıllık Plan'ında biyoekonominin, gelişmekte olan endüstrilerden birisi olduğu görülmektedir. Çin'in biyoekonomi stratejisi yakıtların ve enerji kaynaklarının yenilenebilir kaynaklarla ikame edilmesine dayanmaktadır. Ülkede biyoekonomi alanına, duyulan siyasi ilgi biyoteknolojinin gelişmesiyle bağlantılıdır ve biyoteknoloji geliştikçe de bu ilgi artmaktadır. 1986 başlatılan "Yüksek Teknoloji Ar-Ge Programı" biyoekonominin itici gücü olarak görülmektedir. Günümüzde Çin, biyoetanol üretiminde öncüdür ve yakıt talebinin neredeyse yarısını biyoyakıtlarla karşılamaktadır.
- Japonya, biyoekonomiyi sürdürülebilir kalkınma ve yenilikçi endüstrilerin geliştirilmesi için bir fırsat olarak görüyor. Ülke, biyoekonomiyi teşvik etmek için çeşitli araştırma programları, yenilikçi işbirlikleri ve teknoloji transferi girişimleri başlatmıştır. Ülkede biyoekonomiden sorumlu kuruluş, "Japonya Uluslararası Tarım

Bilimleri Araştırma Merkezi”dir ve amacı sürdürülebilir çevre yönetimini sağlamak için tarım teknolojileri ve gelişmekte olan bölgelerde doğal kaynaklar geliştirmektir.

- Hindistan, 2007 yılında “Biyoteknoloji Geliştirme ve İnovasyon Stratejisi” yayınlamıştır. Ülke biyoekonomi stratejisini daha çok biyoteknoloji ile yürütmektedir. Hindistan’ın ilk biyoekonomi strateji ile ilgili görüşmeler 2014 yılında yayınlanan “Biyoteknoloji Stratejisi II” ile yapılmıştır.
- Amerika Birleşik Devletleri (ABD), biyoekonominin öncülerindedir. 2012 yılında “Ulusal Biyoekonomi Planı” ile biyoekonomide gelecek gördüğü ve ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır. ABD’de biyoekonomi, Tarım Bakanlığı, Enerji Departmanı ve Çevre Koruma Ajansı gibi çeşitli federal ajanslar arasında koordineli bir şekilde ele alınmaktadır. ABD’nin Biyoekonomi Stratejisi, biyobazlı ürünlerin ve yenilikçi biyoteknolojilerin geliştirilmesini teşvik etmektedir. ABD’nin biyoekonomide öncü olmasının en büyük nedeni de gelişmiş biyoteknolojiye sahip olması hatta biyoteknolojide önde gelen ülkeler arasında sayılmasından kaynaklanmaktadır (Avcı, 2019: 17-23).
- Finlandiya, 2010 yılının başından itibaren biyoekonomiyi, ekonomi politikasının temel direği olarak görmüştür. 2022 yılında Finlandiya biyoekonomisi ülkenin ulusal katma değerinin %13’üne katkı sağlamış, toplam istihdamı %11 artırarak 300.000 kişiyi istihdam etmiştir. Finlandiya en son 2022 yılında yayınladığı Biyoekonomi Stratejisi’nde biyoekonominin katma değerini 2035 yılına kadar iki katına çıkarmak için biyoekonominin katma değerinin yıllık büyümesini %3’ten %4’e çıkarmayı amaçlamıştır. Ülkede biyoekonomi, gıda, enerji, ürün ve hizmet üretmek için, yenilenebilir biyolojik kaynaklara dayanan bir ekonomi olarak tanımlanmıştır (Vezzoni ve Ramcilovic-Suominen, 2023).

Bu örnekler, dünyadaki birçok ülkenin biyoekonomiye odaklanarak politikalar ve stratejiler geliştirdiğini göstermektedir. Bu politikaların ve stratejilerin amacı, biyoekonominin potansiyelini maksimize etmek, biyobazlı ekonomiye geçişi hızlandırmak, yenilikçi çözümleri desteklemek, sürdürülebilir kalkınmaya ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktır.

3.TÜRKİYE’DE BİYOEKONOMİ POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI

Türkiye’de ilk kez biyoekonominin ulusal bilim ve teknoloji politikaları içerisinde yer alması, 1993 senesinde Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulunun yapmış olduğu ikinci toplantıda, onaylanan Türkiye Bilim Politikası ile gerçekleşmiştir. Türkiye Bilim Politikası belgesinde, beş öncelik alanından biri biyoekonomidir. Bu belgede Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bölgesinde bir biyoteknoloji merkezi kurulmasına ve biyoekonomi ile ilgili çalışmalara öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye’de 2000’li yıllara gelene kadar yapılan bilim ve teknoloji politikalarının çoğunluğunun tam anlamıyla uygulanmadığı düşünülmekte ve bundan dolayı Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu’nun 13 Aralık 2000 tarihinde yapılan toplantısında, 2003-2023 dönemlerini kapsayan bir ‘Türk Bilim ve Teknoloji Strateji Belgesi’ hazırlanmaya karar verilmiştir. Ülkemiz için ‘Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji’ projesiyle stratejik öneme sahip teknolojiler ve öncelikli AR-GE alanları saptanmıştır. Ülkemizde biyoekonomiye yönelik bilim ve teknoloji politikaları bağlamında yapılan en kapsamlı çalışma, ‘Vizyon 2023: Biyoteknoloji ve Genetik Teknolojileri Strateji Grubu Raporu’ olarak kabul edilmektedir. Raporda sağlık, tarım, hayvancılık ve endüstriyel biyoekonomi olmak üzere toplamda dört ana sektöre odaklanılmaktadır. Raporda yer alan biyoekonomi sektörüyle ilgili hedefler; alternatif enerji kaynakların geliştirilmesi, biyoteknoloji ve gen teknolojilerine dayanan moleküler tanı, hayvansal ilaçlar ve aşuların geliştirilmesi şeklinde sıralanmaktadır. Vizyon 2023’ten sonra 2004 yılında yapılan 10. Bilim ve Teknoloji Konseyi’nde ülkenin bilim ve teknoloji alanında temel amaç, ilke ve stratejilerinin neler olduğu saptanmıştır. Bu programlar kapsamında biyoekonomi projeleri için yapılan yatırımlar her geçen gün artmaktadır (Avcı, 2019: 24-26).

Türkiye’de biyoekonomi kavramı daha çok son yıllarda gündeme gelmiştir. 2012 yılında Tarımsal Araştırmalar Daimi Komitesi (SCAR) tarafından Biyokütle Çalışma Grubunun daveti üzerine Türkiye’de, biyoekonominin önemini ortaya koymak için Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (yeni adı Tarım ve Orman Bakanlığı), Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) aracılığı ile 20 Haziran 2013 tarihinde “Biyoekonomi Çalıştayı” düzenlenmiştir. Çalıştay biyoekonomi ile ilgili farkındalık oluşturmak, konu ile ilgili çalışan ve ilerde çalışacak kişileri ve kurumları bir araya getirmek, hazırlanacak ve uygulamaya koyulacak olan “Türkiye Biyoekonomi Stratejisi Belgesi” hazırlık çalışmalarını başlatmak amacıyla düzenlenmiştir. Çalıştaya birçok bakanlık, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör temsilcileri katılmıştır. 110 kişinin katıldığı ve iki oturum

şeklinde düzenlenen çalıştayda, biyoekonomi uzmanlar tarafından tüm yönleriyle derinlemesine tartışılmış ve gerekli biyoekonomi stratejisinin oluşturulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Çalıştay sonucunda alınan kararlar şunlardır (Yılmaz, 2014);

- Avrupa Birliği'nde yapılan çalışmaları izleyip katılım sağlamak, ulusal ve uluslararası girişimlere destek verilmesi,
- Paydaşların insan kaynakları potansiyelini geliştirmek için eğitim, yayım ve yayın faaliyetlerine önem verilmesi,
- Paydaş kuruluşları arasındaki mevzuat uyumunun sağlanması,
- Konu ile ilgili mevzuatın gözden geçirilerek ve eksikliklerin tamamlanması,
- Biyokütleden yüksek katma değerli ürünlerin geliştirilmesi,
- Biyolojik kaynakların sürdürülebilir olarak kullanılması ve üretilmesi,
- Ar-Ge, kurumsal kapasite, ileri teknolojik geliştirme,
- Paydaşlar arasında sürdürülebilir işbirliğinin sağlanması,
- Sektörler bazında SWOT analizinin yapılması,
- Örgütlenme ve pazarlama faaliyetlerinin desteklenmesi,
- Biyoekonomi çalışma kurulunun oluşturulması,
- Ülkenin sektörler bazında biyoekonomi envanterinin çıkartılması.

Çalıştay sonrasında yeterli bir yol alınmadığından Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM), 2019 yılının başından itibaren tekrar planlama sürecini başlatmış ve çalışma grupları oluşturmuştur. Devlet kurumları ve üniversitelerin yer aldığı çalışma grupları, başta tarım sektörü olmak üzere Türkiye biyoekonomi sistemi için potansiyel ve tematik alanları anlamaya odaklanmaktadır. Ülkemizdeki mevcut taslağa göre biyoekonomi sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için biyolojik ürünlere dayanan ekonomideki tüm sektörlerle biyoteknik yöntemler uygulayan, biyolojik kaynakların tümünün kullanılmasına yönelik bütünlük ulusal düzeyde bir yaklaşımdır (Maçın, 2021). TAGEM biyoekonomi konusunda 2019 yılının yol haritasını belirlemiş, üniversite ve TÜBİTAK gibi kurum temsilcilerinden oluşan Biyoekonomi Strateji Belgesi Hazırlama Grubu oluşturmuştur. Biyoekonomi ile ilgili Tarım ve Orman Bakanlığı farkındalık çalışmalarına devam etmekte, TAGEM tarafından bakanlıklar, üniversiteler ve özel sektörlerinin bilgilendirilmesine yönelik yol haritası planlanmaktadır. Ayrıca da biyoekonomi stratejisi hazırlayan ülkelerin incelenmesi, bu ülkelere ziyaretlerin yapılması ve uzman kişilerin davet edilmesi de planlanmaktadır (Arısoy ve Avcı, 2020: 3007).

Dünyada biyoteknolojinin önemi giderek artarken Türkiye’de bu gelişmelere kayıtsız kalmayarak etkili ve sürdürülebilir bir biyoteknoloji sektörü oluşturmak için “Türkiye Biyoteknoloji Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018)” hazırlamıştır. Çalışmada 6 adet hedef ve 25 adet eylem yer almaktadır. Bu hedefler;

1. Hukuki ve idari düzenlemeleri yapmak,
2. Teknik altyapıyı geliştirmek,
3. Üretim kapasitesini geliştirmek,
4. Sağlık biyoteknolojisi sektörünü geliştirmek,
5. Endüstriyel biyoteknoloji sektörünü geliştirmek,
6. Tarımsal biyoteknoloji sektörünü geliştirmektir (Türkiye Biyoteknoloji Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018), 2015).

Ülkemizde biyoteknoloji faaliyeti yürüten girişim (mal ve hizmetlerde biyoteknoloji kullanılması ve/veya biyoteknoloji AR-GE faaliyetleri) sayısı 2019 yılında 363 iken 2020 yılı itibarıyla 499 olmuştur. Biyoteknoloji faaliyetleri yürütülen girişimlerden 302’sinin piyasada biyoteknoloji ürünü bulunmaktadır. Biyoteknoloji AR-GE harcamaları 2019 yılında 324 milyon 462 bin 31 TL iken 2020 yılında 417 milyon 560 bin 618 TL olarak gerçekleşmiştir. Biyoteknoloji faaliyetlerinde çalışan sayısı ise 2020 yılında 2753 kişidir. Biyoteknoloji tekniklerinden en fazla biyoteknoloji faaliyeti yürüten girişim 2020 yılı itibarıyla DNA/RNA’da olmuştur. Ayrıca bir önceki yıla göre en fazla artış sağlayan biyoteknolojik teknik de DNA/RNA’dır. Onu da 155 girişim sayısı ile süreç biyoteknolojisi teknikleri ve 139 girişim sayısı ile hücre ve doku kültürü ve mühendisliği takip etmektedir. Bir önceki yıla göre en az artış gösteren girişim ise gen ve RNA taşıyıcıları olmuştur (TÜİK, 2021).

Son yıllarda akademik girişimcilik olarak da ifade edilebilecek biyoekonomiye yönelik akademik çalışmalar hız kazanmıştır. Akademik girişimcilik, yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen sonuçlar ile ticari nitelikte katma değer yaratmaktır. Bu doğrultuda üniversitelerde moleküler biyoloji ve genetik bölümlerinin sayıları artırılmıştır. Ayrıca 2018 yılında biyoekonomi alanında farkındalık oluşturulması amacıyla, Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü bünyesinde Biyoekonomi Anabilim Dalı kurulmuştur. Aynı zamanda özel sektörlerde de çalışmalar yapılmış, teknoparklarda girişimciler tarafından çok sayıda biyoteknoloji firmaları kurulmuştur. Ancak yine de ülkemiz biyoteknoloji firma sayısı anlamında diğer ülkelere göre yetersiz kalmaktadır (Bayramoğlu, Ağızan ve Tekin, 2018: 235).

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), bilim, teknoloji ve yenilik ile ilgilenenlerin uluslararası işbirliği programlarına

katılmalarını özendirmek ve ülkemizin uluslararası işbirliği programlarından maksimum fayda sağlaması amacıyla “Uluslararası İşbirliklerine Katılımı Özendirmeye Yönelik Destek ve Ödül Programları” yürütmektedir. Bu çerçevede TÜBİTAK ile Tarım ve Orman Bakanlığının işbirliği ile Ufuk Avrupa: Gıda, Biyoekonomi, Doğal Kaynaklar Tarım ve Çevre Kümesi tanıtım etkinliği yapılmıştır. Programda belirlenen 7 hedeften biriside döngüsel ekonomi ve biyoekonomi (döngüsel ekonomiye geçişin sağlanması, AB ormanlarının korunması, sürdürülebilir biyo-tabanlı sistemlerin, mavi biyoekonominin ve biyoteknolojinin geliştirilmesi)’dir (ufukavrupa.org.tr).

Uluslararası ticaret kurallarının hızla iklim konusuna uyumlandığı dünyada, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) türünün ilk örneği iklim teknolojisi projelerini geliştirmiştir. İklim teknolojilerinde somut uygulamalar ile talep oluşturmak, pazarı geliştirmek, ülkenin katma değerli teknoloji ihracatına katkı sağlamak, ekonomik ve jeopolitik risklere karşı dayanıklılığı artırmak hedeflenmektedir. TTGV’nin geliştirdiği bir nevi biyoekonomiye hizmet eden “Eko-Üretim Sanayi Programı” sanayi sektöründe rekabetin korunması ve sürdürülebilir dönüşme olanak sağlayan, temiz üretim yaklaşımı kapsamında yeni üretilen proje fırsatlarını tespit edip geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca sürdürülebilir sanayi sektörü, hedefi olan temiz üretim dönüşümünün kalıcı olarak sağlanması ve bu kalıcı dönüşümü desteklemek isteyen finansal kurumların çok yönlü bir proje değer zinciri yaratacak yapısal etki sunmak için hazırlanmıştır (ttgv.org.tr).

4. TÜRKİYE’DE BİYOEKONOMİ SEKTÖRLERİ ANALİZİ

Biyoekonominin sektörel analizi, çeşitli endüstrilerin biyolojik kaynaklara dayalı olarak ekonomik değer yaratma potansiyelini incelemeyi içerir. İşte bazı ana sektörler ve biyoekonominin bu sektörler üzerindeki etkisi:

- Tarım ve Gıda: Biyoekonomi, tarım verimliliğini artırmak için biyoteknoloji, genetik mühendislik ve tarımsal biyoloji gibi alanlardaki yenilikleri içerir. Bitki ıslahı, tarım ilaçları ve organik tarım gibi uygulamalar bu sektörde önemlidir. Gıda endüstrisinde ise biyoekonomi, sürdürülebilir gıda üretimi, gıda güvenliği ve işlenmiş gıda ürünlerinin biyolojik kaynaklardan elde edilmesi gibi konuları kapsar.
- Sağlık: Biyoekonomi, ilaç endüstrisi, tıbbi cihazlar, biyoteknolojik araştırmalar ve diğer sağlık hizmetleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Biyoteknoloji, hastalıkların tanı ve tedavisinde yenilikçi yaklaşımlar geliştirirken, biyomalzemler ve biyoçözünür malzemelerde sağlık sektöründe kullanılmaktadır.

- Enerji: Biyoekonomi, biyoyakıtlar, biyogaz, biyohidrojen ve diğer biyoenerji kaynakları gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesini içerir. Tarımsal atıklar, bitkisel yağlar ve biyokütle gibi biyolojik kaynaklar, enerji üretimi için potansiyel kaynaklar olarak değerlendirilir.
- Kimya ve Malzeme Bilimi: Biyoekonomi, biyolojik kaynaklardan elde edilen malzemelerin kimyasal ve fiziksel özelliklerini inceleyerek yeni malzemelerin geliştirilmesine odaklanır. Biyoplastikler, biyobozunur ambalajlar, biyomalzemeler ve biyoaktif bileşenler bu sektörde önemli bir rol oynar.
- Çevre: Biyoekonomi, çevresel sürdürülebilirlik ve biyoçeşitliliğin korunması için çeşitli uygulamaları içerir. Biyolojik atıkların geri dönüşümü, su ve hava kalitesinin iyileştirilmesi, doğal kaynakların korunması gibi alanlarda biyoekonomi önemli bir rol oynar.

Bu sektörlerin her biri, biyolojik kaynaklara dayalı yenilikçi çözümler geliştirerek ekonomik büyümeyi teşvik eder ve sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunur. Türkiye’de tam anlamıyla bir biyoekonomi politikası oluşturulmasa da sektörel bazda biyoekonomiye yönelik bir takım çalışmalar yapılmıştır.

4.1. Sağlık Sektörü

Türkiye’de ilaç endüstrisi, yüksek katma değere sahip sektörlerdendir ve biyoekonomi yaklaşımı açısından da oldukça önem arz etmektedir. Ülkemizde kırmızı biyoekonomiye yönelik yapılan çalışmalar biyoteknoloji ekseninde gelişmektedir. Sağlık sektöründe, biyoteknolojiye yönelik en büyük adım 2014 yılında Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) bünyesinde kurulan Türkiye Biyoteknoloji Enstitüsü (TBE) olmuştur. TBE’nin amacı sağlık sektörü ve sağlık biyoteknolojisinde hizmet veren araştırma merkezleri kurmak, mevcut bulunanları desteklemek, kamu-üniversite-özel sektör işbirliğini teşvik etmek ve üretilen ürüne yönelik araştırma geliştirme faaliyetlerini düzenlemek, proje çağrılarını yaparak araştırmacıların proje desteğinden faydalanmasını sağlayarak ülkemizde biyoteknolojiyi geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda da Türkiye Genom Projesi’ni başlatmıştır. Projeye genetik temelli nadir hastalıklar, kompleks hastalıklar ve kanser hastalıklarının erken tanısı yapılabilecek ve kişiye özgü tedaviler uygulanacaktır. TBE aşı, monoklonal antikor, hormon, insülin gibi biyoteknolojik ürünleri üretmek, tıbbi cihaz ve tanı kitlerini geliştirmek, gen ve hücre tedavisi faaliyetleri için projeleri desteklemeyi hedeflemiştir. Vizyon olarak da sağlık biyoteknolojileri alanında dünyada önde gelen üretici ülkeler arasında yer almayı belirlemiştirlerdir (tbe.tuseb.gov.tr). 2022

yılında ise T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın desteği ile 2022 yılı Yatırım Programı kapsamında TÜSEB Aziz Sancar Araştırma Merkezi'nde (ASAM) Türkiye Ulusal Genom Merkezi (TUGEM) kurulmuştur. İleri teknoloji ile donatılmış TUGEM'de Türkiye Ulusal Genom ve Biyoinformatik Projesi ile elde edilen veriler ışığında hastalıklara erken tanı koyulmasını, takip edilmesini ve tedaviye yönelik biyobelirteç, kit, ilaç ve aşı geliştirme çalışmaları yapılacak ve ilaç yeniden konumlandırma çalışmaları hayata geçirilebilecektir (tugem.tuseb.gov.tr).

Biyoteknolojik ilaçların dünya genelinde ilaç endüstrisinin bugününe ve geleceğine yön vereceği öngörülmektedir. Türkiye'de biyoteknolojik ilaçların üretilmesi ve geliştirilmesine yönelik adımlar atılmaya başlamıştır. Ülkemizde 2016 yılında İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası (İEİS) koordinasyonunda Türkiye Biyoteknolojik İlaç Platformu (TBP) kurulmuş ve biyoteknoloji alanında endüstrimizin gelişimini, yetkinliğini ve rekabet gücünü artırmak hedeflenmiştir (İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası). Türkiye'nin en büyük biyoteknoloji ilaç üretim tesisi "ABDİBİO", Abdi İbrahim İlaç Firması tarafından 2018 yılında açılmıştır. İleri teknoloji ile donatılan bu tesis de güçlü ve geniş bir biyoteknoloji ürün portföyü oluşturmak, cari açığı düşürmek, ihracatı ve istihdamı artırmak hedeflenmektedir (www.abdiibrahim.com.tr). Ülkede 2021 yılında biyoteknolojik ilaçların, ilaç pazarı içerisindeki payı 11,6 milyar TL ile yaklaşık %18,7'dir (biopharma.org.tr). Türkiye'de 2022 yılının Eylül ayı itibarıyla, biyoteknoloji alanda bugüne kadar 1,1 milyar dolar yatırım teşvik edilmiş, hayata geçirilen çalışmalar sonucunda, ilaç sanayi son yedi yılda biyoteknolojik ilaçlar içindeki imal ilaç payını kutuda %8 seviyesinden %33 seviyesine çıkarmıştır (Eğilmez, 2022). İlaç sektöründeki firmalar biyoteknoloji alanında, üretime başlamış 6 tesise, üretime hazır seviyede 4 tesise ve yapım aşamasında olan 5 tesise sahiptir (Türkiye Biyoteknolojik İlaç Pazarı Raporu, 2022). Ayrıca hala etkisi devam etmekte olan Covid-19 pandemisiyle yaşanan zorlu süreçte, biyoteknoloji sayesinde yapılan aşı çalışmaları oldukça önem arz etmektedir. Biyoteknoloji ile üretilen aşı, tanı kitleri ve antikorlar sayesinde dünyada olduğu gibi ülkemizde de süreç daha başarılı yönetilmiştir.

4.2. Tarım ve Orman Sektörü

Türkiye'de biyoekonomi ile ilgili yapılan akademik çalışmalar genel itibarıyla yeşil biyoekonomiye yöneliktir. Çalışmalar tarım ve biyoekonomi ilişkisi yönünde ilerlemektedir. Biyoekonomi tarım sektöründe toprak ve su kullanımını, hayvansal gıdaların kalitesini artırmayı, tarım sektöründe kullanılan teknolojilerin iyileştirilmesini ve geliştirilmesini, kullanılabilir arazileri artırmayı ve doğru zamanda gübrelemeyi üreticilere öğretmeyi

hedeflemektedir. Tarım ülkesi olarak anılan Türkiye, biyoekonomiyi en yakın zamanda tarım sektörüne entegre etmesi gerekmektedir. Çünkü 1980 yılında tarım sektörü milli gelirden %25,8 pay alırken, 2022 yılında GSYH'ye katkısı %4,8'e kadar düşmüştür (T.C. Ticaret Bakanlığı). Öte yandan tarım alanları azalırken nüfus artışına bağlı gıda ihtiyacı artmaktadır (Göç akınıyla yerleşen göçmenler de gıda ihtiyacını artırmaktadır) (Alpan, 2021).

TAGEM, TÜBİTAK ve Tarım ve Orman Bakanlığı gibi kurum ve kuruluşlar biyoekonomiye yönelik çalışmalar yapmış ve farkındalık oluşturmaya çalışmışlardır. Biyoekonominin bileşenlerinden olan ekolojik tarım (organik tarım) ülkemizde her geçen gün artan bir oran izlemektedir. 2008 yılında yaklaşık 15 bin üretici ile 530,224 ton olan üretim, 2018 yılında yaklaşık 80 bin üretici ile 2.371,612 tona çıkmıştır. Biyoekonominin bileşenlerinden olan biyoyakıtlar tarım ürünlerinden veya onların atıklarından elde edilmektedir ve biyodizel, biyoetanol ve biyogaz olmak üzere üçe ayrılır. Bu doğrultuda Erciyes Üniversitesi Alternatif Yakıtlar Araştırma Laboratuvarında biyoekonomi faaliyetlerine örnek olması bakımından kahve telvesinden biyodizel yakıt üretimi projesi yapılmıştır. Yenilenemeyen kaynaklara güzel bir alternatif kaynak olan biyodizel tarım sektöründe biyoekonominin uygulanması durumuna örnek olmuştur (Tutar ve Ekici, 2022: 605). Ayrıca çevreye zarar veren atık yağlardan da biyodizel üretilmektedir. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ) öğrencileri yemekhane, restoran ve kantinlerindeki aylık 300 litre atık yağları kullanarak elde ettikleri 55 litre biyodizeli, üniversitenin dizelle çalışan hizmet araçlarında ve jeneratörlerinde kullanmaktadırlar. Bu sayede üniversitenin karbon emisyonunun önemli derecede düşürüleceği öngörülmektedirler (Bozkurt, 2023). Biyokütle, fosil kaynakların aksine mekânsal olarak dağıtılmıştır. Dolayısıyla değerlendirilmesi düşük enerji yoğunlukları ve yüksek su içerikleri nedeniyle sınırlıdır. Uzun mesafeli taşımacılık maliyeti açısından uygun değildir ve bunun yerine küçük veya orta ölçekli dönüşüm tesislerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tesisler ile maliyet azalacak ve tedarik zincirindeki sorunlar en aza indirilecektir. Biyoekonominin potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilmesi için tedarik zincirinin sürdürülebilir olması önem arz etmektedir (Yavuz ve Tümenbatur, 2022). Yeşilbio Enerji tarafından Samsun'un Tekkeköy ilçesine bitkisel atık yağ depolama ve bitkisel atık yağdan biyodizel üretimi tesisi kurulması planlanmaktadır. Civar bölgelerde faaliyet gösteren bitkisel atık yağ üreticilerinden temin edilecek yağların geri dönüşümü için kurulacak tesisin bitkisel atık yağ işleme kapasitesi 1.500 ton/yıl olması hedefleniyor (enerjigunlugu.net, 2023). Ülkemizde biyoteknolojinin tarım sektöründe uygulama alanı, Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO)'dır. Biyoteknoloji ile üretilen GDO ve ürünlerinin ortaya çıkardığı, olumlu veya

olumsuz sonuçları tam olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla da oluşabilecek zararlı etkilerden endişe duyulmaktadır. Buna binaen 2010 yılında GDO ve ürünleri kaynaklı zararları engellemek, sürdürülebilirliği sağlamak, sağlığı ve biyoçeşitliliği korumak amacıyla Biyogüvenlik Kanunu yürürlüğe girmiştir (Doğan ve Işıktaş, 2023: 38-42).

Bilgi teknolojisinin tarım sektörüne entegre edilmeye akıllı tarım, tarım 4.0, hassas tarım ve dijital tarım gibi terimler ortaya çıkmıştır. Aralarında literatürde en fazla kullanılan terim olan akıllı tarım, tarım sektöründe verimliliği artırmak için daha iyi kaynak kullanımını ve toprak/ürün yönetimini sağlayan modern tarım tekniğidir. Akıllı tarım, biyoekonominin tarım sektöründeki hedeflerini gerçekleştirmede etkin rol oynamaktadır. Akıllı tarım ile çevrede ortaya çıkan tahribat en aza indirilecek, sürdürülebilir üretim sağlanabilecek, kimyasal kaynaklı maliyetler azalacak, işgücü kolaylığı sağlanacak, çok sayıda kaliteli ürün yetiştirilecek ve tarımda kayıt düzeninin oluşturulması sağlanabilecektir. Tarım sektöründe yaşanan bu teknolojik dönüşüme bağlı olarak ülkemizde de akıllı tarıma yönelik bir takım çalışmalar yapılmıştır ve bunlar aşağıda yer almaktadır (Kaya, 2019: 130-137).

Biyoekonominin tarım sektöründeki hedeflerine hizmet niteliğinde olan Tülin Akın'ın kurduğu TABİT ve Akıllı Köy projesi ülkemiz açısından oldukça önemlidir. Tülin Akın 2004 yılında kurduğu TABİT Tarımsal Pazarlama Platformu adlı internet sitesiyle güncel bilgiler, teknik uygulama bilgileri, çeşitli beceriler ve mesleki gelişim imkânları sağlamayı hedeflemektedir (tabit.com.tr). Türkiye'de tarımı ileri teknolojiyle buluşturan ilk akıllı köyü 2015 yılında Tarımsal Pazarlama Platformu (TABİT) ve Vodafone Türkiye ortaklığında Aydın'da kuruldu. Vodafone Akıllı Köy ile geleneksel tarım yöntemlerini ileri teknolojiyle birleştiren yeni nesil kırsal yaşam modeli sağlanmakta, bitkisel ve hayvansal üretimde verimlilik artırılmakta ve çevresel kalkınma sağlanmaktadır. Akıllı sistemleriyle toprak ve su kirliliğinin önüne geçilerek kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılmasını mümkün kılmıştır. Akıllı köy özel ilaçlama ünitesi, erken uyarı sistemi, sulama yönetimi, sera otomasyonu, kümes otomasyonu, gübre yönetim otomasyonu, don otomasyonu, süt otomasyonu, arıcılık otomasyonu, pedometre gibi Nesnelerin İnterneti uygulamaları ile çiftçilerin hayatını kolaylaştıran, doğa dostu yöntemler geliştirmektedir (Dunya.com, 2020). Vodafone Akıllı Köy ile tarımsal üretimde verimliliği bilgi ve iletişim teknolojileriyle artırmak, gençlere çiftçiliği sevdirek göç ve işsizliğin önüne geçmek, diğer köylerde dijitalleşmenin yayılmasını sağlamak, dünyadaki en yeni teknolojileri kullanmak, Vodafone Akıllı Köy'ü uluslararası tarım teknolojisi üssüne dönüştürerek diğer ülkelere örnek bir proje haline getirmek, kırsalda yaşam kalitesini artırmak ve

sürdürülebilir ekonomik güçlenme amaçlanmaktadır. Ayrıca bitkisel üretim maliyetlerinden en az %20 ve hayvancılık maliyetlerinden en az %22 tasarruf sağlamak, hayvancılıkta %30 gelir artışı, toplam üretimde %10 artış ve tarımsal sulama ile en az %20 su tasarrufu hedeflenmektedir (Vodafone). Vodafone Akıllı Köy projesi, yaptığı çalışmalar ve amaçları doğrultusunda biyoekonominin tarım sektörüne entegre edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Yapılan çalışmalar tarımsal biyoekonominin ön gösterimi niteliğinde olduğu söylenebilir. Akıllı köy projesinin ülkedeki tüm köylerde ve tarım arazilerinde uygulanması artık bir istek değil ihtiyaçtır.

Akıllı tarım uygulamalarından olan ForFarming, çiftçiliğin, gıda güvenliği ve kalitesinin, verimliliğini ve sürdürülebilirliğini artırmak için IoT, Bulut, Blockchain ve yapay zekâ uygulamaları geliştirmektedir. ForFarming İstanbul Ticaret Odası ortaklarından Bilgiyi Ticarileştirme Merkezi'nin girişimlerinden olup, 2018 yılında kurulmuş ve İstanbul Bilişim ve Akıllı Kent Teknolojileri A.Ş. tarafından da desteklenmektedir. Tarım sektöründe hassas tarım, uzaktan izleme, çiftlik otomasyonu ve yapay zekâ destekli veri analitiği gibi akıllı tarım uygulamaları hizmetleri sunmaktadır. Hassas tarım ile optimum ışık, su, besin ve iklim koşulları altında yetiştirilen bitkilerin büyüme evresi kontrol edilebilecek, büyüme döngüsü kısaltılabilecek, yüksek kaliteli ve verimli hasat elde edilebilecektir. Üretim süreci akıllı telefon, tablet veya bilgisayar aracılığıyla uzaktan izlenebilecektir. Çiftlik otomasyonu ile ise çiftliklerin aydınlatma, sulama, gübreleme ve iklim kontrol süreçleri otomatikleştirilerek 7/24 tek başına çalışması sağlanacaktır. Ayrıca mahsul kaybı da en aza indirilecek, bitki hastalıkları kolayca teşhis edilecek, anlık uyarı ve bildirimler ile çiftçiler bilgilendirilecektir (www.forfarming.co; Bağcı, 2022: 759).

Tarımsal Drone Teknolojileri (TDT) firması 2019 yılında ülkeye katkı sağlamak, akıllı tarım teknolojileri hizmeti sunmak, çiftçiye destek olmak için verimli ve kazançlı tarım sağlamak için kurulmuştur. Drone ile doğru ilaçlama, bitki analizi, görüntüleme ve haritalandırma yapılmaktadır. Bu sayede bitki sağlığı korunmuş, verimlilik artırılmış ve maliyet düşürülmüştür (Tarımsal Drone Teknolojileri).

Turkcell, dünyadaki kısıtlı su kaynaklarını korumak ve verimli tarıma destek olmak için 'Filiz' isimli akıllı tarım uygulamasını geliştirmiştir. Filiz, toprağa yerleştirilen cihaz sayesinde çiftçiye tarlası hakkında anlık veri sağlayan, toprak-hava istasyonu ile birlikte kullanılan mobil uygulamadır. Yerli ve milli olarak satışa sunulan tarım cihazıyla sulama, yetiştiricilik bilgisi, teknik destek, hastalık uyarısı, şiddetli yağış uyarısı, yerel hava durumu tahmini, don uyarısı, saatlik hava-toprak sıcaklığı ve nemi ölçümü gibi hizmetler sunulmaktadır (Turkcell, 2019).

Tarım Kredi Kooperatifleri, ülkemizde bağımsız bir kuruluş olarak faaliyet göstermektedir ve 13 şirket ile ortaklığa sahiptir. Bu şirketlerin hepsi tarım ile ilgili farklı çalışma alanlarında faaliyet göstermektedir. Bunlardan ikisinin akıllı tarım uygulamalarına örnek vermek gerekirse ilk olarak Tarnet Tarım Kredi Bilişim ve İletişim Hizmetleri A.Ş. dezenfektan teknolojileri ve elektrostatik sprey uygulaması için drone kullanılmasıdır. Gübre Fabrikaları Türk A.Ş. (GÜBRETAS) ise 2005 yılından beri Türkiye'nin Toprak Verimlilik Haritası'nı hazırlamaktadır. Proje ile tarım arazilerinin toprak yapısıyla ilgili verileri toplanarak elde edilen veriler ışığında her bitkiye ve bölgeye özel gübreler geliştirilmiştir (Bağcı, 2022).

Tarım ve Orman Bakanlığı'nın hazırladıkları strateji ve raporlarda akıllı tarım teknolojileri yer almaktadır. Hatta teknoloji altyapısına sahip birimlerde uygulama aşamasına gelinmiştir. Örneğin Tarım Bakanlığı'nın 2018 yılında yayınladığı faaliyet raporunun 'Akıllı Tarım Ar-Ge Çalışmaları' başlığında, dünyada akıllı tarım uygulamalarının ülkemiz tarafından takip edilerek ülkemizde de benimsenip uygulanması, teknoloji seviyesinin artması ve buna bağlı olarak da karlılığın artması hedeflenmektedir. Bu kapsamda da Buğday Hasadında Dane Kayıplarının İzlenmesi ve Takibine Yönelik Sistem geliştirilmiştir. Biçerdövere yerleştirilen sensörler ve GPS sistemi ile bir ana modüle bağlı GSM/GPRS sistemiyle uzaktan izleme merkezine veriler aktarılmıştır (Kaya, 2019).

Akıllı tarım ile ilgili çalışmalar üniversiteler tarafından da yürütülmektedir. Ege üniversitesi İİBF ve İzmir Ticaret Borsası ortaklığında 'Türk Tarımının Global Entegrasyonu: Tarım 4.0' projesi hazırlanmıştır (Kaya, 2019). Yine Boğaziçi Üniversitesi tarafından tarım ve gıda sektöründe inovasyon yetenekleri geliştirmek, teknolojinin tarım sektörüne entegre edilmesini sağlamak, dijital dönüşümü desteklemek, rekabet gücünü ve bilgi birikimini artırmak için Yenilikçi Tarım ve Gıda İşletmeciliği Platformu kurulmuştur (Gürsoy ve Çolak, 2023: 195).

Ormanlar dünyanın temel biyolojik altyapısını oluşturur ve yenilenebilir ürünlerin kaynağı olduğu için ormancılık sektörü biyoekonomi açısından oldukça önemlidir. Ormanlar biyoçeşitliliği koruma, karbon bağlama, su üretimi ve toprak koruma gibi ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilir şekilde gerçekleşmesinde, tıbbi ilaçların bileşenini oluşturmada ve kırsal-kentsel alanların iklim değişikliği ve doğal afetlere karşı dayanıklılık göstermesinde temel rol oynarlar. Ormanların sürdürülebilir ormancılık politikalarıyla yönetilmesi önem arz etmektedir. Bu sayede ormanlar yangınlara karşı daha dirençli olacak, sağlıklı su döngüsüne sahip olacak, net karbon yutağı haline geleceklerdir (Başkent, 2023: 88). Ülkemizde ormanlar 2019 yılı itibarıyla

22.740.297 hektar ile ülke yüzölçümünün yaklaşık %29,2'sini kapsamaktadır. Ormancılık sektörünün GSYİH içindeki payı, 2008 yılında %0,94 iken 2019 yılında %1,87'ye yükselmiştir. Söz konusu artış üretimin artması, ahşap sektöründeki yatırımlar buna bağlı ihracat miktarındaki olumlu ivme gibi sebeplerle gerçekleşmiştir. Ormanlar biyoekonomi temelli turizm için önem arz etmektedir. Ormanlardan 48.725 hektar, turizm ormanı olarak ayrılmıştır. Doğa Turizmi Master Planları ve Doğa Turizmi Korunan Alanlar Uygulama Eylem Planı hazırlanmış ve korunan alanlarda, 81 ilde ekoturizm ve alternatif turizm faaliyetleri olan doğa yürüyüşü, bisiklet, dağcılık, jeep ve foto safari, tarih kültür rotaları belirlenerek sayısal Doğa Turizm Faaliyet Haritaları hazırlanmıştır. Hazırlanan yazılımla belirlenen illere gelecek ziyaretçilerin web, cep vb. uygulamalardan kolayca ulaşabilmeleri sağlanacaktır. Ayrıca devamında Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) tabanlı yazılımla web, cep vb. uygulamaya geçilmesi planlanmaktadır. 2019 yılında toplam orman turizm geliri 34.050.451 TL'dir. Bunun 340.000 TL'si ekoturizm geliri, 6.801.451 TL'si de av turizmi geliridir. Ekoturizm gelirinin düşük olması henüz yeni bir turizm kalemi olmasından kaynaklanmakta ve ilerleyen dönemlerde bu sayının artması öngörülmektedir. Türkiye'de orman kaynaklarının biyokütle potansiyelinden faydalanılmasına dair ulusal bir politika ve strateji yoktur ve orman kaynaklarından elde edilecek biyokütle enerjisinin Ar-Ge çalışmaları, politika ve strateji geliştirilmesine imkân sağlayacak düzeyde olmadığı düşünülmektedir. Ülkemizde ormanlar korunması, geliştirilmesi ve genişletilmesi, topluma çok yönlü faydalar sağlayacak şekilde işletilmesi görevlerini doğa dostu sürdürülebilir orman yönetimi anlayışıyla yürütmektedir. Ülkemiz dünya genelinde orman varlığını artıran nadir ülkelerdendir (OGM, 2020).

4.3. Enerji Sektörü

Gelişmekte olan ülkeler kategorisine giren ülkemizde nüfus artışı ve sanayileşmenin hız kazanması gibi nedenlerden dolayı enerjiye olan talep artmıştır. Türkiye'de enerji ihtiyacı ağırlıklı olarak kömür, petrol, doğalgaz gibi fosil kaynaklardan tedarik edilmektedir ve bunların çevreci kaynaklar olmadığı aşikârdır. (2022 yılı elektrik üretiminin %34,6'sı kömürden, %22,9'u doğalgazdan, %20,3'ü hidrolik enerjiden, %10,6'sı rüzgârdan, %5,1'i güneşten, %3,4'ü jeotermal enerjiden ve %3'ü diğer kaynaklardan elde edilmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023).) Yenilenemeyen bu kaynakların fazla kullanımı hava kirliliği, küresel ısınmanın hız kazanması ve asit yağmurlarının oluşması gibi doğal felaketlere neden olmaktadır. Dolayısıyla da çevreyi kirleten bu enerji kaynakları yerine yenilenebilen, doğa dostu kaynaklar

üretilmeli ve kullanılmalıdır. Üretilen bu yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması biyoekonominin en önemli hedeflerinden biridir. Ülkemizde yenilenebilen bu enerji kaynaklarından olan biyogaz enerjisi açısından zengin bir biyokütle potansiyeline sahiptir. (Biyokütlenin hammaddesi bitkiler, hayvanlar ve bunların yan ürünleri gibi birçok doğal kaynaktır.) Biyogaz, organik atıkların anaerobik ortamda fermantasyonu sonucu ortaya çıkmaktadır. Hayvansal atıkların uygun bir şekilde depolanmaması kötü koku oluşumuna, su kaynaklarının kirlenmesine, türlerin yok olmasına, direk tarım arazilerine verilmesiyle ürün kalitesinin azalmasına ve iklim değişikliği gibi problemlere yol açmaktadır. Bundan dolayı bu atıkların sağlıklı bir şekilde depolanması, havalandırma, kompost yapma, kurutma işlemi ya da biyogaz üretilerek çevreye verilen zararın azaltılması gerekir. Tırınk (2022) yapmış olduğu çalışmada Iğdır'da hayvansal atıklardan biyogaz üretim potansiyeli 2020 yılı için 43 952 304.278 m³ biyogaz, 1 032 879 150.522MJ'luk enerji potansiyeli ve 114 715 514.164 kWh'lik elektrik enerjisidir. Ayrıca Iğdır'ın elektrik ihtiyacının %57'si üretilen bu biyogaz enerjisiyle karşılanabilecektir (Tırınk, 2022).

Biyoekonomi ülkemizin en büyük problemlerinden olan enerjide dışa bağımlılık ve beraberinde getirdiği dış ticaret açığı sorununa doğa dostu ve sürdürülebilir bir çözüm sunmaktadır. İçerisinde Türkiye'nin de bulunduğu ülkeler arasında artık alternatif bir enerji kaynağına yönelmesi gerektiği uzlaşısına varılmıştır. Sonuç itibariyle ülkemizde 2000'li yılların başından itibaren biyoyakıt sektörüne önem vermeye başlanmıştır (Tutar ve Ekici, 2022: 605). 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı ile enerji sektöründe enerji arzının sürekli, güvenli, kaliteli, sürdürülebilir ve katlanılabilir maliyetlerle sağlanması amaçlanmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretiminin artırılması, yenilenebilir enerji üretiminin şebekeye güvenli bir şekilde entegrasyonunun sağlanması için gerekli olan planlama ve yatırımların yapılması hedeflenmektedir (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), 2019).

Ülkemizde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından biyokütle enerji potansiyelinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan Biyokütle Enerji Potansiyel Atlası (BEPA) verilerine göre toplanabileceği değerlendirilen atıkların, toplam ekonomik enerji eşdeğeri yaklaşık 3,9 MTEP/yıl'dır. 2011-2022 yılları arasındaki biyokütle ve atık ısı enerjisine dayalı kurulu güç verileri, her yıl artış göstermiştir, Haziran 2022 sonu itibariyle 2.172 MW kurulu gücünün toplam kurulu güç içindeki oranı %2,14'tür (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı). Türkiye'nin biyokütle ve atık ısı enerjisi 74 şehirde bulunan santrallerle sağlanmaktadır (Çağatay, 2023).

Ülkemizde başlatılan sıfır atık projesiyle üretim, tüketim ve hizmet süreçlerinde atık oluşumunun önlenmesi veya azaltılması, atıkların dönüştürülerek yeniden kullanılması ve depolama alanlarının artırılması hedeflenmektedir. Sıfır atık projesiyle kurumlar, geri dönüşüm faaliyetlerine ve ambalaj atığı yönetimine odaklanmaktadır. Türkiye’de üretilen atık miktarları ve enerji potansiyeli, BEPA verilerine göre hazırlanmıştır. Buna göre 2020 yılında en fazla atık, hayvansal atıklarda, en fazla enerji potansiyeli ise tarım sektöründedir. Biyoekonomiye hizmet niteliğinde olan sıfır atık projesinin tarım ve enerji sektörlerine de yayılması gerekmektedir (Maçın, 2021). Türkiye fosil enerji açısından yetersiz kaynaklara sahip olmasından dolayı yıllık enerji ithalat harcamaları yüksek düzeydedir. Avrupa İstatistik Ofisi’nin (Eurostat), 2013-2021 yıllarında Türkiye’de enerji ithalatında bağımlılık oranını açıklamıştır. Buna göre bağımlılık oranı yaklaşık, 2013 yılında %75, 2017 yılında %77, 2021 yılında ise %71’dir (Eurostat). 2022 dışa bağımlılık oranını da Sabancı Üniversitesi İstanbul Uluslararası Enerji ve İklim Merkezi (IICEC) tarafından düzenlenen, 15. Enerji ve İklim Forumunda konuşan, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar, %67,8 olarak ifade etmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023). Bağımlılık oranı dalgalı bir şekilde seyretse de genel itibariyle düşme eğilimindedir. Ancak düşme eğiliminde olsa da söz konusu oranlar çok yüksek düzeydedir. Bu da döviz giderlerinin artmasına ve dış ticaret açığına neden olmaktadır.

Sonuç itibariyle Türkiye’de enerji ihtiyacının çoğunluğunun fosil yakıtlardan karşılanması ve bu kaynakların da ülkemizde yeterince bulunmadığı için ithal edilmesi hem ekonomik açıdan hem de fosil yakıtların çevreye zarar vermesi açısından yenilenebilir enerji kaynaklarının üretilmesi ve kullanılması artık zaruridir. Bu da fosil yakıt bazlı ekonomiden biyo bazlı ekonomiye geçiş olarak ifade edilen biyoekonomi yaklaşımı ile mümkündür. Ülkemiz biyokütle ve biyoenerji açısından yüksek potansiyele sahiptir ve bu potansiyelin değerlendirilerek enerji ihtiyacımızın çevreye duyarlı ve yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanması gerekmektedir.

4.4. Turizm Sektörü

Turizm sektörü, gerek döviz getirisiyle gerekse sağladığı istihdam ile ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Ülkemizde turizm, 1980’li yıllardan sonra geleneksel turizm türüne uygun bölgelerde yapılan yatırımlarla hız kazanmıştır. Gelişen bu turizm türü ülke ekonomisine katkı sağlarken turizmin negatif yönlerini göz ardı etmektedir. Biyoekonomi temelli turizm ile bu negatifliklere doğa dostu alternatif çözümler geliştirilebilir. Biyoekonomi temelli turizm ile amaç doğal kaynakların ekonomik odaklı ve verimli kullanılması, atıkların en

aza indirilmesi ve yenilenebilirliğin sağlanmasıdır. Biyoekonomi temelli turizm ile verilen hizmetler hep çevre odaklı olmalıdır. Örneğin konaklama tesislerinde yenilenebilir enerji kullanılmalı, ulaşımda karbonsuz bir ulaşım şekli tercih edilmeli, yeme-içme de organik tarım ürünleri tüketilmeli, kullanılan ambalajlar geri dönüştürülebilir olmalı ve sertifikalı ürünler kullanılmalıdır. Ancak yapılan çalışmalarda doğrudan biyoekonomi temelli turizm kavramı yer almamaktadır (Rinn, Kalábová ve Jarský, 2023).

Ülkemizde turizm sektörünün, ihracat oranında payı azımsanmayacak kadar yüksektir ve turizm sektörü ülkemiz açısından oldukça önemlidir. Turizm sektörü her ne kadar olumsuz faktörlere karşı kırılgan bir sektör olsa da birçok sektörle bağlantılı, kendisiyle birlikte diğer sektörleri de besleyen bir sektördür. Ayrıca olumsuzlukları artıya çevirecek yöntemler de alternatif turizm türlerinden geçmektedir. Örneğin Covid-19 pandemisiyle ortaya çıkan kapanma, kalabalık ortamlardan izole olma durumu ekoturizm ile konforlu bir şekilde geçirilebilir. Ilıman kuşak ile subtropikal kuşak arasında bulunan Türkiye, sahip olduğu biyoçeşitlilik bakımından Avrupa ve Orta Doğu'nun en zengin ülkelerinden biridir. Ayrıca üç tarafının denizlerle çevrili olması, yeryüzü şekillerinin çeşitlilik göstermesi, farklı iklim tiplerine sahip olması turizmin gelişmesi için doğal bir fırsattır. Özellikle de biyoekonomi temelli turizm için bir cazibe merkezidir. Dağcılık, doğa yürüyüşü, mağara turizmi gibi birçok turizm türü biyolojik çeşitlilik ve ekosisteme dayanmaktadır (Seven, 2020: 98-99). Ülkemizde pek çok alternatif turizm türü aktif olarak faaliyet göstermekle birlikte var olan potansiyel tamamen değerlendirilememektedir (Aytuğ ve Mikaeili, 2017: 232-235).

Sonuç itibarıyla Türkiye biyoekonomi politikalarının başarılı ile uygulanması için gerek sahip olduğu biyoçeşitlilikle gerekse doğal kaynakları ve coğrafi konumu itibarıyla oldukça uygundur. Bu doğrultuda atılan adımlar küçük ölçekte olup en yakın zamanda ülkemizin sahip olduğu potansiyel değerlendirilerek izlenecek yol haritası belirlenmelidir.

5. TÜRKİYE’NİN BİYOEKONOMİ AÇISINDAN GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERİ

İlgili literatürün taranması ve yapılan çalışmanın değerlendirilmesi sonucunda Türkiye'nin biyoekonomi açısından güçlü yönleri ve zayıf yönleri belirlenmiştir. Bunlar;

Güçlü Yönler

- Biyoçeşitlilik: Türkiye, zengin biyoçeşitliliği ile dikkat çekmektedir. Farklı iklim ve coğrafi özelliklere sahip olan ülke, çeşitli bitki ve

hayvan türlerini barındırmaktadır. Bu, biyolojik kaynakların çeşitliliğini ve potansiyelini artırır.

- **Tarım Potansiyeli:** Türkiye tarım alanlarında önemli bir potansiyele sahiptir. Tarımsal ürünlerin çeşitliliği ve miktarı, biyoekonomi açısından önemli bir kaynak oluşturur.
- **Bilimsel Potansiyel:** Türkiye’de biyoteknoloji, biyomedikal araştırmalar ve tarımsal biyoteknoloji gibi alanlarda önemli bilimsel potansiyel bulunmaktadır. Ülkede birçok üniversite ve araştırma kurumu, biyoekonomi ile ilgili araştırmalar yapmaktadır.
- **Stratejik Konum:** Türkiye, Avrupa, Asya ve Orta Doğu’nun kesişim noktasında yer alır. Bu stratejik konum, biyolojik kaynakların ticareti ve biyoteknoloji alanında işbirlikleri için avantaj sağlar.
- **Yasal Düzenlemeler:** Biyogüvenlik Kanunu, biyoekonomiye yönelik yasal bir adımdır ve genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar ve ürünleri kaynaklı zararları engellemek, sürdürülebilirliği sağlamak, sağlığı ve biyoçeşitliliği korumak amacıyla yürürlüğe girmiştir.
- **Enerji Potansiyeli:** Yenilenebilir enerji üretimi için Türkiye yüksek potansiyele sahiptir.

Zayıf Yönler

- **Altyapı ve Teknoloji Yetersizliği:** Türkiye’nin biyoteknoloji ve biyoekonomi alanında altyapı ve teknoloji yetersizliği bulunmaktadır. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yeterli yatırım yapılmamıştır.
- **Finansman Sorunları:** Yenilikçi biyoteknoloji ve biyoekonomi projelerinin finansmanı Türkiye’de sıkıntı olabilir. Yatırımcıların bu alana olan ilgisi ve finansman desteği yetersiz kalmaktadır.
- **Yasal Düzenlemelerin Yetersizliği:** Ülkemizde her ne kadar Biyogüvenlik Kanunu mevcut olsa da bunun sadece GDO’lu ürünler ile sınırlı olması sebebiyle biyoteknoloji ve biyoekonomi alanında yasal düzenlemeler yeterli değildir. Ayrıca hâlâ gerekli biyoekonomi politikası oluşturulmamıştır. Gelişmekte olan sektörler için uygun düzenlemelerin oluşturulması ve mevcut politikaların güncellenmesi gereklidir.
- **Bilinç ve Eğitim Seviyesi:** Biyoekonomi konusunda toplumda genel bir bilinç düzeyi ve uzman insan kaynağı eksikliği bulunmaktadır. Bu alandaki farkındalık ve eğitim seviyesinin artırılması önemlidir.
- **Teşvik Yetersizliği:** Biyoekonomi ve biyoteknoloji ile ilgili yeterli devlet desteği ve teşviki yoktur.

- İletişim ve İşbirliği Sorunu: Devlet, özel kuruluşlar ve girişimciler arasında iletişim ve işbirliği yeterli değildir. Biyoekonomik üretimin ve yeni projelerin geliştirilmesi için paydaşlar arasında işbirliği önem arz etmektedir.
- Yetersiz Girişimcilik: Türkiye’de özel kuruluşlar ve devlet aracılığı ile biyoekonomik üretim ve biyoteknolojiye yönelik sınırlı girişimler olsa da henüz yeterli seviyede değildir.
- Maliyet: Biyoekonomi ve biyoteknolojiyle ilgili araştırma ve geliştirme maliyetlerinin yüksek olması biyoekonominin gelişimini kısıtlamaktadır.

Güçlü ve zayıf yönler, Türkiye’nin biyoekonomi açısından artı ve eksi yönlerini göstermektedir. Bunlarda bazı fırsatları ve tehditleri beraberinde getirmektedir. Fırsatlar; ithalatın azalması ve dış ticaret açıklarının kapatılması, ekonomik refahı artırması, biyolojik kaynakların verimli ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması, gıda güvenliğinin sağlanması, biyolojik çeşitliliğin korunması, alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarının bulunması, iç ve dış pazarda rekabet gücünü artırması, dönüştürülen atıkların diğer sektörlerde hammadde kaynağı olması, yeni iş fırsatları, iklim değişikliğinin ve kirliliğin azaltılması, düşük emisyonlu ve çevre dostu üretim sistemlerinin geliştirilmesi, sağlık sektörünün gelişmesi, enerji sektöründe dışa bağımlılığın biyoekonomiye yönelimi teşvik etmesi, ilgili sektörlerde kalite ve verim artışı sağlamasıdır. Tehditler ise bazı biyoteknolojik yöntemlerde dışa bağımlılık ve sektörlerde yapılan biyoekonomik yatırımların herkes tarafından yapılmak istenmesinin, girdi maliyetlerinin yüksek olmasına neden olabilmesidir. Türkiye’nin biyoekonomi alanındaki güçlü yönlerini daha da geliştirerek ve zayıf yönlerini ele alarak, ülkenin biyoekonomiye dayalı, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmesi mümkündür. Bu, uygun politika ve stratejilerin benimsenmesi, altyapının güçlendirilmesi ve bilimsel araştırmalara yapılan yatırımların artırılmasıyla gerçekleştirilebilir.

SONUÇ

Sanayi Devrimi’nden sonra hız kazanan nüfus artışı ve üretim anlayışı, beraberinde getirdiği iklim değişikliği, doğal kaynakların bilinçsiz kullanılması, gıda güvenliği, enerji ve hammadde ihtiyacının artması gibi katlanılması gerektiği düşünülen sorunlar 1970’li yıllara kadar göz ardı edilmiştir. Ancak çevreye verilen tahribat hiç de göz ardı edilecek gibi değildir. Çünkü mevcut doğal kaynakların kullanımının sürdürülemez bir şekilde devam etmesi halinde üretim tüketimi karşılamayacak ve ciddi gıda güvenliği sorunu yaşanacaktır.

Ülkelerin ne olursa olsun kâr anlayışıyla yaptığı ekonomik büyüme ve kalkınma politikaları bu problemleri tetiklemiştir. Dolayısıyla da söz konusu problemlerin çözümü için yeni ekonomi yaklaşımları geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlardan biri olan biyoekonomi sürdürülebilirliği ve ekolojik dengeyi gözeten bir üretim modelidir. Biyoteknolojiden faydalanarak biyokütleyle dayalı üretim olarak gösterilen biyoekonomi, doğal kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılması, fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılması, biyolojik kaynakların sürdürülebilir yönetimi, alternatif yenilenebilir enerji kaynakları sağlamasıyla ülkelere önemli fırsatlar sunmaktadır. Çarpıcı avantajları olan biyoekonomi başta Avrupa olmak üzere dünya genelinde ilgiyi üzerine çekmektedir. Özellikle Avrupa Birliği biyoekonomiyi büyüme modeli ve stratejisi olarak görmüştür. Bu doğrultuda başta gelişmiş ülkeler olmak üzere birçok ülke biyoekonomi politika ve stratejisini belirlemiş ya da hazırlık çalışmaları yürütmektedir. Gelişmiş ülkelerin her geçen gün biyoekonomiye yönelik yatırımları ve ekonomilerindeki biyoekonominin payı artmaktadır.

Türkiye’de biyoekonomi kavramı son yıllarda duyulmaya ve uygulanmaya başlamıştır. Ülkemiz bulunduğu konum itibarıyla, biyoçeşitliliğiyle, yenilenebilir enerji üretmek için sahip olduğu potansiyelle, yeniliklere hızlı adapte olabilmesiyle ve gelişen pazarlara yakın olmasıyla oluşturulacak biyoekonomi politika ve stratejilerine uyum sağlayıp, başarılı olabilecek bir ülkedir. Ancak her ne kadar biyoekonomiye yönelik çalışmalar yapılsa da henüz ortaya koyulmuş bir biyoekonomi politikası ve stratejisi yoktur. Ülkenin biyoekonomiye hazırlık sürecinde olduğu söylenmektedir. TAGEM’in düzenlemiş olduğu Biyoekonomi Çalıştayı ile biyoekonomiye yönelik bir takım hedefler belirlenmiş ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır. Daha sonra 2019 yılında planlama süreci yeniden başlatılmıştır.

Çalışmada ülkemizde biyoekonominin sektörel etkileri kapsamında tarım ve orman sektörü, turizm sektörü, enerji sektörü ve sağlık sektörü incelenmiştir. Biyoekonomiye yönelik akademik çalışmalar az olmakla beraber yapılan çalışmaların geneli tarım sektörüne yöneliktir. Bu yüzden tarım sektöründe biyoekonomi daha çok farkındalık yaratmıştır. 2015 yılında Aydın’da kurulan Vodafone Akıllı Köy ile yapılan çalışmalar ve belirlenen hedefler tarımsal biyoekonominin amaçlarına hizmet eden ön gösterim niteliğindedir. Orman sektörü dünyanın temel biyolojik altyapısını oluşturması, yenilenebilir ürünlerin kaynağı olması, biyoçeşitliliği koruması ve ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağladığından biyoekonomi açısından oldukça önemlidir. Ormanlar alternatif turizm ve ekoturizm faaliyetleri ile çevreyle uyumlu turizmi mümkün kılmıştır. Turizm sektöründe ülkemiz gerek bulunduğu konum gerekse sahip olduğu biyoçeşitlilikle, biyoekonomi temelli turizm için bir cazibe

merkezidir. Ancak biyoekonomiye yönelik yapılan çalışmalar daha çok özel sektör tarafından yürütülmektedir.

Türkiye’de enerji ihtiyacının çoğunluğu fosil yakıtlardan tedarik edilmekte ve fosil yakıt ülkemizde yeterli olması için ithal edilmektedir. Enerji sektöründe, fosil temelli ekonomiden biyo tabanlı ekonomiye geçiş olarak ifade edilen biyoekonomi doğrultusunda yapılan çalışmalara tarımsal atıklardan, hayvansal atıklardan ve bitkisel atık yağlardan biyoyakıtlar üretilmesi örnek verilebilir. Enerji sektöründe biyoekonomiye yönelik yapılan çalışmalar son zamanlarda hız kazanmakla birlikte yine de ülkemizin sahip olduğu biyokütle ve bioenerji potansiyeli tam anlamıyla değerlendirilememektedir. Rusya-Ukrayna savaşı sebebiyle bir kez daha hatırlanan arz güvenliği sorunu ve ülkede enerji talebinin artmaya devam etmesi biyoekonominin enerji sektörüne entegre edilmesinin önemini bir kez daha hatırlatmaktadır. Türkiye enerji sektöründe büyük ölçüde dışa bağımlıdır ve biyoekonomi bu sorunun en iyi çözümüdür.

Hala etkisi süren Covid-19 pandemisi bizlere biyoteknolojinin dolayısıyla da biyoekonominin önemini bir kez daha hatırlatmaktadır. Pandemi sürecinde, biyoteknoloji ile üretilen aşı, aşı kitleri ve antikorlar sürecin en iyi şekilde yönetilmesini sağlamış, olabilecek kayıpları en aza indirmeye çalışmıştır. Ülkemizde yapmış olduğu biyoteknoloji tabanlı aşı çalışmalarıyla, olabilecek en kısa zamanda aşı üretilmiş ve kırmızı biyoekonomi alanında kendini göstermektedir. Ayrıca kurulan Türkiye Biyoteknoloji Enstitüsü, Türkiye Biyoteknolojik İlaç Platformu ve Türkiye Ulusal Genom Merkezi ülkemiz için oldukça önemlidir.

Çalışmada Türkiye’nin biyoekonomi açısından güçlü ve zayıf yönleri analiz edilmiştir. Türkiye’nin biyoekonomi açısından, tarım, sağlık ve enerji sektöründe biyoekonominin önemini anlaşılması, ülkemizin biyolojik kaynaklar ve genetik çeşitlilik yönünden zengin olması, coğrafi konumu nedeniyle gelişen pazarlara yakın olması, mevcut kaynakları itibarıyla ülkemizde gelişebilir sektör olması gibi güçlü yönlerinin olduğu ve veri, altyapı, yatırım, teşvik, çevre ve biyoekonomiye yönelik bilinç, sürdürülebilir çevre yönetimi ve Ar-Ge faaliyetlerinin yetersizliği gibi zayıf yönlerinin olduğu belirlenmiştir. Bunlardan yola çıkılarak ithalatın ve kirliliğin azaltılması, dış ticaret açığının kapatılması, biyolojik kaynakların verimli ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması, alternatif enerji kaynaklarının bulunması, gıda güvenliğinin ve ilgili sektörlerde verim artışının sağlanması, istihdamın artması ve yeni iş olanaklarının ortaya çıkması gibi fırsatlar saptanmıştır. Ayrıca bazı biyoteknolojik yöntemlerde dışa bağımlı olmak ve girdi maliyetlerinin yüksek olması gibi tehditler de olduğu sonucuna varılmıştır. Yapılan analizden yola çıkılarak ülkemizin zayıf yönlerinin fazla olmasına karşın güçlü yanları ve

sunduğu fırsatlar biyoekonominin uygulanması halinde uzun vadede büyük fayda sağlayacaktır. Ülkemize hem ekonomik hem çevresel olarak katkı sağlayabilecek, yeni iş fırsatları sunacak, biyolojik kaynaklarımızın sürdürülebilir yönetimini sağlayacak, en önemlisi de dış ticaret açığının kapatılmasını sağlayacaktır. Bunun için öncelikle en acilinden biyoekonomi politikalarının ve stratejilerinin belirlenmesi, belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için paydaşlar bilgilendirilerek aralarında işbirliğinin sağlanması, halk da dâhil tüm paydaşların biyoekonomi konusunda tam bilgi sahibi olması gerekmektedir. Biyoteknolojiye yönelik yatırımlar artırılmalı, devlet, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör bünyesinde projeler geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alpan, A. (2021, 07 19). *Türkiye Tarımı ve Biyoekonomi*. 12 20, 2023 tarihinde <https://www.manisameydangazetesi.com.tr/turkiye-tarimi-ve-biyoekonomi> adresinden alındı
- Arısoy, H., & Avcı, Y. (2020). Türkiye'nin Biyoekonomi Politikalarının Tarımsal Açıdan Değerlendirilmesi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2536-4618.
- Avcı, Y. (2019). Biyoekonomi ve Tarım; Konya'da Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Potansiyeli ve Fırsatlar. Konya.
- Aytuğ, H. K., & Mikaeili, M. (2017). AB Turizm Politikaları Çerçevesinde Artvin İli'nin Sürdürülebilir Turizm Potansiyeli. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, 221-238.
- Bağcı, A. (2022). Ekonomik Büyüme ve Akıllı Tarım: Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler. M. F. Kacı, M. Şeker, & M. Doğrul içinde, *Milli Teknoloji Hamlesi: Toplumsal Yansımaları ve Türkiye'nin Geleceği* (s. 741-767). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Başkent, E. Z. (2023). Biyoekonomi: Sürdürülebilir Ormancılığın Yeni Uygulama Mekanizması Mı? *Journal of Architecture, Engineering & Fine Arts*, 85-99.
- Bayramoğlu, Z., Ağızan, K., & Tekin, M. (2018). Türkiye'de Biyoekonomi Girişimciliğinin Tarımdaki Önemi. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 227-236.
- biopharma.org.tr*. (tarih yok). 05 05, 2023 tarihinde <https://www.biopharma.org.tr/tr/ilac-pazari> adresinden alındı
- Bozkurt, T. (2023, 11 08). *www.aydinlik.com.tr*. 12 20, 2023 tarihinde <https://www.aydinlik.com.tr/haber/universiteli-ogrenciler-atik-yagdan-uretti-432220> adresinden alındı
- Çağatay, G. (2023, 05 03). *www.aa.com.tr*. 12 20, 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-74-ilinde-biyokutle-ve-atik-isan-elektrik-uretiliyor/2887598#> adresinden alındı
- Demir, A. (2021). Biyolojik Çeşitlilik Temelli Biyoekonomi Modeli. Ç. C. Aktan içinde, *İktisat ve Doğa Bilimleri (Bir Sosyal Bilim Olarak İktisadın Doğa Bilimlerine Doğru Genişlemesi ve Etkileşimi Üzerine İncelemeler)* (s. 93-125). Ankara: Astana Yayınları.
- Doğan, B. F., & Işıktaş, E. (2023). 5977 Sayılı Biyogüvenlik Kanunu Kapsamında Temel Esaslar ve Hukuki Sorumluluk. *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 33-80.

- Dunya.com.* (2020, 11 12). 12 20, 2023 tarihinde <https://www.dunya.com/sectorler/teknoloji/aydinin-akilli-koyu-tum-koylere-model-olusturacak-haberi-367209> adresinden alındı
- Eğilmez, M. V. (2022). Biyobenzer İlaçların Yükselişi. İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası.
- enerjigunlugu.net.* (2023, 01 07). 12 19, 2023 tarihinde <https://www.enerjigunlugu.net/samsunda-atik-yaglardan-biyodizel-uretilecek-52321h.htm> adresinden alındı
- Eurostat.* (tarih yok). 12 20, 2023 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ind_id__custom_9119631/default/table?lang=en adresinden alındı
- Gürsoy, Ö. B., & Çolak, E. (2023). Akıllı Tarım Literatürünün Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 185-203.
- İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası.* (tarih yok). 11 21, 2023 tarihinde <https://www.ieis.org.tr/tr/biyoteknolojik-ilaclar> adresinden alındı
- Kaya, M. (2019). Ağrı'nın Kalkınması İçin Akıllı Tarım (Tarım 4.0) Önerisi. V. *Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu* (s. 130-156). Ağrı: Akademik Bakış Dergisi.
- Maçın, K. E. (2021). Yeşil Mutabakat, Biyoekonomi Stratejisi ve Sıfır Atık Perspektifinden Türkiye'de Gıda Atıkları Yönetimi ve Paydaşların Görevleri. 14. *Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*.
- OGM. (2020). *Sürdürülebilir Orman Yönetimi Kriter ve Göstergeleri 2019 Türkiye Raporu*. Ankara.
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. (2019). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf adresinden alınmıştır
- Özkara, F. Ç., & Keklik, A. (2021). Gelecek için Biyoekonomi Kavramı: Bir Drama Atölyesi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 1-20.
- Patermann, C., & Aguilar, A. (2018). The Origins Of The Bioeconomy In The European Union. *New Biotechnology*, 20-24.
- Pfau, S. F., Hagens, J. E., Dankbaar, B., & Smits, A. J. (2014). Visions of Sustainability in Bioeconomy Research. *Sustainability*, 1222-1249.
- Rinn, R., Kalábóvá, M., & Jarský, V. (2023). Bioeconomy-Based Tourism: A New Concept Responding To The Support Of Bioeconomy.
- Seven, E. (2020). Türkiye'nin Biyoçeşitlilik Turizm Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 95-103.
- Şen, İ. (2016). Biyoekonomi: Mavi Büyüme ve Su Ürünleri Yetiştiriciliğinin Rolü. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 287-303.

- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.* (tarih yok). 04 23, 2023 tarihinde <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-biyokutle> adresinden alındı
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.* (2023, 12 21). 12 25, 2023 tarihinde <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik> adresinden alındı
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.* (2023, 12 22). 12 25, 2023 tarihinde <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21208> adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı.* (tarih yok). 12 20, 2023 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/Genel%20Tar%C4%B1m%20Sekt%C3%B6r%C3%BC%20Raporu.pdf> adresinden alındı
- tabit.com.tr.* (tarih yok). 12 23, 2023 tarihinde <https://www.tabit.com.tr/sayfalar-Tarihce> adresinden alındı
- Tarımsal Drone Teknolojileri.* (tarih yok). 01 14, 2024 tarihinde <https://tdtr.com/> adresinden alındı
- tbe.tuseb.gov.tr.* (tarih yok). 12 20, 2023 tarihinde <https://tbe.tuseb.gov.tr/kurumsal/hakkimizda> adresinden alındı
- Tırınk, S. (2022). Hayvansal Atıkların Biyogaz Üretim Potansiyelinin Hesaplanması: Iğdır İli Örneği. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 152-163.
- ttgv.org.tr.* (tarih yok). 05 10, 2023 tarihinde <https://www.ttgv.org.tr/tr/programlar> adresinden alındı
- tugem.tuseb.gov.tr.* (tarih yok). 12 20, 2023 tarihinde <https://tugem.tuseb.gov.tr/sayfa/tugem/merkez-hakkinda> adresinden alındı
- Turkcell.* (2019, 03 21). 01 05, 2024 tarihinde Dijital Tarımda Yerli ve Milli Ürün ‘ Filiz ‘: <https://medya.turkcell.com.tr/bulletins/dijital-tarimda-yerli-ve-milli-urun-filiz/> adresinden alındı
- Tutar, F., & Ekici, M. (2022). Türkiye’de Tarım Eksenli Sürdürülebilir Kalkınma İçin Biyoekonomi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 595-610.
- TÜİK.* (2021, 11 05). 04 20, 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Biyoteknoloji-Istatistikleri-2020-37449> adresinden alındı
- Türkiye Biyoteknoloji Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018). (2015, Mayıs). Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- (2022). *Türkiye Biyoteknolojik İlaç Pazarı Raporu*. İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası.
- ufukavrupa.org.tr.* (tarih yok). 04 25, 2023 tarihinde <https://ufukavrupa.org.tr/tr/alanlar-kumeler/gida-biyoekonomi-dogal-kaynaklar-tarim-ve-cevre> adresinden alındı

- Vezzoni, R., & Ramcilovic-Suominen, S. (2023). The Finnish Bioeconomy Beyond Growth. *Natural Resources and Bioeconomy Studies*. Vodafone. (tarih yok). 12 23, 2023 tarihinde <http://www.vodafoneakillikoy.com/hakkinda.php> adresinden alındı
- www.abdiibrahim.com.tr. (tarih yok). 05 05, 2023 tarihinde <https://www.abdiibrahim.com.tr/hakkimizda/tesisler/turkiye/abdibio-uretim> merkezi#:~:text=Abdi%20%C4%B0brahim%2C%20T%C3%BCrkiye%E2%80%99nin%20ihtiyac%C4%B1n%C4%B1n%20tamam%C4%B1na%20yak%C4%B1n%C4%B1%20ithalatla%20kar%C5%9F%C4%B1lanan,ger%C3%A7ekle%C5%9Fti adresinden alındı
- [worldometers.info](https://www.worldometers.info/tr/). (tarih yok). 03 24, 2024 tarihinde <https://www.worldometers.info/tr/> adresinden alındı
- Yavuz, T., & Tümenbatur, A. (2022). Biyoekonomi İçin Sürdürülebilir Tedarik Zincirleri: Tarımsal Biyokütle ile İlgili Projeler ve Literatür Üzerine Bir Araştırma. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 122-144.
- Yiğit, H. (2010, 09 14). Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme İçin Avrupa Stratejisi. Ankara.
- Yılmaz, S. (2014, 03 26). SCAR/SWG 5.Çalışma Grubu Toplantısı.

4. Bölüm

SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL KALKINMADA ÖĞRENEN ŞEHİRLERİN ROLÜ

Filiz KUTLUAY TUTAR¹
Elif KABCUK²

¹ Doç. Dr; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.
flztutar51@gmail.com

² İktisat; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.
elif.kabcuk@gmail.com

ÖZET

Öğrenen şehir kavramı, bir şehrin sadece bilgi ve teknoloji üretmeyi değil, aynı zamanda bu bilgiyi paylaşmayı, yenilik yapmayı ve sürekli olarak öğrenmeyi de amaçlayan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşım, şehirlerin sürekli değişen koşullara uyum sağlamak için bilgi ve deneyimleri kullanma yeteneğini göstermektedir. Öğrenen şehir kavramı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini destekler çünkü şehirlerin kaynakları daha etkin kullanılmasına ve çevresel, ekonomik ve sosyal açılardan daha sürdürülebilir bir gelecek oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Sürdürülebilir yerel kalkınma ise, bir topluluğun ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçlarını karşılayarak uzun vadeli refahını artırmaya odaklanan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Öğrenen şehirler ve sürdürülebilir yerel kalkınma arasındaki ilişki, şehirlerin bilgi ve yenilik üretme kapasitelerini artırarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu durum, yerel idareler, özel sektör sivil toplum kuruluşları ve akademik kurumlar arasında iş birliğini teşvik eder ve bu sayede, şehirler daha dirençli, daha adil ve daha yaşanabilir hale gelmektedir.

Bu çalışma; sürdürülebilir yerel kalkınma ve öğrenen şehirler arasındaki ilişkinin şehirlerin daha sağlam, adil, yaşanabilir ve sürdürülebilir bir gelecekle inşa etmelerine olanak tanıdığı konusunun önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Öğrenen şehirler ve sürdürülebilir yerel kalkınma arasındaki ilişki; bilgi ve teknoloji transferi, inovasyon ve yaratıcılık, eğitim ve farkındalık, kaynak yönetimi, toplumsal katılım gibi birçok noktada etkili olmaktadır. Çalışmanın yöntemi ise dünya ve Türkiye'deki öğrenen şehirlerin öğrenme süreçlerini ve sürdürülebilir yerel kalkınma politikalarını incelemektir. Bir öğrenen şehir inşa etmek, halkın değişmekte olan ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlarla mücadele etme konularında güçlenmelerini ve onlara geniş öğrenme fırsatları sağlayarak sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan beceri ve yeteneği kazanmalarına yardım etmektir.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını, ekolojik dengeyi korunmasını, toplumsal eşitliği teşvik etmeyi ve ekonomik faaliyetlerin uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamayı içerir. Bu kavram, 1987 yılında Brundtland Raporu'nda resmi olarak tanımlanmış ve uluslararası alanda kabul görmüştür. Sürdürülebilir Kalkınma'nın 17 amacı bulunmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın her biri şehirleri kapsamaktadır.

O nedenle günümüzdeki uygulama dönemi olan 2020-2030 yılları arasında sürdürülebilir kalkınma kapsamının en önemli konusu şehirlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması olmaktadır. Sürdürülebilir şehirler konusu şehirlerin, yenilikçi ve sürekli iş yaratma kapasiteleri ve yoğun ekonomik faaliyetleri ile kentsel alanın değişimini mümkün kılan bir potansiyele sahip oldukları düşüncesine dayanmaktadır. Kentlerin güvenli ve sürdürülebilir olması; güvenli ve erişilebilir konut inşa etmek, gecekonduları dönüştürmek, toplu taşımacılığa yatırım yapmak, kamusal yeşil alanlar yaratmak, kentsel planlama ve yönetimi hem katılımcı hem de kapsayıcı olacak şekilde iyileştirilmesi anlamına gelmektedir. Şehirler; kültürlerine, yaşayan insan nüfusuna, altyapı ve bina gelişimine bağlı olarak sahip oldukları dönüşüm potansiyeli ile birlikte kent ve kırsal alanlardaki ilişkilerin yeniden tanımlanması, kırsal alanların zenginleşmesi ve kalkınmasına da katkıda bulunacaktır.

Sürdürülebilir yerel kalkınma kavramı ise, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri ile yerel kalkınma yaklaşımının birleşimi olarak ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir yerel kalkınma, bölgenin veya topluluğun özgün ihtiyaçlarını ve potansiyelini dikkate alarak özel stratejiler geliştirmeyi ve uygulamayı içerir. Bu yaklaşım, kırsal ve kentsel alanlarda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çeşitli ölçeklerde uygulanabilir.

Şehirler yalnızca insanların yaşadığı ve çalıştığı yerler değildir. Aynı zamanda boş zamanın değerlendirildiği, sosyal ve kültürel etkinliklerin gerçekleştirildiği ve eğitim görülen alanlar da şehirlerdir. Bu nedenle son yıllarda şehirlerin öğrenme süreçlerine önem ve öncelik verilmektedir. UNESCO Öğrenen Kenti (ÖK): *“temel eğitimden yükseköğretime kadar kapsayıcı öğrenimi teşvik eden, aile ve toplumlarda öğrenmeyi tekrar canlandıran, işyerlerindeki öğrenmeyi faaliyete geçiren, modern öğrenme teknolojilerinin kullanımını arttıran, öğrenmenin kalitesini ve gücünü geliştiren, HBÖ kültürünü teşvik eden, bu amaç doğrultusunda kaynaklarını etkili şekilde harekete geçiren kent”* olarak tanımlamaktadır (UNESCO, 2018; Söyleyici, 2022:57).

Öğrenen şehirler, temel öğretimden yükseköğretime kadar kapsayıcı şekilde öğrenmeyi teşvik etmektedir. Öğrenen şehirler, iş yerlerinin sürdürülebilir gelişimine yatırım yapmakta, toplulukların gayretini canlandırmakta, bireysel güçlendirmeyi artırmakta, kültürel zenginlik ve sosyal bütünleşme

sağlamaktadır. Öğrenen şehirler, yaşam boyu öğrenme politikaları çerçevesinde başlatılmıştır ve öğrenen şehirler, sürdürülebilir kalkınma amaçlarının maddeleri temelinde geliştirilmiştir. UNESCO öğrenen şehirlere ilişkin uygulamaları takip edebilmek için “UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı” (Global Network of Learning Cities -GNLC) projesini oluşturmuştur. Bu ağ sisteminin kurulmasıyla sürdürülebilirliği sağlamada öğrenen şehirlerin rolü tanımlanmış ve öğrenen şehirleri teşvik ve takdir etmek amaçlanmıştır.

UNESCO’ nun internet sitesinde yayınlanan son verilere göre 76 ülkeden 292 şehir bu ağa üyedir. Üye olan bu şehirler hayat boyu öğrenme stratejisiyle hareket etmekte olup, iş birliği geliştirmeye odaklı ve yerel düzeyde faaliyetleri teşvik ederek sürdürülebilir kalkınmaya da katkıda bulunmaktadırlar. UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’ na 2016 yılından itibaren Türkiye’ den de şehirler kabul edilmeye başlanmıştır. Türkiye 2009 yılında “Yaşam Boyu Öğrenme Strateji Belgesi” ile öğrenmeye odaklı ve istekli bir toplum olduğunu ilan etmiştir. Türkiye’den UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’ na 9 şehir üyedir ve 2016 yılında üyeliğe kabul edilen ilk şehir Eskişehir’ dir. Türkiye’de öğrenen şehir olma niyetinde olan şehirler öncelikle Türkiye Milli Komisyonu’nun onayını almak zorundadır. Aday olan bir şehir belediyesi, UNESCO Türkiye Millî Komisyonuna ve UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsüne başvuru dosyalarını sunar. Ancak ilçe belediyeleri UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağına başvuruda bulunamaz.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeden günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma modeli olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik kalkınmanın çevresel ve sosyal alanlardaki gelişmelerle birlikte gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde gelişim sağlarken bugünü ve geleceği aynı anda göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla doğal kaynakların en verimli şekilde kullanılması ve geleceğe dönük, adil sistemler inşa edilmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilirliği bu boyutlarda yaşanan gelişimlerden etkilenmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1987’de BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’na hazırlanan Brundtland Raporu’nda tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınmaya bütüncül bir yaklaşım getiren bu rapor; çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları bütünlük bir şekilde değerlendirmeyi sağlamaktadır. Birleşmiş Milletler 2000 yılında gerçekleştirdikleri Milenyum Zirvesi’nde “Binyıl Kalkınma Hedefleri” ni kabul etmiştir. Bu hedefler arasında eşitlik ve çevrenin korunması, daha adil bir dünya düzeni, ekonomik sorunlar gibi kalkınmanın temel unsurlarını 8 başlıkta toplanmış ve 15 yıllık uygulama dönemi planlanmıştır. Bu hedeflerin geçerliliği 2015 yılında sona ermiş ve

2015'te küresel hedefler daha evrensel bir hale getirilerek “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları” (SKA), diğer bir ifadeyle Küresel Amaçlar olarak BM' e üye ülkelerce 2030 yılına kadar ulaşılmak üzere kabul edilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları toplam 17 amaç ve 169 hedeften oluşan evrensel eylem çağrısıdır.

SKA; yoksulluğu ortadan kaldırmak, gezegenimizi korumak ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak gibi amaçları içermektedir. Bu amaçlar doğrultusunda varılmak istenen hedefler ise dünyanın karşı karşıya olduğu çevresel, siyasi ve ekonomik sorunları ele alan evrensel hedefler kümesinin oluşturulmasını sağlamaktır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ülkemizde de kalkınma planları ve politika belgeleriyle gündeme girmiş ve Türkiye' nin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına uyum sağlamıştır.

Sürdürülebilir yerel kalkınma ise, bir bölgenin veya topluluğun ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak yerel kaynakları etkin bir şekilde kullanma sürecidir. Bu yaklaşım, yerel ekonomiyi güçlendirmeyi, toplumun refahını artırmayı ve çevresel kaynakları korumayı hedefler. Bu, yerel halkın katılımını ve yerel kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik eder.

Sürdürülebilir yerel kalkınmanın temel amacı, bir bölge veya topluluğun ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçlarını karşılamak için bugünün ihtiyaçlarını ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını dengelemektir. Bu yaklaşımın amacı, yerel ekonominin güçlendirilmesi, toplumun refahının artırılması ve çevresel kaynakların korunmasıdır. Ayrıca, yerel halkın katılımını ve yerel kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik ederek toplumun uzun vadeli refahını ve dayanıklılığını sağlamaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, sürdürülebilir yerel kalkınma, bölgeye veya topluluğa özgü çözümler ve stratejiler geliştirmeyi hedefler.

Sürdürülebilir yerel kalkınma kavramı, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri ile yerel kalkınma yaklaşımının birleşimi olarak ortaya çıkmıştır. 1980'lerin sonlarına doğru ve 1990'ların başlarında, çevresel kaygılar ve sosyal eşitsizliklerin artmasıyla birlikte sürdürülebilir kalkınma kavramı önem kazanmıştır. Bu dönemde, sürdürülebilir kalkınma fikri, ekonomik büyümenin yanı sıra çevresel koruma ve sosyal adaleti de içeren kapsamlı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra, bu genel kavramın yerel düzeyde uygulanması gerekliliği fark edilmiş ve sürdürülebilir yerel kalkınma kavramı geliştirilmiştir. Yerel toplulukların kendilerine özgü ihtiyaçları, kaynakları ve potansiyelleri dikkate alarak sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, yerel halkın katılımı ve yerel kaynakların etkin yönetimi önem kazanmıştır. Sürdürülebilir yerel kalkınma kavramı, bu ihtiyaçlara cevap vermek için geliştirilmiş bir yaklaşım olarak günümüzde yaygın bir şekilde kabul görmektedir.

2.1. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, diğer bir ifadeyle Küresel Amaçlar Birleşmiş Milletler' e üye 193 ülke tarafından 2030 yılına kadar ulaşılmak üzere kabul edilmiştir. SKA, toplam 17 amaç ve 169 hedeften oluşan evrensel bir eylem çağrısıdır. Üye olan ülkeler bu eylem çağrısı doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma amaçlarını ve hedeflerini gerçekleştirmeyi taahhüt etmektedir. 17 amaç şu şekilde açıklanmaktadır.

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınmanın 17 Amacı

1) Yoksulluğa Son	Yoksulluğun tüm biçimlerini her yerde sona erdirmek
2) Açlığa Son	Açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir desteklemek
3) Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam	Sağlıklı ve kaliteli yaşamı her yaşta güvence altına almak
4) Nitelikli Eğitim	Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek
5) Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirmek
6) Temiz Su ve Sanitasyon	Herkes için erişilebilir su ve atık su hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak
7) Erişilebilir ve Temiz Enerji	Herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak
8) İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme	İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek
9) Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı	Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek
10) Eşitsizliklerin Azaltılması	Ülkelerin içinde ve arasındaki eşitsizlikleri azaltmak
11) Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak
12) Sorumlu Üretim ve Tüketim	Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak
13) İklim Eylemi	İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek
14) Sudaki Yaşam	Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak
15) Karasal Yaşam	Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak; çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek; biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek
16) Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumlar tesis etmek, herkes için adalete erişimi sağlamak ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar oluşturmak
17) Amaçlar İçin Ortaklıklar	Uygulama araçlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmak

Kaynak: Küresel Amaçlar, 2024

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarından 4. Nitelikli Eğitim ve 11.Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar başlıklı amaçlar çalışmanın konusu ve amacı ile bağlantılıdır.

2.2. Geleneksel Kalkınma ve Sürdürülebilir Kalkınma Kavramları Arasındaki Farklılıklar

Geleneksel kalkınma kavramı, genellikle ekonomik büyümeyi ve endüstrileşmeyi vurgulayan bir yaklaşımı ifade eder. Bu yaklaşım, bir ülkenin veya bölgenin ekonomik refahını artırmak için sanayileşme, ticaretin serbestleştirilmesi ve teknolojik ilerleme gibi faktörleri teşvik eder. Geleneksel kalkınma paradigması, genellikle kısa vadeli ekonomik kazançları öne çıkarırken, çevresel ve sosyal etkileri göz ardı edebilir. Bu yaklaşım, doğal kaynakların tükenmesi, çevresel bozulma ve sosyal eşitsizlik gibi sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, günümüzde sürdürülebilir kalkınma anlayışı daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Geleneksel kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki temel farklar, kalkınma sürecinin yöntemleri, hedefleri ve sonuçlarıyla ilgilidir. Geleneksel kalkınma, genellikle ekonomik büyümeye odaklanır ve kısa vadeli kazançları teşvik ederken, sürdürülebilir kalkınma ise uzun vadeli ekonomik, sosyal ve çevresel dengenin korunmasını ve iyileştirilmesini amaçlar. Geleneksel kalkınma, doğal kaynakların tükenmesi, çevresel bozulma ve sosyal eşitsizlik gibi sorunlara yol açabilirken, sürdürülebilir kalkınma bu sorunların önlenmesi veya azaltılması için çözümler sunar. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyümenin yanı sıra çevresel ve sosyal etkileri de dikkate alır ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurur. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma daha kapsamlı, uzun vadeli ve çok boyutlu bir yaklaşımı benimserken, geleneksel kalkınma genellikle kısa vadeli ekonomik kazançları öne çıkarır ve çevresel ve sosyal sonuçları göz ardı edebilir.

3. ÖĞRENEN ŞEHİRLER

Öğrenen şehirler kavramı sürekli gelişim gösteren, değişen ve çevresel, sosyal ekonomik dinamiklere adapte olmaya çalışan şehirleri ifade etmektedir. Bu şehirler genellikle sürdürülebilirlik, teknoloji ve kültürel gelişim konularında önemli adımlar atmaktadır. Öğrenen şehirler, bilgi ve teknolojiyi etkili bir şekilde kullanarak çevresel etkileri azaltabilmekte, enerji verimliliğini artırmakta ve toplumsal katılımı teşvik edebilmektedir. Dolayısıyla öğrenen şehirler sürdürülebilir kalkınmada öncü bir rol üstlenmektedir. Bu şehirler aynı zamanda karşılaştığı sorunlara ve zorluklara çözüm bulmak için sürekli öğrenmeyi ve yenilenmeyi vurgulamaktadır.

“Öğrenen Şehir” kavramı 20. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu kavram şehirlerin rekabet edilebilir olması, halkın yaşam kalitesinin artırılması, kültürel çeşitliliğin sağlanması ve çevresel sürdürülebilirlik endişelerinin azaltılması için çok önemli bir rol üstlenmektedir.

UNESCO Öğrenen Kenti (ÖK): “*temel eğitimden yükseköğretime kadar kapsayıcı öğrenimi teşvik eden, aile ve toplumlarda öğrenmeyi tekrar canlandıran, işyerlerindeki öğrenmeyi faaliyete geçiren, modern öğrenme teknolojilerinin kullanımını arttıran, öğrenmenin kalitesini ve gücünü geliştiren, HBÖ kültürünü teşvik eden, bu amaç doğrultusunda kaynaklarını etkili şekilde harekete geçiren kent*” olarak tanımlamaktadır (UNESCO, 2018; Söyleyici, 2022:57).

Öğrenen şehirlerin sürdürülebilir yerel kalkınmadaki rolü de çok yönlüdür. Bu roller arasında şunlar bulunabilir:

- Bilgi ve tecrübe paylaşımı: Öğrenen şehirler, farklı yerel yönetimler arasında bilgi ve deneyimlerin paylaşılmasını teşvik eder. Bu sayede, başarılı uygulamalar diğer şehirlere aktarılabilir ve en iyi uygulamaların yaygınlaşması sağlanabilir.
- İnovasyon ve yenilikçilik: Öğrenen şehirler, yenilikçi çözümlerin geliştirilmesini teşvik eder ve bu çözümleri sürdürülebilir yerel kalkınma hedefleri doğrultusunda uygular. Yenilikçi yaklaşımların yaygınlaştırılmasıyla birlikte, şehirlerin rekabet gücü artar ve daha verimli çözümler ortaya çıkar.
- Kapasite geliştirme: Öğrenen şehirler, yerel yönetimlerin ve diğer paydaşların kapasitelerini geliştirmek için eğitim, danışmanlık ve teknik destek gibi faaliyetler düzenler. Bu sayede, yerel aktörlerin daha etkili bir şekilde sürdürülebilir kalkınma projelerini yönetmeleri sağlanır.
- Katılımcılığı teşvik etme: Öğrenen şehirler, yerel halkın ve diğer paydaşların kalkınma süreçlerine aktif olarak katılımını teşvik eder. Bu sayede, karar alma süreçlerinde daha fazla çeşitlilik ve katılımcılık sağlanır ve kalkınma projelerinin daha geniş bir toplumsal tabana yayılması mümkün olur.

Bu rollerin bir araya gelmesiyle, öğrenen şehirler sürdürülebilir yerel kalkınma süreçlerini destekleyerek daha yaşanabilir ve refahı yüksek şehirlerin oluşmasına katkı sağlarlar.

3.1. Öğrenen Şehir Kavramının Tarihsel Gelişimi

Öğrenen şehirler kavramı hayat boyu öğrenme politikaları çerçevesinde başlatılan ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına uygun olarak geliştirilen bir kavramdır. Şehirde öğrenme projelerinin ilk denemeleri 1972 yılında Gothenburg (İsviçre), Vienna (Avusturya), Kakegawa (Japonya), Edmonton (Kanada), Edinburg (İskoçya), Pittsburg (ABD), Adelaide (Avustralya) ve olmak üzere yedi şehirde OECD önderliğinde başlatılan çalışmaya dayanmaktadır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise “Eğiten Şehirler Sözleşmesi (Charter of Educating Cities)” ortaya çıkmıştır. Bu sözleşme ile öğrenen şehirlerin kapsamı bireysel faaliyetlerden çıkıp daha geniş çapta özellikler

sunmuş ve çalışmaların sistematik bir şekilde ilerlemesi gerekliliği konusunda öğrenen şehirler projelerine ışık tutmuştur. 1990 yılında Barcelona’da “1. Uluslararası Eğiten Şehirler Kongresi” düzenlenmiştir. “Eğiten Şehirler Sözleşmesi (Charter of Educating Cities)” bu kongrede kabul edilmiştir. 1994 yılında üçüncüsü ve 2004 yılında sekizincisi düzenlenen bu kongrelerinde öğrenen şehir kavramı bugünkü halini almıştır. Eğiten şehir, kendi kendine gelişip değişen şehir olmaktan hariç ülkesindeki diğer şehir merkezleriyle ve diğer ülkelerdeki şehirlerle aktif bir ilişki içerisinde olması gereken şehirlerdir. Yaşam boyu öğrenme çerçevesinde öğrenen şehir ve eğiten şehir kavramları tekrar konuşulmak amacıyla 1992 yılında 43 ülkeden 130 şehrin katılımıyla “2. Uluslararası Eğiten Şehirler Kongresi” düzenlenmiştir. 1994 yılında İspanya merkezli “Uluslararası Eğiten Şehirleri Birliği” (International Association of Educating Cities- IAEC) kurulmuştur. Hayat boyu eğitimden hayat boyu öğrenmeye ve eğiten şehirlerden öğrenen şehirlere geçiş yapılmıştır.

2002 yılında OECD Melbourne şehrinde yerel kalkınma adına öğrenen bölge ve şehirlerin önemi üzerine bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansta sürdürülebilir ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın toplumlara nasıl yarar sağlanabileceği ve yaşam boyu öğrenme rolüne vurgu yapan PASCAL Uluslararası Gözlemevi (Place, Social Capital and Learning International Observatory) kurulmuştur. PASCAL’ da bahsi geçen sözcükler şu anlama gelmektedir (Çolak,2022:33-35):

- **Place (Mekân):** Bir coğrafi bölge içinde yerel yönetimleri ve tüm işbirlikçiler tarafından üstlenilen koordineli çabaları ifade etmektedir.
- **Social Capital (Sosyal sermaye):** Kapsayıcı uygulama ve politikaların sosyal olarak teşvik edilmesi anlamına gelmektedir.
- **Learning (Öğrenme):** Öğrenen şehir ve bölgelerin gelişiminin vurgusunu yapmaktadır.

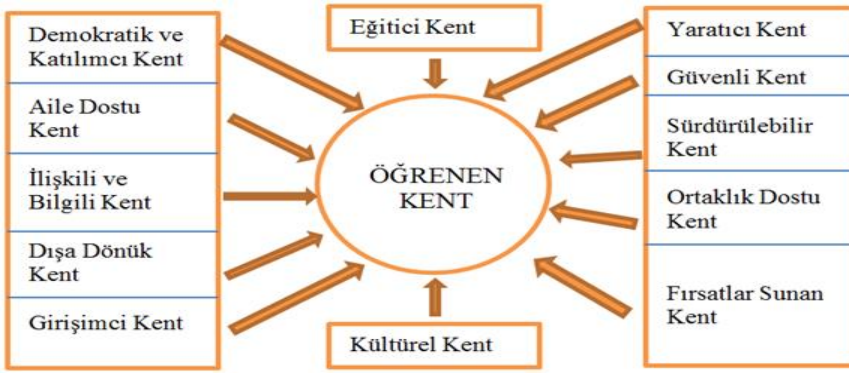
PASCAL Uluslararası Gözlemevi çalışmalarına 2010 yılında başlatılan “PASCAL Uluslararası Değişimler” PASCAL International Exchanges -PIE) programı ile devam etmiştir. Bu program sonucunda öğrenen şehir araştırmalarını uluslararası düzeyde sürdürebilmek için “PASCAL Öğrenen Şehir Ağı” (PASCAL Learning Cities Networks- LCN) kurulmuştur. Türkiye’den İzmir şehri İzmir Ekonomi Üniversitesi’nin çalışmaları ile ağa üyedir (Çolak,2022:33-35).

UNESCO resmi olarak öğrenen şehir projesine 2013 yılında Kore Cumhuriyeti’nde düzenlenen toplantı sonrası kurulan “Öğrenen Şehirler için Uluslararası Platformun Hazırlanması” (Preparing the International Platform for Learning Cities- IPLC) çalışmasıyla başlamıştır. UNESCO tarafından düzenlenen uluslararası konferanslar ve ardından kurulan “UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı” (Global Network of Learning Cities -GNLC) şeklini almıştır ve günümüzde öğrenen şehirlere ilişkin uygulamalar bu ağ üzerinden takip edilmektedir (UNESCO, 2022; Çolak,2022:35).

3.2.Öğrenen Şehirlerin Kapsamı ve Özellikleri

Öğrenen şehirler yerel kapasiteyi artırmak ve herkes için öğrenmeyi veya hayat boyu öğrenmeyi karar haline getirmiş topluluklardır. Öğrenen şehirler, sosyal ağları, bilgiyi, ekonomik ve çevresel kaynakları, teknolojiyi kullanarak toplumun ve örgütlerin bilgi ve becerilerini geliştirmesini, hayat kalitesinin artmasını ve toplumsal olarak refah içinde yaşanmasını sağlamaktadır. Öğrenen şehirler sürdürülebilir ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmelerle ilgili hedeflere ulaşabilmek için sivil, özel, gönüllü kurum ve kuruluşların ve başta eğitim sektörü olmak üzere diğer bütün sektörlerin işbirliği içinde olması konusunda teşvik etmektedir.

Şekil 2: Öğrenmenin Kentsel Kalkınmada Rolü

Kaynak: Torlak ve Söyleyici, 2022

Öğrenen Kentler, temel eğitimden yükseköğretime kadar kapsayıcı bir şekilde öğrenmeyi teşvik eder, toplulukların gayretini canlandırır, iş yerlerinin sürdürülebilirliği ve gelişimine yatırım yapar, kültürel zenginlik, bireysel güçlendirme, sosyal bütünleşme sağlar. Öğrenen kentler yaşam boyu öğrenmeyi besler, çevresel sorumluluklarını yerine getirir ve yerel, bölgesel ve uluslararası ortaklıkların değerlerinden yararlanır. Öğrenen Kentler sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamak üzere tüm kaynaklarının kapasitesinin ve gücünün kullanımı ile başarılmaktadır.

Öğrenen şehir, herkes için iyi ve sağlıklı bir çevrenin yanında eğitim, barınma, ulaşım ve sağlık hizmetlerinde insanlara yüksek kalite sunan ve her yaşta insanı hayat boyu öğrenmeye dahil etmeyi isteyen ve çabalayan, yaşam ve çalışma ortamlarının öğrenme alanı olarak tasarlandığı veya yorumlandığı şehirdirler. Öğrenen şehirlerde herkes için eşitlik, sosyal adalet, yaşama hakkı ve toprak dengesi ilkelerinin bir garantisini oluşturma, şehrin bütün eğitim düzeylerini geliştirme ve şehrin eğitim ilkelerini politik projesine dahil etme konularında yerel idareler ve yönetimin sorumluluk alması gerekmektedir.

UNESCO'ya göre, öğrenen bir şehir, hayat boyu öğrenmeyi kolaylaştırmakta ve evrensel eğitim hakkının gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır.

Öğrenen bir şehir inşa etmek geniş kapsamı olan ve sürekli bir süreçtir. Öğrenen bir şehrin ne olduğu ve ne yaptığıyla tanımlanabileceği bazı özellikleri bulunmaktadır. UNESCO tarafından 2013 yılında yayınlanan öğrenen şehrin özellikleri aşağıdaki gibi özetlenmektedir (UNESCO, 2024).

Şekil 3: Öğrenen Şehrin Özellikleri

1. Her vatandaşın okuryazar olmasını ve temel becerileri edinmesi sağlar.
2. Her çocuk için okul öncesi eğitime erişimi sağlar.
3. Örgün eğitime erişiminin ilköğretimden yükseköğretim düzeyine kadar genişletilmesi sağlar.
4. Özel iltiyaçları olan öğrenciler için destek sağlar.
5. Yetişkinlerin teknik ve mesleki eğitime erişimini ve katılımını sağlar.
6. Göçmen aileler de dahil olmak üzere tüm dezavantajlı gruplara eğitime erişim konusunda destek sağlar.
7. Öğretmekten öğrenmeye ve salt bilgi edinmekten yaratıcılığın ve öğrenme becerilerinin geliştirilmesine doğru giden bir değişimini teşvik eder.
8. Öğrenmede Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) kullanımına uygun politikalar geliştirir.
9. Yöneticileri, öğretmenleri ve eğitimcileri gelişen teknolojileri kullanmak için eğitir.
10. Uygun şekilde eğitilmiş yöneticiler, öğretmenler ve eğitimciler istihdam eder.
11. Öğrenme alanları olarak iletişim medyasının, kütüphanelerin, müzelerin, ibadethanelerin, spor ve kültür merkezlerinin, toplum merkezlerinin, parkların ve benzeri yerlerin rolünü kabul eder ve öğrenen dostu ortamları teşvik eder.
12. İnfomal öğrenme ortamlarının önemini kabul eder ve her türlü öğrenmeyi tanıyan ve ödüllendiren sistemler geliştirir.
13. Tüm vatandaşlara yeterli bilgi, rehberlik ve desteğin sağlanması için vatandaşları çeşitli yollardan öğrenmeye teşvik eder.
14. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlar.
15. Kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik eder.
16. Yoksullukla mücadele eder.
17. Tüm vatandaşlar için istihdam olanakları yaratır.
18. Göçmen işçiler de dahil olmak üzere işgücünün tüm üyelerinin eğitime erişimini sağlar.
19. İşsiz gençler ve yetişkinler için uygun öğrenme fırsatları yaratır.
20. İşverenleri ve sendikaları işyerinde öğrenimi desteklemeye teşvik eder.
21. Ekonomik ve diğer insan faaliyetlerinin doğal çevre üzerindeki olumsuz etkisini azaltmaya çalışır.
22. Doğal çevreyi korur ve şehirlerin yaşanabilirliğini artırır.
23. Güvenli, uyumlu ve kapsayıcı bir topluluk yaratır.
24. Bireylerin toplum yaşamına aktif olarak katılmalarını teşvik eder.
25. Bilimi, teknolojiyi ve yeniliği aktif olarak destekler.
26. Vatandaşların BİT araçlarına ve öğrenme programlarına erişimini genişletir.
27. Kaliteli e-öğrenme kaynakları geliştirir.
28. Çeşitli kültürel faaliyetlere erişimi sağlar.
29. Tüm ortamlarda aktif öğrenme yoluyla sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eder.
30. Topluluk temelli öğrenme alanları oluşturur.
31. Topluluk tarihini ve kültürünü ve yerle özgü öğrenme yollarını tanıır.
32. Kamu ve özel kuruluşların öğrenen kuruluşlar olmalarına yardımcı olur.
33. Paylaşılan ahlaki, etik ve kültürel değerler konusunda farkındalık yaratır ve farklılıklara hoşgörüğü teşvik eder.
34. Öğrenmeyi teşvik eden ve kutlayan halka açık etkinlikler düzenler.
35. Herkes için yaşam boyu öğrenmeyi teşvik etmek için sağlam temellere sahip ve katılımcı stratejiler geliştirir ve uygular.
36. Öğrenen bir şehir olma yolundaki ilerlemeyi sürekli olarak izler ve değerlendirir.
37. Sektörler arası koordinasyon mekanizmaları oluşturur ve öğrenme fırsatlarının kullanılabilirliğini artırır.
38. Tüm paydaşları kaliteli öğrenme fırsatları sağlamaya ve şehir için kendi benzersiz katkılarını sunmaya teşvik eder.
39. Hükümetleri, sivil toplum örgütlerini, özel sektör kuruluşlarını ve bireyleri yaşam boyu öğrenmeye daha fazla finansal yatırım yapmaları için teşvik eder.
40. Öğrenmenin önündeki yapısal engelleri kaldırmaya ve yoksullukla mücadele eden ekonomik politikaların benimsenmesine çalışır.
41. Vatandaşları gönüllülük temelinde yetenek, beceri, bilgi ve deneyimlerini sunmaya teşvik eder ve farklı şehirler arasında fikir, deneyim ve iyi uygulama paylaşımı sağlar.

Kaynak: UNESCO, 2024

4. UNESCO VE ÖĞRENEN ŞEHİRLER

UNESCO, 16 Kasım 1945 tarihinde aralarında Türkiye'nin de yer aldığı 20 ülke tarafından kurulmuş olan Birleşmiş Milletler ihtisas örgütüdür. Filistin'in 2011 yılında düzenlenen Genel Konferans'ta üyeliğe kabulüyle tam üye sayısı 195'e ulaşmış olup, ortak üye sayısı ise 9'dur. Merkezi Paris'te bulunan UNESCO'nun temel misyonu, eğitim, bilim, kültür, iletişim ve enformasyon yoluyla, küresel barışın tesisine, fakirliğin ortadan kaldırılmasına, sürdürülebilir kalkınmaya ve kültürlerarası diyalogun sağlanmasına katkıda bulunmak olarak özetlenebilir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024).

Günümüzdeki faaliyetlerini ana hatlarıyla, eğitim, bilim, kültür ve iletişim alanlarında uluslararası işbirliğini geliştirmek, standart belirleyici normatif belgeler oluşturmak, bilginin paylaşımında öncü olmak, sosyal değişimlerin nedenlerini ve sonuçlarını incelemek, uzmanlık alanına giren konularda üye ülkelere yardımcı olmak, karar alma mekanizmalarını harekete geçirecek toplantılar, kamuoylarını yönlendirecek kampanyalar düzenlemek, araştırmalar yapmak ve yayınlar hazırlamak şeklinde sıralamak mümkündür. UNESCO, esas itibariyle, uluslararası alanda öncülüğünü yaptığı standart belirleyici çalışmalarla ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, son yıllarda “Afrika” ve “cinsiyet eşitliği” konuları öncelik kazanmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). Türkiye UNESCO'nun 20 kurucu üyesi arasında yer almaktadır. UNESCO Kurucu Yasası, 16 Kasım 1945 tarihinde imzalanmıştır. Kurucu Yasa, 20 Mayıs 1946 tarihli ve 4895 sayılı kanunla onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 1971 yılından bu yana UNESCO nezdinde Daimî Temsilci atanmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024).

4.1. UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı (ÖKA)

Toplumsal ve ekonomik gelişmede bilginin rolü sürdürülebilir kalkınmada çok önemlidir. Bilginin artan rolü ve önemiyle şehirlerin bilgi merkezi olarak hizmet etmesi pekişmektedir. Bilgiye dayalı kalkınma, yani bilgi kaynaklarının yerel kalkınmaya dönüştürülmesi sürdürülebilir kalkınma için bir temel oluşturur. Yaşam boyu öğrenme düşüncesi birçok toplumda ve değişik kültürlerde yer almakta ve her yaşta öğrenme giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle öğrenen birey ve öğrenen toplum sürdürülebilir kalkınma için çok önemlidir. Öğrenen bir toplum kasaba ve kentlerinde hayat boyu öğrenme ilkesiyle gelişmesine ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır.

UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü tarafından geliştirilen öğrenen şehirler girişimi, öğrenen şehri şu şekilde tanımlamaktadır: Öğrenen kent, temel eğitimden yükseköğretime kadar kapsayıcı öğrenimi teşvik etmek, hayat boyu öğrenme kültürünü yaygınlaştırmak, ailelerde ve topluluklarda öğrenmeyi canlandırmak, işyerinde ve işyeri için öğrenmeyi teşvik etmek, öğrenmede kaliteyi ve mükemmelliği artırmak, modern öğrenme teknolojilerinin kullanımını yaygınlaştırmak için, her sektördeki kaynaklarını etkili bir şekilde

seferber eden bir şehirdir. Bu sayede, bireysel güçlendirme ve sosyal uyumu, kültürel ve ekonomik refahı, sürdürülebilir kalkınmayı başarma konusunda daha güçlü olmayı hedeflemektedir (UNESCO UIL, 2024). UNESCO'nun Öğrenen Şehirler Küresel Ağı (UNESCO Global Network of Learning Cities – GNLC), 2013 yılında düzenlenen 6. Dünya Öğrenen Şehirler Konferansı'nda resmi olarak başlatılmıştır. Bu konferans, şehirlerin eğitim ve kültür alanında birbirleriyle işbirliği yapma ihtiyacını vurgulayarak, sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal refah için şehirlerarası bilgi paylaşımını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Öğrenen Şehirler Küresel Ağı, dünya genelindeki şehirlerin birbiriyle deneyimlerini paylaşmalarını ve en iyi uygulamaları benimsemelerini desteklemek amacıyla oluşturulmuştur.

2015 yılından beri, yerel düzeyde BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmanın bir yolu olarak görülmüş ve hayat boyu öğrenmenin teşvik edilmesi için itici bir güç haline gelmiştir. Bugüne kadar, 76 ülkeden 292 şehir (toplam nüfus yaklaşık 250 milyon) UNESCO GNCL'ye üye olmuştur (UNESCO UIL, 2024).

5. DÜNYA VE TÜRKİYE EKSENİNDE UNESCO ÖĞRENEN ŞEHİRLERİ

5.1. Dünyadan UNESCO Öğrenen Şehir Uygulamaları ve Şehir Örnekleri

UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü (UIL), 2013 yılında Pekin'de düzenlenen ilk Uluslararası Öğrenen Şehirler Konferansı sırasında UNESCO Küresel Öğrenen Şehirler Ağı'nı (GNLC) kurmuştur. UNESCO'nun internet sitesinde yayınlanan son verilere göre 76 ülkeden 292 şehir bu ağa üyedir. Üye olan bu şehirler hayat boyu öğrenme stratejisiyle hareket etmekte olup, iş birliği geliştirmeye odaklı ve yerel düzeyde faaliyetleri teşvik ederek sürdürülebilir kalkınmaya da katkıda bulunmaktadır.

2023 yılı 30 Ekim – 3 Kasım tarihleri arasında UNESCO Küresel Öğrenen Şehirler Ağı 10. Yıl dönümü gerçekleştirilmiştir. Doğu Çin Normal Üniversitesi'nin (ECNU) desteğiyle Çin Halk Cumhuriyeti'nin Şanghay şehrinde düzenlenmiştir.

• Pekin, Çin Halk Cumhuriyeti

Pekin, yerel mahallelerde, kasabalarda, okullar ve işletmelerde toplum eğitimi ve ileri eğitim konularında öğrenen organizasyonlar kurmuş ve 2015 yılında Öğrenen Şehir Ödülü almıştır. Ödüle layık görülmesi Çin'in en büyük çelik üreticilerinden “Shougang Group”un gerçekleştirmiş olduğu bir proje sayesinde.

Şekil 4: Pekin, Çin Halk Cumhuriyeti

Öğrenen şehir inşa sürecinde Pekin Belediye'si finans kaynağının yanı sıra uzmanlardan, araştırmacılardan, uygulayıcılardan ve gönüllülerden oluşan insan kaynağı da sağlamış ve "Pekin'de Öğrenmek" (Learning in Beijing) başlıklı haftalık bir dergi, yıllık rapor ve makaleler yayınlayıp paylaşmıştır. Ayrıca çalışmaların değerlendirilebilmesi için, politika, mevzuat, medyada yer alma, organizasyon, yönetim, finansman, insan kaynakları, araştırma, inovasyon ve okul öncesi eğitimden yaşlılar, göçmenler ve dezavantajlı gruplar için eğitime kadar tüm seviyelerde faktörleri kapsayan "Pekin Değerlendirme Endeksi" oluşturulmuştur. Bu değerlendirmelerin sonuçlarına göre Pekin vatandaşların çevre koruma konusunda eğitim ihtiyacı olduğunu bildirmiş, "UNESCO Öğrenen Şehirlerin Temel Özellikleri" nin Pekin Değerlendirme Endeksine dahil edilmesi gerekliliğini ifade etmiştir.

Kaynak: UNESCO UIL, 2024.

- **Cork, İrlanda**

Cork İrlanda'nın Dublin'den sonra ikinci büyük şehri konumundadır. Eğitim ve yaşam boyu öğrenme, Cork tarafından eşitsizlikleri azaltmanın ve sosyal katılımı geliştirmenin önemli bir yolu olarak görülmektedir.

2002 yılında öğrenen şehir olan Cork, 2004 yılından itibaren her sene "Hayat Boyu Öğrenme Festivali" düzenlemektedir. Cork şehri 2015 yılında "Öğrenen Şehir Ödülü" almıştır. Cork'un öğrenen bir şehir olma kararının ardındaki temel nedenler istihdamı artırmak, yatırımı teşvik etmek, sosyal dışlanmayı ve eşitsizliği azaltarak halkın yaşam standartlarını iyileştirmektir. 2017 yılında Cork City, üçüncü Uluslararası Öğrenen Şehirler Konferansına ev sahipliği yapmıştır.

- **Osan, Kore Cumhuriyeti**

Osan 2016 yılında Öğrenen Kentler Küresel Ağı' na dahil olmuştur. Bu Şehir kültür ve sanat alanında kentte yaşayan insanlara kampüs görevi görmektedir.

Yaşam boyu öğrenme vizyonuyla insanlara nasıl fayda sağlayacağını en iyi örneğidir. Osan 240.000'den fazla kişiye yaşam boyu öğrenme imkanları sunma çabaları sebebiyle 2021'de UNESCO tarafından "Öğrenen Şehir Ödülü" almaya layık görülmüştür. (UNESCO UIL, 2024).

- **Kaunas, Litvanya**

Avrupa'da yer alan ve Litvanya'nın ikinci büyük şehri olan Kaunas, yaklaşık 15 yıl kadar önce Litvanya'da öğrenen şehir konseptini (her zaman ve her yerde öğrenmeyi) benimseyen ilk şehirlerden biri olmuş ve geçmiş yıllarda Kaunas Belediye Başkanı tarafından UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağına katılmayı taahhüt etmiştir. Şehir, 2016 yılında bu ağa üye olmuştur.

Şekil 5: Kaunas, Litvanya

Kaunas, her sakinin yararına olan bir öğrenen bir şehir inşa etmeyi ve gelişmiş bilgi ve birikime sahip bir toplum geliştirmeyi ve vatandaşlarına yeterli örgün ve yaygın öğrenme fırsatları sunarak, ortaklık ağını genişleterek bireysel öğrenmeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Kaunas; güvenli, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve kültürel refahın kolaylaştırılmasında zorlukların önüne geçebilmek için öğrenen şehir girişimi aracılığıyla, kapsayıcı eğitime, öğrenme kaynaklarına ve fırsatlara eşit erişim sağlayarak bu zorlukların üstesinden gelmeyi planlamaktadır.

Kaynak: UIL UNESCO Kaunas, 2024

- **Hamburg, Almanya**

Hamburg, Almanya'nın en büyük ikinci şehri ve Avrupa Birliği'ndeki en büyük 6. Metropoldür. Almanya'nın dünyaya açılan kapısı olan Hamburg, 2019 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'na dahil olmuştur. Hamburg, eğitimde yenilikçi yaklaşımları teşvik eden bir merkezdir. Okul dışı öğrenme fırsatları sağlayarak ve farklı öğrenme stillerini destekleyerek eğitimde çeşitliliği teşvik etmektedir. Şehir, kültürel etkinlikler, festivaller ve sanat etkinlikleri aracılığıyla kültürel çeşitliliği kutlar ve teşvik eder. Bu, farklı kültürel kimliklere sahip insanların bir araya gelmesini ve etkileşimde bulunmasını sağlamaktadır.

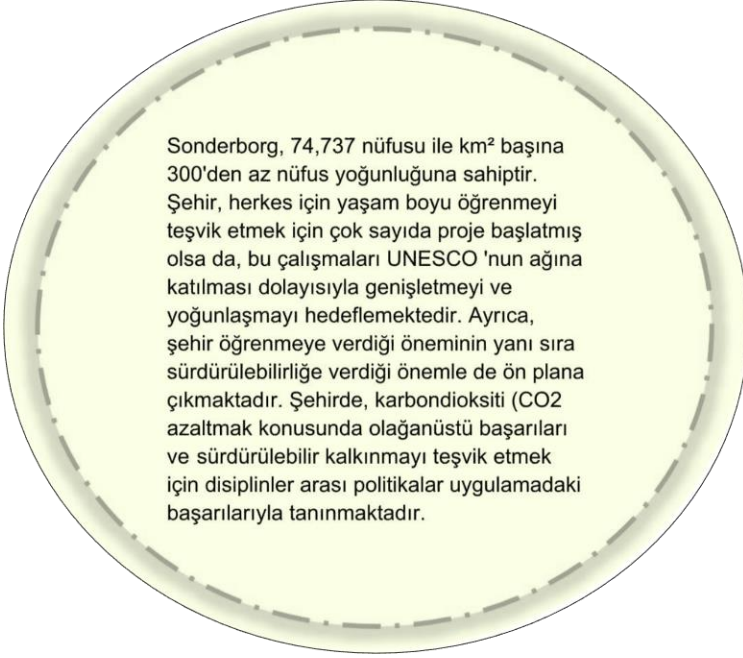
- **Medellin, Kolombiya**

Kolombiya'nın ikinci büyük şehri olan Medellin 2017 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'na katılmıştır. Medellin, şiddet ve yoksullukla mücadele ederek toplumsal dönüşümü teşvik etmektedir. Eğitim, sağlık hizmetleri ve kentsel yenileme projeleri aracılığıyla toplumun refahını artırmayı hedeflemektedir. Şehir, kentsel dönüşüm projeleriyle eski suç bölgelerini yeniden yapılandırmakta ve toplumun katılımını teşvik etmektedir. Bu projeler, kentsel alanların güvenliğini artırmakta ve toplumsal bağları güçlendirmektedir.

- **Sønderborg, Danimarka**

Sønderborg, 2016 yılında ülkenin UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağına katılan ilk şehirdir. Sønderborg, öğrenmeye verdiği önemini yanı sıra sürdürülebilirliğe verdiği önemle de ön plana çıkmaktadır. Sønderborg, öğrenen bir şehir olarak gelişimini, aktif vatandaşlığa, daha sağlıklı olmaya ve daha sürdürülebilir yaşamı teşvik etmenin anahtarı olarak görmektedir. (UIL UNESCO Denmark, 2024).

Şekil 6: Sønderborg, Danimarka

Kaynak: UIL UNESCO Denmark, 2024

- **Nairobi, Kenya**

Nairobi, Kenya'nın başkentidir. Afrika'nın politik ve finansal olarak önde gelen şehirleri arasında yer alan Nairobi, 2016 yılında Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' na dahil olmuştur. Nairobi, eğitim erişimini artırmak için çeşitli programlar yürütür ve kırsal bölgelere eğitim hizmetlerini genişletmektedir. Bu, dezavantajlı grupların eğitim fırsatlarına erişimini kolaylaştırmaktadır. Şehir, çevre koruma, temiz enerji ve ekonomik kalkınma konularında sürdürülebilir projeler geliştirmekte ve uygulamaktadır. Bu projeler, şehrin uzun vadeli kalkınmasını desteklemekte ve çevresel kaynakları korumaktadır.

- **Şanghay, Çin**

Şanghay, dünyaca ünlü bir liman kenti ve Çin'in en yüksek nüfusa sahip olan şehridir. Ülkenin finans, ekonomi, ticaret ve nakliye merkezi olarak kabul edilmektedir. Bu şehir 2019 yılında Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' na dahil olmuştur. Şanghay, yaratıcı endüstrilerin gelişimini teşvik ederek kültürel ve ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Sanat, tasarım ve teknoloji alanlarında inovasyonu teşvik eden programlar yürütmektedir.

- **Meksiko, Meksika**

Meksiko, ülkenin orta bölgesinde yer alan Meksika'nın başkenti ve en büyük şehridir. Antik Aztek kalıntıları ve canlı sanat ortamı da dahil olmak üzere zengin tarihi ve kültürüyle tanınır. Şehir aynı zamanda Latin Amerika'nın

önemli bir ekonomik ve politik merkezidir. 2015 yılında Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' na üye olmuş ve yine 2015 yılında "Öğrenen Kent" ödülü almıştır. Meksiko, farklı toplumsal grupların katılımını teşvik ederek sosyal kapsayıcılığı artırmaktadır. Eğitim, sağlık ve istihdam gibi alanlarda toplumun ihtiyaçlarına odaklanmaktadır.

5.2. Türkiye Öğrenen Şehir Uygulamaları ve Örnekleri

Türkiye üye şehirlerinin öğrenen şehir olmanın gereklerini yerine getirerek hem örgün hem de yaygın ve sargın öğrenmeye yönelik çalışmalar ve projeler yürüttükleri görülmektedir. Buna şehirlerdeki üniversitelerin, belediye ve büyükşehir belediyelerinin bünyesinde açmış olduğu meslek edindirme kurslarının, il milli eğitim müdürlüklerinin ve halk eğitim merkezlerinin rolleri ve katkıları büyüktür. Ancak Türkiye'de öğrenen şehir anlayışının henüz gelişmekte olması nedeniyle pek çok eksikliğin bulunduğu da gözlemlenmiştir. Bunların başlıcaları pek çok üye şehirde uygulamaların benzeşmesi ve farklı uygulama örneklerine ilişkin bilgiye ulaşmanın çok sınırlı olmasıdır (Ak Çetin, 2023:1-21).

Türkiye'nin "Öğrenen Şehirler" stratejisi, şehirlerin sürdürülebilirlik, yenilikçilik ve rekabetçilik alanlarında gelişimlerini desteklemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu strateji, şehirlerin bilgi ve beceri tabanlarını güçlendirmek, katılımcılığı artırmak, yerel kaynakları etkin bir şekilde kullanmak ve sosyal, ekonomik ve çevresel açılardan daha iyi bir gelecek için çalışmak üzerine odaklanır. Bu yaklaşım, şehirlerin karşılaştığı zorlukları çözmek için yerel yönetimler, iş dünyası, akademik kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğini teşvik eder.

Eskişehir, Türkiye’den ilk öğrenen şehir üyesi olarak 2016 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’ na katılmıştır. “Eskişehir yaşam boyu öğrenme kültürü yaratmak istiyor. Bunun için kentte bireylerin nasıl aktif ve katılımcı vatandaş olabileceği konusunda çalışmalar yapıyor, kamu kurumları ve sivil kuruluşların yaygın eğitim faaliyetlerinde aktif rol alması sağlanıyor, kırsal alanlara ulaşmak için yeni fırsatlar yaratılıyor. Kent, 2020-2024 Stratejik Planı’nda yaşam boyu öğrenme faaliyetlerine yer verdi. Belediyenin sloganı 'Şehir Birlikte Öğrenmek İçin Bir Okuldur' olup, ana hedefler çoğunlukla sakinlerin refahı için tasarlanan kamu hizmetlerinin kolayca erişilebilir olmasını sağlamaktır” (UNESCO UIL, 2024).

Şekil 7: Eskişehir; Politikalar, Plan ve Uygulama

Sürdürülebilirlik ve Sağlık

Şehirde, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam kapsamında, yoksul gruplara yönelik sağlık odaklı farklı programlar hayata geçirildi. Eskişehir, hassas grupların sağlık hizmetlerinin yanı sıra psikoloji, hukuki konular ve beslenme konularında çevrimiçi danışmanlık hizmetlerine erişimini kolaylaştıracak programlar hayata geçirdi.

Eşitlik ve Katılım

Hem merkezi hem de kırsal bölgelerde kurulan ESMEK eğitim merkezleri; çocuklar, gençler, yaşlılar, kadınlar ve toplumun dezavantajlı bireyleri dahil tüm vatandaşlara eğitimde fırsat eşitliği sağlıyor. Şehirde ayrıca dijital vatandaşlık eğitim oturumları, mesleki kurslar ve ihtiyaç sahibi öğrencilere yönelik bir eğitim kampanyası da uygulandı.

İnsana Yakışır İş ve Girişimcilik

Eskişehir, genç katılımcılara eğitim olanakları sağlanması da dahil olmak üzere girişimcilikle ilgili bir dizi girişim sundu. Şehir aynı zamanda girişimci bir ortam geliştirmek için sosyal girişimcilik eğitimleriyle de işbirliği yapıyor.

Kaynak: UNESCO UIL, 2024

Konya, 2017 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' na üye olmuştur. “Konya, herkes için yaşam boyu öğrenme hedefine yönelik olarak vatandaşlara ve yabancılara çok çeşitli ücretsiz kurslar sunmaktadır. Şehir, kapsayıcılığı ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini (SKH' ler), özellikle de SKH 4 ve SKH 11'i teşvik etmeye yönelik politikalar geliştirmektedir. Konya, vatandaşlara ve yabancılara yönelik eğitimi teşvik etmek için Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, çalıştaylar ve dernekler oluşturmuştur” (UNESCO UIL, 2024).

Şekil 8: Konya; Politikalar, Plan ve Uygulama

Sürdürülebilirlik ve Sağlık

COVID-19 salgını sırasında şehirdeki dikiş sınıfı üyeleri, ücretsiz olarak dağıtılan tıbbi maskeler ve koruyucu giysiler üretti. Bu sınıflar şehrin mesleki eğitim teklifinin bir parçasıdır.

Eşitlik ve Katılım

Kentteki tüm dezavantajlı gruplar KOMEK Akademi ve KOMEK Atölyeleri gibi eğitim ve hareketlilik programlarından ücretsiz yararlanıyor. Ulusal ve uluslararası kurumlarla iş birliği yapılarak özel ihtiyaç sahibi gruplara yönelik ek destekleyici kurslar düzenlenmektedir.

İnsana Yakışır İş ve Girişimcilik

Konya'da girişimcilik eğitimleri ve çalıştaylar sunulmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı ile ortaklaşa yürütülen bu kurslarda katılımcılara mesleki ve teknik eğitim veriliyor, kurs sonunda başarılı olan kursiyerlere sertifika veriliyor.

Kaynak: UNESCO UIL, 2024

Hatay, 2019 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' na üye olmuştur. “Hatay, istihdam edilebilirliğini artırmak için vatandaşlara her yaşta eğitim olanağı sağlama vizyonu doğrultusunda çalışmalarını sürdürüyor. Hatay, vatandaşların hem kapsayıcı hem de sürekli gelişen şehriyle gurur duyacağı bir sonuç için çabalıyor. Şehir, Suriyeli göçmenlere yabancı dil eğitimi veriyor ve geleneksel el sanatlarının korunması gibi girişimlere kadınların daha fazla dahil edilmesi için çalışıyor” (UNESCO UIL, 2024).

Şekil 9: Hatay; Politikalar, Plan ve Uygulama

Sürdürülebilirlik ve Sağlık

Şehir, özellikle sağlıklı kalmanın mutlu bir yaşam sürmenin merkezi olduğu konusunda vatandaşların farkındalığını artırarak, toplumdaki sağlığı iyileştirmeye yönelik projelerde ilerleme kaydetti. Kentte ayrıca hizmet ve ürün üretmek için yerel kaynakların kullanılmasına ilişkin eğitimler de verildi.

Eşitlik ve Katılım

Kentte eşitlik ve katılımın sağlanması amacıyla her yaştan insana yönelik projeler hayata geçiriliyor. Göçmenleri ve kadınları sosyal ve ticari hayata daha fazla katılıma hazırlayacak eğitim ve öğretime özel önem verilmektedir.

İnsana Yakışır İş ve Girişimcilik

Hatmek Eğitim Merkezi, kentte 50 yaş üstü kadınlara ve gençlere girişimcilik eğitimleri verdi. Merkezde kurslar düzenli olarak uygulanmaktadır. Ayrıca şehrin en popüler caddesi olan Herod Caddesi'nde el sanatları satan hediyeelik eşya mağazalarının açılmasına da belediye desteği verildi.

Kaynak: UNESCO UIL, 2024

Afyonkarahisar, 2020 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' na üye olmuştur. “Afyon Belediyesi'nin 2020-2024 yıllarını kapsayan Stratejik Planı'nda vizyonu “Geleceğe güvenle bakan, gelişimde ve değişimde öncü, yaşanabilir çevre yönetimini oluşturmuş ve teknolojik gelişmeleri bünyesinde barındıran marka bir şehir olmak” olarak şeklinde belirlenmiştir” (UNESCO UIL, 2024). Afyonkarahisar'da 1-7 Haziran 2021 tarihlerinde “Hayat Boyu Öğrenme Haftası” kutlanmıştır. Burada Halk Eğitim Merkezleri'nde açılan sanat ve mesleki eğitim kurslarına katılan kursiyerlerin üretimleri hafta boyunca sergilenmiştir (Afyonkarahisar Belediyesi, 2024).

Balıkesir, 2020 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' na üye olmuştur. Balıkesir'de yaşam boyu öğrenme politikası temelinde yürütülen çalışmalarla ilgili Halk Eğitim Merkezleri'nce düzenlenen kurslar ve etkinlikler

dışında bilgi bulunmaktadır. Balıkesir’de 2019 yılından İtibaren “Öğrenme Şenliği” düzenlemektedir ve şenlikte Halk Eğitim Merkezleri’nde el işi kurslarına katılan kadınların ürünleri bir alışveriş merkezinde sergilenmektedir. Yine Balıkesir’de 2022 yılında “Hayat Boyu Öğrenme Haftası” etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2024).

İzmir, 2020 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’ na üye olmuştur. İzmir şehrinin öğrenen şehre dönüşme sürecine dair bilgi bulunmamaktadır. İzmir’de öğrenen şehir uygulamaları adına öne çıkan çalışma “Meslek Fabrikası” projesidir. Bu proje kapsamında yerelde kalkındırmayı sağlamak amacıyla istihdam odaklı teknik ve mesleki kurslar gerçekleştirilmektedir. Ayrıca kurslara katılım ücretsizdir. Kadınlar ve genç işsizler eğitimde önceliklidir. (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2024).

Bursa, 2022 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’ na üye olmuştur. “Bursa, eğitim merkezlerinin sayısını artırarak ve dezavantajlı kişileri yaşam boyu öğrenme ekosistemine dahil ederek her düzeyde eğitime eşit erişimi sağlamayı amaçlıyor. Ayrıca şehrin hayat boyu öğrenme stratejisi, yenilikçi mesleki eğitim modelleri yaratarak ve yetişkin eğitime yönelik yeni yöntem ve yaklaşımlar geliştirerek istihdama ve teknolojiye uyum sağlamaya öncelik veriyor. Son olarak Bursa'nın hayat boyu öğrenme stratejisi, şehrin ekonomik yapısının yanı sıra bilimsel ve teknolojik gelişmelerini de yansıtan bir hayat boyu eğitim vizyonu oluşturmayı amaçlamaktadır”(UNESCO UIL, 2024).

Şekil 10: Bursa; Politikalar, Plan ve Uygulama

Sürdürülebilirlik ve Sağlık

Bursa Öğrenen Şehir Stratejisi’nde sağlık ve sürdürülebilirlik hedefleri önemli bir yer tutuyor. Örneğin atık yönetimine entegre bir yaklaşım sağlamak amacıyla 'sıfır atık projesi' başlatılıyor ve sıfır atık farkındalığının artırılmasına yönelik eğitim fırsatları düzenleniyor.

Eşitlik ve Katılım

Cinsiyet, etnik köken, dil, din, ikamet yeri, sağlık durumu ve sosyo-ekonomik durumuna bakılmaksızın tüm öğrenenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde mevcut eğitim süreçlerinin (eğitim tesisleri, müfredat vb.) yeniden düzenlenmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. . Eşitlik ve katılımı sağlamak için Bursa'nın öğrenme ekosistemindeki tüm paydaşlar yakın işbirliği içinde çalışır.

İnsana Yakışır İş ve Girişimcilik

Kentsel istihdam, inovasyon ve girişimcilik ağı, kentin istihdam ve girişimcilik ekosisteminin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla eğitim faaliyetleri gerçekleştiriyor. Yerel ürünlerin üretim ve satışını teşvik etmek, kırsal kesimde bireylerin koşullarını iyileştirmek, kadın kooperatiflerinin ekonomik ve sosyal altyapısını güçlendirmek amacıyla eğitim fırsatları ve öğrenme faaliyetleri sağlanmaktadır.

Kaynak: UNESCO UIL, 2024

Sakarya ili, 2022 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' na üye olmuştur. “Sakarya'nın odak noktası gençlerin ve yetişkinlerin mesleki eğitimidir. Öğrenen şehir stratejisi aracılığıyla, öğrencilere sosyal zorlukların üstesinden gelmek ve şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak için gereken bilgi ve becerileri sağlamayı umuyor. Ayrıca engelli bireylerin fiziksel ve öğrenme gelişimlerini desteklemeyi amaçlamaktadır”(UNESCO UIL, 2024).

Şekil 11: Sakarya; Politikalar, Plan ve Uygulama

Sürdürülebilirlik ve Sağlık

Sağlık ve sürdürülebilirlik, Sakarya'nın hassas grupların kişisel ve sosyal gelişimini destekleyen, sağlık hizmetlerinin kapasitesini artıran ve yaban hayatının önemini tanıyan öğrenen şehir stratejisine entegre edilmiştir. Sakarya aynı zamanda bisiklet dostu bir şehir ve bu ulaşım şeklinin yaygınlaştırılmasına yönelik yatırımlar yapıyor..

Eşitlik ve Katılım

Sakarya, tüm vatandaşların fırsatlardan eşit şekilde faydalanması gerektiğine inanıyor. Şehirde çocuklara yönelik çeşitli eğitim merkezleri ve 21 mesleki eğitim merkezi bulunmaktadır. Ayrıca yaşlı nüfusa yönelik bir destek ve koordinasyon merkezi bulunmaktadır.

İnsana Yakışır İş ve Girişimcilik

Kentte öncelikli sektörlerde ihtiyaç duyulan becerilerin artırılmasına yönelik kurslar ve programlar geliştirilmektedir. Sakarya'da ayrıca arıcıların mesleki bilgilerinin artırılması ve sektöre yeni girişimcilerin teşvik edilmesi amacıyla öğrencilere iş ve kariyer danışmanlığı hizmetleri, girişimcilik ve mentorluk eğitimleri, arıcılık eğitimleri de verilmektedir.

Kaynak: UNESCO UIL, 2024

Yozgat, 2022 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' na üye olmuştur. “Stratejimiz mesleki eğitim yoluyla istihdam oranlarını artırmayı hedefliyor. Son olarak, sağlam bir yaşam boyu öğrenme stratejisinin, doğal yaşam alanlarının ve biyolojik çeşitliliğin kaybının azaltılmasına ve iklim değişikliğinin etkilerinin hafifletilmesine katkıda bulunacağı umulmaktadır”(UNESCO UIL, 2024).

Şekil 12: Yozgat; Politikalar, Plan ve Uygulama

Sürdürülebilirlik ve Sağlık

Yozgat'ta sağlık hizmetlerinin yanı sıra sağlıklı yaşam tarzını teşvik edecek eğitimler ve etkinlikler de yapılıyor. 'Anne ve bebek dostu' girişimiyle hamilelik, doğum ve doğum sonrası dönemde danışmanlık hizmetleri verilmektedir. Şehir aynı zamanda Kovid-19 aşısı bilinçlendirme kampanyaları yürütmek için de çaba harcadı.

Eşitlik ve Katılım

Eşitsizliklerin azaltılması Yozgat için önemli bir konudur. Bu nedenle dezavantajlı gruplara destek ve hibe programlarının yanı sıra mesleki eğitim de verilmektedir. Çocuk ve genç haklarının desteklenmesi amacıyla her yaşta öğrenci sözcü olarak seçiliyor ve sivil haklar eğitimi veriliyor.

İnsana Yakışır İş ve Girişimcilik

Yozgat, girişimcilik eğitimini tamamlayan kişilere kendi işini kurmaları için maddi destek sağlıyor. Ayrıca şehrin Teknoparkı teknoloji odaklı şirketlerin kurulmasını ve geliştirilmesini teşvik ediyor, sinerji ve iş birliği olanaklarını artırıyor, nitelikli insanlara iş olanağı yaratıyor.

Kaynak: UNESCO UIL, 2024

5.2.1. Literatür Özeti

Akın (2022), Öğrenmenin belirli bir yaşla ve okulla sınırlı olmadığı anlayışına dayanan yaşam boyu öğrenme kavramının temelinde kişiler için artık örgün/yaygın/sargın ve akademik/mesleki eğitimlerin zaruri hale gelmesi ve bu eğitimlerin yaşam boyu süren bir etkinlik olması gerektiğinin anlaşılması yatar.

Akbaş ve Özdemir (2002), 1972 tarihli UNESCO Eğitimin Geliştirilmesi Komisyonu toplantısında kişilerin hayatı boyunca eğitimin süregelen, esnek, okul ve dışındaki ortamları kapsayacak şekilde tasarlanması gerektiğinden bahsedilmiştir.

Bilgimoz ve Uygur (2022), Yaşam boyu öğrenmenin topluluklar arasında önem kazanması ile öğrenme unsuru şehirlerde daha geniş alanlara yayılmış ve sürdürülebilir olmuştur.

Emekli (2014), Öğrenen Kentler, ekonomik gelişim ve sosyal oluşum sağlanması amacıyla herkesin dahil edildiği, kurumsal yapıların, kaynakların, modern teknolojilerin ve karmaşık değerlerin sentezini yapabilen yapılanmalardır. Yapılanma içerisine özel ve kamu sektörü, STK' lar ve yerel yönetimler, sanayici, esnaf, tüccar, öğrenci, ev hanımı işçi olmak üzere tüm paydaşlar dahil edilmektedir.

Erkuş (2009), Günümüzde, kentler arasında ağ yapılanma önem kazanmış ve kentlerin yerel kalkınmasında “Ağ tipi örgütlenme” anahtar unsur olmuştur.

Göksu (2018), Kentsel Ağ kavramının temelini “ağ yapı” kavramı oluşturur. Ağ yapılar: “İşbirliği yapan kuruluşlar arası ilişkilerinden oluşan, onları birbirlerine ekleyen yapı” olarak tanımlanır.

Köseoğlu (2019), Ağlar vasıtasıyla kentler birbirinden öğrenmekte, politika transfer etmekte, sorun çözümüne ilişkin dayanışma sağlamaktadır.

Bilgimoz ve Uygur (2022), 2013 yılında UNESCO' nun Öğrenen Şehirler Küresel Ağı' nı kurmasıyla birlikte ağa 61 ülkeden 229 şehir üye olup bunlar arasında üye şehir sayısı itibariyle birinci sırada gelen ülke Güney Kore olmuştur.

Çolak (2022), Türkiye'den 2022 yılı itibariyle dokuz şehir UNESCO GNLC' ye üyedir. Türkiye'de “Öğrenen Şehir” çalışmaları henüz çok yeni olduğu için literatürde konuya ilişkin araştırmalar ya da belediyelerin öğrenen şehir projesi kapsamında gerçekleştirdiği faaliyetlerin raporları bulunmamaktadır.

Yapılan literatür taraması öğrenen şehirler hakkında diğer kaynaklardan elde edilen bilgileri göstermektedir. Sürdürülebilir kalkınma veya sürdürülebilir yerel kalkınmada öğrenen şehirler konusunda çok az veri bulunmaktadır. Bu çalışmada sürdürülebilir yerel kalkınmanın yeni aktörü öğrenen şehirlerin vizyonu ve misyonu ortaya konulmaya çalışılmış olup aşağıda tarafımızdan oluşturulan güçlü/zayıf yönleri açıklanmıştır.

5.3. Türkiye'nin Öğrenen Şehir Olma Konusundaki Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü Yönleri

- Geçmişten Gelen Tecrübeler: Türkiye'nin birçok şehri, tarihi boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bu süreçte çeşitli kültürel, mimari ve ekonomik miraslar edinmiştir. Bu zengin geçmiş, şehirlerin öğrenme sürecini zenginleştirir.
- Genç Nüfus ve İnovasyon Potansiyeli: Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusu, şehirlerde inovasyon ve bilgi paylaşımını teşvik eder. Gençlerin eğitilmiş olması ve teknolojiye erişimin artması, öğrenen şehirlerin gelişimini destekler.
- Yerel Yönetimlerin Yetkinliği: Türkiye'de yerel yönetimler, kentsel yönetimde deneyim kazanmış ve çeşitli projelerle sürdürülebilir

kalkınma hedeflerine odaklanmıştır. Bu yetkinlik, öğrenen şehir olma sürecini kolaylaştırabilir.

- **Tarihi ve Kültürel Miras:** Türkiye, zengin tarihî ve kültürel mirasa sahip bir ülkedir. Bu miras, şehirlerin geçmişten gelen deneyimlerden öğrenmesini ve bu bilgiyi gelecek nesillere aktarmasını sağlar.
- **Yerel Girişimcilik:** Türkiye'de birçok şehir, yerel girişimciler ve sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenen çeşitli projelere ev sahipliği yapmaktadır. Bu girişimcilik ve çeşitlilik, öğrenen şehirlerin yenilik ve değişim kapasitesini artırır.
- **Bilgi ve Teknoloji Altyapısı:** Türkiye, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu altyapı, şehirlerin bilgi paylaşımı, eğitim ve diğer öğrenme faaliyetlerini destekler.

Zayıf Yönler

- **Katılımın Yetersizliği:** Şehir planlama süreçlerine ve karar alma mekanizmalarına halkın yeterince katılımı sağlanamayabilir. Bu durum, şehirlerin öğrenme ve adaptasyon kapasitesini azaltabilir ve toplumsal ihtiyaçlara daha iyi cevap verebilmesini engelleyebilir.
- **Sektörel İşbirliği Eksikliği:** Türkiye'de farklı sektörler arasında işbirliği ve bilgi paylaşımı düzeyi bazen yetersiz olabilir. Öğrenen şehirlerin başarısı, farklı sektörler arasında güçlü bir işbirliğine dayanır.
- **Altyapı Eksiklikleri:** Bazı Türk şehirleri, altyapı eksiklikleriyle karşı karşıyadır. Ulaşım, su ve atık yönetimi gibi alanlarda yaşanan sorunlar; öğrenen şehir olma sürecini olumsuz etkileyebilir.
- **Kaynak Yetersizliği:** Türkiye'deki bazı şehirler, finansal kaynak eksikliğiyle mücadele etmektedir. Bu durum, öğrenen şehir olma sürecinde yapılacak yatırımları kısıtlayabilir.
- **Bu güçlü ve zayıf yönlerin dikkate alınması, Türkiye'nin öğrenen şehir olma sürecini daha etkili bir şekilde yönetmesine ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine daha iyi ulaşmasına yardımcı olabilir.**

SONUÇ

Sürdürülebilir yerel kalkınma, öğrenen şehirler ve UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı, modern kentlerin ve toplumların karşılaştığı karmaşık zorluklara yönelik çözümler aramak için önemli bir çerçeve sunar. Bu kavramlar, kentlerin sadece ekonomik büyüme üzerine odaklanmak yerine, sosyal, çevresel ve kültürel sürdürülebilirlik açılarından da gelişmeyi hedeflemelerini vurgular.

Öğrenen şehirler kavramı, kentsel yönetimlerin sürekli olarak bilgi, deneyim ve en iyi uygulamaları paylaşarak ve benimseyerek kendilerini geliştirmelerini teşvik eder. Bu, yerel toplulukların katılımını ve kendi kalkınma süreçlerine aktif olarak dahil olmalarını sağlar. UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı, bu tür işbirliğini teşvik eden bir platform olarak önemli bir rol oynar. Dünya genelinde, öğrenen

şehirler yaklaşımı, kentsel dönüşüm süreçlerinde etkili bir araç olarak kabul edilir. Kentler, kendi özgün ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun çözümleri geliştirerek sürdürülebilirliklerini artırabilirler. Bununla birlikte, bu süreçlerin başarılı olması için paydaşların etkili bir şekilde işbirliği yapması, kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesi ve toplumun geniş bir kesiminin katılımının sağlanması önemlidir.

Küresel düzeyde öğrenen şehirler, sadece kendi toplulukları için değil, aynı zamanda diğer şehirler ve bölgeler için de bir örnek teşkil etmektedirler. Deneyim paylaşımı ve işbirliği yoluyla, bu şehirler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için etkili stratejiler geliştirmekte ve uygulamaktadırlar. Öğrenen şehirler aynı zamanda, küresel sorunlarla başa çıkmak için yerel düzeyde çözümler bulma potansiyeline sahiptirler. Örneğin, iklim değişikliği, göç, yoksulluk ve eşitsizlik gibi küresel zorluklarla mücadelede öğrenen şehirler, yenilikçi yaklaşımlar ve stratejiler geliştirerek diğer şehirler için birer örnek teşkil edebilirler.

Türkiye'nin öğrenen şehirler alanında attığı adımlar da dikkate değerdir. Ülkedeki birçok şehir, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çeşitli projeler yürütmekte ve bu projelerle ulusal ve uluslararası platformlarda deneyimlerini paylaşmaktadır. UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'na katılım, Türkiye'nin kentsel dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma çabalarını destekleyen önemli bir adımdır. Türkiye'deki öğrenen şehirlerin başarısı, ülkenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynayabilir. Ancak, bu süreçte karşılaşılan zorluklar da göz ardı edilmemelidir. Altyapı eksiklikleri, kaynak kısıtları ve katılımın yetersizliği gibi sorunlar, öğrenen şehirlerin gelişimini engelleyebilir. Bu nedenle, Türkiye'deki öğrenen şehirlerin başarılı olması için, yerel yönetimlerin ve diğer paydaşların bu sorunları ele almak için bir araya gelmeleri ve işbirliği yapmaları gerekmektedir.

Öğrenen şehirlerin başarısı, sadece kendi toplulukları için değil, aynı zamanda diğer şehirler ve bölgeler için de bir örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle, Türkiye'deki öğrenen şehirlerin başarısı, sadece ülkenin kendi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasını değil, aynı zamanda diğer ülkeler ve bölgeler için de bir ilham kaynağı olmasını sağlayabilir. Bu bağlamda, Türkiye'deki öğrenen şehirlerin başarısı, küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınma çabalarına önemli bir katkı sağlayabilir.

Öğrenen şehir olan bir kent, demokratik ve katılımcı, yaratıcı, ilişkili ve bilgili, dışa dönük, güvenli, aile dostu, girişimci, sürdürülebilir, ortaklık dostu, kültürel ve fırsatlar sunan bir şehir haline dönüşmektedir. Bu özellikleri çerçevesinde öğrenen bir şehir, yerel ve sürdürülebilir kalkınmada önemli roller üstlenmektedir.

Sonuç olarak, sürdürülebilir yerel kalkınma, öğrenen şehirler ve UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı, kentlerin gelecekteki zorluklara daha etkin bir şekilde yanıt vermesine yardımcı olan önemli kavramlardır. Bu yaklaşımların benimsenmesi, kentlerin daha yaşanabilir, kapsayıcı ve sürdürülebilir hale gelmesine katkıda bulunabilir.

KAYNAKLAR

- Altun A. ve Ata B. (2013). Unesco' nun Tarih Eğitimi Yayınlarına Yönelik Bir Değerlendirme [Özel sayı], *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 107-139.
- Ak Çetin, D. (2023). Öğrenen Şehirler Ve Türkiye'deki Uygulamaları. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2): 1-21.
- Akbaş, O. ve Özdemir, S. M. (2002). Avrupa Birliğinde Yaşam Boyu Öğrenme. *Milli Eğitim Dergisi*, 155-156, 1-12.
- Akın, G. (2022). Yaşam Seyrindeki Öğrenme Yolları: Yaşam Boyu, Yaşam Genişliğinde ve Yaşam Derinliğinde. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 55 (2), 567-599.
- Akıncı B. ve Yıkıcı A. ve Yiğit E. (2004). Değişen Kent ve Anladıklarımız. *Planlama TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, 30, 90-95.
- Akman Ç. (2017). Türkiye' de Yerel Yönetimlerin Uluslararası Kuruluşlara Üyelikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 485-510.
- Aksoy M. (2013). Kavram Olarak Hayat Boyu Öğrenme ve Hayat Boyu Öğrenmenin Avrupa Birliği Serüveni, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 23-48.
- Aktan Ç.C. ve Vural İ.Y. (2005). Bilgi Çağı, Bilgi Yönetimi ve Bilgi Sistemleri. Konya: Çizgi Kitabevi,
- Akyos, C. ve Danış, D. (2011). Küreselleşme ve Kent, Küreselleşme ve Demokrasi İçinde (der. Ö. Adadağ ve C. Yıldızcan), İstanbul, p. 139-183.
- Arabacı İ. B. (2008). UNESCO ve UNICEF'in Türkiye' de Gerçekleştirmiş Oldukları Eğitim Projelerinin Değerlendirilmesi, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları (DAUM) Dergisi*, 6 (2), 54-60.
- Aydınlı H. İ. ve Memiş L. (2014). Sürdürülebilir Kentsel Kalkınma Ve Katılımı Mesudiye İlçe Kurultayı Örneği Üzerinden Yeniden Sorgulamak, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 65-92
- Bakır Kanlı İ. (2016). Sürdürülebilir Gelişmeyi Sağlamada Stratejik Bir Araç: Mahalle Kooperatifleri, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25 (3), 1-34.
- Bilgimoz, S. ve Uygur, A. (2022). Öğrenen Şehirler Üzerine Kavramsal Bir Araştırma, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 9 (1), 47-71.
- Çekiç A. (2010). Küreselleşen Dünyada Yerelleşme Süreci ve Yerelleşmede Demokratik Zeminin Sağlamlaştırılması İçin E-Katılımcılık Çözümünün Değerlendirilmesi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (2), 155-168.
- Çelik M. Y. (2012). Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (2), 57-73.

- Çolak Y. (2022). Yaşam Boyu Öğrenme Bağlamında Şehirlerin Öğrenen Şehirlere Dönüşmesi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 1-118
- Çöteli M.G. ve YENEN Z. (2012). “Kentsel Sistem Araştırmalarında Merkezi Yerler Kuramından Şehirselleşme Sistemine Geçiş”, *Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezlerinden Üretilmiş Yayınlar*, Özel Sayı, 45-63.
- Erkuş Ö. (2009). Neden Büyük Firmalar Turizmle Yerel Ekonomik Kalkınmayı Sağlamada Halen Önemli? Antalya Örneği, *Planlama TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, 46,73-79.
- Emekli G. (2014). Öğrenen Turizm Bölgeleri, Kentler ve Kent Turizmine Kuramsal Yaklaşım, *Ege Coğrafya Dergisi*, 20 (2), 27-39.
- Göksu A. F. (2018). Paylaşan Kentler İçin10 Temel, Kentsel Strateji Danışmanlık, *Proje geliştirme Limited Şirketi*.
- Güleç, İ. ve Çelik, S. ve Demirhan, B. (2012). Yaşam boyu öğrenme nedir? Kavram ve kapsamı üzerine bir değerlendirme. *Sakarya University Journal of Education*, 2(3), 34-48.
- Kayan, A. (2015). Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri ve Küresel Kentlerin Özellikleri İlgili Bir Değerlendirme”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10(1), 271-295.
- Kaygusuz Ö. (2018). *Küreselleşme ve Dünya Siyaseti Ders Notları (Pdf)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, <https://acikders.ankara.edu.tr> (01.02.2018).
- Korkmaz, H.U. (2022).Girişimciliğe Odaklanan Bir Öğrenen Şehir, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2): 475 – 486
- Köseoğlu, Ö. 2019. “Metropolitan Kentlerin Geleceği Yeni Yaklaşım, Model ve Uygulamalar”, SETA Raporu, *Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları*,.
- Kundak, S. (2013). “Sağlıklı Kentlerin ve Kentsel Direncin Oluşturulmasında Yenilikçi Yaklaşımlar”, *Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği Kentli Dergisi*, 4(13), 56-59.
- Özbakır S. N. (2016). *Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir.
- Özcan Buckley, A. ve ÇAKIR SÜMER, G. (2015). Küreselleşmenin Kimliksiz Kentleri ve McDonald’s Kent Kültürü, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(13), 238-256.
- Peşkircioğlu N. (2016). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Küresel Verimlilik Hareketine Doğru, *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, (335), 4-9.
- Samancı O. ve Ocakçı E. (2017). Hayat Boyu Öğrenme, *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (24), 711-722.
- Sipahi, E.B. (2016). Sürdürülebilir Kent Arayışında Cittáslow (Sakin Şehir) Üzerine Bir Değerlendirme, *Tarih Okulu Dergisi*, 9(15), 785-801.

- Söyleyici T. (2022). Unesco Öğrenen Kentler Ağı Çerçevesinde Türkiye Küresel Kentsel Ağların Etkinliği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, 1-235
- Şahan G. ve Yasa, H.D. (2017). Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Yüksek Lisans eğitiminin öğrencilere katkısının değerlendirilmesi, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(5), 1851- 1867.
- Tarhan M. ve Altun, A. (2016). UNESCO ve Barış Eğitimi, *International Journal Of Field Education*, 2(2), 58-71.
- Taşcı, D. ve Aydın, C.H. ve Kumtepe, E.G. ve Kumtepe, A.T. ve Kıyık Kıcırcı G. ve Dinçer, G.D. (2015). Eskişehir’de Yaşam Boyu Öğrenme Başlığı Altında Yetişkin Eğitiminin Analizi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, Sayı: 34, 2015, p. 197-211.
- Tekin Ö.F. (2023). Toplumun Bilgi Temelli Gelişimi Ve Öğrenen Kentler: Konya Örneği, *Toplum, Ekonomi Ve Yönetim Dergisi*, 4 (12), 307-335
- Topcu E. (2021). Teknolojik Gelişmenin İstihdam Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Bir Analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(2), 481-491.
- Toprak, M. ve Erdoğan, A. (2012). “Yaşamboyu Öğrenme: Kavram, Politika, Araçlar ve Uygulama”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(2), 69-91.
- Torlak S.E. ve Söyleyici T. (2022). UNESCO Öğrenen Kentler Ağı Çerçevesinde Küresel Ağların Kentsel Kalkınmaya Katkısı. *International Conference On Eurasian Economies*, 249-261
- Tümtaş, S. ve Ergun, C. (2016). Küreselleşme ve Kentlere Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 135-150.
- Yaylı H. (2014). Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri ve İstanbul Örneği, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (24), 331-356.
- <https://pascalobservatory.org/about/introduction>
Son erişim tarihi: 24.01.2024
- <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa>.
Son erişim tarihi: 24.01.2024
- <https://kalkinmaguncesi.izka.org.tr/index.php/2021/03/11/surdurulebilir-kalkinma-amaclarinin-yerellestirilmesi/>
Son erişim tarihi: 25.01.2024
- <https://www.kureselamaclar.org/>
Son erişim tarihi: 25.01.2024
- <https://www.semtrio.com/blog/surdurulebilir-kalkinma-tanimi-ve-boyutlari>
Son erişim tarihi: 27.01.2024
- <https://lebiblyalkin.com.tr/haber/sosyal-ekonomik-ve-cevresel-boyutlarla-surdurulebilirlik>
Son erişim tarihi: 28.01.2024

<https://disiliskiler.ktb.gov.tr/TR-22148/unesco.html>

Son erişim tarihi: 30.01.2024

https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik#Ekonomik_Boyut

Son erişim tarihi: 26.01.2024

<https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/unesco-learning-city-award>

Son erişim tarihi: 01.02.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Pekin>

Son erişim tarihi:03.02.2024

<https://egitimirlanda.com/irlanda-sehirleri/cork/>

Son erişim tarihi:03.02.2024

<https://uil.unesco.org/city/cork>

Son erişim tarihi:03.02.2024

<https://uil.unesco.org/city/osan>

Son erişim tarihi:03.02.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Eski%C5%9Fehir>

Son erişim tarihi:04.02.2024

<https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/eskisehir>

Son erişim tarihi:04.02.2024

<https://www.eskisehirhaber26.com/konyanin-kac-ilcesi-var-ilcelerin-isimleri-nedir-konya-nufusu-2023>

Son erişim tarihi:04.02.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Konya>

Son erişim tarihi:29.01.2024

<https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/konya>

Son erişim tarihi:29.01.2024

<https://www.universitemerkezi.com/il/hatay.html>

Son erişim tarihi:31.01.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hatay>

Son erişim tarihi:31.01.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Afyonkarahisar>

Son erişim tarihi:31.01.2024

<https://www.afyon.bel.tr/Default>

Son erişim tarihi:31.01.2024

<https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/afyonkarahisar>

Son erişim tarihi:31.01.2024

<https://www.balikesir.bel.tr/yetki-alani>

Son erişim tarihi:28.01.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bal%C4%B1kesir>

Son erişim tarihi:28.01.2024

<https://www.egegundem.com.tr/haber/17030513/2023-balikesir-nufusu-balikesirin-nufusu-kac>

Son erişim tarihi:28.01.2024

<https://www.balikesir.bel.tr/>

Son erişim tarihi:28.01.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0zmir#>

Son erişim tarihi:27.01.2024

<https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/izmir>

Son erişim tarihi:27.01.2024

<https://www.izmir.bel.tr/>

Son erişim tarihi:27.01.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bursa>

Son erişim tarihi:02.02.2024

<https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/bursa>

Son erişim tarihi:02.02.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Sakarya#N%C3%BCfus>

Son erişim tarihi:26.01.2024

<https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/sakarya>

Son erişim tarihi:26.01.2024

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Yozgat>

Son erişim tarihi:04.02.2024

<https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/yoazat>

Son erişim tarihi:04.02.2024

<https://www.kureselamaclar.org/>

Son erişim tarihi:04.02.2024

<https://www.ktb.gov.tr/>

Son erişim tarihi:02.02.2024

5. Bölüm

VAROLUŞÇU GRUP TERAPİSİ AÇISINDAN ÖLÜM KAYGISI

Dilara KUTLUKAYA¹
Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK²

¹ Uzm. Psikolog, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Orcid ID: 0009-0001-8506-8922, dilarakutlukaya@gmail.com.

² Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Orcid ID: 0000-0002-7431-282X,
gfilazoglu@gelisim.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma varoluşçu yaklaşıma dayalı grup terapisinin bireylerin ölüm kaygısına etkisini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Ölüm kaygısı, kaçınılmaz olduğu için baş etmek zorunda kaldığımız ölüm olgusunun yarattığı endişe ve ruhsal iyilik halini bozan etkisini ifade etmektedir. Varoluşçu Grup Terapisi ise kişide dört temel duygu olan ölüm, yalıtım, anlamsızlık, özgürlük kaygılarıyla çalışılan bireysel terapinin grup terapilerine iyileştirici etmenlerinin yardımıyla uyarlanmış halidir. Yapılan analizler sonucunda ölüm kaygısının kadınlarda erkeklere göre daha fazla olduğu, kendini gerçekleştirme ile ölüm kaygısı arasında negatif bir korelasyon olduğu, ölüme maruz kalmanın ölüm kaygısını arttırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Fakat bulguların daha fazla doğrulanmaya ihtiyacı vardır. Aynı zamanda grup terapilerinin bireysel terapilere oranla daha etkili olduğuna dair çalışmaların varlığı dikkat çekse de bu konuda özelleşmiş araştırmalara gereksinim duyulmaktadır. Ölüm kaygısının kişilerde anksiyete, stres, depresyonun artışına sebep olduğu bu durumun da gelecekte yapılacak araştırmalarda Bilişsel Davranışçı destekli Varoluşçu Grup Terapilerinin yer alma ihtimalini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Varoluşçu, grup terapisi, ölüm, kaygı, anksiyete

GİRİŞ

Varoluşçu grup terapisi, bireylerin yaşamın temel sorunları üzerine derinlemesine düşüncelerine ve bu sorunlarla yüzleşmelerine yardımcı olur. Ölüm kaygısı, bu terapinin merkezinde yer alan önemli bir konudur. Grup ortamı, bireylerin ölümle ilgili endişelerini paylaşmaları ve bu evrensel deneyimi daha iyi anlamaları için benzersiz bir fırsat sunar. Varoluşçu grup terapisi, bireylerin yaşamın temel sorunlarıyla yüzleşmelerine yardımcı olmayı amaçlayan, varoluşçu felsefe temelli bir psikoterapi formudur. Bu terapi türü, insanın varoluşsal yalnızlığını, özgürlüğünü, sorumluluğunu ve yaşamın anlamını keşfetmesine odaklanır. Varoluşçu terapi, bireylerin yaşamlarında anlam bulmalarına ve kişisel sorunlarını aşmalarına yardımcı olmak için insan varoluşunun temel unsurlarını kullanır. Bu yazıda, varoluşçu grup terapisinde ölüm kaygısının ele alınışı ve bu sürecin bireyler üzerindeki etkileri üzerine odaklanılacaktır.

Varoluşçu terapinin temelinde, ölüm, özgürlük, izolasyon ve anlamsızlık gibi dört temel varoluşsal sorun yatar. Ölüm kaygısı, bu dört temanın belki de en derin olanıdır, çünkü ölümün kaçınılmazlığı bireyin hayatını anlamlandırma çabasını doğrudan etkiler. İrvin Yalom'a göre, ölümle yüzleşmek, bireyin yaşamına anlam katma ve mevcut anın değerini kavrama kapasitesini artırabilir. Yalom, ölüm kaygısının, insanların varoluşsal yalnızlıklarını aşmalarına ve daha otantik ilişkiler kurmalarına olanak tanıdığını savunur (Yalom, 1980).

Varoluşçu grup terapisinde, ölüm kaygısı üzerine yapılan tartışmalar, katılımcıların kişisel deneyimlerini ve ölümle ilgili düşüncelerini paylaşmalarını teşvik eder. Bu paylaşımlar, bireylerin ölümle ilgili korkularını normalleştirir ve grup üyeleri arasında derin bir dayanışma duygusu oluşturur. Grup içindeki bu açık iletişim, katılımcıların ölümle ilgili düşüncelerini daha sağlıklı bir şekilde işlemelerine ve ölüm kaygısının üstesinden gelmekte kullanabilecekleri stratejiler geliştirmelerine yardımcı olur.

Araştırmalar, ölüm kaygısının açıkça ele alınmasının, bireylerin yaşamın anlamını derinleştirdiğini ve mevcut anın değerini daha fazla takdir etmelerini sağladığını göstermiştir (Kastenbaum, 2000). Varoluşçu grup terapisindeki bu yaklaşım, katılımcıların ölümle ilgili düşüncelerini daha geniş bir perspektiften değerlendirmelerine ve yaşamlarını daha anlamlı bir şekilde yaşamalarına olanak tanır.

Ölüm kavramı, bugüne kadar birçok insan tarafından tanımlanmıştır. Bazısı ölümün insanların varoluşsal mücadelelerini tanımlayabilecek bir sınır çizgisi olduğunu aktarır. Bazısı ise ölümü insanın anlam yüklediği amaçların sona erdiği an olarak tanımlar (Akhtar, 2010; Okçu ve Karaaziz, 2022). Tanımların birleştiği yer insanın anlam arayışıdır. O halde insan ölümü doğduğu andan itibaren

kaçınılmaz olduğunu bilir ve onu alt etmek için kendi anlam arayışını geliştirmeye çalışmıştır.

Anlam arayışıyla birçok kültürde evrensel bir şekilde karşılaşılır. İnsanlık tarihinin hemen hemen her döneminde karşılaşılmasının sebebi, bu kavramın insanların ölümü tam anlamıyla yenemese bile varlığının bir anlam yaratmasıyla ruh sağlığında bazı kazanımlar elde etmesidir. Bu kazançların bazıları sosyal yakınlık, ruhsal iyi oluş, mutluluk, sosyal yakınlık, fiziksel sağlıktır. Tersine bir durumda ise yani anlamsızlığın yüksek olduğu zaman intihar eğilimi, depresif belirtiler, madde bağımlılığı ve umutsuzluk gibi insan ruhsal sağlığı olumsuz yönde etkileyen faktörlere rastlanılmıştır (Demir, 2018).

Demirci ve Akın (2015), ruh sağlığını 3 alt başlık üzerinden incelemiştir. Bunlar kişinin olumlu duyguları olumsuz duygulara göre daha yoğun yaşayarak yaşamdan daha fazla tat almasını sağlayan 'Duygusal İyi Olma', kişinin toplum içindeki konumu, aidiyet hissi ve kabulünü içeren 'Sosyal İyi Olma' ve kişinin özerk ve etkili iletişim kurabilmesini sağlayan benliğini kabul etmesini, anlam arayışını ve bireysel işlevselliğini tanımlayan 'Psikolojik İyi Olma'dır. Ruh sağlığının sağlanması için bunların hepsinin sağlanması gerekmektedir (Okçu ve Karaaziz, 2022). Bu alt başlıkların her birinde kişinin duyguyla ilişkisinin önemini vurgulayan aidiyet hissi, benlik kabulü, anlam arayışı vb maddeler bulunmaktadır. Bu da insanoğlunun ölüme karşı ne hissettiği ve bununla nasıl başa çıktığı sorusuna dikkat çekmektedir. Bunlar baz alınarak ölüm kaygısı bu çalışmada bu 3 alandaki iyi olma hallerinin bütünlüğünü tehlikeye atacak kişinin yaşına, kişisel anlam algısına ve ölüme maruz kalmasına göre bulunduğu endişeli hali tanımlar.

Dünya içinde var olmak anlamına gelen **Dasein** varoluş psikolojisinin temel kavramıdır. Dasein'i anlamak için zıttı olan canlı olmayan şeylerin anlatımı için kullanılan Varhandesein'i onu tamamlayan parça olarak düşünülebilir. Dasein 3 alana ayrılır; 1)Umwelt yani insanın biyolojik varlığının ve ihtiyaçlarının karşılama dünyası, diğer insanlarla kurduğu ilişkileri yansıtan 2)Mithwelt, 3) Eigenwelt ise kişinin öznel dünyasını temsil eder (Koçak ve Gökler, 2008). Bu sebeple bu çalışmada kişinin kendi öznel anlamını çevresine, ihtiyaçlarına ve öznel dünyasına göre bulabilmesini sağlayan varoluşçu terapi üzerinde durulmuştur. Grup terapisi ise kişilerin birbirleriyle etkileşimini en iyi fark ettiren ortam olduğu için seçilmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmalarda ölüm kaygısı onu etkileyen faktörlerle birlikte incelenmiş kaygıyı azaltmaya yönelik çözüm yolları keşfedilmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilerle bu araştırmanın ölüm kaygısı ve varoluşçu grup terapileri üzerine

yapılan çalışmaları kısmen inceleyen ve birbirlerine uygunluğunu saptayan bir çalışmadır. Bu derleme ile literatürdeki ölüm kaygısı ve varoluşçu grup terapisi konusunda yapılan çalışmaların incelenmesi amaç edinilmiştir.

Çalışmanın Problemi

Varoluşçu Grup Terapisi ölüm kaygısını azaltmada etkili midir?

Alt Problemler

2008-2022 yılları arasında yayınlanmış rastgele seçilen 4 ölüm kaygısı üzerine araştırma varoluşçu grup terapisi üzerine yapılan 2 çalışma varoluşçu grup terapisi ölüm kaygısı değerlendirme üzerine 3 çalışma incelenmiştir.

BÖLÜM 2: ÖLÜM KAYGISI

Ölüme Eşlik Eden Duygular

Ölümün bir gerçek olması ne kadar reddedilemezse hakkında da bir okadar az bilginin olması insanların ölüm kavramı ile baş etme şekillerinin çok çeşitli olmasına sebep olmuştur. Bu sebeple insanoğlu ölüm hakkındaki elindeki tek veriyi yani ölüm karşısında hissettiği duygular vasıtasıyla ölümü anlamlandırmaya ve ölümlle baş etmeye çalışmaktadır (Bülbül Maraş, 2020).

Varoluşçu terapi, ölümlle ilişkili olarak bireyin yaşayabileceği çeşitli duygusal tepkileri ve düşünceleri derinlemesine inceler. Bu terapi yaklaşımı, ölümün kaçınılmaz gerçekliğinin insan yaşamı ve psikolojisi üzerindeki temel etkisini kabul eder. Varoluşçu terapiye göre ölümlle eşlik eden duygular şunları içerebilir:

1. **Kaygı:** Ölümlle yüzleşme, varoluşsal kaygının en temel formlarından biridir. Bu kaygı, yaşamın sonunu ve varoluşun sona ermesini düşünmenin getirdiği belirsizlik ve korkudan kaynaklanır.
2. **Yalnızlık:** Bireyler, ölümün son derece kişisel bir deneyim olduğunu ve sonunda herkesin bu yolculuğa yalnız çıkacağını fark edebilir. Bu, derin bir yalnızlık duygusuna yol açabilir.
3. **İnkâr:** Bazı bireyler, ölümün gerçekliğini kabul etmekte zorlanabilir ve bu durumla başa çıkmak için inkâr gibi savunma mekanizmalarını kullanabilir.
4. **Kabullenme:** Ölümün kaçınılmazlığını kabul etmek, bireyin yaşamına daha anlamlı bir bakış açısı getirebilir. Bu kabullenme, yaşamın kıymetini daha fazla takdir etmeye ve anın değerini anlamaya yönelik bir farkındalık yaratabilir.
5. **Üzüntü:** Sevdiklerinin ölümüyle yüzleşmek, derin üzüntü ve yas hislerine yol açabilir. Bu, kaybın acısını işlemek ve kabullenmek için gerekli bir süreçtir.

6. **Araştırma ve anlam arayışı:** Bireyler, ölümün kaçınılmazlığı karşısında yaşamın anlamı ve amacı üzerine daha fazla düşünebilir. Bu, kendini keşfetme ve kişisel büyüme yolculuğuna yol açabilir.
7. **Umut:** Ölümle ilgili düşünceler, bazı bireylerde yaşamın kalan kısmını daha anlamlı ve amaçlı bir şekilde yaşama konusunda yeni bir umut ve motivasyon yaratabilir.

Varoluşçu terapi, bireyleri bu duyguları keşfetmeye ve ölümün yaşam üzerindeki etkileriyle yüzleşmeye teşvik eder. Bu süreç, yaşamın anlamını derinlemesine anlamaya ve bireysel varoluşsal sorunlarla başa çıkmak için içsel kaynakları kullanmaya yardımcı olabilir.

Bugüne kadar olan varlığının son bulması ile aşına olduğu yaşamın bitmesi gerçeğiyle yüzleşen insan korkar. Fakat bunun yanında ölümün yani sonun ne şekilde geleceğinin bilinmemesiyle farklı olasılıklarda ortaya çıkmaktadır. Bu da sadece ölümden değil aynı zamanda acı ya da ağrı çekerek ölmekten korkmayı da beraberinde getirir (Bülbül Maraş, 2020). Abdel Khalek (2002) insanların 4 ana sebeple ölümden korktuklarını bulmuşlardır: Bunlar; dünyevi katılımları kaybetmekten korkma, dini açıdan günah ve hatalardan korkma, sevilen kişiden kopmaya duyulan korkma, acı ve cezadan korkma (Okçu ve Karaaziz, 2022, s.3). Yalom ise insanın 4 temel korkusunun olduğunu savunarak en büyüklerinin ölüm korkusu olduğunu ifade eder. Diğerleri ise yaşamına anlam verememe, yalnızlık korkusu ve özgürlük korkusudur (Kıvılcım ve Gümüş Doğan, 2014).

Ağrı korkusu, bireylerin yaşlarıyla ve sağlık durumuyla bağlantılı olarak umutsuzluk ve çaresizlik duygularına sebep olabilir. Bu durum kişiyi uzun süreçte yalnızlık duygusunun artması ile depresyona ve ölüm anksiyetesine itebilir. Ölüm anksiyetesi yani ölüme karşı duyulan kaygı Okçu ve Karaaziz (2022) tarafından ‘Tüm canlılar içinde ölüm gerçeğinin farkında olan tek bilinçli varlık olan insan kaygı yaşamaktadır ve bu kaygıyı ölüme öldürmek için kullanmaktadır.’ şeklinde tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle birçok kişi ölüme kaçınma tepkisi ile karşılık verir. Neden herkes değil de birçok kişi? Kişilerin tepkileri varolan ilişkilerine, bitirilmemiş işlerine, ölümden sonraki hayata inanmalarına, aradıkları anlama ve kendini gerçekleştirmelerine göre farklılık gösterir (Gedik ve Bahadır, 2014).

Ölüm Kaygısı

Ölüm kaygısı, her insanın kendine itiraf edemese de içinde taşıdığı bir olgudur. Kübler Ross 1977’de bu duruma çoğu anksiyetenin aslında ölüm kaygısı ile ilişkili olduğunu ifade ederek değinmiştir. Litaratürdeki araştırmalar

incelendiğinde ölüm anksiyetesinin kişinin yaş, cinsiyet, din, iş, sosyal ve kültürel yapısıyla ilişkili olduğu göze çarpmaktadır (Demir, 2018, s.152).

Varoluşçu açıdan ölüm kaygısı, insanın kendi varoluşunun sonluluğu ve kaçınılmaz sona, yani ölüme olan farkındalığından kaynaklanan derin bir endişe ve kaygı durumudur. Varoluşçu psikoloji ve felsefe, ölümün insan yaşamının temel bir gerçekliği olduğunu ve bu gerçekliğin bireyin varoluşsal deneyimini derinden etkilediğini kabul eder. Ölüm kaygısı, sadece fiziksel ölümün korkusu değil, aynı zamanda yaşamın anlamını, amaçsızlığını ve izolasyonunu içeren daha geniş bir varoluşsal temayı ifade eder.

Varoluşçu terapide ölüm kaygısı, insanın kendini gerçekleştirme çabasıyla ve özgürlüğünün, seçimlerinin ve sorumluluklarının bilincinde olma durumuyla yakından ilişkilidir.

Buna göre, ölüm kaygısı şu yönlerden tanımlanabilir:

1. **Kaçınılmazlık:** Ölümün kaçınılmaz gerçekliği, insanın yaşamı boyunca kaçınması imkansız bir sonu temsil eder. Bu kaçınılmazlık, hayatın kıymetini ve kırılganlığını anlamamıza yardımcı olabilir.
2. **Yalnızlık:** Ölüm, bireyin kendi başına yüzleşmesi gereken son derece kişisel bir deneyimdir. Bu yüzleşme, varoluşsal yalnızlık duygularını tetikleyebilir.
3. **Anlam Arayışı:** Ölüm kaygısı, bireyin yaşamının anlamı ve amaç üzerine düşünmesine neden olabilir. Bu, kişinin varoluşunu ve yaşamını nasıl değerlendirdiğine dair derin soruları beraberinde getirir.
4. **Özgürlük ve Sorumluluk:** Ölümün kaçınılmazlığı, bireyin yaşamı üzerindeki seçimlerinin ve özgürlüğünün değerini artırır. Her bireyin kendi yaşamı üzerindeki seçimlerinden ve bu seçimlerin sonuçlarından sorumlu olması gerektiği fikrini güçlendirir.
5. **Varoluşsal Isolation:** Birey, ölümlle yüzleşirken, kendi varoluşunun temel gerçeklikleriyle - yani yaşam, ölüm, özgürlük, seçim, yalnızlık ve anlamsızlıkla - yalnız başına başa çıkmalıdır.
6. **Geçicilik ve Değişim:** Ölüm, her şeyin geçici olduğu ve yaşamın sürekli bir değişim içinde olduğu gerçeğini vurgular. Bu geçicilik, bireyi anın değerini anlamaya ve mevcut zamanı daha bilinçli bir şekilde yaşamaya yönlendirir.

Varoluşçu açıdan ölüm kaygısı, kişisel büyüme ve anlam arayışı için bir fırsat olarak görülebilir. Bireylerin ölüm kaygısını kabul etmeleri ve bu duyguları yaşamlarını daha anlamlı ve amaçlı hale getirmek için bir motivasyon kaynağı olarak kullanmaları teşvik edilir.

Ölüm Kaygısına Eşlik Eden Faktörler

Ölüm Kavramı ve Yaş

Kıvılcım ve Doğan (2014), kişinin ölüm algısının oluşmasındaki 4 temel aşama belirlemiştir. Bunlar; ölümden sonra yaşama dönülemeyeceğini fark etmek anlamına gelen 1) Geri Dönülmezlik/Son, ölümün evrensel olduğunu ifade eden 2) Evrensellik/Kaçınılmazlık, ölümün vücudun işlevselliğini kaybetmesi demek olan 3) İşlevsizlik ve vücudun çalışmasının tamamen yitirilmesi anlamına gelen 4) Nedensellik'tir. Bu 4 temel aşamanın oluşumu için çocuklar; 0-2 yaş arasında nesne sürekliliğinin gelişimi ile ölüm eşittir ayrılık algısını oluşturur ardından 2 ve 5 yaşları arasında ölümün geçici bir süreç olduğunu ve yaşamın farklı bir şekli olduğu algısı, sonrasında 6-11 yaş aralığında ölümün geri dönülmezlik, evrensellik ve son olma özelliklerini kavrarlar ve birini genellikle kendilerini suçlama eğiliminde olurlar, son olarak da 11 ve 18 yaşları arasında ölümün soyut olduğu algısı oluşur ve kendi ölümü üzerine düşünmekle kaygılanma başlar (Kıvılcım ve Gümüüşdoğan, 2014). Bu aşamalar içerisinde çocuğun ölümü çevresinden deneyimlemesi de ölüm algısını şekillendiren ve kaygısını arttıran etmenlerden biridir (Bülbül Maraş 2020).

Varoluşçu açıdan ölüm kaygısı, bireyin yaşamının farklı evrelerinde farklı şekillerde tecrübe edilebilir ve yaşla birlikte değişik boyutlar kazanabilir. Varoluşçu düşünce, insanın varoluşsal sorunlarıyla, özellikle ölümle olan ilişkisi üzerine odaklanır. Bu bağlamda, ölüm kaygısının yaşla birlikte nasıl evrildiğini ve bireyin yaşamındaki etkilerini ele almak önemlidir.

Gençlik Dönemi

- **Keşfetme ve Deneyimleme:** Genç bireyler genellikle ölümü uzak bir ihtimal olarak görürler ve yaşamın sonsuz gibi hissettikleri bir dönemde, sınırlarını zorlama ve kendilerini keşfetme eğilimindedirler.
- **Geleceğe Odaklanma:** Gençlik, gelecek planları yapma, kariyer ve kişisel hedefler belirleme dönemidir. Bu süreçte, ölüm kaygısı genellikle arka planda kalır ve yaşamın potansiyeline odaklanılır.

Orta Yaş

- **Hayatın Yarisının Değerlendirmesi:** Orta yaş, bireylerin hayatlarını ve başarılarını değerlendirdikleri, geçmişteki seçimler üzerine düşündükleri bir dönemdir. Bu süreç, ölüm kaygısının daha belirgin hale gelmesine neden olabilir.
- **Geçicilik ve Kayıp:** Orta yaş, zamanın geçiciliği ve kaçırılan fırsatlar hakkında daha fazla düşünme eğilimine yol açabilir. Bu, yaşamın

anlamı ve amacı üzerine daha derin bir sorgulamaya ve ölüm kaygısının artmasına neden olabilir.

Yaşlılık

- **Kaçınılmazlıkla Yüzleşme:** Yaşlılık dönemi, ölümün kaçınılmazlığıyla daha doğrudan bir yüzleşmeyi beraberinde getirir. Bu dönemde bireyler, kalan zamanlarını nasıl değerlendirecekleri üzerine daha fazla düşünmeye başlar.
- **Yaşamın Değerlendirmesi:** Yaşlı bireyler, yaşamın anlamı ve geçmişteki seçimler üzerine yoğun bir değerlendirme yapabilir. Bu süreç, ölüm kaygısıyla başa çıkmada anlam bulma ve kabullenme arayışını içerir.
- **Mirasa ve İlişkilere Odaklanma:** Yaşlılık, bireylerin miraslarını ve ilişkilerini değerlendirdikleri, hayatlarının iz bıraktığı yerleri ve insanları gözden geçirdikleri bir zaman olabilir. Bu, yaşamın sonuna doğru ölüm kaygısını hafifletmeye yardımcı olabilir.

Varoluşçu terapi, bu değişen ölüm kaygısını ele alırken, bireyin yaşamın her evresinde karşılaştığı varoluşsal sorunları ve bu sorunlarla nasıl başa çıkabileceklerini keşfetmelerine yardımcı olur. Varoluşçu yaklaşım, bireyin ölüm kaygısıyla yüzleşmesini ve bu kaygıyı yaşamın anlamını derinleştirmek ve kişisel büyüme için bir fırsat olarak kullanmasını teşvik eder. Ölüm kaygısının yaş üzerine etkileri, bireyin kendi varoluşunu, ölümle olan ilişkisini ve yaşamın anlamını nasıl anladığıyla yakından ilişkilidir.

Ölümü Deneyimlemek

Ölüm her zaman bir kişinin kaybıyla gelmez bazen vücudunun bir bölümünü, servetini kaybetmekle de gelebilir. Bireylerin bu kayıplarda yaşadığı stres ve üzüntü kişilerin nesneye verdiği değere bağlıdır. Her bir kayıp kişiye bir gün ölümün ona da uğrayacağını hatırlatır ve bu da kaygısının artmasına sebep olur. (Bülbül Maraş, 2020). Kübler-Ross ölümüne verilen tepkileri 5 evrede tanımlayarak kişinin ölüm algısına ışık tutar; kişinin hastalığını ya da öleceğini (yas tepkisiyse ölen kişinin) reddetmesi ile 1) İnkâr Evresi (yas tepkilerinde ölen kişinin ölümünü kabullenmeme). Bu evrede kişinin inkarı kendi ölüm kaygısından kaynaklanıyor olabilir. Öleceğini (yas tepkisiyse ölenin öldüğünü) kabullenmesi ile (ölenin) varlığını koruyamayacak olmasının getirdiği 2) Öfke Evresi. Bu evredeyken öfke bastırılırsa strese bağlı hastalıklar ve ya depresyon görülebilir. 3. Evrede ise kişi Tanrı ile işbirliği yaparak ölümünü ertelemeye çalışır yani Pazarlık Evresi. (Bu durum yas tepkisiyse 6-11 yaş aralığındaki suçluluk duyguları ile “İyi bir çocuk

olursam annem geri dönebilir.” şeklinde ortaya çıkabilir.) Bu evre kişinin dini ile de yakından ilişkilidir. Sonraki evrede ise kişi ölümün getirdiği üzüntü ve yalnızlık duygularıyla 2 tür depresyon sürecinden geçer. Bunlardan biri bakım verenlere yük olma endişesi ile gelen suçluluk duygusuyla karışık reaktif depresyon, diğeri ise gelecekte yaşanma ihtimali olan her şeyi kaybettiği duygusu ile gelen hazırlayıcı depresyondur. Bir sonraki evre ise önceki evreleri nasıl geçirdiğine bağlı değişkenlik gösterir. Bu evrede birey kaybı kabullenir. Eğer kişi yastaysa ölümün geldiğini kabullenir ve bunun kendisi içinde yarattığı anlamı bularak bir sonraki evreye geçer (Bülbül Maraş, 2020).

Ölüm algısı ölüme maruz kalma faktörü dışında ölüme maruz kalma sayısı ile de ilişkilidir. Bu da meslekleri sebebiyle ölüme sürekli maruz kalan insanlara dikkat çekmektedir. Aynı zamanda ölümü deneyimleyen bir kişiye ve ailesine psikososyal destek sağlayabilmek adına yaşlı bakım çalışanlarının ölüme karşı kendi duygularını anlaması ve regüle edebilmesi gereklidir. Bu da bu kişiler için terapi gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktadır. Buna ölümü deneyimleyen kişinin yanında bulunmanın getirdiği yalnızlık duygusunun ortaya çıkardığı depresyon ve ölüm kaygısı eşlik etmektedir (Bülbül Maraş, 2020). Bu durumda yaşlı bakım çalışanlarının kendisini (yargılarını, inanç ve değerlerini) hastadan ayırabilmelidir. Ayrımı yapabilmek için grup terapileri biçilmiş kaftandır. Çünkü grup terapileri insanların düzenli aralıklarla toplanıp duygu ve düşüncelerini gruptaki diğer kişilere aktararak geliştirilen bir psikoterapi yöntemidir (Demir, 2018).

Ölüme Maruz Kalan Meslekler

Tıbbi gelişmelerin yardımıyla eskiden ölümler aile ortamında gerçekleşirken günümüzde hastane ortamında daha sık gerçekleşmektedir. Bu sebeple hasta son zamanlarında sağlık profesyonellerinden hem fiziksel hem psikolojik bakım almaktadır. Aynı zamanda hastanın durumu çaresizse hem hasta hem de hastanın ailesi psikolojik desteği doktor, hemşire, hastabakıcı vb. vasıtasıyla aileye özgü bir şekilde sağlar. Bundan ötürü yaşlı bakım çalışanları ölümle ilişkili kendi duygularını çözümlemelidir (Bülbül Maraş, 2020; Kıvılcım vd., 2014).

Ölüme maruz kalan meslekler, çalışanlarını fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak ölümle veya ölüm tehlikesiyle doğrudan yüzleşmeye zorlayan iş kollarını ifade eder. Bu meslekler, çalışanların ölümle ilgili durumları sıkça görmeleri, ölüm tehlikesi altında çalışmaları veya ölümlü kazaların olası olduğu ortamlarda bulunmaları nedeniyle önemli psikolojik ve duygusal zorluklarla karşı karşıya kalabilirler. Bu meslek gruplarından bazıları şunlardır:

1. Sağlık Hizmetleri

- **Acil Servis alışanları ve Paramedikler:** Acil tıbbi durumlarla yüzleşirler ve sık sık yaşam ve ölüm arasındaki ince çizgide çalışırlar.
- **Hospis ve Palyatif Bakım alışanları:** Terminal hastalığı olan bireylerle çalışır ve onların yaşamının son dönemlerinde rahat ve huzurlu olmalarını sağlamaya odaklanırlar.

2. İtfaiye ve Kurtarma Hizmetleri

- **İtfaiyeciler ve Arama-Kurtarma Ekipleri:** Yangınlar, doğal afetler ve diğer acil durumlarda hayat kurtarmak için mücadele ederler. Bu süreçte kendi hayatlarını da tehlikeye atarlar.

3. Askeri ve Polis Teşkilatı

- **Askerler ve Polis Memurları:** Toplumun güvenliğini sağlamak ve suçla mücadele etmek için görev yaparlar. Bu süreçte, ölümle veya ciddi yaralanmalarla sonuçlanabilecek tehlikeli durumlarla karşı karşıya kalabilirler.

4. Gazetecilik ve Savaş Muhabirliği

- **Savaş ve atışma Muhabirleri:** Savaş bölgelerinde ve çatışma alanlarında haber yaparlar. Bu görevler sırasında ölüm tehlikesi ve şiddet olaylarına maruz kalabilirler.

5. İnaşaat ve Yüksek Riskli Sanayiler

- **İnaşaat İşçileri, Madenciler ve Denizciler:** Yksekteen düşme, patlama, çökme gibi kazalara açık çalışma ortamlarında faaliyet gösterirler. Bu meslekler, yüksek kazalara ve ölüm riskine maruz kalma potansiyeline sahiptir.

Bu mesleklerde çalışan bireyler, ölümle ve ciddi yaralanmalarla karşılaşmanın psikolojik etkileriyle başa çıkmak için destek ve sağlam bir dayanıklılık mekanizmasına ihtiyaç duyarlar. Çalışanların ruhsal sağlığını korumak ve ölümle ilişkili travmaları azaltmak için kurumlar tarafından uygun destek sistemlerinin ve psikolojik yardım hizmetlerinin sunulması önemlidir. Bu, stres yönetimi, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ile başa çıkma stratejileri ve duygusal dayanıklılığı artırma programları gibi önlemleri içerebilir.

Ölüm Kaygısı ve Ruh Sağlığı Üzerine Araştırmalar

Alan yazında bu konudaki araştırmalar sayılı olmakla birlikte geçmişten günümüze incelemek mümkündür. Gedik ve Bahadır (2014) gönüllü seçilen 18 ve 40 yaş aralığındaki 116 lisans öğrencilerine ölüm kaygısı, kendini gerçekleştirme, depresyon ve sürekli kaygı arasındaki ilişkiyi bulmak amacıyla Templer'in Ölüm Anksiyetesi Ölçeği, Kişisel Uyum Envanteri, Beck Depresyon Envanteri ve Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri ölçekleri, araştırma amacı açıklandıktan sonra üniversite saatleri içinde uygulanmıştır. Bu araştırmada psikotik durum gözlenmesi dışlama kriteri olarak belirlenmiştir. Veriler kartopu örnekleme metodu ile elde edilmiştir. Ölçek sonuçları sürekli kaygının kadın katılımcılarda erkek katılımcılara oranla daha fazla olduğunu fakat kendini gerçekleştirme ve ölüm kaygısı arasında negatif korelasyon olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda ölüm kaygısı anksiyete ve depresyonla pozitif korelasyonla ilişkili bulunmuştur. Ek olarak ölüm kaygısı ahiret inancı olan katılımcılarda olmayanlara göre daha düşük bulunmuştur (Gedik ve Bahadır, 2014) Bu sonuçlar bize ölüm kaygısı ile cinsiyet, kendini gerçekleştirme, kültürel inançlar ve ruh sağlığı arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Benzer bir araştırmada Tel, Koç ve Aydın (2020) 65-90 yaş arası 545 bireye Yaşlılar İçin Yalnızlık Ölçeği, Yaşam Doyum Ölçeği, Ölüm Kaygısı Ölçeği uygulamış ve 22.00 SPSS istatistik programı üzerinden verileri yüzdelik dağılım, ortalama, t testi, tek yönlü varyans analizi testi ve Pearson korelasyon analizi ile incelemiştir. Yüzde 53'ü erkek olan bu katılımcıların boşanmış olanların yalnızlık, yaşam doyumu evli olanlardan daha yüksek ve ölüm kaygısı daha düşüktür. Aynı zamanda lise ve üzeri eğitim alan yaşlılarda yalnızlık daha yüksekken ölüm kaygısı daha düşüktür. Yaşlı bireylerin birlikte yaşadığı kişilere göre yalnızlık, yaşam doyumu ve ölüm kaygısının değişkenlik gösterdiği bulunmuştur. Yakın akraba ile yaşayan katılımcıların yalnızlık hissi ve yaşam doyumu yüksekken ölüm kaygısı puanı daha düşüktür. Bu çalışmayla yaşlı bireylerin ölüm kaygısını orta düzeyde yaşadığı aynı zamanda yalnızlık ve yaşam doyumu arttıkça ölüm kaygısının azaldığı bulunmuştur. Bu araştırmanın sonunda yaşlı bireylere yalnızlık, yaşam doyumu ve ölüm kaygısı ile ilgili çalışmalar yapılması önerilmiş ve bu konuda bilgilendirme yapılmasını gerekliliği vurgulanmıştır (Tel vd., 2020). Araştırmacıların vardığı nokta ölüm kaygısı, yalnızlık duyguları üzerine konuşmanın önemini vurgulamaktadır.

2020 yılında şizofreni hastalarına bakım verenler ile kronik fiziksel hastalığı olan kişilerin depresyon/anksiyete/ölüm kaygısı/yaşam kalitesi düzeylerini karşılaştırma amacıyla yapılan bir diğer çalışmada Kulu ve Özsoy, 115 kişiye gruplara ayırarak (1.Tokat Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi'ndeki şizofreni hastalarının yakınları, 2.Evde sağlık hizmetlerine kayıtlı hastaların yakınları,

3. İlk 2 gruba aynı demografik özellikteki hastalığı olmayan gönüllü kişilerden oluşan kontrol grubu) Ölüm İlişkin Depresyon Ölçeği (ÖDÖ), Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği (TÖKÖ), Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ), Yaşam Kalitesi Ölçeği (SF-36) ve sosyodemografik veri formu uygulamıştır. Elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak ki-kare testi, iki ortalama arasındaki farkın önemlilik testi, tek yönlü varyans analizi ve Pearson korelasyon katsayısı yardımı ve p değeri 0.05 alınarak incelenmiştir. Çalışmada bakım veren kişilerin BDÖ skorları kontrol grubuna göre daha yüksek, ÖDÖ skorlarında ise şizofreni hastalarının yakınlarının kontrol grubuna göre daha yüksek ve kontrol grubunun SF-36 test puanlarının diğer 2 gruptan daha yüksek olduğu görüldü. Aynı zamanda hastaya yakınlık derecesi arttıkça bakım veren kişinin TÖKÖ ve ÖDÖ puanlarının diğer bakım verenlere göre yüksek çıktığı bulunmuştur. (Eşlerin puanları diğer bakım verenlerden daha fazla.) Bu çalışma ölüme maruz kalmanın ölüm kaygısını arttırdığı hipotezini doğrularken ölüm farkındalığı ve ruhsal sağlık arasındaki bağlantıyı vurgular niteliktedir (Kulu ve Özsoy, 2020).

Ölüm kavramının duygusal, sosyal, psikolojik iyi olma üzerindeki etkilerinin açıklanması amacıyla yapılan Okçu ve Karaaziz (2022)'in yaptığı çalışmada İstanbul ve Antalya ilinde yaşayan 18-70 yaş arası rastgele seçilen 207 kadına ve 139 erkeğe Ruh Sağlığı Sürekliliği Kısa Formu (RSS-KF), Çok Boyutlu Ölüm Farkındalığı Ölçeği (ÇBÖFÖ) uygulanmıştır. Ölçek sorularından rahatsızlık duyduğu için yarıda bırakan 6 kişi ve değerlendirme kriterlerini sağlamayan 21 katılımcı örneklemden çıkarılmıştır. Geriye kalan veriler Pearson korelasyon analizi (SPSS) vasıtasıyla saptanmış Yapısal Eşitlik Modellemesi (AMOS) ile incelenmiştir. Yapılan çalışmada ölümü kabul etmek kişinin kendi sonluluğuna ilişkin bilişsel farkındalık ve bilişe verilen duygusal tepkiler olarak iki bileşenden oluştuğu belirtilmiştir. Aynı zamanda ölüm farkındalığı arttıkça bireylerin sosyal ve psikolojik iyi olma durumunun olumlu etkilendiği fakat ölüm kaygısının bilinçsizce duygu ve kişisel temastan kaçınmaya neden olduğu savunulmuştur. Bu çalışmada ölüm kaygısının anksiyete, panik bozukluk, hipokandriyazis ve depresif bozukluklar gibi patolojik durumlarda etkili olduğu ve ölüm kaygısı çalışıldığında bu durumların ortadan kalktığı vurgulanmıştır. Aynı zamanda ölüm korkusu ve ruh sağlığı (psikolojik ve sosyal iyi olma) arasında negatif yönlü korelasyon tespit edilmiştir (Okçu ve Karaaziz, 2022). Bu çalışma ruh sağlığı ve ölüm farkındalığı arasında bir ilişki olduğunu ve ölüm farkındalığının hem sosyal hem psikolojik anlamda kişilere olumlu etkisi olduğunu göstermektedir.

BÖLÜM 3: VAROLUŞÇU TERAPİ VE GRUP TERAPİSİ

Varoluşçu Terapide 4 Temel Kavram

Varoluşçu düşünce insanın tanımlanması gereken bir nesne değil varoluş olduğunu ve aynı zamanda beden ve ruhun bir bütün olduğunu savunarak ortaya çıkmıştır (İlgar ve İlgar, 2019), Varoluşçu terapistler, bireyin hayatının anlamını kendisinin yarattığını savunur. Bu, kişide Yalom’ un tanımladığı 4 temel kaygıdan biri olan anlam kaygısını yaratır. Anlam bulma çabası, kişiye tercihlerini özgürce yapma sorumluluğunu verir (Demir, 2018). Bu da kişide temel kaygılardan bir diğeri olan özgürlük kaygısını yaratır. Kişi varoluşunu özgün bir şekilde ortaya koymak için başkaları ile işbirliği içinde olmalıdır. Böyle bir durumun içinde olan kişi hayatı boyunca yalnızlık kaygısı ile de başbaşadır. 4 kaygıdan en büyüğü ise ölüm kaygısıdır. Rollo May ise kaygıyı “Kaygı, hayatın anlamını keşfetme yolunda önümüzde açılan bir kapıdır.” şeklinde tanımlar (Demir, 2017, s. 100-101).

Varoluşçu Grup Terapisi

Varoluşçu bireysel/grup terapisinde aşağıdaki adımlar izlenmektedir;

1)Kişiler davranışlarının dışarıdan nasıl görüldüğünü başkaları aracılığıyla öğrenir.

2)Birbirlerine verdikleri tepkiler ile grup üyeleri kendi davranışlarının başkaları üzerinde nasıl duygular uyandırdığını fark eder.

3)Grup içerisinde yaşanan olaylarla üyeler başkalarında ne tür duygu, düşüncelere neden olduğunu öğrenir. Şimdi ve burada yaşantıları kullanarak birey değişime başlar.

4)Grup içindeki bireyler, diğer üyelere davranışlarının kendileri ile ilgili fikirleri etkilediğini fark ederek, öğrenirler. Grup içinde şimdi ve burada kavramı ile kendilerini yeniden var ederler. Değişimde burda gerçekleşir (Koçak ve Gökler, 2008, 97-98).

Tablo 1. Varoluşçu Grupla Psikolojik Danışmada Grup Sürecinin Gelişimsel Aşamaları

Boyut	Başlangıç Aşaması	Çalışma Aşaması	Bitiş Aşaması
Gelişimsel Görevler ve Amaçlar	<p>Amaç: grup üyelerinin kendilerini dünyayı nasıl algıladıklarına dikkat çekilerek öznel algılarının geliştirilmesidir. Grubun başlangıç aşaması bireylerin lider aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurlmalarıdır.</p>	<p>Grup terapisinin iyileştirici faktörlerinden evrensellik ilkesi ile üyelerin ortak varoluşsal kaygılarını (özgürce seçim yapma kaygısı, yalnızlık, yaşamın ve ölümün anlamını keşfetme kaygısı, özgürce seçim yapmanın sorumluluğunu alma kaygısı) fark ederler. Böylece yaşam sorunlarıyla elele vererek baş etmeye çabalarlar. Kişilerin tercihlerine odaklanması ile otantik yaşama teşvik edilirler.</p>	<p>Grup lideri terapi süresince gruba uygun normlar belirleyip, yüzleştirici ve savunmacı olmayan bir tavırla üyelere değişim için gerekli ortamı hazırladığından kişiler terapiden öğrendiklerini günlük yaşamlarına aktarırlar. Böylece yeniden varoluşlarını yaşarlar. Kişiler nasıl değişeceklerini de kendileri seçerler. Grup sona ermeden bitince oluşma ihtimali olan kaygıyı gidermek için çalışmalar yapılabilir.</p>
Grup Liderinin Rolü ve Görevleri	<p>Liderin en önemli görevi üyelerin kendi seçimlerini fark ettirerek yaşamlarını nasıl var ettiklerini görmelerini sağlama aracılığıyla özgürlüklerini kabul etmelerine ve sorumluluklarını almalarına yardım etmektir.</p>	<p>Gerektiğinde kendini açma ve otantik davranışları vasıtasıyla grup lideri üyelere olması gerekeni gösterir. Liderler kişilerin öznelliğini ve farklı varoluşlarını anlayarak onlara yardım eder.</p>	<p>Grup lideri, üyelerin grup içindeki otantik yaşamlarını günlük yaşamlarına aktarmaları için cesaretlendirir. Lider grupta öğrenilenlerin bütünleştirilmesine ve birleştirilmesine yardımcı olur. Danışmanlıktan çok varoluş bilincini yaşatmaya çabalar.</p>

<p>Grup Üyelerinden Beklentiler</p>	<p>Grup içerisinde üyeler öznel bir yere sahiptir. Lider ne kadar seçimlerinde dikkatli olarak bu durumu faydalı şekilde kullanmak istese de grup içinde insanların etkileşimini gruba girmeden bilmek neredeyse imkansızdır. Bu sebeple kişiler varoluşsal çelişkileri, seçimleri ve sorumluluklarıyla yüzleşmeye başlar. Önce grup içinde sonra grup etkileşimleri vasıtasıyla kendi yaşamlarında kim ve ne olduklarını anlamaya çalışırlar.</p>	<p>Boşluk, yalnızlıkla baş etme, rolleri değiştirme, değer çatışmaları, yalnızlıkla baş etme, sorumluluk korkusu ve özgürlük gibi varoluşsal kaygılarla ilgili egzersizler yapılır. Böylece gruptaki etkileşimler sayesinde otantiklik yaşanmaya başlar.</p>	<p>Üyeler gruptaki değişimlerini günlük yaşamda devam ettirerek gruba veda ederler. Grupta başarılı olmuşlarsa otantik kimlikleriyle eyleme yol açan seçimlerini fark ederler.</p>
<p>Uygulanan Başlıca Yöntem ve Teknikler</p>	<p>Varoluşçu grup terapisinde net belirlenmiş bir teknik yoktur. Teknik yerine tedavi edici etmenler vardır. Bunlar: Umut aşılama, evrensellik, bilgi aktarımı, özgecilik, birincil aile grubunun onarıcı yinelenişi, toplumsallaştırma tekniklerinin gelişimi, taklitçi davranış. Bu etmenlerin uygulanacağı zamanlar vardır, uygulanmayacağı zamanlar vardır. Gerek duyulursa diğer yaklaşımlardan da yararlanılabilir.</p>	<p>Uyulması gereken bir plan yoktur. Spontane olarak gelişen otantik yaşantıların var edilmesi ve hayata taşırılması sağlanır. Üyelerin karar verme mekanizmalarını anlamaları için teknikler uygulanabilir. Amaç: ben/sen ilişkisi yaratma ve otantik olarak varolmaktır.</p>	<p>Üyeler ve lider arasında kendiliğinden otantik bir iletişim oluşmuştur. Üyelerin kendi seçim ve sorumluluklarının farkında olarak gruba veda etmeleri beklenir. Gruptan ayrılmanın yaratabileceği kaygı üzerine teknikler uygulanabilir. Yani varoluşsal grup terapisinde süreç kendiliğinden yaşanması gerekenler ve kendiliğinden gelişenlerdir.</p>

<p>Grup Sürecindeki Muhtemel Sorular</p>	<p>Bir varoluşçu grup, insanlara yaşam boyu kendini keşfetme yolculuğuna başlama ve sürdürme için karar vermelerine sağlama süreci olarak tanımlanabilir. Bu yolculuğa katılma istekliliğinizi sorgulayınız. Şu anki varoluşsal kaygı ve çelişkilerinizle yüzleşmeye varoluşunuzu yeniden yapmaya hazır mısınız? Gerektiği zamanlarda üzüntü ve hayal kırıklığı yaşayabiliyor musunuz? Bilinmeyene katlanabilir misiniz? Garantileri olmaksızın özgürlüğümüzü deneyebilir misiniz? Yaşamınızdaki kaygı ile nasıl baş edebilirsiniz?</p>	<p>Varoluşsal psikolojik danışma grubunda ne için ne derece var olabilirsiniz? Her şeyde yeniden var olmaya hazır mısınız? Üyelerce herhangi bir yöne çekilmeye istekli misiniz? Grup da, üyelerinin geliştirilmesi beklediğiniz tutum ve davranışlar için model olabilir misiniz? Neyi modellersiniz? Diğer yaklaşımlardan ödünç teknikler alabilir misiniz? Aldığınız bu teknikleri grup sürecinde uygulayabilir misiniz? Teknikleri üyelerle kurduğunuz ilişki bağlamında ve güven ikliminde kullanır mısınız? Üyeler elde edebilecekleri eylem seçeneklerinin farkındalar mı? Eylemlerindeki seçimlerinin sonucuna katlanmaya hazırlar mı?</p>	<p>Üyeler harekete geçmeye istekliler mi? Öğrendiklerini eylem haline getirebiliyorlar mı? Yaşamlarında değişiklik yapmaya söz vermişler midir? Kesin, somut değişiklikleri nasıl yapacaklardır? Üyeler seçimleri olduğunu görebilir mi? Seçimlerinde eyleme geçmenin bedeli olduğunu görebilirler mi? Kararlarının sorumluluğunu alabilirler mi? Şimdi, özgürlükle gelen kaygıyla gruba girdikleri zamankinden daha iyi baş edebiliyorlar mı? (Corey, 1995)</p>
--	---	--	--

Kaynaklar: Koçak ve Gökler (2008),
Yalom ve Leszcz (2018)'den derlenmiştir.

Varoluşçu Grup Terapisi ve Ruh Sağlığı Üzerine Araştırmaları

Kızılpınar, Ertan, Can ve Cankorur'un 2019 yılında kapalı grup terapisinde tedavi gören ruhsal hastalık tanılı kişilerin tedaviden ne kadar faydalandıklarının bulunması amacıyla yaptıkları araştırmada, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Psikosomatik Ünitesi'nde 2010-2018

tarihleri arasında tedavileri tamamlanmış gönüllü 116 kişiyle telefonda görüşülmüş ve hastanede yatılı tedavi görürken gördükleri yararı (10 üzerinden) Likert tipi değerlendirmeleri istenmiştir. Aynı zamanda tedavide uygulanan teknikleri (grup terapileri, bireysel terapi, sosyal ortam, kurallar, düzen, ilaçlar) en çok faydalandıklarından en aza doğru sıralama yapmaları istenmiştir. Veriler analizinde ki-kare testi uygulanmıştır. Bu çalışmada tedavi edici en önemli faktör 12-14 oturum ve 50'şer dakika halinde uygulanan grup terapisi olarak bulunmuştur (Kızılpınar, vd., 2019). Bu çalışma grup terapilerinin bireysel terapilere göre ruh sağlığına iyileştirici etkisinin daha fazla olduğuna bir kanıt niteliğindedir. Grup terapileri üzerine yapılan bir diğer araştırmada ise Demir ve Ilgaz (2019) grup terapisiyle kişilerde depresyon, anksiyete ve stres belirti düzeylerini azaltmak amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Çalışma grubuna 8 hafta boyunca haftada 90 dakikalık oturumlar yapmışlardır. Çalışma başlamadan önce ve 8 hafta bittikten sonra Algılanan Stres Ölçeği, Beck Depresyon Envanteri, Beck Anksiyete Ölçeği ön test-son test olarak uygulanmıştır. Veriler Wilcoxon İşaretsiz Sıra Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda katılanların depresyon, anksiyete ve stres puanları anlamlı düzeyde az bulunmuştur. Çalışma sonuçlarının tutarlılığını test etmek amacıyla çalışma bittikten 10 hafta sonra izleme ölçümleri yapılmıştır. Böylece depresyon, anksiyete ve stres puanlarındaki azalmanın 10 hafta boyunca devam ettiği gözlenmiştir (Demir ve Ilgaz, 2019). Bu çalışma da grup terapilerinin etkililiğini vurgulayan çalışmalardandır.

BÖLÜM 4: VAROLUŞÇU GRUP TERAPİSİ AÇISINDAN ÖLÜM KAYGISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Varoluşçu Grup Terapisi Açısından Ölüm Kaygısının Değerlendirilmesi

Ölümün varlığı insan hayatında önemli olma ihtiyacı doğurmuştur. Bunu Sartre ölümün kesinliğinden başka hiçbir kesinlik ve değişmezlik olmadığını, hayatımızı yönlendirerek kurallarımızı oluşturabileceğimizi böylece anlamımızı kendimizin bulabileceğini söyleyerek ifade etmiştir (İlgar ve Coşkun İlgar, 2018, s. 201) Bu da insanda anlam kaygısını yaratmaktadır. Anlam kaygısı ise ölüm kaygısı ile ilişkili ortaya çıkmaktadır. İnsan var olduğu sürece ölüm gelmeden bir anlam yaratmalıdır, bu anlam kaygısı iken ölümün anlam bulmadan insanı bulması ölüm kaygısıdır. Bu 2 temel kaygı varoluşçu psikolojinin 4 ana konusundan 2'sidir. Diğer ikisi ise özgürlük ve yalıtılmışlıktır. Bireyin seçimlerinde özgür olduğu ve seçimleri vasıtasıyla seçimlerinin sonuçlarını yaşaması özgürlük konusudur. Seçimlerimizde anlamlı bir yaşam yaratmamıza yardım eder. Varoluşçu psikoloji gözünden bakarak söylenirse anlamlı bir yaşam sürmek; yanlış ebeveyn standartlarına, sosyal normlarına ve uyma baskısına,

ölümün tehdidine rağmen dasein'imizi ortaya koymak ve onaylamaktan geçer (Koçak ve Gökler, 2008, s. 199).

Heidegger, ölüm bir felaket değildir, ölümün bilincinde olmak bireyi özgürleştirir bakış açısıyla ölümün yaşamın bir boyutu olduğunu ve bu boyutu yok sayarsak yaşam tecrübemizi sınırlandıracağımızı vurgular (Young, 2000; İlgar ve Coşgun İlgar, 2019, s. 201). Yani hayatı değerli kılan bir son olması ve insanların o sonun bir gün geleceğini bilmesidir. Bu varoluşun içinde insanların meslek tercihi, yaşı, ölüme ne kadar maruz kaldığı da ölüm kavramının oluşumunu ve anlam kaygısını beslemektedir.

Varoluşçu Grup Terapisi Açısından Ölüm Kaygısının Değerlendirilmesi Üzerine Araştırmalar

Eskandari, Bahmani, Hasani, Shafi-Abadi ve Hossien-Pour (2013) kanser çocukların 24-54 yaşları arasındaki 24 ebeveyni rastgele kontrol ve deney grubu olarak ikiye ayırmıştır. Çalışmaya katılanların şu 4 şartı sağlamasına dikkat edilmiştir:

- 1) Çocukların ebeveynleri ve diğer aile üyeleri hiçbir şiddetli hastalığa sahip olmayacak.
- 2) Çocukların ebeveynleri ve diğer aile üyeleri hiçbir şiddetli psikiyatrik hastalığa sahip olmayacak.
- 3) Çocuğun kanser teşhisi en az 1 ay öncesinden konulmuş olacak.
- 4) Teşhis konulan çocuk en çok 18 yaşında olacak.

Çalışmaya beyin kanseri olan ve ölümü yakın olan çocukların ebeveynleri alınmamıştır. 2 gruptaki ebeveynlere Miller Hope ölçeği (1-5 likert tipi umut ve distresi ölçen) ön test olarak uygulanmıştır. Miller Hope Ölçeği 40-200 arası puanlandırılan bir ölçektir. 200 puan yüksek umudu temsil eder. Miller bu umudun ruhsal sağlığı yarattığını ve hayatta doğru anlamı bulmak için gerekli olan ümidi yansıttığına inanmıştır.

Deney grubu haftada 2 seans olmak üzere 12 seans (90 dakika) bilişsel-varoluşçu grup terapisi almıştır. Kontrol grubu da haftada 2 seans olmak üzere 12 seans grup terapisine katılmıştır. Fakat kontrol grubuna psikolojik müdahale uygulanmamıştır. İki gruba da seanslar arasında 15 dakika mola verilmiştir. 2 gruba da son test uygulanmıştır ve sonuçlar SPSS programı ile analiz edilmiştir.

Umut değişkeni öntestte 139.33 çıkarken sontestte 165,5 çıkmıştır. Buna karşı kontrol grubunda öntest 140.75 çıkarken sontest 138.92 çıkmıştır. Buna göre 2 test arasında umutlu olma deney grubunda daha yüksek bulunmuştur. Yani sonuçlar bilişsel-varoluşçu terapinin kanserli çocukların ebeveynlerinin

umutlarını yükseltmede etkili olmuştur (Eskandari vd., 2013). Sonuçlarına bakıldığında bu çalışma varoluşçu grup terapisindeki anlamın artışıyla ölüm kaygısının azaldığını gösteren bir makaledir.

2018 yılında yapılan varoluşçu yaklaşımın kişilerin ruhsal belirti düzeylerine etkisini öğrenmek amacıyla yapılan çalışmada Demir, 10 hafta süreli Grup Terapisine başvuran 39 bireye Kişisel Bilgi Formu ve Belirti Tarama Testi (SCRL-90-R) ön test olarak uygulamıştır. Ölçeklerden yüksek puan alan 6 kadın ve 6 erkek toplam 12 kişi çalışmaya alınmıştır. Psikiyatrik tedavi alan (ilaç/terapi), kronik fiziksel hastalığı, intihar girişimi, kendine zarar verme öyküsü, madde bağımlılığı olan kişiler çalışmaya dahil edilmemiştir. Grup terapilerinde Yalom'un tanımladığı 4 temel kaygı işlenmiş ve 5. Seansta ölüm kaygısı ile ilgili şu sorular sorulmuştur;

“1)Mezar taşına yazacağımız, yaşamınızdaki anlamlı kişiler hakkında ne düşünüyorsunuz? Onlara ne söylemek istersiniz?

2)Cenaze töreninizde dağıtılmasını istediğiniz bir mısra yazınız. Gruba veriniz ve onlarla paylaşınız.

3)Ölümünüze 24 saat var, ne yapmak istersiniz? Değerleriniz hakkında ne söylemek istersiniz?

4) Ölümünden önce başarmak istedikleriniz nelerdir?

5) Kendi ölümünüz ve sevdiklerinizin ölümü ile ilgili korkularınız nelerdir? Bu korkularınız ile nasıl baş ediyorsunuz?

6) Eğer size yakın birini kaybettiyseniz, bunun sizin için ne anlama geldiğini grupla paylaşın, bu yaşantıdan kendiniz hakkında ne öğrendiniz?”

12 üye ile başlayan grup terapisi 4 üyenin katılmamasıyla 8 kişiyle devam etmiştir. Grup çalışması sonlandıktan sonra SCRL-90-R son test olarak tekrar uygulanmıştır. 8 kişiden elde edilen veriler Wilcoxon İşaretli Sıra Testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 2: Çalışma Grubundaki Bireylerin SCRL-90-R Ruhsal Belirti Öntest ve Sontest Puan Ortalamaları

		N	Ortalama	Ss
Somatizasyon	Öntest	8	10,50	9,636
	Sontest	8	7,00	7,892
Obsesif Kompulsif	Öntest	8	13,12	12,380
	Sontest	8	9,62	11,525
Kişiler Arası Duyarlılık	Öntest	8	12,12	9,716
	Sontest	8	9,25	9,823
Depresyon	Öntest	8	16,75	15,988
	Sontest	8	13,50	15,278
Kaygı	Öntest	8	11,62	9,425
	Sontest	8	10,37	9,898
Öfke-Düşmanlık	Öntest	8	5,37	6,545
	Sontest	8	4,75	4,131
Fobik-Anksiyete	Öntest	8	6,12	5,249
	Sontest	8	5,12	5,111
Paranoid Düşünce	Öntest	8	7,62	5,780
	Sontest	8	5,62	6,093
Psikotizm	Öntest	8	6,25	7,440
	Sontest	8	5,87	7,954
Ek Maddeler	Öntest	8	8,25	7,401
	Sontest	8	5,12	5,617

Sontestteki SCRL-90-R ruhsal belirti puanlarının aritmetik ortalaması öntest puanlarının aritmetik ortalamasından düşük olduğu Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3: SCRL-90-R Ruhsal Belirti Öntest ve Sontest Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

	Sontest-Öntest	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Somatizasyon	Negatif Sıra	5	3,00	15,00	-2,023	,043
	Pozitif Sıra	0	,00	,00		
	Eşit	3				
Obsesif Kompulsif	Negatif Sıra	6	4,17	25,00	-1,873	,061
	Pozitif Sıra	1	3,00	3,00		
	Eşit	1				
Kişilerarası Duyarlılık	Negatif Sıra	6	4,42	26,50	-2,120	,034
	Pozitif Sıra	1	1,50	1,50		
	Eşit	1				
Depresyon	Negatif Sıra	6	3,50	21,00	-2,226	,026
	Pozitif Sıra	0	,00	,00		
	Eşit	2				
Kaygı	Negatif Sıra	5	4,20	21,50	-1,187	,235
	Pozitif Sıra	2	3,50	7,00		
	Eşit	1				
Öfke-düşmanlık	Negatif Sıra	2	4,00	8,00	-,135	,893
	Pozitif Sıra	3	2,33	7,00		
	Eşit	3				
Fobik-anksiyete	Negatif Sıra	5	7,28	65,50	-1,414	,157
	Pozitif Sıra	3	4,17	12,50		
	Eşit	0				
Paranoid düşünce	Negatif Sıra	4	3,50	14,00	-1,761	,078
	Pozitif Sıra	1	1,00	1,00		
	Eşit	3				
Psikotizm	Negatif Sıra	3	3,17	9,50	-,544	,586
	Pozitif Sıra	2	2,75	5,50		
	Eşit	3				
Ek maddeler	Negatif Sıra	6	4,08	24,50	-1,781	,075
	Pozitif Sıra	1	3,50	3,50		
	Eşit	1				

*Negatif sıralar temeline dayalı

Tablo 3'te öntest ve sontest puan farkının anlamlı olup olmadığı görülmektedir. Sontestten elde edilen kişiler arası duyarlılık, depresyon, somatizasyon puanlarının öntestten aynı kategoriden alınan puana göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Anksiyete, öfke düşmanlık, paranoid düşünce, psikotizm, obsesif kompulsif puanlarında anlamlı bir farklılık görülmemektedir (Demir, 2018). Sonuç

olarak bu çalışma içlerinde ölüm kaygısının da olduğu varoluşsal 4 kaygı üzerine grup terapisinde çalışmanın insanın ruhsal sağlığına somatizasyon, depresyon ve kişiler arası duyarlılık konularında iyileştirici olduğunu vurgulamaktadır.

Litaratürde yapılan bir diğer araştırmada Nakamura ve Kawase (2021), göğüs kanseri hastalarının üzerindeki varoluşçu grup terapisinin etkisini bulmayı amaçlamışlardır. Bu çalışma için 30-65 yaş arasındaki 31 katılımcı göğüs kanseri tanısı aldıktan sonra 12 ay içinde olmasına göre belirlenmiştir. Aynı zamanda katılımcıların Hastane Anksiyete ve Depresyon ölçeği (HADS) sonuçları incelenmiş ve (en yüksek puan 28 olan bu ölçekte) 0-21 arasında oldukları görülmüştür. Araştırmada kullanılmak üzere 5 haftalık Kısa Dönemli Varoluşçu Grup Terapisi Programı (KVGP) (90 dakika) hazırlanmıştır. Bu seanslarda konular; 1) Özgürce kendinle ilgili konuş, 2) Anksiyetelerini paylaş, 3) İnsan ilişkilerini yeniden yapılandır, 4) Stresle nasıl baş edersin?, 5) Kim olduğunu bil. olmak üzere yapılandırılmıştır. Grup terapileri başlamadan önce ve tüm seanslar sonlandıktan sonra ve müdahalenin etkililiğini ölçmek amacıyla 1 ay sonra Skalen zur Erfassung von Lebensqualität bei Tumorkranken (SELT-M), Kansere Zihinsel Uyum Ölçeği (MAC), Duygudurum Profili Kısa Formu uygulanmıştır ve Kansere İlişkin Sosyodemografik Bilgi Formu da danışanlar hakkında bilgi almak amacıyla doldurulmuştur. Elde edilen veriler Korelasyon ve İki Yönlü Anova ile analiz edilmiştir.

Tablo 4: Psikososyal Ölçekte Korelasyon

	POMS							SELT-M			MAC				
	Tension	Depression	Anger	Vigor	Fatigue	Confusion	Support	Orientalion	Spirituality	QOL	Fighting spirit	Hopelessness	Anxious	Fatalism	Avoidance
Tension	—	.849 **	.578 **	-.179	.764 **	.604 **	-.621 **	-.391 *	-.219	-.563 **	-.135	.651 **	.205	.184	.064
Depression		—	.702 **	-.320	.613 **	.545 **	-.654 **	-.294	-.126	-.539 **	.009	.504 **	.321	.129	.094
Anger			—	-.377 *	.603 **	.654 **	-.301	-.453 *	-.308	-.639 **	-.250	.611 **	.155	.117	.283
Vigor				—	-.149	-.017	-.009	.508 **	.249	.500 **	.317	-.279	-.362 *	.095	-.057
Fatigue					—	.674 **	-.413 *	-.572 **	-.357 *	-.537 **	-.249	.660 **	.152	.161	.122
Confusion						—	-.313	-.232	-.352	-.441 *	-.185	.582 **	.064	.261	.162
Support							—	.255	-.004	.353	.011	-.329	.029	-.215	.122
SELT Orientation								—	.497 **	.695 **	.606 **	-.530 **	.005	.346	.150
-M Spirituality									—	.540 **	.639 **	-.564 **	.031	.296	.024
QOL										—	.603 **	-.721 **	-.194	-.005	-.079
Fighting spirit											—	-.646 **	.178	.277	.366
Hopelessness												—	.261	.281	.072
MAC Anxious preoccupation													—	.399 *	.427 *
Fatalism														—	.288
Avoidance															—

** P<.01 * P<.05

Tablo 5: MACxSELT-M için iki yönlü ANOVA

MAC	Group	Pre Overall QOL		Post Overall QOL		1 month after Overall QOL		F value Main effect		
		Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Time	Group	Interaction
Fighting spirit	High	6.42	1.88	7.08	1.88	6.83	2.66	3.91 *	4.09	1.32
	Low	4.46	1.98	5.77	2.05	6.31	1.49			
Hopelessness	High	3.84	1.99	5.85	2.27	6.00	2.38	4.96 *	6.14 *	3.94 *
	Low	6.69	1.32	6.77	1.79	6.85	1.95			
Anxious preoccupation	High	4.92	2.57	6.25	2.26	6.25	2.09	3.77 *	.35	.43
	Low	5.73	1.91	6.27	1.91	6.60	2.23			
Fatalism	High	5.00	2.28	6.36	2.54	6.36	2.77	4.46 *	.50	.21
	Low	5.47	2.20	6.27	1.71	6.47	1.73			
Avoidance	High	5.14	3.02	6.86	1.77	5.71	2.69	3.27 *	.05	1.81
	Low	5.45	1.96	6.05	2.11	6.70	1.92			

MAC	Group	Pre Spirituality		Post Spirituality		1 month after Spirituality		F value Main effect		
		Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Time	Group	Interaction
Fighting spirit	High	23.67	2.87	25.20	4.63	25.07	5.96	5.25 **	3.40	.74
	Low	19.79	3.28	22.92	5.62	23.08	4.65			
Hopelessness	High	19.18	3.52	21.77	5.97	20.20	6.24	5.15 **	10.10 *	.38
	Low	23.50	3.08	25.56	4.07	26.13	3.84			
Anxious preoccupation	High	21.59	4.24	22.93	5.97	22.86	6.24	4.98 **	.66	.76
	Low	21.75	3.67	24.69	4.43	24.75	4.86			
Fatalism	High	22.56	3.81	23.92	5.28	23.69	6.47	4.80 *	.30	.67
	Low	20.87	3.98	23.27	5.16	23.33	5.16			
Avoidance	High	21.79	5.03	22.38	4.96	22.50	6.82	2.50	.49	.96
	Low	21.63	3.51	24.41	5.27	24.37	5.08			

MAC	Group	Pre Support		Post Support		1 month after Support		F value Main effect		
		Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Time	Group	Interaction
Fighting spirit	High	8.47	2.20	9.40	1.96	9.53	1.41	3.41 *	.00	.92
	Low	8.92	1.50	9.08	1.38	9.38	1.04			
Hopelessness	High	7.85	2.12	8.46	1.81	8.92	1.12	3.41 *	9.28 **	.62
	Low	9.44	1.31	9.88	1.26	9.88	1.15			
Anxious preoccupation	High	8.57	1.87	8.79	1.85	9.29	1.07	2.78	1.09	.54
	Low	8.94	1.88	9.63	1.36	9.56	1.31			
Fatalism	High	8.15	2.27	8.92	2.06	9.46	1.51	3.73 *	1.01	1.56
	Low	9.13	1.41	9.53	1.30	9.40	.99			
Avoidance	High	9.25	1.58	8.75	2.12	9.25	.89	1.05	.02	2.26
	Low	8.59	1.94	9.41	1.44	9.50	1.30			

MAC	Group	Pre Orientation		Post Orientation		1 month after Orientation		F value Main effect		
		Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Time	Group	Interaction
Fighting spirit	High	8.53	1.92	9.53	1.46	8.80	2.37	3.70 *	4.79 *	1.37
	Low	7.00	1.41	7.92	2.06	8.31	1.70			
Hopelessness	High	6.92	1.50	8.23	2.20	7.46	2.44	3.95 *	6.12 *	.52
	Low	8.38	1.96	9.19	1.52	9.19	1.68			
Anxious preoccupation	High	7.79	1.81	8.64	2.13	8.43	2.17	2.63	.00	.00
	Low	7.81	2.04	8.69	1.78	8.44	2.22			
Fatalism	High	8.23	1.88	9.00	2.16	8.62	2.63	3.66 *	2.36	.37
	Low	7.00	1.41	8.33	1.45	8.00	1.60			
Avoidance	High	8.25	2.12	9.13	1.96	7.63	2.62	2.29	.01	2.70
	Low	7.64	1.84	8.50	1.92	8.73	1.96			

*P < .05 **P < .01

Analizlerin sonucunda KVGP hastaların varoluşçu stresine etkili olabilir. Çünkü bazı müdahalelerin etkisinin 1 ay sonra da devam ettiği görülmektedir. KVGP umutsuz kanser hastalarında etkili olabilir. Bu program kansere mental olarak uyum sağlamayı kolaylaştırdı ve intihar düşüncelerini azaltmıştır (Nakamura ve Kawase, 2021). Böylece bu araştırma varoluşçu yaklaşımli grup terapilerinin ölüm kaygısının azalmasında etkili olduğunu işaret etmektedir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Varoluşçu psikoterapi, insanın varoluşsal sorunları ve yaşamın temel anlamı üzerine odaklanır. Ölüm, bu terapi yaklaşımında önemli bir yer tutar, çünkü bireyin ölümle ilişkisi, yaşamın anlamını ve bireysel tercihlerini derinden etkileyebilir. Varoluşçu psikoterapide ölüm kavramı, genellikle bireyin ölümle yüzleşmesi ve bu yüzleşmenin bireyin yaşamına kattığı değer üzerine odaklanır.

Ölüm kavramı; kişide onun yaşına, mesleğine, ne kadar maruz kaldığına göre duygularını şekillendirip kişide kaçınılmaz olan gerçekle baş etme yolu bulma zorunluluğu doğurur. Litaratürdeki ölüm konusundaki araştırmaların bu konularda (meslek, ölüm deneyimi, cinsiyet, kendini gerçekleştirme, kültürel inanç) çeşitlendiği görülmektedir (Tel vd, 2020; Kulu ve Özsoy, 2020; Kıvılcım ve Gümüşdoğan, 2014; Gedik ve Bahadır, 2014; Kızılpınar vd, 2019). Ölüm kaygısının kadınlarda erkeklere göre daha fazla olduğuna ve kendini gerçekleştirme arttıkça kişilerin ölüm kaygısının azaldığına dair sonuçlar bulunmaktadır (Gedik ve Bahadır, 2014). Fakat bu çalışmalar az olduğundan cinsiyete ve kendini gerçekleştirmeye yönelik daha çok araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Gelecekte buna yönelik çalışmaların yapılması önerilmektedir. Ek olarak ölüme maruz kalmanın ölüm kaygısını arttırdığına dair sonuçların varlığı da dikkat çekmektedir (Kulu ve Özsoy, 2020).

Bireysel ve grup terapilerinin etkililiği üzerine birçok araştırma olmasına rağmen ölüm kaygısı üzerine bireysel ve grup terapilerinin etkililiği üzerine çalışmalar azdır. (Demir ve Ilgaz, 2019; Nakamura ve Kawase, 2021; Kissane vd, 2004). Yapılacak çalışmalar arasına ölüm kaygısı üzerine bireysel varoluşçu terapi ve varoluşçu grup terapisi ile çalışılıp karşılaştırmalar eklenebilir.

Psikoloji alanyazındaki araştırmalar ölüm kaygısının, kişideki anksiyete, stres ve depresyonun artmasının ölüm kaygısını arttırdığına dair sonuçlar bulunmaktadır. (Gedik ve Bahadır, 2014; Demir, 2018; Kulu ve Özsoy, 2020). Böylece araştırmalarda ölüme karşı duyulan hislerle çalışmak için Varoluşçu Grup Terapileri tercih edilirken, anksiyete, depresyon, somatizasyon gibi ruhsal problemlerle çalışmak içinse Bilişsel Davranışçı-Varoluşçu Grup Terapilerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. (Demir ve Ilgaz, 2019; Kızılpınar vd, 2019; Eskandari vd, 2013; Kissane vd, 2004). Bu durumda ölüme yönelik kaygılar ve

korkularla çalışmak için Varoluşçu Grup Terapileri etkili olurken bu duyguların meydana getirdiği patolojik durumlarda şimdiki çalışmak için Bilişsel Davranışçı Grup Terapilerinin de etkili olduğunu düşündürmektedir. Bu sebeple gelecekteki araştırmalarda ölüm kaygısı üzerinde Varoluşçu-Bilişsel Davranışçı Grup Terapileri ile çalışılması önerilmektedir. Aynı zamanda Varoluşçu Grup Terapileri ile yapılan güncel araştırmaların azlığı da dikkat çekmektedir. Bu konuda literatürde daha çok araştırma yapılmalıdır.

Ölüm kaygısı, insanların varoluşsal sorgulamalarının merkezinde yer alır ve psikoterapi pratiğinde önemli bir konudur. Bireysel ve grup terapileri, bu kaygıyla başa çıkmada etkili yöntemler sunabilir, ancak ölüm kaygısı üzerine bireysel ve grup terapilerinin etkililiğine dair araştırmalar sınırlıdır (Demir ve Ilgaz, 2019; Nakamura ve Kawase, 2021; Kissane vd., 2004). Bu eksiklik, varoluşçu terapinin bu alandaki potansiyelini daha iyi anlamak için yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Özellikle, bireysel varoluşçu terapi ve varoluşçu grup terapilerinin ölüm kaygısı üzerindeki etkilerinin karşılaştırılması, bu alanda önemli katkılar sağlayabilir.

Bu konuda yapılacak araştırmalar, nicel ve nitel yöntemlerin bir kombinasyonunu kullanabilir. Öncelikle, ölüm kaygısı düzeylerini ölçmek için standartlaştırılmış anketler kullanılabilir. Ayrıca, terapi süreçlerinin derinlemesine incelenmesi için nitel mülakatlar ve vaka çalışmaları da önemlidir. Karşılaştırmalı çalışmalar, her iki terapi yönteminin etkililiğini değerlendirirken, danışanların demografik bilgileri, psikolojik geçmişi ve ölüm kaygısı düzeyleri gibi değişkenleri de dikkate alınmalıdır. Bireysel ve grup varoluşçu terapilerin ölüm kaygısı üzerindeki etkilerini karşılaştıran araştırmalar, bu alandaki bilgi boşluğunu doldurabilir ve terapistlere danışanlarının ihtiyaçlarına daha iyi yanıt vermek için gereken bilgileri sağlayabilir. Bu tür çalışmalar, ölüm kaygısıyla başa çıkma konusunda daha etkili terapi yaklaşımlarının geliştirilmesine katkıda bulunabilir.

Varoluşçu grup terapisi, ölüm kaygısıyla yüzleşmeyi merkeze alarak bireyleri yaşamın temel sorunları üzerine derinlemesine düşünmeye ve anlam arayışına teşvik eder. Bu terapi yaklaşımı, katılımcıların ölüm kaygılarını ifade etmelerine, şimdiki ana odaklanmalarına ve yaşamlarını daha anlamlı kılmak için sosyal bağlar ve destek ağları oluşturmalarına yardımcı olur. Ayrıca, varoluşsal diyalog ve felsefi tartışmalar aracılığıyla, ölüm, özgürlük, yalnızlık ve anlam gibi temel varoluşsal temaları keşfetmeye yönlendirir. Varoluşçu grup terapisi, ölümün kaçınılmazlığına karşı kişisel ve grup hedefleri belirleyerek bireylerin bu gerçeklikle barışık bir şekilde yaşamlarını ve ölüm kaygısını anlamlı bir şekilde ele almalarını destekler, böylece daha otantik ve dolu dolu bir yaşam sürmelerine olanak tanır.

Sonuç olarak, varoluşçu grup terapisi, ölüm kaygısıyla başa çıkmada önemli bir rol oynar. Bu terapi, bireylerin ölümle ilgili korkularını paylaşmaları, bu korkuları normalleştirmeleri ve yaşamın kaçınılmaz sonucuyla daha sağlıklı bir ilişki kurmaları için güvenli bir ortam sunar. Grup terapisi, katılımcıların birbirleriyle empati kurmalarını ve desteklemelerini sağlayarak, ölüm kaygısının üstesinden gelmede güçlü bir araç haline gelir. Bu süreç, bireyin ölümü anlamlandırma çabasını destekler ve yaşamın her anının değerini artırır.

KAYNAKÇA

- Bülbül Maraş, G. (2020). Terminal dönemde olan yaşlıda destek bakım ve ölüm kavramı. *Yaşlıda Destek Bakım*, Akademisyen Kitabevi A. Ş..
- Demir, V. ve Ilgaz, H., H. (2019). Depresyon, anksiyete ve stres belirti düzeylerini azaltmaya yönelik grup terapisi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 2(4), 1-16.
- Demir, V. (2017). Temel psikoloji kuramları ile dışavurumcu sanatın bütünleştirilmesi-uygulamaya yönelik müdahaleler, Sanat Terapisi. Ankara: Nobel Yayınları.
- Demir, V. (2018). Varoluşçu yaklaşıma dayalı grup terapisinin bireylerin ruhsal belirti düzeylerine etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 149-167.
- Demir, M., & Ilgaz, G. (2019). Ölüm kaygısı üzerine bireysel ve grup terapilerinin etkililiği: Bir literatür incelemesi. *Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 11(2), 165-178.
- Eskandari, M., Bahmani, B., Hasani, F., Shafi-Abadi, A. and Hossien-Pour, A., H. (2013). Cognitive-Existential group therapy for parents of children with cancer. *Iranian Rehabilitation Journal*, 11(18), 51-55.
- Gedik, Z. and Bahadır, G. (2014). Evaluation of death anxiety and effecting factors in a Turkish sample. *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 388-400. doi:10.14687/ijhs.v11i2.3004
- İlgar, M., Z. ve Coşgun İlgar, S. (2019). Varoluşçu psikolojik danışma ve psikoterapi teori ve pratiği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23 (1), 193-220.
- Kastenbaum, R. (2000). *The Psychology of Death*. Springer.
- Kissane, D., W., Love, A., Hatton, A., Bloch, S., Smith, G., Clarke, D., M., Miach, P., Ikin, J., Ranieri, N. and Synder, R., D. (2004). Effect of cognitive-existential group therapy on survival in early-stage breast cancer. *Journal of Clinical Oncology*, 22(21), 4255-4260.
- Kıvılcım, M., ve Gümüş Doğan, D. (2014). Çocuk ve ölüm. *Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi*, 21(1), 80-85.
- Kızılpınar, S., Ç., Can, K., C. ve Şentürk, Cankorur, V. (2019). Ankara üniversitesi tıp fakültesi hastanesi psikosomatik ünitesi grup psikoterapisinin etkinliğinin değerlendirilmesi. *Kriz Dergisi*, 27(3), 131-140.
- Koçak, R. ve Gökler, R. (2008). Varoluşsal yaklaşımda psikolojik danışma ve gruba uygulanışı. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2), 91-107.
- Kulu, M. ve Özsoy, F. (2020). Bakım verenlerin depresyon, kaygı düzeyleri, ölüm kaygısı ve yaşam kaliteleri. *Çukurova Üniversitesi*, 45(1), 29-38. DOI: 10.17826/cumj.630435

- Nakamura, C., and Kawase, M. (2021). Effects of short-term existential group therapy for breast Cancer patients. *BioPsychoSocial Medicine*, 15:24, 1-9. <https://doi.org/10.1186/s13030-021-00225-y>
- Okçu, C. ve Karaaziz, M. (2022). Ölüm farkındalığı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 4(8), 43-62.
- Tel, H., Koç, M. ve Tel Aydın, H. (2020). Evde yaşayan yaşlılarda yalnızlık, yaşam doyumu ve ölüm kaygısının belirlenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (özel sayı) 1-10. DOI: 10.21733
- Yalom, I., D. ve Leszcz, M. (2018). *Grup psikoterapisinin teori ve pratiği*, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. Basic Books.

6. Bölüm

ELEŞTİREL KURAM BAĞLAMINDA MARKSİZMİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: LUKACS, KORSCH, MARCUSE

İraz YAŞAR*

* Felsefe Dr, Terakki Vakfı Okulları, <https://orcid.org/0000-0002-3639-0640>

Giriş

Yirminci yüzyılda ortaya çıkan Frankfurt Okulu ya da diğer adıyla Eleştirel Kuram geleneğinin düşünsel köklerine yakından baktığımızda karşımıza hiç şüphesiz öncelikle Marksist düşünce çıkar. Eleştirel kuram, tıpkı Marksist düşüncede olduğu gibi toplumsal bütünü iyi yaşam ekseninde dönüştürülmesini hedefler. Bu bakımdan toplumsal adaletsizliklerin ortadan kaldırılması ve insanlığın özgürleştirilmesine yönelik temel bir ilgiden beslenir.

Diyalektik materyalist yaklaşımı benimseyen ve bu yolla bütünü eleştirel bir kategori olarak görebilmenin imkanını “somut durumların somut tahlili” söylemiyle ortaya koyan bu toplum felsefesinin oluşturulması aşamasında¹ iki önemli düşünürün görüşleri öne çıkar. Bu düşünürler Georg Lukacs ve Karl Korsch’tur. Bu isimler siyasal faaliyetlerinden dolayı Frankfurt Okulu’nun çalışmalarını yürüttüğü Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’nde aktif olarak görev almasalar da Enstitü çalışmalarına katılarak düşünsel anlamda önemli katkılar sundular. Bu düşünürlerin öne çıkan çabası, Marx’ın düşüncelerini yeniden gözden geçirerek, onda unutulmuş Hegelci damarın yeniden açığa çıkarılmasının devrimci açıdan önemine dikkat çekmekti. Özellikle zamanın Vülger Marksizminin toplumsal olguları anlama noktasında içine düştüğü katı pozitivist yaklaşımı eleştirerek, diyalektik perspektifin gerekliliğine vurgu yaptılar.

Lukacs ve Korsch ile birlikte Marksizmin diyalektik kanadına dahil olan bir diğer düşünür ise Herbert Marcuse’dır. Frankfurt Okulu’nun Horkheimer ve Adorno ile birlikte öne çıkan düşünürlerinden biri olan Marcuse, sonraki dönemde Marksizm alanında yenilikçi çalışmalar içinde bulunmuştur. Marcuse de Lukacs ve Korsch gibi sosyalizmin aşırı ölçüde bürokratikleşmesini eleştirdi. Fakat Marcuse, felsefi açıdan bu düşünürlere yakın dursa da siyasal açıdan onlar kadar angaje ve radikal değildi. Yine de Avrupa Marksizminin o zamanlar anıldığı haliyle üçüncü önemli kişiliği oldu.²

Bu çalışmada, Frankfurt Okulu’yla bağlantılı bu üç düşünürün Marksist düşünceye yönelik eleştirileri üzerinde durulacak ve yine bu bağlamda eleştirel kurama yaptıkları katkıdan söz edilecektir.

¹ Gülenç, K. (2012). “Radikal Eleştirel Toplum Felsefesinin Düşünsel Temelleri”, Marx’ın Halleri içinde, İstanbul: Kalkedon Yayınları. s. 93.

² Goldman, L. (2015) “Marcuse’yi Anlamak”, *Frankfurt Okulu* içinde, Doğu-Batı yayınları, Ankara. S. 309-310.

Lukacs'da Bütünlük Kategorisi, Şeyleşme ve Teori-Pratik İlişkinine Yeniden Bakış

Lukacs'ın Hegelci anlayışın belirgin etkilerini taşıyan *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı kitabı, Marksist düşüncenin devrimci yanını Hegel diyalektiği ve yöntemi ışığında güncelleştirmek amacıyla kaleme alınmış radikal bir girişimdir. Kitabın en önemli katkısı, Marx'ın yapıtlarında işlediği bütünlük kategorisine merkezi rolü yeniden kazandırmak ve Marx'tan bu yana kapitalizmin devrimci eleştirisinde yabancılaşma kavramına yapılan vurgu olmuştur. Bu vurgu özellikle şeyleşme kavramı çerçevesinde yapılmıştır.³

Tarih ve Sınıf Bilinci kitabında yer alan “Nedir Ortadoks Marksizm?” adlı makalesinin hemen girişinde Lukacs, bu soruya ilişkin sosyalist çevrelerde büyük bir uyumsuzluğun söz konusu olduğunu belirtir. Ona göre bu uyumsuzluğu aşmak amacıyla eski metinlerdeki söylemlere kutsal metinler muamelesi yapmak bizi hakikatten uzaklaştıracağı için bilim dışı bir faaliyettir.⁴ Ortadoks Marksizm, Marx'ın kendi araştırmalarının sonuçlarını hiç eleştirmeden kabullenmek değildir. Ona göre, Ortadoksluk yalnızca yöntem konusundadır. Yani, doğru araştırma ve sorgulama yönteminin diyalektik Marksizmde bulunabileceği ve bu yöntemin sadece onun kurucusunun izinden giderek geliştirilebileceği düşüncesi bilimsel bir yaklaşımı ifade eder. Bu yöntemi aşmaya çalışan çabalar kaçınılmaz biçimde yüzeyselleşmeye ve eklektisizme düşmeye mahkumdur.⁵

Lukacs'a göre “materyalist diyalektik devrimci bir diyalektiktir.”⁶ “Burada önemli olan, gerek teoride gerekse teorinin kitleleri kavrayış tarzında yatan ve teoriyi de diyalektik yöntemi de devrimin aracı haline getirecek olan momentleri keşfetmenin gereğidir. Lukacs'a göre teorinin pratik özünü, yöntemden ve onun kendi nesnesiyle olan ilişkilerinden çıkarmalıyız; aksi halde teorinin kitleleri kavrama momenti kof bir görüntü olup çıkacaktır. Bu durumda, “kitleler bambaşka itici güçlerin pençesine, bambaşka amaçların peşine düşerler. Böylelikle teori ve fiili hareket arasındaki bağlantı zorunlu olmaktan çıkar.”⁷

Lukacs, Marx'ın “düşüncenin kendi kendini gerçeklik haline getirmekte direktmesi yetmez; gerçekliğin de kendini düşünce haline getirmekte direktmesi gerek” söylemine atıfla, teori ile pratik arasında kurulması gereken bağa dikkat çeker. Teori ile pratiğin birliğinin ancak bilincin gerçeklikle bu türden bir ilişki kurması durumunda mümkün olduğunu söyler. Ve bunun oluşması için, “bilincin ortaya çıkışı da tarihsel sürecin kendi amacına doğru atmak zorunda olduğu kesin

³ Akkuş, U., “*Tarih ve Sınıf Bilinci Üzerine*”, Koridor Dergisi, Kasım-Aralık 2011.

⁴ Lukacs, G. (2014), *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları. s. 69.

⁵ A.g.e., s. 70.

⁶ A.g.e., s. 70.

⁷ A.g.e., s. 71.

sonuçlu bir adım şeklinde olmalıdır. Teorinin tarihsel işlevi, işte bu adımı pratikte mümkün hale getirmektir.”⁸ Lukacs şöyle devam eder;

Öyle tarihsel bir durum ortaya çıkar da bir sınıf toplumu kendini savunma mücadelesi içinde anlamak zorunda kalırsa, bir sınıfın kendini anlaması toplumu bir bütün olarak anlaması demekse, dolayısıyla sınıf böyle bir anlam veya bilgi açısından hem özne hem de nesne ise kısacası bu koşulların hepsi yerine geliyorsa, teori ve pratiğin birliği, yani teorinin devrimci işlevi de o zaman imkân içine girer.⁹

İşte bu noktada teorinin işlevi konusunda açıklığa kavuşmak aynı zamanda onun kendi temelini, yani diyalektik yöntemi kavramak demektir.¹⁰

Lukacs, her türlü teoriyi dışlayan oportünistlerin, toplumsal olguları açıklama noktasında doğabilimlerinin yöntemine başvurduklarını söyler. Lukacs’a göre diyalektiğe karşı geliştirilen bu yöntem olguları birbirinden ayrı ve bağımsız olarak sınıflandırır. Dolayısıyla bu olguların bütünle bağlantısını gözardı eder. Bu bakış tam da günün koşullarında yaşanmakta olan tek’lerin birbirlerinden ayrışma ve soyutlanma sürecine tekabül etmektedir.¹¹ Lukacs’a göre bu pozitivist yöntemin akla yatkın görünen yanı, kapitalizmin bu tür görüşleri geniş ölçüde yüreklendiren bir sosyal yapıyı üretme eğiliminde olmasıdır. Tüm bu yalnızlaştırılmış olgular ve kısmi sistemler karşısında bütünü somut birliğini vurgulayan diyalektik sayesinde, kapitalizmin yaratmak veya üretmek zorunda kaldığı bu parçalanmışlık görüntüsünün yalnızca bir izlenim, kof ve amaçlı bir kurgu olduğu açığa çıkar.¹² İşte bu nedenle diyalektik yöntem ihtiyacımız vardır. “Bu şekilde üretilen toplumsal bir yapının altında ezilmemek, bu hayatın ardındaki gerçekliği görebilmek için.”¹³

Lukacs’a göre tarihsel evrimin ürünleri olarak olguların hem sürekli bir dönüşümün içinde olduğunu, hem de kendi nesnel yapıları gereği belli bir tarihsel dönemin yani kapitalizmin ürünleri olduğunu kabul etmek gerekir. Bu nedenle "bilim", verilerin kendilerini dolaylı olarak veya doğrudan doğruya temsil etme tarzını, bilimsel olguların esası olarak görüyor ve bu verilerin fiili biçimini, kavramları oluşturmanın çıkış noktası olarak kabul ediyorsa, kendini düpedüz ve dogmatik olarak kapitalizmin toplumsal zeminine oturtuyor demektir. Bu durumda, nesnenin doğasını nasıl verildiyse öyle kabul edecek ve toplumun

⁸ A.g.e., s. 71.

⁹ A.g.e., s. 72.

¹⁰ A.g.e., s. 72.

¹¹ Gülenç, K. (2012). “Radikal Eleştirel Toplum Felsefesinin Düşünsel Temelleri”, *Marx’ın Halleri* içinde, İstanbul: Kalkedon Yayınları. s. 96.

¹² Lukacs, G. (2014), *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları. s.78.

¹³ A.g.e., s. 77.

yasalarını da "bilim" in değişmez temeli olarak hiç eleştirmeden olduğu gibi benimseyecektir. Lukacs'a göre "bu anlamdaki "olgular" dan kelimenin gerçek anlamındaki olgulara doğru ilerleyebilmek için, ilkin onların bu şekilde tarihsel olarak koşullanmış olduklarını görmek, onların dolayimsız olarak verildikleri görüşünü terk etmek lazımdır. Kısacası olguları tarihçi diyalektiğin ellerine teslim etmek gerekir."¹⁴ Olguların bilgisini gerçekliğin bilgisi olarak edinmek, ancak toplumsal yaşamın tek tek veya yalnızlaştırılmış olgularını tarihsel sürecin birer momentü olarak görüp bunları bütün'le tümleştiren bağlam çerçevesinde mümkündür. Böyle bir bilgi, kapitalist dünyada açıklanan basit, damıtılmış, dolayimsız, doğal determinantlardan yola çıkarak somut bütün'ün bilgisini edinmeyi, yani gerçekliği düşüncede yeniden üretmeyi amaçlıyor.¹⁵

Lukacs'a göre doğabilimlerinin ortaya koyduğu bilgi ideali sadece doğaya uygulanmak suretiyle bilimin ilerlemesine hizmet ederken, aynı ideal topluma uygulandığında burjuvazinin ideolojik bir silahlı haline dönüşmüştür. Burjuvazi, kendi üretim düzenini sanki ebedi olarak geçerli kategorilerle biçimlenmiş bir düzen olarak gösterme eğilimindedir.¹⁶ Tam da bu noktada diyalektik yöntem, kategorileri örten ölümsüzlük kılıfı veya perdesini yırtmakla gerçekliğin bilgisine giden yolu da böylece açmış olur.¹⁷

Tüm toplumsal fenomenlerin nesnellik biçimleri sürekli diyalektik etkileşimler boyunca durmadan değişiyor. Bir nesnenin kavramlarla kavranabilirliği, onun ait olduğu bütünde gördüğu işlevi kavradığımız oranda oluşup gelişiyor ki gerçekliği toplumsal bir süreç olarak kavramak da diyalektik bütün anlayışının özündeki bu imkan sadece onun- yüzünden mümkün oluyor. Çünkü kapitalist üretimin ister istemez ürettiği fetişist nesnellik biçimleri ancak bu anlayış içinde çözümlüyor.¹⁸

Lukacs'a göre diyalektik yöntem, bir eyleme yön verebilecek biricik yaklaşımdır. Çünkü proletaryanın gelişmenin belli bir aşamasında kendine yönelik bilgisi bütüne yönelik bilgisiyle çakışır, öyle ki proletarya kendi bilgisinin aynı zamanda hem öznesi hem nesnesi haline gelir. Olgular, belli bir bütünlük içerisinde kavrandığı zaman yabancı olmaktan çıkarlar. Ve "bu olgularda o zaman gerçekliğin merkezine son hedef dediğimiz noktaya doğru yönelen eğilimler gözle görülür hale gelir. Ama bu son hedef sürecin karşısına dikilen soyut bir ideal değil, hakikatin ve gerçekliğin bir momentidir ve somut

¹⁴ A.g.e., s. 80.

¹⁵ A.g.e., s. 82.

¹⁶ A.g.e., s. 86.

¹⁷ A.g.e., s. 93.

¹⁸ A.g.e., s. 82.

momentin tamamlayıcı bir parçasıdır; hangi aşamaya ulaşılmış ise onun somut anlamını ifade eder. O bakımdan bu momenti (yani son hedefi) kavramak olayların aldığı yönü ve bütüne doğru (bilinçsizce) yönelen eğilimlerin yönünü görebilmek demektir. Bu eylemin doğrusunu verilen bir anda -bütün süreç ve proletaryanın kurtuluşu adına- somut olarak belirleyen yönü bilmek anlamına gelir.”¹⁹

Lukacs’a göre, tarihsel özne konumundaki proletarya, kendini ve dünyayı değiştirme gücüne sahiptir. Onun bu gücünün kaynağında ise yaşadığı yabancılaşma yatmaktadır. Bu bakımdan “onun ilk hareketi çalışmanın bilgisine doğru değil, bir nesne olarak kendisinin bilgisine, öz bilince doğrudur. Fakat bu öz bilinç, aslında bir nesnenin (kendinin, bir meta olarak kendi emeğinin, satmak zorunda olduğu yaşam gücünün) bilgisi olduğundan dış dünyanın meta niteliği hakkında orta sınıf nesnelğine bağışlanmış olandan daha gerçek bilgi edinmesine izin verir.” Çünkü işçinin meta ile kurduğu ilişkisi burjuvanın kurduğu ilişkiden farklıdır. Burjuva meta ile bir tüketim ilişkisi kurar. Çünkü onun için meta önemsiz katı bir maddedir. İşçi ise yapılmış bir ürünü üretim sürecindeki bir andan daha fazla bir şey olarak tanır, çünkü çevresindeki nesnelere sürekli bir değişim içerisinde görecektir. Ayrıca aletlerin ve donanımın birbiriyle ilişkisini bildiği için dış dünyayı birbiriyle ilişkisiz şeylerin toplamı olarak değil, her şeyin başka şeye bağımlı olduğu bir bütünsellik içinde görür hale gelecektir. Böylece gerçekliği süreç olarak kavrayacak ve şeyleşmeyi çözecektir. Proletaryanın bu kavrayış gücünü edinmesinde, üretim araçları karşısındaki konumu ve artı değer sömürsüne maruz kalması belirleyicidir. Bu durum, sınıf bilincinin oluşumunu ve toplumu dönüştürmenin altyapısını hazırlar. Proletaryanın kendi bilincine varma anı ile kapitalist sistemin aslında ne olduğunu fark etme anı özdeştir. Bu nedenle proletaryanın öz bilinci, meta biçiminin farkına varması ve bu edimiyle kendini aşmasıdır.²⁰

Marks’ın *Kapital*’de işlediği meta fetişizmi kavramı, Lukács tarafından şeyleşme kavramı çerçevesinde ele alınır ve geliştirilir. Aynı zamanda yine Marx’ın yabancılaşma kavramı bu bağlamda ele alınan konulardan biridir. İlk kez “*Tarih ve Sınıf Bilinci*”nde parçalanmışlık, ruhun bütünlük ihtiyacıyla değil üretim sürecinin ortaya çıkardığı maddi bir kayıp olarak değerlendirilir. İnsanın yabancılaşması, emeğin üreticiden bağımsız, nesnel bir karakter kazanmasıyla ve insanlar arasındaki ilişkilerin şeyler arasındaki ilişkilere dönüşmesiyle açıklanır. Bu ilişkilerin hayali bir nesnellik kazanmasıyla insan yabancı bir sisteme eklenmiş soyut bir parçaya dönüşmüştür.²¹

¹⁹ A.g.e., s. 108.

²⁰ Akkuş, U., “*Tarih ve Sınıf Bilinci Üzerine*”, Koridor Dergisi, Kasım-Aralık 2011.

²¹ Gürbilek, N. “*Parçalanmış Zamanın Akışında*”, Defter, Ekim-Kasım, Sayı:1, 1987. s. 96.

Lukacs, Marx'ın *Kapital*'e meta analizi ile başlamasının bir rastlantı olmadığını, insanlığın gelişme ve evrim aşamasında her sorunun gelip dayandığı yerin meta yapısını çözmekle ilintili olduğunu söyler. Burjuva toplumundaki tüm nesnelleşme biçimlerinin ve bu biçimlere denk düşen öznellik biçimlerinin kökünü, meta ilişkisinin yapısında bulmak olanaklıdır.²² Bu nedenle, kapitalist üretimi analiz ederken Marx'ın meta incelemesinden başlaması, kapitalizmin baş aşağı duran yapısal konumunu daha açık ve net olarak teşhir edebilmek içindir. Çünkü kapitalist pazarın vitrininde yer alan binbir çeşit meta, insanın insan olarak varolmasını sağlayan şeyler olarak gözükürken, bu görünüş yanıltıcıdır. Aslında tam tersine, meta insanın ürettiği bir şey değil, insanı üreten ve nesnel bir niteliğe sahip olan bir şey gibidir.²³

Lukacs'a göre şeyleşme sürecinin temelinde rasyonalite ve hesaplanabilirlik ilkeleri yatar. Bu ilkeler kapitalist işbölümünün yaygınlaşmasına ve emeğin uzmanlaşma adı altında bölünmesine yol açar. Üretimde verimi arttırmak ve üretim sürecini sıkı bir şekilde kontrol etmek üzerine kurulu bu sistem, nihayetinde işçinin sahip olduğu potansiyelin sınırlanmasına sebep olur. İşçi, üretim sürecinin hiçbir anında söz sahibi değildir. Üstelik yaratıcı potansiyeli sınırlanmış ve emeği tümüyle mekanik bir sisteme eklenen bir parça durumuna gelmiştir. Lukacs bu durumu şu şekilde açıklar:

Çalışma süreci rasyonelleştirildikten sonra işçinin insan olarak özellikleri ve özgül yanları, bu soyut kısmi yasaların önceden rasyonelce hesaplanmış biçimde işlenmesi karşısında giderek tam bir yanılıgı kaynağı haline dönüşürler. İnsan, hem nesnel açıdan hem de çalışma süreciyle olan ilişkisi veya bu süreçteki davranışları açısından artık bu sürecin gerçek öznesi olmaktan çıkıyor; tam tersine kendisinden tamamıyla bağımsız ve hazır olarak önünde çalışır bulunduğu, üstelik yasalarına da iradesi dışında uymak zorunda kaldığı mekanik bir sistemin içine sokuşturulmuş ve böylece mekanikleştirilmiş bir parça rolünü oynuyor.²⁴

Lukacs'ın ortaya koyduğu kapitalist toplumlardaki bu mekanikleşme, üreticiyi, üretimin bütünsel sürecinden koparıp ayırmakta, çalışma sürecini emekçinin potansiyellerine ket vuracak şekilde paramparça etmekte ve üretim sürecindeki tek tek özneleri bir topluluk halinde birbirine bağlayan bağları yok ederek onları izole etmektedir.²⁵ Lukacs'a göre bu durum bütünlük imgesinin yok

²² Lukacs, G. (2014), *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları. s.205.

²³ Gülenç, K. (2012). "Radikal Eleştirel Toplum Felsefesinin Düşünsel Temelleri", Marx'ın Halleri içinde, İstanbul: Kalkedon Yayınları. s.97.

²⁴ Lukacs, G. (2014), *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları. s.215-216.

²⁵ A.g.e., s. 218.

edilmesidir. İşte proletarya açısından şeyleşmenin aşılabilmesi ve bütünlük imgesine ulaşabilmesinin tek yolu diyalektik yöntemle özne ve nesne ilişkisini yeniden kurmaktır. Proletarya böylece yaşadığı sömürü ve yabancılaşmadan kurtulacak ve nesnel dünyayı tam anlamı ile “özne”nin yarattığı bir dünya olarak yeniden yapacaktır.²⁶

Karl Korsch, Marksizm ve Felsefe

Karl Korsch, Marksizm ve Felsefe adlı eserinde özellikle Ortodoks Marksistlerce yeterince önemsenmeyen “Marksist kuramın felsefeye ilişkisi”ni yeniden tartışma konusu yapar. Aslında Korsch’un böyle bir sorgulamaya girişmesinin nedeni, hem Marksizmin Avrupa’daki sınıfsal hareketlerin bütünündeki çöküşü, hem de kendi içinde yaşadığı teori ve pratik ilişkisine dair problemler sebebiyledir. Korsch, Marksizmin yaşadığı bu problemlerin daha çok içsel yönüne eğilir. Dolayısıyla çalışmalarında teori ve pratik arasındaki derinleşen boşluk üzerinde durur. Bunun nedeni, proletaryanın yürütmekte olduğu sınıf mücadelesinin değişen pratik ihtiyaçlara yönelik yetkin teorik açılımlarının hazırlanması gerekliliğidir.²⁷ Bu bağlamda Marksizmin felsefe ile ilişkisini irdeler.

Korsch’a göre, sonradan gelen Marksistlerin pek çoğu, sadece belirli bir tür felsefeyi (Hegel felsefesi) değil, her çeşit felsefeyi bir kenara itmişlerdir. Hatta felsefeye yönelik tipik Ortodoks Marksist tavır alış, “bütün felsefi örümcek dokularını red etme”²⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Korsch’a göre bu tavır alış, açıkça kendi ustalarının (Marx ve Engels) ölümsüz eserlerine kaynaklık etmiş olan koşulları reddetmek demektir. Çünkü bilhassa Hegel’den devralınan diyalektik ilke, 1840’lı yılların iki Genç Hegelcisi olan Marx ve Engels’i Hegel’den bilinç yüklü olarak ayrılıp Alman idealist felsefesinden kurtarmış ve onları toplum ve tarihsel gelişim sürecinin “materyalist” doğrultusuna itmiştir.²⁹

II. Entemasyonel’deki (1889-1914) Marksist kuramcılarının, "felsefe" sorunları karşısında takındıkları bu tavrın sebebi, bu türden sorunları açıklığa kavuşturmanın proletaryanın sınıfsal mücadele pratiği açısından hiç de önem taşımadığını düşünmeleridir. Dolayısıyla onlar için bu durum zaman ve enerjiyi gereksiz yere harcamaktan başka bir şey değildi. Korsch’a göre bu tutum ancak Marksizm herhangi bir felsefi sorun karşısında belirli hiçbir tutum almamayı ilke edinen bir kuram ve pratik anlamına geliyorsa haklı olabilirdi. Çünkü o zaman

²⁶ Gülenç, K. (2012). “Radikal Eleştirel Toplum Felsefesinin Düşünsel Temelleri”, Marx’ın Halleri içinde, İstanbul: Kalkedon Yayınları. s.102.

²⁷ Gülenç, K. (2012). “Radikal Eleştirel Toplum Felsefesinin Düşünsel Temelleri”, Marx’ın Halleri içinde, İstanbul: Kalkedon Yayınları. s. 102-103.

²⁸ Korsch, K. (1991). *Marksizm ve Felsefe*, çev. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları. s. 35.

²⁹ A.g.e., s. 36-37.

ileri gelen Marksist bir kuramcının kendi felsefi düşünce hayatında Arthur Schopenhauer yanlısı olması da olanaksız sayılamazdı.³⁰

Marx'a göre burjuva felsefesi olarak nitelendirilen felsefeyi kendi sınıfsal temellerinden uzak düşünmek mümkün değildir. Zira çeşitli düşünce tarzları, hayat görüşleri ve felsefeler tam da ilgili sınıfın kendi materyal temellerinden yola çıkarak anlaşılabilir. Dolayısıyla, 19. yüzyılda felsefenin yüzeyde yalnızca “düşünce tarihi” görünümünde geçirdiği gelişme süreci ancak ve ancak burjuva toplumunun gerçek tarihsel gelişimiyle kavranabilir. Korsch'a göre tam da bu noktada, “Alman idealizm çağı” olarak nitelendirilen bu büyük dönemi, gelişmelerin yapısal biçimini ve ilgili toplumsal ilişkileri göz önüne almadan yüzeysel şekilde okumak bizi çıkmaza sürükler. Çünkü tam da bu ilişkilerdir ki düşüncenin bu dönemdeki hareketini aynı dönemin devrimci hareketine bağlar. Bu bakımdan, proleter devrimci hareketin kuramsal söylemi demek olan Marksist sistemin, burjuva sınıfının kuramsal söylemi demek olan Alman idealist felsefe sistemleriyle ilişkisi, düşünce tarihi (veya ideoloji) açısından proleter devrimci sınıf hareketinin toplumsal ve siyasal alanda burjuva sınıfıyla ilişkisi bir ve aynı tarihsel süreci ifade eder. Bu dört ayrı momenti bir ve aynı tarihsel gelişmenin ürünü olarak kavramak diyalektik bakış sayesindedir.³¹

Korsch'a göre bilimsel sosyalizmin kurucuları Marx ve Engels, hiç bir zaman yeni bir felsefe oluşturmaktan yana olmamışlardır. Zira her ikisi de burjuva felsefesinin tersine, kendi materyalist kuramları ile burjuva idealist felsefesi arasındaki sıkı tarihsel ilişkinin bilincindeydiler. Korsch'un Marksizm ve Felsefe metninden alıntılarsak;

Bilimsel sosyalizm (Engels'e göre), içeriği bakımından toplumsal gelişmenin belli bir safhasında proleter sınıfta kendi maddesel koşulları gereği zorunlu olarak patlak veren yeni görüşlerin ürünüdür. Ama bu sosyalizm kendi özgül bilimsel biçimini (ki onu ütopyik sosyalizmden ayıran da budur) Alman idealist felsefesiyle, özellikle Hegel sistemiyle kurduğu bağlantılar yoluyla yaratmıştır. Ütopyadan bilime doğru gelişip dönüşmüş olan sosyalizm o nedenle biçimsel olarak Alman idealist felsefesinden ortaya çıkmış bulunuyor. Ancak bu (biçimsel) felsefi köken, bilimsel sosyalizmin kendi bağımsız yapısal biçimi ve ileriki gelişmesi içinde bir felsefe olarak kalması zorunluğunu elbette ki hiçbir zaman getirmiyor. Marx ve Engels en geç 1845'den başlayarak kendilerinin yeni materyalist bilimsel görüşlerini artık felsefe olmayan bir geçiş diye nitelemişlerdi. Burada felsefenin onlar için burjuva idealist felsefesiyle aynı şey demek olduğunu hesaba katsak bile burada ne kadar felsefe varsa hepsinin burjuva felsefesiyle asıl bu eş

³⁰ A.g.e., s. 35.

³¹ A.g.e., s. 41-45.

tutulmasındaki anlamı da gözden uzak tutmamak gerekir çünkü burada Marksizm ile devlet arasındaki ilişkiye çok benzer bir ilişki söz konusudur. Marx ve Engels, sadece belli bir tarihsel devlet biçimine karşı mücadele etmekle kalmayıp genelde devletin kendisini de tarihsel maddeci anlamda nasıl burjuva devletiyle eş tuttularsa, yine aynı şekilde sadece belirli felsefe dönemlerine karşı mücadele vermekle kalmıyorlar, üstelik bilimsel sosyalizm çerçevesinde felsefenin kendisini de eninde sonunda aşmak ve rafa kaldırmak istiyorlar.³²

Korsch'a göre Marksizm ile felsefe ilişkisi sorununu temelinden açıklamak istiyorsak, Marx ve Engels'in kendi sözleriyle belirttikleri sadece burjuva idealist felsefesinin değil, aynı zamanda felsefenin yani her türlü felsefenin rafa kaldırılmasının materyalist-diyalektik görüşlerin zorunlu bir sonucu olduğundan yola çıkmalıyız. Bu noktada bizi asıl ilgilendiren soru, felsefenin rafa kaldırılmasından nitel olarak ne kastedildiğini bilmektir. Felsefeyi rafa kaldırmak derken, Marx ve Engels'in bunu zihinsel bir tek hamleyle tüm insanlık için kökünden çözdüklerine mi inanmalıyız? Ya da devletin ortadan kaldırılmasının benzeri şekilde safhalar boyunca sürdürülen devrimci ve çok uzun bir tarihsel süreç olarak mı görmeliyiz? Üstelik bu uzun vadeli süreç son hedefine, yani felsefenin kaldırılma durumuna henüz ulaşamadığı sürece Marksizmin felsefeyle ilişkisi ne olacaktır?³³

Korsch, devletin ortadan kaldırılması sorunuyla felsefenin rafa kaldırılması sorunu arasındaki paralelliğe dikkat çekerek, bu iki problemin de II. Enternasyonal Marksistlerince savsaklandığını belirtir. Özellikle Marksizmin oportünistlerce yüzeyselleştirilmesini sert dille eleştirenlerin devlet sorununa odaklandıklarını, çünkü bu sorunun da II. Enternasyonalistlerce ihmal edildiğini belirtir. Buradan yola çıkarak, felsefenin de II. Enternasyonalist Marksistlerce ihmal edilmesinin “devrim sorununun onları genelde ilgilendirmediği” gerçeği ve söylemiyle aynı bağlamda yer alıp almadığını sorgular. Lenin'in de *Devlet ve Devrim*³⁴ eserinde benzer bir soruna dikkat çektiği gözden kaçmamalıdır. Lenin'in eleştirileri her şeyden önce oportünistlerin devlet meselesine bakış açılarıyla ilgilidir. Bu nedenle Lenin, Marx'ın devlet kuramını yeniden ortaya koymak ister. Çünkü gelişmeler proletarya diktatörlüğü sorununu pratik bir sorun olarak gündeme getirir. Tam da bu noktada Lenin bu sorunu kuramsal olarak gündeme taşır. Böylece kuram ve pratik arasında devrimci Marksizm açısından bilinçli olarak yeniden inşa edilen iç ilişkiler bağlamı kanıtlanmış olur. Korsch'a göre Marksizm ve felsefe probleminin yeniden ortaya serilmesi, bu temelde

³² A.g.e., s. 47-48.

³³ A.g.e., s. 51.

³⁴ Lenin, V.İ. (2014). *Devlet ve Devrim*, çev. Tonguç Ok. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

çözölmeye çalışılan devlet sorununun önemli bir parçasıdır. Ona göre çoğu II. Enternasyonalist Marksistin felsefi sorunları küçümseyip durması, Marksist hareketin pratik devrimci karakterini silip süpürme olgusunun bir ifadesi, aynı zamanda canlı materyalist diyalektik ilkenin bu anlayışta yok olup gitmiş olduğunun göstergesidir. Marx ve Engels gibi diyalektikçiler için, felsefeye karşı olmanın sonraki vulger Marksistler için olduğundan tamamıyla farklı bir anlamı vardır. Hiçbir şey, Marx ve Engels için, şu hiçbir koşula dayanmayan, sınıflar üstü salt bilimsel araştırmalardan uzak durmak kadar doğal olamaz. Oysa Korsch'a göre, Hilferding olsun, II. Entemasyonal'in öteki Marksistleri olsun çoğu tam ters bir yol tutturdular. Marx ve Engels'in bilimsel sosyalizminin, doğru dürüst anlaşıldığında, burjuva toplumunun bilimine (ekonomi, tarih, sosyoloji v.b) karşı aldığı tutum ortadadır. Üstelik bir zamanlar burjuva sınıfına kuramsal söylemini kazandıran felsefeye karşı aldıklarından çok daha karşıt bir tutumdur bu. Dolayısıyla, felsefeyi Marx ve Engels'in birtakım söylemlerinden yola çıkarak rafa kaldırmak isteyen bu Marksistlerin, felsefenin yerine pozitif bilimlerin soyut ve diyalektik dışı sistemini koymayı düşünmeleri oldukça büyük bir kavrayış eksikliğinin ifadesidir.³⁵

Korsch'a göre Marksizm ve felsefe sorununun yeniden ortaya getirilmesinin sebebi, Marx'ın takipçileri tarafından yavanlaştırılan öğretisinin eksiksiz ve doğru anlamını kuramsal olarak yeniden üretmek veya inşa etmektir. Ama şurası da açıktır ki, teorik sorun, tıpkı Marksizm ve devlet sorununda olduğu gibi, burada da devrimci pratikteki ihtiyaç ve zorunluluklardan kaynaklanıyor. Ve bunun için materyalist bir diyalektikle sadece "devletin sosyal devrim karşısındaki ve sosyal devrimin devlet karşısındaki tutumu" (Lenin) sorununun değil, aynı zamanda "ideolojinin sosyal devrim karşısındaki ve sosyal devrimin ideoloji karşısındaki tutumları" sorununun da çözümlenmesi gerekiyor.³⁶

Korsch'a göre Marx ve Engels, takipçilerinin aksine felsefeyi asla boş ve gereksiz bir beyin safatası olarak ele almadılar; tam tersine, felsefeyi her zaman nesnel bir gerçeklik olarak ele alıp değerlendirdiler. Modern diyalektik materyalizm için önemli olan şey, felsefeyi ve başka her ideolojiyi her şeyden önce birer gerçeklik olarak teorik düzeyde kavramak ve pratik düzeyde ele almaktır. Çünkü Marx'a göre felsefe dünyanın dışında bir yerde değildir. Üstelik o zamana kadarki felsefe, dünyanın düşünsel düzeyde tamamlanması anlamına gelse de yine de bu dünyaya aittir.

O halde felsefenin aşılmasıyla kastedilen nedir?

³⁵ Korsch, K. (1991). *Marksizm ve Felsefe*, çev. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları. s. 65.

³⁶ A.g.y., s. 66-67.

Korsch'a göre felsefi görüşün aşılmasından söz edebilmemizin üç ayrı nedeni var:

1- Marx'ın dayandığı felsefi bakış açısı, artık bu zamana kadarki bütün Alman felsefesinin (ki Hegel bu felsefeyi gerek Marx, gerekse Engels açısından tamamıyla kusursuz biçimde temsil etmektedir) sonuçlarıyla sadece tek yönlü bir karşıtlık içinde değil, aynı zamanda bu felsefenin koşullarıyla, üstelik her yönden taban tabana zıttır.

2-Marx'ın bakış açısındaki zıtlık sadece, mevcut dünyanın yalnızca beyni, yalnızca düşünsel tamamlanışı demek olan felsefeyle değil, bu dünyanın bütünüyle olan bir zıtlıktır.

3-Ama her şeyden önce bu zıtlık veya karşıtlık sadece kuramsal da değildir. Aynı zamanda pratik ve eylemseldir. "Filozoflar dünyayı yalnız farklı şekillerde yorumlamakla kaldılar, ama mesele onu değiştirmekte..." diyor Feuerbach'la ilgili sonuncu tezi noktalarken.³⁷

Korsch'a göre şu çok açıktır ki, Marx ve Engels'in diyalektik materyalizmi kuramsal özü açısından baştan aşağıya bir felsefedir. Hatta devrimci bir felsefedir. Çünkü felsefe olarak görevi, toplumsal gerçekliğin bütünlüğünü kuramsal olarak kavrayan ve pratik olarak alt-üst eden bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu da onun tam da diyalektik karakteri sebebiyledir. Çünkü "teorinin "eleştirelilik" özelliği üzerinden bir pratik olarak tanımlanması ve pratiğin bir alt-üst ediş olarak teoriye bağımlı kılınması diyalektik yöntemin özünü ortaya koymaktadır."³⁸ Feuerbach Üzerine 11. Tez bu anlamda takipçilerinin vehmettikleri gibi felsefeyi gereksiz bir zihinsel faaliyet olarak nitelendirmiyor; tersine, pratiği, yani insanın bu dünyadaki gerçek pratiğini içermeyen teorilere karşı bir reddiye niteliğini taşıyor.

Marcuse Bağlamında Eleştirel Kuram ve Felsefe İlişkisi Üzerine

Marcuse, "Felsefe ve Eleştirel Kuram" başlıklı makalesinde eleştirel kuramın felsefeyle ilişkisini modern felsefenin akıl ve özgürlük kavramlarını tartışmaya açarak belirlemeye çalışır. Eleştirel kuramın Marksist kökleri düşünüldüğünde materyalist felsefeyle bağlantılılığı apaçık ortadadır. Fakat Marcuse'nin idealist felsefe geleneğine yönelik eleştirileri, olumsuz özellikleri yanında, bu felsefenin insanın olanaklarına ilişkin önemli belirlemeler ortaya koymuş olması nedeniyle onun açısından önemlidir. Marcuse, ilgili makalesinde, idealist felsefedeki bu ilerici yönün eleştirel kuram içerisinde korunması gerektiğinin altını çizer.

³⁷ Korsch, K. (1991). *Marksizm ve Felsefe*, çev. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları. s. 70.

³⁸ Gülenç, K. (2012). "Radikal Eleştirel Toplum Felsefesinin Düşünsel Temelleri", *Marx'ın Halleri* içinde, İstanbul: Kalkedon Yayınları. s. 105.

Makalenin hemen girişinde Marcuse, eleştirel toplum kuramının özsel bir şekilde materyalizmle bağlantılı olduğunu belirtir. Bu bağlantıyı sağlayan iki temel öğeden bahsedebileceğimizi söyler: Bunlardan ilki eleştirel toplum kuramının insan mutluluğu ile ilgilenmesi, ikinci olarak ise bu mutluluğun ancak ve ancak varoluşun maddi koşullarının dönüşümü aracılığıyla gerçekleşeceğini savunmasıdır. Marcuse'ye göre toplumun rasyonel bir organizasyonu sağlayacak değişim ve dönüşümün gerçekleşmesi için verili tarihsel durumdaki ekonomik ve siyasal koşulların analiz edilmesi gerekir. Oluşturulacak yeni toplumun bunu izleyen inşa süreci eleştirel kuramın konusu değildir. Çünkü bu süreç, tamamiyle özgür bireylerin özgür yaratımı olarak gerçekleşecektir. Marcuse, Hegel'den yaptığı alıntıyla, aklın kendisini insan türünün rasyonel organizasyonu olarak gerçekleştirdiğinde felsefenin nesnesiz kalacağını, çünkü bu zamana kadar felsefenin, sıradan bir disiplin olmaktan çok, canlılığını tam da aklın henüz gerçeklik olmayışından aldığını belirtir.³⁹

İdealist felsefenin akıl kavramını etraflıca sorgulamaya girişen Marcuse, bu felsefe için aklın insanın ve varoluşun en yüksek potansiyelini temsil ettiğini belirtir. Akıl burada, içinde tüm antitezlerin uzlaştığı otantik bir birliktir. “Varolanın doğrudan ve rasyonel olmadığı, bu nedenle akla doğru getirilmesi gerektiği kanısı bu düşüncede egemendir. (...) Çünkü akıl maddenin durumuyla uyum içinde olduğunda, artık dünya insanın rasyonel düşüncesine karşıtlık oluşturmaz. Daha ziyade, düşünce tarafından kavranır ve bir kavram olarak tanımlanır.” Böylelikle “maddi nesneliliğin antitezsel ve dışsal karakterinin üstesinden gelinir. Yapısı içerisinde dünya akla uygun, ona bağımlı ve onun tarafından hükmedilen olarak düşünülür.” Bu bakış açısından zorunlu olarak akılla çelişen veya rasyonel olmayan her şey aşılması gereken bir şey olarak ortaya çıkar. “Akıl burada eleştirel bir yargıç kürsüsü olarak kurulmuştur.”⁴⁰

Marcuse'ye göre burjuva dönemi felsefesinde akıl rasyonel özneliliğin formunu almıştır. Burada birey, verili olan her şeyi kendi bilgisinin gücü aracılığıyla incelemeli ve yargılamalıdır. Bu bakımdan akıl kavramı özgürlük kavramını da içerir hale gelmiştir. Marcuse'ye göre aksi durumda insan, içgörüsüyle uyum içinde eyleme ve karşılaştıklarını akla uygun hale getirme özgürlüğüne sahip olmasaydı, böyle bir inceleme ve yargılama anlamsız olurdu.⁴¹ Hegel'in deyimiyle, “felsefe bize, zihnin bütün özelliklerinin özgürlük aracılığıyla var olduğunu, her şeyin özgürlüğün aracı olduğunu ve her şeyin sadece özgürlüğü arayıp ürettiğini öğretir. Zihnin tek doğrusunun özgürlük

³⁹ Marcuse, H. (2009) “Philosophy and Critical Theory”, *Negations*, çev. Jeremy J. Shapiro, London: MayFlyBooks. s.100.

⁴⁰ A.g.e., s. 100.

⁴¹ A.g.e., s. 101.

olduğu bilgisi, spekülâtif felsefeye aittir”. Marcuse’ye göre Hegel, akıl ve özgürlüğü tanımlarken aslında tüm bir felsefi gelenekten şu sonucu çıkarıyordu; “Özgürlük rasyonalitenin “formal ögesi”dir, yani aklın içinde bulunabileceği tek formdur.”⁴²

Marcuse’ye göre, idealist felsefenin akıl ve özgürlük arasında kurduğu ilişki şu açıdan problemlidir. İdealizmin anlayışında akıl ve özgürlük bireyin kendi içinde gerçekleştirilmesi gereken görevler olarak ortaya çıkar. Birey bunu dışsal koşulları dikkate almadan yapabilir. Bu noktada özgürlük ve zorunluluk birbirine karşıtlık oluşturmaz, aksine özgürlük zorunluluğu da içeren bir kavram olarak belirir. Özgürlük, zorunluluğun kabul edilmesidir. Böylelikle, idealist rasyonalizm özgürlük ve zorunluluğun verili karşıtlığını geçersiz kılarak özgürlüğün asla zorunluluğun sınırını geçemeyeceğini, bunun yerine kendisini alçakgönüllülükle zorunluluğun içerisine yerleştirmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Oysa Marcuse’ye göre, zorunluluk yalnızca “kendinde” doğru olduğu zaman özgürlük onu bir hakikat olarak kabul edebilir.⁴³ Diğer bir deyişle, özgürlüğün sınırını belirleyen zorunluluğun ne olduğu ve onun birey açısından doğru olup olmadığının sorgulanması gerekir. Marcuse, idealist rasyonalizmin özgürlük ve zorunluluk ilişkisini bu şekilde kavrayışında onun statükoya bağlı yapısının ortaya çıktığını belirtir ve şöyle devam eder;

“(…) Bu bağlılık, bilgisinin hakikati için ödemesi gereken bedeldir. Bu bedel de zaten idealist felsefenin öznesinin yönlendirilişinde verilidir. Bu özne kendi kendine yeterli olabildiği sürece rasyoneldir. “Öteki” olan her şey bu özneye yabancı ve dışsaldır. Bu nedenle de en başından şüphelidir. Bu bakış açısından, bir şeyin doğruluğu onun kesin olmasını gerektirir ve kesin olması için de özne tarafından kendi başarısı olarak konumlandırılması gerekir. Bu Descartes’in fundamentum incocussum’uyla ve Kant’ın sentetik apriori yargılarıyla aynıdır. Öteki ve yabancı olan her şeyin kendine yeterliliği ve bağımsızlığı öznenin özgürlüğünün tek garantisidir. Başka bir insana ya da şeye bağımlı olmayan, kendine sahip olan özgürdür. Sahip olmak ötekini dışlar. Öznenin gerçekten erişerek ve onunla birleşerek, ötekiyle ilişki kurması, bir kayıp ve bağımlılık sayılır.”⁴⁴

İdealizm için bu türden otantik ve kendi kendine yeterli bir varlığa ancak özne dünyayı ondan yoksun bırakılamayacak şekilde her an her yerde elinde bulundurduğunda ve onu tüm ötekilliklerde öznenin kendisiyle birlikte olacağı

⁴² A.g.e., s. 101.

⁴³ A.g.e., s. 102.

⁴⁴ A.g.e., s. 102.

şekilde sahiplendiğinde ulaşabilir. Ne var ki, modern felsefede otantik varlık olarak tasarlanan bu türden bir özgürlük Marcuse'ye göre haz veren bir sahip olma özgürlüğü değildir, daha ziyade zahmetli bir emek özgürlüğüdür. Çünkü burada “akıl, kendini ve kendi gerçekliğini sürekli uğraştırıcı bir materyal içinde üretmelidir. Akıl yalnızca bu süreçte varolur.” Modern felsefede “akılın başarılması gereken şey dünyanın ego için yapılandırılmasıdır. Akıl, rasyonel öznelerin diğer rasyonel öznelerle katılabildiği toplumu ve evrenselliği yaratmalıdır. Bu, basit kendine yeterli monad'larla karşılaşmanın ötesinde, ortak dünyada ortak bir yaşamın gelişmesi olasılığının temelidir.”⁴⁵ Fakat Marcuse'ye göre aklın bu çabası bizi zaten varolanın ötesine götürmez ve hiçbir şeyi değiştirmez. Çünkü dünyanın yapılandırılması her zaman bireyin otantik etkinliğinden önce gelir; dolayısıyla özne kendi otantik başarısını asla kendi ellerine alamaz. Nihayetinde başında zaten “kendinde” olmayan hiçbir şeye varamaz. Dolayısıyla, bir şeyleri gerçekten değiştirmekten, dönüştürmekten uzak bu felsefe, somut bir gelişimden yoksundur.⁴⁶

Marcuse'ye göre birçok felsefe doktrini sosyal durumlara ilişkin illüzyonlar yaratarak kendilerini genel egemenlik aygıtlarıyla kolayca bütünleştirmiştir. Bu bakımdan basitçe ideoloji olarak nitelendirilebilirler. Fakat idealist rasyonalizm tam olarak bu sınıfa dahil değildir. Çünkü “rasyonalizm, burjuva toplumunun önemli özelliklerine nüfuz etmiştir: soyut ego, soyut akıl, soyut özgürlük.”⁴⁷ Yani bu ölçüye kadar doğru bilinç olarak nitelendirilebilir. Her ne kadar bu felsefe kötü olgusalığa sırtını dönmüş olsa da insanın olanaklarına vurgu yaparak onun “ekonomik insan” dan fazlası olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan idealizm hem eleştirel kuramın gerçek materyalizmine hem de burjuva pratiğinin sahte materyalizmine karşı çıkan ikili bir role sahiptir. İdealizmde birey dünyaya hem kendisini hem de dünyayı düşünce alanında özgür ve rasyonel kılarak karşı çıkar. “Bu felsefe özsel anlamıyla bireycidir. Ne var ki bireyin benzersizliğini kendine yeterliliği ve “mülkiyeti” bağlamında düşünür. Bu şekilde yorumlanan bir özneyi, öznelerarası bir dünya kurmak için kullanan bütün çabalar kuşku uyandırıcıdır.”⁴⁸ İdealizmin tartıştığı birçok mesele saf bilgi ve saf etik problemi olarak kalmıştır. “Elbette, kuramsal ve pratik aklın en yüksek hakikatleri saf olmalı ve olgusalığa dayanmamalıydı.”⁴⁹ Fakat bu saflık kötü olgusalıktan kendini yalıtma yerine onun içinde kendini gerçekleştirmeye yönelmelidir. Böyle bir amaca yönelmeyen birey Marcuse'ye göre hakiki olmayan bir varoluşa teslim olmuştur. Diğer açıdan

⁴⁵ A.g.e., s. 102-103.

⁴⁶ A.g.e., s. 103.

⁴⁷ A.g.e., s. 103.

⁴⁸ A.g.e., s. 104.

⁴⁹ A.g.e., s. 104.

ise idealizmin bireye yönelik bu ilgisi, onun sahte kolektifler uğruna kurban edilmesinin desteklenmesini uzun süre engellemiştir.

Marcuse'ye göre yalnızca düşüncede verilen mücadele varoluşun maddi koşullarına etki etmede yetersiz kalır. Asıl değişim ve dönüşümü yaratacak mücadele, materyalizmin ortaya koyduğu baskı altındaki grupların daha iyi yaşam koşulları için verdiği mücadeledir. Eğer akıl, insanın hayatını bilgisi temelindeki özgür seçimine dayanarak şekillendirmesi demekse, aklın talep edilmesi tam da bundan dolayı bireylerin yaşamlarını ihtiyaçlarına göre kolektif şekilde düzenleyebildikleri bir sosyal düzenin yaratılması anlamına gelir. Böyle bir toplumda aklın gerçekleştirilmesiyle felsefe kaybolur. Bu olasılığı göstermek ve ekonomik yapının dönüşümünün temelini atmak eleştirel kuramın görevidir. Aynı zamanda değişimi getirebilecek tabakalara kuramsal liderlik sağlayabilir. Marcuse'ye göre böylelikle felsefenin insanla ilgili uğraşı eleştirel sosyal kuram içinde yeni formunu bulmuştur. Çünkü aklın felsefi yapılandırılmasının yerini rasyonel toplumun yaratımı almıştır. Daha iyi bir dünyaya yönelik felsefi idealler, mücadele eden insanlık gibi pratik bir hedefe dahil olarak insani bir forma kavuşmuştur.⁵⁰

Marcuse'ye göre eleştirel kuram, hedefine koyduğu gelişmeyi gerçekleştirmez ve başarısız olursa, o zaman nesnesinin yeni yanlarını ve yeni öğelerini aydınlatarak yoluna devam etmelidir. Kendisini her zaman insan olanaklarını, bireyin özgürlüğünü ve mutluluğunu arttırma yönünde yenilenmeye zorlamalıdır. Marcuse'ye göre bu çaba ekonomik ve siyasal sorunlar ile üretim sürecindeki ilişkiler göz önünde bulundurulduğu sürece anlamlı olur. Kuramın ne kadarı gerçeklik kazanırsa kuramın neyi hedeflediği sorusu da o kadar aciliyet kazanır. Şu çok açıktır ki “felsefi sistemlerin aksine, insan özgürlüğü bir hayal ve dış dünyadaki her şeyi olduğu gibi bırakan keyfi bir maneviyat değildir.” Özgürlük burada bir olanak olarak, insanlığın kaderinin, gerçekleşmesine bağlı olduğu sosyal bir ilişki anlamına gelir. Eleştirel kuram bu noktada sadece olguları kaydedip düzenlemekten fazlasını yapmak zorundadır. Onun motivasyonunun kaynağı olgulara karşı konuşması ve kötü olgusalığa kendi olanaklarıyla karşı çıkmasındaki gücünden gelir. Dolayısıyla mevcut düzenin ortadan kaldırılmasından korkusu yoktur. Hakikat, kurulu sosyal düzen içerisinde gerçekleştirilemediğinde her zaman bu düzene ütopya olarak görünecektir. Dolayısıyla bu aşkınlık yönelmesi gereken bir ideal olarak varlığını sürdürür. Marcuse'ye göre ütopyacı öge, eleştirel kuram içinde gelişimi destekleyen bir unsur olarak korunmalıdır.⁵¹

⁵⁰ A.g.e., s. 104-105.

⁵¹ A.g.e., s. 105-106.

Marcuse'ye göre, ekonomi-politiğin eleştirisi başından beri toplumsal varoluşun bütününe yönelikti. Bu bütünlüğü büyük ölçüde ekonomik ilişkiler belirliyordu. Öyle ki, kontrolsüz ekonominin bütün insan ilişkilerini kontrol ettiği bir toplumda ekonomik olmayan unsurlar bile ekonomiye dahildi. İşte Marcuse'ye göre bu kontrol ortadan kaldırıldığında –eğer kaldırılırsa- eleştirel kuramın yöneldiği hedef olan toplumun rasyonel organizasyonu, ekonominin yeniden düzenlenmesinden fazlasını içeren bir forma sahip olur. Çünkü rasyonel bir toplumsal gerçeklikte, insanın genel varoluşunu artık işgücü süreci belirlemeyecektir. Tam tersine ihtiyaçları işgücü sürecini belirleyecektir. Bununla birlikte ekonominin ihtiyaçlara uygun şekilde düzenlenmesi ancak ve ancak insanın özgürlük ve mutluluğuna yönelik bir ilgi taşıdığı sürece rasyonel bir nitelik kazanır. Bu öğelerin dışlanması, toplumu yine eski adaletsizliklerle başbaşa bırakacaktır.⁵²

Geleneksel kuram felsefe sayesinde insanın olgusal durumunun arkasında yatan olanaklarına ilişkin kavramlar geliştirmiştir. Kant, insan aklının bütün ilgisinin birleştiği üç soru belirtir; Neyi bilebilirim? Ne yapmalıyım? Ne umabilirim? Ve İnsan nedir?. Tüm bu sorular aslında insan doğasını bulunduğu şekliyle tanımlamaktan çok, insanın olanaklarını keşfetmeye yöneliktir. Akıl, zihin, ahlak, bilgi ve mutluluk sadece burjuva felsefesinin kategorileri değildir, aynı zamanda insanlığın sorunlarıdır. Dolayısıyla, eleştirel kuram burjuva felsefesindeki bu kavramları ve insan tartışmasını bütünüyle bir kenara koymak yerine ondaki yanlış yorumları ve kamuflajları belirlemeye çalışmalıdır.⁵³

Marcuse'ye göre burjuva felsefesinde “özne, gerçek özgürleşmeye açılan kapıyı kilitleyen bir hakikatsizlik ufku içinde düşünür.”⁵⁴ Dolayısıyla somutluk ve olgusallığın yanında kendi olumsuz durumunu da dışarıda bırakır. Burjuva toplumunda birey bir bakıma mevcut koşullara bağımlı bir varoluş sürdürürken ve bilinci bu verili koşullarla kuşatılmışken, diğer yandan düşünce içerikleri soyut akıl boyutunda varlığını sürdürmeye devam eder. Bu içerikler sosyal gerçekliğe dair değildir. Yine de Marcuse'ye göre eleştirel kuram bu aşkın gerçeklikleri belli bir açıdan göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü bilincin yalnızca bağımlı ve sınırlı doğasını göz önünde bulunduran bir araştırma, eleştirel kuramın “insanlığın özgürleştirilmesine dair ilgisine” ihanet eder. Bu ilgi, onu eski mutlak ve evrensel hakikatlere bağlar. Çünkü bu hakikatler herkesin rasyonel, özgür ve mutlu olması gerektiğini iddia ederler. Tüm bu evrenselliğe zemin sağlayan bir toplum içerisinde evrenselliği desteklemeye devam etmek, onun felsefi olarak tahrif edilmesinden daha önemlidir. Eleştirel kuramın asıl

⁵² A.g.e., s. 106.

⁵³ A.g.e., s. 108.

⁵⁴ A.g.e., s. 111.

kaygısı geçmiş bilginin elde etmek için emek verdiği hakikatlerin yokoluşunu önlemektir.⁵⁵

İşte eleştirel kuramın insanlığın özgürleşmesine olan ilgisi onu belirli antik hakikatlere zorunlu olarak bağlar. Bu ilgi insanın, sınıf toplumunun üretim sürecinde manipüle edilebilir bir öznenen fazlası olduğunu iddia ederek felsefeye yakınlaştırır. Marcuse'ye göre idealist düşüncenin altında yatan şey kötü bir materyalizmdir. Bu materyalizm, maddi dünyada her şeyin olduğu haliyle düzen içinde olduğu fikridir. Bu materyalizmin diğer bir öncülü de zihnin taleplerini bu dünyaya yöneltmemesi gerektiği, bunun yerine kendini bu dünyayla çatışma içinde olmayan başka bir alana yönlendirmesi gerektiğidir. İşte toplumun materyalist kuramında felsefenin bu kötü materyalizminin üstesinden gelinir. İnsanın egemenliğinde olmak yerine insan üstünde egemenlik kuran her türlü üretim formuna karşı çıkılır. Marcuse'ye göre bu materyalizmin temelinde böylesi bir idealizm yatmaktadır. Fakat buradaki idealizm ve soyutluk, statükodan kaçınmayla değil, insanın gelecekteki durumuna yönelmeyle sonuçlanır. Marcuse'ye göre henüz varolmayanı, varolan içinde bir hedef olarak elde tutabilmek için fantezi gereklidir. Onu, daha güzel ve mutlu bir dünyanın yapılandırılması için serbest bırakmak gerekir.⁵⁶

Marcuse, felsefenin yapması gerekenler arasında, bilimlerin en genel sonuçlarını detaylı bir şekilde incelemek olduğunu belirtir. Çünkü bilim, egemenliğin kurulu ilişkilerine fazlasıyla eklenmiştir. Bu açıdan eleştirel toplum kuramı baştan bilimin bu düzenden kurtulması gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla, burada prensip olarak sadık bir bilim fetişizminden kaçınılmış olur. Böyle bir bilimsel nesnellik özellikle bugün olduğu gibi hakikatin şiddetle olgulara karşı konuştuğu ve hatta onların arkasına saklandığı bir durumda özellikle uzak durulması gereken bir şeydir.⁵⁷

Sonuç olarak Marcuse, günümüz dünyasının adaletsizliğine karşı verilen mücadelede, eleştirel kuramın, geçmişin felsefesinden yansıyan hakikatlerle bağlantılı olması gerektiğini ileri sürer. Çünkü eleştirel kuramın gerçekleştirmeye yöneldiği hedef olan toplumun rasyonel organizasyonu asla yalnızca üretim ilişkilerinin ihtiyaçlara uygun şekilde düzenlendiği bir toplum değildir. Aynı zamanda insan olanaklarını geliştirecek özgürlüğün ve mutluluğun hedeflendiği toplumdur. Bu nedenle Marcuse, söz konusu hakikatlerin “özgürleşmiş insanlık” idealine hizmet edecek şekilde eleştirel kuramın ekonomik ve politik kavramlarında korunması gerektiğinin altını çizer.

⁵⁵ A.g.e., s. 108.

⁵⁶ A.g.e., s. 113.

⁵⁷ A.g.e., s. 115.

Sonuç

Marksizmin, tam olarak II. Enternasyonal'le açıkça başlayan kriz dönemiyle birlikte, hem kendini hem de Marx'ın eserlerini anlamaya dönük çabası, Marx'tan geriye doğru, Hegel'e ve Aydınlanma değerlerine dönüşle sonuçlandı. Öyle ki bu çaba, Lukacs, Korsch gibi düşünürlerden başlayarak Frankfurt Okulu'na kadar izini sürebileceğimiz bir düşünce geleneği oluşturdu. Söz konusu düşünürlerin eleştirilerinin ortak noktası, Marksizm ve sınıf mücadelesinin yaşadığı krizden söz ederken, yüzlerini Aydınlanma düşüncesinin değerlerine dönmeleri ve yaşanılan krizi bu düşünceden kopuşla açıklamalarıdır. Onlara göre eğer Marksistler Aydınlanma değerleriyle Marksizmi tekrar birleştirebilirlerse bu krizi önemli ölçüde aşabileceklerdir. Burada asıl sorun Marcuse'nin de belirttiği gibi bugünkü somut sınıf mücadelesinin koşulları içinde Aydınlanma düşüncesinin ortaya koyduğu ilerici unsurların ne ölçüde içerildiğidir.

Sonuç olarak Hegel'ci bir Marksist anlayış ortaya koyan bu düşünürler felsefe ve yöntem tartışmalarını ön plana çıkararak Marksizm içindeki pozitivist, ekonomik indirgemeci ve özcü unsurlardan kurtulmak istediler. Bu bakımdan özne, tarih ve eleştiriyi merkeze alan bir anlayış geliştirdiler. Bu düşünürler aynı zamanda Marksizmi özü itibariyle doğru bir öğreti olarak görmekle birlikte bu öğretinin dogmatik bir materyalizmi değil diyalektiği temel alması gerektiğinin altını çizdiler. Böylelikle tarihin öznelerin ürünü olduğunu ve bu öznelerin tarihi yaparken aynı zamanda kendilerini de yarattıkları düşüncesini vurguladılar.

KAYNAKLAR

- Akkuş, U., “*Tarih ve Sınıf Bilinci Üzerine*”, Koridor Dergisi, Kasım-Aralık 2011.
- Gülenç, K. (2012). “Radikal Eleştirel Toplum Felsefesinin Düşünsel Temelleri”, *Marx’ın Halleri* içinde, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gürbilek, N. “*Parçalanmış Zamanın Akışında*”, Defter, Ekim-Kasım, Sayı:1, 1987.
- Goldmann, L. (2015) “*Marcuse’yi Anlamak*”, Frankfurt Okulu içinde, Doğu-Batı yayınları, Ankara.
- Korsch, K. (1991). *Marksizm ve Felsefe*, çev. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları
- Lukacs, G. (2014), *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.
- Lenin, V.İ. (2014). *Devlet ve Devrim*, çev. Tonguç Ok. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marcuse, H. (2009) “Philosophy and Critical Theory”, *Negations*, çev. Jeremy J. Shapiro, London: MayFlyBooks.

7. Bölüm

TOPLUMSAL CİNSİYET EKSENİNDE KADINLARDA MADDE BAĞIMLILIĞI SORUNUNUN TOPLUMSAL ARKA PLANI

Musa YILMAZ¹

¹ Dr. musayilmaz114@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9929-7814

GİRİŞ

Toplumsal bir varlık olan insan, toplumsallığın getirdiği sorumluluklar gereği diğer insanlarla ilişki, etkileşim ve iş bölümü yapmak zorundadır. İlkel, geleneksel topluluklardan günümüz modern toplumlara kadar, tüm insanların kendilerine özgü eril ve dişil olmak üzere cinsiyete dayalı ödevleri, davranış örüntüleri ve sosyal normlara göre vazifeleri bulunur. Fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik dinamikler nedeniyle, birlikte yaşamının bir gereği olarak cinsiyet rolleri, statüler ve sosyal ödevler, toplumdan topluma farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır (Atasever, 2023: 12).

Tarihin akışı içerisinde her toplumun kadına yüklediği ve ondan beklediği ödevler, görevler ve roller bulunmaktadır. Özellikle modernleşme süreci ile birlikte cinsiyete göre değişen rollerin sınırları daha da görünür kılınmıştır (Yılmaz, 2018). Benzer şekilde, toplumun cinsiyete dayalı madde bağımlılığına dair algı, tutum, davranış ve bakış açısı da toplumsal cinsiyet temelinde değişebilmektedir. Toplum, madde kullanan ve bağımlı olan erkeklere farklı kadınlara ise farklı bir gözle bakabilmekte, farklı davranış ve damgalama sergileyebilmektedir (Saçaklı ve Odabaş, 2023: 44-45). Ayrıca madde bağımlılığı, erkeklere göre kadınlarda farklı bir süreç olarak işleyebilmekte, etkileri daha ağır ve kullanım nedenleri değişebilmektedir. Bu nedenle, cinsiyetler arasındaki farklılığa bağlı ortaya çıkan ve bireysel gibi görünen madde bağımlılığı sorunu, aslında toplumsal bir sorun olduğu ve özel gibi görünen madde kullanım nedenlerinin arkasında, toplumsal nedenlerin olduğu sosyolojik bir perspektifle açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlarda bireysel gibi görünen madde kullanım nedenlerinin toplumsal arka planını ortaya koymak ve sosyal nedenlerini çözümlenektir. Çalışma literatür taraması yoluyla elde edilen verilere dayanmaktadır. Çalışmanın kuramsal yönü, C. Wright Mills'in geliştirdiği "Sosyolojik İmgelem" (Sosyolojik Tahayyül) kavramına dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyolojik Tahayyül; bireysel gibi görünen olayların, davranışların vb. durumların ardındaki toplumsal nedenleri görmeyi sağlar. Özel olanın arkasındaki genel olanı, bireysel olanın arkasındaki toplumsal olanı analiz etmeye yardımcı olur. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet ekseninde kadınlarda bireysel gibi görünen madde bağımlılığı sorununun toplumsal arka planı analiz edilmeye çalışılmıştır.

TOPLUMSAL CİNSİYET OLGUSU

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramı (Sex ve Gender)

Toplumsal cinsiyet kavramı ilk defa 1972’de İngiliz sosyolog Ann Oakley tarafından, *Sex, Gender and Society* adlı çalışmada kullanılmıştır (Vatandaş, 2007: 31). Söz konusu çalışmada, biyolojik açıdan erkek-kadın ayırımı ifade eden cinsiyet (sex) kavramı (Marshall, 2005: 98), insan bedeninin erkek ya da kadın olarak tanımlanmasına neden olan anatomik, fizyolojik ve biyolojik gibi farklılıklara karşılık gelir (Giddens, 2012: 505). Buna göre cinsiyet kavramı; “*bireye, üreme işinde ayrı bir rol veren ve erkekle dişi ayırt ettiren yaradılış özelliği; eşey, cinslik, sex*” (Türk Dil Kurumu, 2024) olarak tanımlanabilir.

Tanımdan da anlaşıldığı üzere cinsiyet kavramı kadın ya da erkeğin biyolojik yönüne vurgu yapmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet (gender) kavramı ise, insanın biyolojik yönünden ziyade toplumsal yönüne karşılık gelir ve erkekler ile kadınlar arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıkları ifade eder. Bu açıdan toplumsal cinsiyet, kadın ya da erkek olmanın toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade ederek, toplumsal anlamda cinsiyete dayalı kadınlık ve erkekliğe (kadınsı ya da erkeksi olarak karakterize edilen psikososyal özellikler) vurgu yapar (Giddens, 2012: 505; Dökmen, 2019: 19-21). Ayrıca sosyal sistemde cinsiyet tanımlamalarına dayalı bir kültür ve organizasyon içeriğini bize anlatır (Toker, 2016: 607). Buna göre toplumsal cinsiyet kavramını genel olarak tanımlamak gerekirse; “*bir toplumda kadınlar ve erkekler için kültür, gelenekler, eğitim, din ve diğer kurumlar tarafından uygun görülen toplumsal roller ve sorumluluklar, davranışlar, konumlar, beklentiler, güç ve ayrıcalıklar, hak ve fırsatlar*” şeklinde tanımlanabilir. Söz konusu özelliklerin toplum tarafından bireylere yüklenme sürecine ise toplumsal inşa denilmektedir. Cinsiyet üzerine yüklenen ve toplumsallaşma sürecinde öğrenilen cinsiyet kimliği, toplumsal inşa sürecinde belirlemektedir (Ecevit, 2021: 9). İki kavram arasındaki fark Tablo 1’de genel açıdan sistematize edilerek sunulmuştur.

Tablo 1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramına Ait Özellikler

Cinsiyet Kavramı	Toplumsal Cinsiyet Kavramı
Cinsiyet doğaldır.	Toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel, insan ürünüdür.
Cinsiyet biyolojiktir.	Toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel, eril ve dişil niteliklere, davranış modellerine, rollere, sorumluluklara vb. özelliklere işaret eder.
Cinsiyet değişmez her yerde aynıdır.	Toplumsal cinsiyet değişkendir, zamana, kültüre, hatta aileye göre değişir.
Cinsiyet değiştirilemez.	Toplumsal cinsiyet değiştirilebilir.

Kaynak: (Bhasin, 2003; Tunç, 2014: 613).

Toplumsal yapıyı meydana getiren ögeler arasında toplumsal statü ve roller de bulunmaktadır. Toplumsal roller bireyden beklenen davranış biçimleridir ve toplumsallaşma sürecinde öğrenilir (Fichter, 2016: 110-122). Her ne kadar erkek ya da kadın olmak doğuştan gelen biyolojik bir durumu ifade etse de toplumsallaşma sürecinde her iki cinse dayatılan ve öğretilen roller de farklılık gösterebilir. Her toplumda kadın ve erkekte beklenen davranış tarzları ve cinsiyet rolleri toplumsallaşma sürecinde öğrenilir. Kadın ve erkeğin hangi elbiseyi giyeceği, isimlerinin ne olacağı, ev işlerinde görev paylaşımı, saç tasarımları ve nasıl davranacaklarının yanı sıra annelik-babalık, memurluk, vatandaşlık ve yetişkinlik gibi farklı statülere göre rol beklentileri de değişebilmektedir (Zencirkıran, 2015: 83-89).

Bununla beraber kadın ve erkeği birbirinden ayıran, yönlendiren, şekillendiren, denetleyen sosyo-kültürel değerler bulunmaktadır. Bu değerler, kadın ve erkeğin yapması gereken davranış biçimlerini ve sorumluluklarını belirleyen değere bağlı rollerdir. Toplumsal cinsiyet rolleri olarak ortaya çıkan bu roller, toplumun tanımladığı ve bireylerin yerine getirmesini beklediği beklentilerdir. Çünkü kadın-erkek her bireyin toplumsal cinsiyet rolüne uygun tutum ve davranışlarda bulunması beklenir. Cinsiyet rolleri ilk olarak anne karnında başlar, bebeklik, çocukluk, gençlik ve aile hayatıyla şekillenmeye devam eder. Eğitim ve iş hayatı ile pekişir. Öğrenilen bu davranış kalıpları, böylece değişmez yargılara dönüşür (Saraç, 2013: 27). Diğer bir ifadeyle insanlar kadın ya da erkek cinsiyetiyle doğar ancak toplumsallaşma sürecinde toplumun cinsiyete özgü belirlediği roller ekseninde kız ya da erkek çocuk olmayı öğrenerek yetişirler (Terzioğlu ve Taşkın, 2008). Kız ve erkek çocukları çeşitli nesnelere, aktivitelerine, oyunlarına, mesleklerine ve kişilik özelliklerine bu süreçte öğrenirler. Böylece erkek için uygun olduğu düşünülen davranışlar erkeksi, kadınlar için uygun olduğu düşünülen davranışlar ise kadınsı olarak karşılık bulur (Dökmen, 2019: 23-32). Bununla beraber toplumsal cinsiyet rolleri zaman içerisinde değişiklik gösterebildiği gibi kültürden kültüre de farklılık gösterebilir (Akın ve Demirel, 2003).

Bununla beraber, bazı düşünürlere göre bu kavramları tamamen birbirinden ayırmak mümkün değildir. Dolayısıyla cinsiyet ile toplumsal cinsiyetin aynı şeyler olduğu ve böyle bir ayırmadan söz edilemeyeceği savunulmaktadır. Buna göre biyolojik açıdan erkek ya da kadın olmak ile toplumsal cinsiyet bakımından erkeklik ya da kadınlık ayrımı yoktur (Butler, 2014: 50-52). Çünkü toplumsal cinsiyetin kültürel yapılanmaları biyolojik cinsiyeti de kapsadığı ve bu nedenle, erkekler ile kadınlar arasındaki bazı farklılıkların biyolojik mi yoksa kültürel mi olduğunu tam olarak belirlemenin mümkün olmadığı ifade edilmektedir (Dökmen, 2019: 20).

Toplumsal cinsiyet konusu, sosyal yapının temel unsurlarından biri olan din kurumu perspektifinden İslam dini özelinde incelendiğinde, İslam'a göre, insanın davranışlarının altında yatan şey, insanın fitratı, mizacı ve yaratılış gayesine yönelik inancıdır. Bunların bir kısmı şartlara bağlı olarak gelişen davranış örüntüleridir. İnsanın kendisini koruma güdüsü, hayatta kalma güdüsü buna örnek gösterilebilir. Diğer davranış biçimi ise, kadın ve erkek olmaktan, aile olmaktan ve kul olma bilincinden kaynaklanan davranış kalıplarıdır. Şartlarda değişiklik olsa da bu davranış kalıpları değişmemektedir. Kadına göre erkeğin daha koruyucu ve cesareti gibi özellikleri ile fiziksel güç gerektiren dışarıya yönelik işlerde daha başarılı olması gibi davranışları onun doğası ve fitratı gereğidir. Bu gerçek ilk insan Hz. Âdem Peygamberden günümüze kadar değişmemiştir (URL-1). Bunun yanında toplumsal cinsiyetle ilgili genel uyarılar yapılmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v), kadınlara benzeyen erkeklere, erkeklere benzeyen kadınlara ve kadınlaşan erkeklere, erkekleşen kadınlara uyarıda bulunmuştur (Tunç, 2014: 615).

Sonuç olarak toplumsal cinsiyet olgusu, farklı düşünürler tarafından farklı görüşler ekseninde açıklanmıştır. Bazı düşünürlere göre cinsiyet ile toplumsal cinsiyet ayrımı söz konusu değil, ikisi de aynı şeyler olduğu savunulmaktadır (Butler, 2014: 50-52). Bazı düşünürlere göre cinsiyet doğal ve biyolojiktir, değişmez ve her yerde aynıdır. Ancak toplumsal cinsiyet ise insan ürünüdür ve kültürel (Tunç, 2014: 611; Atay, 2018). Buna göre toplumsal cinsiyet, kadın ile erkek arasındaki sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiş farklılıkları, rol ve sorumlulukları ifade eder. Toplumsal cinsiyet davranışları, içinde yaşanılan toplumun kültürü, norm ve değerleri ekseninde öğrenilir ve pekiştirilir (Günindi Ersöz, 2016). Kadın ve erkeğe dair uygun rollerin toplumsal olarak üretildiğini anlatan kültürel inşaya işaret eder (Scott, 2007: 11). Bu süreçte kadın ve erkeğin, içinde yaşadığı toplumun uygun gördüğü doğal olmayan (insan yapımı) yapay değer kalıpları oluşur. Doğuştan gelen ve doğal olan biyolojik kadın ve erkek cinsiyeti ile ilgili özellikler, zamanla içinde yaşanılan toplumun kültürü tarafından yorumlanarak yapılandırılmış olur. Böylece hem toplum tarafından kadın ve erkeğe farklı toplumsal sorumluluklar yüklenir hem de toplumun kadın ve erkekten beklentileri buna göre şekil alır. Ancak toplumun kadın ve erkek cinsiyetinden bu beklentisi toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılık gösterebilir (Gürhan, 2010: 76). Bununla beraber, dini kurum açısından İslam dinine göre, kadın ve erkek olma, aile olma ve kul olma bilincinden kaynaklanan davranışlar, şartlar değişse de değişmeyen davranışlar olarak görülmektedir (URL-1). Özetle, farklı düşünürlerin farklı açıklamalarına göre değişiklik gösteren biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi olgulara dair yaklaşımlar ve açıklamalar farklılık arz etmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet ile ilgili biyolojik, sosyolojik ve feminist yaklaşımlar ekseninde birbirine karşıt kuramlar ortaya çıkmıştır (Keskin ve Uluşan, 2016: 50).

Sosyolojik Perspektifte Toplumsal Cinsiyet Kuramları

Sosyolojide kuramsal yaklaşımlar Sembolik Etkileşimcilik gibi mikro yaklaşımlardan, Yapısal-İşlevselcilik ve Çatışma Kuramları gibi makro yaklaşımlara doğru genişlediği görülmektedir. Bununla beraber son yıllarda Feminist Kuram ve Postmodernist yaklaşımın da sosyolojiye zenginlik kattığı aşıkardır (Slattery, 2014). Buna göre toplumsal cinsiyet kuramlarını iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlar: Sosyolojik temelli kuramlar; Yapısal-İşlevselci Kuram, Çatışma Kuramı ve Sembolik Etkileşimci Kuram ile Cinsiyet temelli kuramlar; Biyolojik Kuram, Sosyal Öğrenme Kuramı, Bilişsel Gelişim Kuramı, Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı, Psikanalitik Kuram, Etkileşimsel Model, Sosyal Baskınlık Kuramı ve Feminist Kuram olarak adlandırılabilir (Kocadaş, 2020: 39).

Söz konusu kuramlar genel olarak incelendiğinde, Yapısal-İşlevselci yaklaşım, sosyal sistemin bütünlüğü, istikrarı ve düzeni için toplumsal cinsiyet rollerinin ve aile kurumunun önemine odaklanmıştır. Bu kurama göre toplumsal cinsiyet farklılıkları toplumsal denge, düzen ve uyuma katkıda bulunmaktadır. Kadınlar ve erkekler arasındaki iş bölümü, biyolojik bir temele dayanmaktadır. Kadınlar ve erkekler biyolojik açıdan kendilerine en uygun rolleri yerine getirdikleri savunulur (Başak, 2013: 225-226). Makro yaklaşımlardan bir diğeri de Çatışma Kuramıdır. Bu kurama göre sosyal yapılar, birbiriyle çıkar ilişkisi ve kıt kaynaklar için mücadele eden insanlar aracılığıyla oluşturulur. Bu oluşum, güç ve kaynakların eşitsiz dağılımını gösterir. Bu süreçte birey ile yapı arasındaki diyalektik bağ kopmaya başlar. Çatışma, toplumsal yapının oluşumu ve korunması aşamasında araçsal bir rol oynar. Bu nedenle kadına ait kimlik rollerinin çatışması, onun kamusal alanda varlığını ve bütünleşmesini engeller ve cinsiyetçi kimliği yeniden benimsemesini sağlar. Kadın, kamusal alanda varlık mücadelesi yaşarken, aynı zamanda toplumsal cinsiyetten kaynaklanan birtakım ayrımcılıklara maruz kalır. Dolayısıyla bu kuram, kadının ev içi, kamusal alan ve sosyal yapı içindeki eşitsiz durumunu ve konumunu açığa çıkarır, görünür kılar (Kocadaş, 2020: 45). Mikro yaklaşım olan Sembolik Etkileşim ise, bireysel farklılıklar ile toplumsallaşma sürecine odaklanır. Toplumsallaşma sürecinde birey, diğer insanlarla sürekli etkileşim halindedir. Bu etkileşim dil ve semboller aracılığıyla gerçekleşir. Etkileşim sonucu meydana gelen ortak anlamlar, bireyi ortak tutum ve davranışlara yönlendirir. Böylece birey, kendi benliğini geliştirdiği gibi sosyal çevresi hakkında ortak bir görüşe de sahip olur. Dolayısıyla toplumsallaşma süreci, aynı zamanda bireyin öğrenme ve kendini sürekli inşa etme sürecidir. Bu süreçte semboller, bireyler arası anlamlı iletişimi sağlayan, jest, mimik, beden hareketleri, nesne ve kelimelerden (dil) oluşur ve kelimeler, oldukça önemli sembollerdir. Çocuklar ilk önce ebeveyn ve ailelerine

dair sembolleri öğrenir. Ardından arkadaş grubu, eğitim hayatı, iş hayatı, siyasi ve dini yaşama dair sembolleri öğrenir. Bu bağlamda Sembolik Etkileşimci Kuram, sosyal kalıpların inşa edilmiş karakteristiğini ortaya çıkarmaya çalışır (Giddens, 2012: 57-60; Başak, 2013: 226; Ritzer ve Stepnisky, 2013: 49-54; Kocadaş, 2020: 58).

Cinsiyet temelli kuramlardan biri olan Biyolojik Kurama göre, kadın-erkek davranış farklılıkları ve davranış oluşumunun temel nedeni biyolojik özelliklerdir. Kadın-erkek arasındaki davranış farklılıklarının nedeni, beyin ebatları, kromozomlar, hormonlar, kalıtsal özellikler ve üreme organları gibi biyolojik faktörler ekseninde açıklanmaktadır. Söz konusu biyolojik farklılıklardan dolayı toplumsal cinsiyet bakımından kadınlık ve erkeklik rollerinin oluştuğu savunulmaktadır (Giddens, 2012: 505). Diğer bir kuram Sosyal Öğrenme Kuramıdır. Buna göre sosyal öğrenme, etkileşim, gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşen bir süreçtir. Bireyler, diğer insanların davranışlarını gözlemleyerek ve etkileşime girerek birçok şeyi öğrenebilmektedir. Sosyal öğrenme iki şekilde gerçekleşir; birincisi edimsel koşullanma, ikincisi model alma ve taklit yoluyla (Tatlıoğlu, 2021: 16). Diğer bir kuram Bilişsel Gelişim Kuramıdır. Bu kuram insanın bebeklikten yetişkinliğe kadar sosyal çevreyi ve dünyayı anlama, zihinsel düşünme yetisinin daha kompleks ve etkili hale gelme sürecine odaklanmaktadır (Sönmez, 2000). Bu süreçte bireyin içinde yaşadığı sosyal ortam ne kadar zengin olursa o derece bireyin bilişsel gelişimi hızlanmaktadır (Kol, 2011: 16). Diğer bir kuram Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramıdır. Bu yaklaşım, bireylerin kadın ve erkeğe özgü olarak düşünülen cinsellik rollerine ait özellikleri ve davranışları, ne düzeyde ortaya koyduklarını ölçmeye dayalı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın geliştirdiği rol ölçeğine göre, erkeklik rolü yüksek düzeyde olanlar geleneksel erkek olarak değerlendirilirken, kadınlık rolü yüksek düzeyde çıkanlar geleneksel kadın olarak değerlendirilir (Bakırcıoğlu, 2012: 147). Bu yaklaşım sosyal öğrenme ve bilişsel gelişim kuramlarının bir bileşimi olarak düşünülebilir (Dökmen, 2019). Diğer bir kuram Psikanalitik Kuramıdır ve libido kavramı burada merkezi bir rol oynar. Libido, biyolojiyi ve toplumsal cinsiyeti yönlendiren cinsel enerji olarak yorumlanır ve erkek cinsel organı temel alınır. Bu kurama göre birey, oral, anal, fallik, latent ve genital bakımdan psikoseksüel gelişimini beş evrede tamamlar. (Vargel Pehlivan, 2017: 507). Diğer bir kuram, Etkileşimsel Model adlı kuramdır. Toplumsal cinsiyet ile ilgili davranış farklılıklarının biçimlendirilebilir olduğu tezini savunan bir yaklaşımdır (Deaux ve Major, 1987: 369). Bu modele göre, cinsiyetle ilişkili sosyal davranışlar birçok faktörden etkilenmekte ve içinde bulunulan ortama bağımlı olarak biçimlenmektedir (Keskin ve Uluşan, 2016: 54). Bir başka kuram ise Sosyal Baskınlık Kuramıdır. Sosyal baskınlık, üst konumda yer alan

grubun alt konumdaki grup üyelerine sosyal, siyasal ve ekonomik hakimiyet sağladığı yönündeki görüşlere dayanır. Statüsü yüksek olan bireyin, sosyal baskınlık yönelimi daha yüksek olacağı görüşü hakimdir. Bu kurama göre, erkeklerin sosyal baskınlık yönelimlerinin kadınlardan daha yüksek olacağı düşünülmür (Güldü ve Ersoy Kart, 2009: 107).

Son olarak Feminist Kuram temelli toplumsal cinsiyet tartışmaları ise kendi içinde, Liberal, Radikal, Marksist ve Sosyalist yaklaşım ekseninde geniş bir yelpazeye sahiptir. Cinsiyet eşitsizliklerini hedef alan açıklamalar ile cinsiyet eşitsizliklerinin üstesinden gelinebilmesi için mücadele eden birçok kuramın ortaya atılması feminist yaklaşım bağlamında olmuştur. Bu nedenle feminist kuramlar, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle ilgili karşıt görüşler sergileyebilmektedir (Giddens, 2012). Ancak genel açıdan sadece feminizm kavramı dikkate alındığında, bu kavram, Latince kadın anlamına gelen ve kadınsı özellikleri ifade eden “femina” kavramından türetilmiş ve kadınların eşit haklar mücadelesinin genel adı olarak ifade edilmiştir. Feminizm ise, tüm “*insan ilişkilerinde cinsiyet eşitliği temelinde dünyayı yeniden düzenlemeyi hedefleyen bir hareket olarak; insanlar arasında cinsiyet temelli her tür ayrımcılığa karşı çıkan, cinsel ayrıcalıklar ve problemleri ortadan kaldıracak, hukuk ve geleneğin temel taşı olarak kadın ve erkeğin ortak insanlığının kabulü için çalışacak bir hareket*” (Slattery, 2014: 137) olarak tanımlanır. Tanımdan da anlaşıldığı üzere kuramın başlıca odağı ya da konusu cinsiyet olduğu görülmektedir. Feminist kuram, hemen hemen tüm toplumsal ilişkileri, kurumları ve süreçleri cinsiyet yönünden anlamayı hedefler (Wallace ve Wolf, 2012) ve tarihsel süreçte ilk olarak geleneksel kadın rollerinin ortadan kaldırılması çabası içerisinde iken, sonraki süreçte erkeklerle olan ilişkileri kapsamlı bir şekilde konu edinmektedir (Touraine, 2002: 250). Sonuç olarak feminist kuram, sosyal hayat ve insan deneyimine ilişkin kadın perspektifinden geliştirilmiş genel kapsamlı disiplinler arası fikirler sistemidir (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 162).

KADINLARDA MADDE BAĞIMLILIĞININ TOPLUMSAL ARKA PLANI

Kadın kavramı; “erişkin dişi insan; hatun, hatun kişi, bayan, karı, nisa, zen” (TDK, 2024) şeklinde tanımlandığında, cinsiyet olgusu bakımından erkeğin eşitidir. Ancak kadının, kültürel bir olgu olarak kendine özgü bir geçmişi tarihsel bir serüveni de vardır. Bu tarihsel süreçte kadın, bazı toplumlarda bereket, özgürlük ya da esaret gibi anlamları temsil ederken, bazı toplumlarda ezoterik mesajların iletildiği bir sembol olarak görülmüştür. Geleneksel, sosyal, kültürel ve dinsel yaklaşımların kadına yüklediği anlamın sürekli değişmesi, kadının

sadece bir cinsiyet olarak değil aynı zamanda kültürel bir olgu olarak da tanımlanmasına yol açmıştır (Ağçoban, 2016: 14).

Bununla beraber, tarihsel süreç içerisinde toplumun kadından beklediği ve kadına yüklediği ödevler, görevler ve rollerin de değiştiği görülmektedir. Özellikle modernleşme süreci ile birlikte cinsiyete dayalı atfedilen rollerin sınırları daha da görünür olmaya başlamıştır. Kadına göre erkek, otoritenin sahibi, kamusal alanda daha etkin, evin idaresini ve geçimini sağlayan bir konuma yerleşmiştir. Bu süreçte kadın, özel alan içerisinde, ev işlerini yapan, çocukların bakımı ve gözetimini üstlenen bir konumdadır ve erkeğin belirlediği sınırlar içerisinde kalmıştır. Günümüz sosyo-ekonomik şartların değişmesi ile birlikte, kadınlar da çalışma hayatına dahil olmaya başlamıştır. Ancak bunu, yine de toplumun belirlediği sınırlar çerçevesinde gerçekleştirebilmektedir. Bu süreçte kadın, yine pasif konumda tutularak çalışma hayatında ikincil konuma yerleştirilmiştir. Böylece toplumsal cinsiyet rolleri toplumun tüm alanlarına yansımıştır (Yılmaz, 2018).

Benzer şekilde, toplumsal hayatta cinsiyete dayalı madde bağımlılığına dair algılar, tutumlar ve görüşler de toplumsal cinsiyet temelinde şekillenmektedir. Kadın ve erkeğin madde kullanımına göre, toplumun algıları, tutumları ve davranışları değişebilmektedir. Söz konusu toplumsal cinsiyet ekseninde yaşanan rol farklılıklarında olduğu gibi bu konuda da cinsiyet farklılığı yaşanabilmektedir. Madde kullanan erkeklere farklı, kadınlara ise farklı bir gözle bakılabilmektedir. Erkeğin bu durumu göz ardı edilebilirken, kadının bu durumu şiddetle kınanabilir ve toplumsal damgalama bağlamında cinsiyete göre farklılıklar yaşanabilmektedir (Saçaklı ve Odabaş, 2023: 44-45). Ayrıca madde bağımlılığı, erkeklere göre kadınlarda farklı bir süreç olarak işleyebilir, etkileri daha ağır ve sert olabilir ve kullanma nedenleri değişebilir. Dolayısıyla, cinsiyetler arasındaki farklılığa bağlı ortaya çıkan madde bağımlılığı sorunu, sosyolojinin konusu olmuştur. Çünkü bireysel gibi görünen madde bağımlılığı sorunu, aslında toplumsal bir sorun olduğu ve özel gibi görünen nedenlerin arkasında, toplumsal nedenlerin olduğu, ancak sosyolojik bir perspektifle açıklanabilir (Mills, 2007: 15-24).

Bu bağlamda ilk olarak madde bağımlılığının tanımlanması, kadın-erkek arasındaki madde bağımlılığı farkı ve ardından bireysel gibi görünen madde bağımlılığının toplumsal arka planı açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre, Yunanca uyku anlamına gelen “narke” kelimesi, İngilizce’ye uyuşturucu anlamına gelen “narkotic” kelimesi olarak geçmiştir. Uyuşturucu; uyuşturma özelliği sonucu uyuşturan, bedensel ve zihinsen bağımlılığa yol açan, bireysel ve toplumsal yönden ekonomik ve sosyal çöküntü oluşturan bağımlılık yapıcı maddelerdir (Salmaner, 2003). Madde kullanımı, bireyin santral sinir sistemi

üzerinde hoşnutluk edici etkisi nedeniyle herhangi bir bağımlılık maddesini kullanımı olayıdır. Bu amaçla kullanılan maddeler, başta sigara ve alkol olmak üzere; afyon, morfin, eroin, kodein, kokain, crack, esrar, marihuanna, extacy, LSD (Lysergic Acid Diethylamide), bonzai vb. yasa dışı olan ve olmayan maddelerdir (Kutlu, 2011).

Bu maddelerin kullanımına bağlı oluşan madde bağımlılığı ise, tıp dilinde psikoaktif maddelerin zararlı veya tehlikeli kullanımına bağlı oluşan bağımlılık olarak tanımlanabilir. Bu bağımlılığın toplum üzerindeki en önemli etkilerinden biri davranışsal, ruhsal ve fiziksel değişikliklere bağlı ortaya çıkan sağlık sorunlarıdır. Bu sorunlar, cinsiyetler arasında farklı şekilde yaşanabilir.

Bazı araştırmacılara göre, kadınların sigara, alkol ve diğer uyuşturucu maddeleri kullanma yaşı, erkekler ile hemen hemen aynı döneme denk geldiği ve bu durumun toplumsal sağlık açısından endişe verici olduğu düşünülmektedir. Çünkü erkeklere göre kadınlar, alkol ve diğer uyuşturucu maddelerin fiziksel ve tıbbi olumsuz sonuçlarına karşı daha savunmasızdır (Greenfield, 2016). Bununla beraber, Amerika'da yapılan bir çalışmada kadın-erkek arasında alkol bağımlılığının farklılaştığı, erkeklere göre kadınların alkol kullanmaya daha geç başladığı fakat tedavi için erkeklerden daha önce başvuru yaptığı dile getirilmiştir (Regier vd., 1990). Ayrıca erkeklere oranla kadınların alkole başlamadaki en önemli faktörün bireysel değil sosyal nedenler olduğu belirlenmiştir (Evren, vd., 2003).

Madde bağımlılığı genel olarak hem toplumsal nedenlere bağlı farklı şekillerde yaşanabilirken hem de kadın-erkek arasında farklı nedenlere bağlı olarak yaşandığı söylenebilir. Bu bağlamda, boşanmış ya da bekar yaşayan kadınlar ile evli erkeklerin madde kullanım oranı yüksek düzeyde bulunmuştur. İşsiz kalmış ya da işten ayrılmış kadınlar ile emekli olmuş ya da çalışan erkeklerin madde kullanım oranı yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Daha önce intihar girişimi olan ya da yaşadığı ailede alkol ve madde bağımlısı olan kadınlar ile alkol ve madde kullanımı sebebiyle zarar verici davranışlar sergilemiş ya da daha önce hapis hane geçmişi olan ve yasal sorunlar yaşayan erkeklerde madde kullanım oranı yüksek düzeyde olduğu ifade edilmiştir (Öztürk, 2023: 42). Benzer şekilde kadınlarda, üniversiteye başlama, evlilik, sosyal hayata atılma, istismar, travma, güven duygusunu artırma, stresi azaltma ve toplumsal cinsiyete dayalı sorunlarla başa çıkma gibi nedenlerden dolayı madde kullanımına başlandığı belirlenmiştir (Kutlu, 2011). Dolayısıyla, bireysel gibi görünen madde bağımlılığının arkasında, istismar, evlilik, aile hayatı ve toplumsal cinsiyete dayalı toplumsal nedenler olduğu söylenebilir.

Erkeklere göre kadınlarda madde bağımlılığı deneyimi farklılık göstermektedir. Madde bağımlısı olan kadınların bu deneyimi, genetik ve

biyolojik faktörlerden ziyade çoğunlukla sosyal faktör kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Madde kullanan birçok kadın, madde kullanımını hızlandırıcı etken olarak, zor yaşam şartlarını göstermiştir. Sosyal, çevresel ve kültürel baskı gibi daha birçok toplumsal nedenlerden dolayı yaşam şartları zorlaşan kadınların, hayatla başa çıkmak, acı veren olumsuz duygularını uyuşturmak ve stresi azaltmak için madde kullanımına yöneldiği ifade edilmiştir. Bu olumsuz toplumsal nedenler (farklı nedenlere bağlı yaşanan stresler ve çeşitli kültürel baskılar) elbette erkeklerden farklıdır (Öztürk, 2023: 43). Dolayısıyla kadınlara dair bireysel gibi görünen bu durumun arkasında, fiziksel ve cinsel şiddet, evlilik ve ebeveynlik sorumlulukları, iş hayatının yükü ile birlikte ev işi yükü, aldatılma, ilgisizlik gibi toplumsal etkenler olduğu söylenebilir.

Madde kullanımının etkisi, erkeklere göre kadınlarda farklılık göstermektedir. Kadınlar, erkeklerden daha düşük dozda ve daha az sürede madde kullansalar bile, kadınların bağımlılıklarına tıbbi, psikiyatrik ve sosyal sonuçları daha fazla olmaktadır. Özellikle sosyal sonuçlar olarak aile içi sorunlarda artış yaşanmaktadır (Greenfield, 2016).

Kadınlarda madde kullanımı sigara, alkol ve diğer yasa dışı maddeler açısından daha ayrıntılı incelenmesi, kadın-erkek arasındaki farklılıkları görmek açısından önemlidir. İlk olarak 2000 yılının başlarında sigara ile ilgili Kanada’da yapılan bir araştırmada, sigara kullanan kadınların oranı %17 iken, erkeklerin oranı %22 olarak belirlenmiştir (Poole ve Dell, 2005). Türkiye’de 2000’li yılların başında yapılan bir araştırmada kadınların %16.2’si sigara kullanırken, erkeklerde bu oran %36.4 olarak saptanmıştır (Kutlu, 2011: 91). Takip eden yıllarda Türkiye’de yapılan bir başka çalışmada, sigara kullanan kadınların oranı %59 erkeklerin oranı %73.1 olarak belirlenmiştir (Doğan, 2001). 2006’da yapılan bir çalışmada, erkeklerin %32.3’ü kadınların %4.8’i sigara kullandığı tespit edilmiştir (Kutlu ve Çivi, 2006). 2008 verilerine göre, Türkiye genelinde 15 ve üzeri yaştaki kadınların %15.2’sinin tütün kaynaklı maddeleri kullandığı tespit edilmiştir. Elbette bu sonuçlar tüm Türkiye genelini kapsayan sonuçlar değil, ev hanımlarına, lise öğrencilerine ya da belirli bir yerde çalışanlar üzerine yapılan araştırma sonuçları olduğundan, yapılan araştırmanın kendine özgü sonuçlarıdır.

Söz konusu araştırma sonuçlarına göre sigara kullanan kadınlarda, istenmeyen kilolarla başa çıkmak, stres yönetimini sağlamak, sosyal kabul görmek, popülerlik kazanmak, kişisel çekiciliği artırmak, mutlu olmak ve yorucu yaşam şartlarından dolayı sigara kullanıldığı belirlenmiştir. Lise öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada ise öğrencilerin %40.2’sinin stres faktörü sebebiyle, %18.6’sının başkalarına özendiği için, %7.9’unun arkadaş grubuna uyma nedeniyle, %2.9’unun ise sosyal kabul görme nedeni ile sigara kullandığı tespit edilmiştir. Ev kadınları üzerine yapılan çalışmada ise, %49.1’inin özenti,

%21.4'ünün ev gezmeleri, %16.3'ünün ise ailede sigara kullanıldığından dolayı sigaraya başlanıldığı saptanmıştır (Kaya ve Şahin, 2013: 4). Saha araştırmalarında elde edilen bulgulara dair söz konusu farklılık, araştırmalarda kullanılan yöntem farklılıkları ve katılımcıların demografik özelliklerinden dolayı kaynaklandığı söylenebilir. Söz konusu araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, bireysel gibi görünen sigara alışkanlıklarının arkasında, aile, arkadaş grubu, ev gezmeleri, başkalarına özentisi, çekici görünme isteği, sosyal kabul görme gibi toplumsal nedenlerin olduğu görülmektedir.

Bununla beraber, Türkiye geneli 2022 yılı TÜİK verilerine göre her gün tütün mamulü kullanan 15 yaş ve üzeri bireylerin oranı 2019 yılında %28,0 iken, bu oran 2022 yılında artarak %28,3 olarak saptanmıştır. Bu oran 2022 yılında erkeklerde %41.3, kadınlarda ise %15.5 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2022). Tablo 2'de 2010-2022 arası tütün mamulü kullanan 15 yaş ve üzeri bireylerin cinsiyete göre yüzdelik dağılımı sistematize edilerek sunulmuştur.

Tablo 2. Tütün Mamulü Kullanan Bireylerin Cinsiyete Göre Yüzdelik Dağılımı, (2010-2022).

Yıllar	Toplam %	Erkekler %	Kadınlar %
2010	25.4	39.0	12.3
2012	23.2	35.9	10.8
2014	27.3	41.8	13.1
2016	26.5	40.1	13.3
2019	28.0	41.3	14.9
2022	28.3	41.3	15.5

Kaynak: (TÜİK, Türkiye Sağlık Araştırması, 2022).

Tablo 2'ye göre 2010'dan 2022 yılına kadar, tütün kullanan erkek ve kadınların oranında genel olarak artış yaşandığı belirlenmiştir. Ancak 2012 ve 2016 yılında, bir önceki yıla göre erkeklerde tütün mamulü kullananlarda azalma olduğu, kadınlarda ise 2012 ve 2014 yılında azalma yaşandığı söylenebilir. Buna göre tütün kullanmayı bırakanların yoğunluğu, yüzdelik oranlarda azalma yaşanan yıllara karşılık geldiği söylenebilir.

Kadınlarda alkol kullanımını genel olarak değerlendirildiğinde, kadınların evlilik, çalışma hayatı vb. sosyal rollerinin fazlaşması sonucu alkol kullanım oranında önemli bir artış olmadığı saptanmıştır. Ancak istismar, aldatılma, işten ayrılma, boşanma, annelik rollerindeki ani değişiklik gibi nedenlerden dolayı, alkol kullanma riskinde artış yaşandığı ifade edilmiştir (Altıntoprak vd., 2008). Kadın-erkek alkol kullanma davranışları, cinsiyet rolleri, toplumsal ve kültürel beklentiler gibi nedenlerden dolayı farklılaşmaktadır. Erkekler, saldırganlıklarını açığa çıkarmak, güç kullanmak ve risk almak için alkolü tercih ettiği görülürken,

kadınlarda risk azaltma stratejisi, zor şartlarla baş etme yöntemi olarak tercih edildiği görülmektedir. Erkeklerle göre kadınların, cinsel istismara uğrama, şiddet görme ve travmaya maruz kalma olasılıkları daha fazla olmaktadır. Bu nedenle kadınlar, yaşamış olduğu olumsuzlukların yol açtığı içsel karmaşaları ve zihinsel durumları ile baş etmek için, kendini alkol ile uyuşturmayı tercih edebilmektedir. Erkekler ise, ev ve iş hayatına dair sorumluluklarından kaçmak için alkol kullanmayı tercih edebilmektedir. Ayrıca içinde yaşanan toplumun, kadınların alkol kullanımına dair tutumu ve bakış açısı, erkeklerle oranla daha olumsuzdur. Geleneksel toplum yapısında alkol kullanan ve alkol bağımlısı bir kadın ahlaksız, zayıf iradeli vb. niteliklerle değerlendirilirken, erkeklerde bu durum değişebilmektedir. Çünkü toplumsal yapı içerisinde kadın, annelik rolü olan ve ahlaki değerleri koruyan biri olarak görülmektedir. Alkol kullanan kadınların, eş ve annelik rolünü yerine getiremediği, aile kurumuna saygı duymadığı ve çocuklarına örnek bir insan modeli olamadığına yönelik toplumsal baskı bulunmaktadır. Dolayısıyla erkek ile kadın arasında sigara, alkol ve diğer uyuşturucu madde kullanımına dair önemli farklılıklar bulunmakta ve madde kullanımı konusunda toplumsal cinsiyet bakımından birbirine benzememektedir (Atlam vd., 2024: 314).

Son olarak Türkiye’de alkol kullanım oranları istatistiksel açıdan genel olarak değerlendirildiğinde, TÜİK’e göre alkol kullanan 15 yaş ve üzeri bireylerin oranı 2019 yılında %14.9 iken, 2022 yılında bu oran %12.1’e gerilemiştir. Ayrıca 2022 yılında alkol kullanan erkeklerin oranı %18.4, kadınların oranı ise %5.9 olarak belirlenmiştir. Alkol kullanmayan bireylerin (daha önce kullanan ve hiç kullanmayanlar) oranı ise, 2019 yılında %85.1 iken, 2022 yılında artarak %87.9 olarak tespit edilmiştir. Alkol kullanan bireylerin cinsiyete göre yüzdeler istatistikleri Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Alkol Kullanan Bireylerin Cinsiyete Göre Dağılımı, (2010-2022)

Yıllar	Toplam %	Erkekler %	Kadınlar %
2010	12.6	21.1	4.4
2012	10.4	17.2	3.8
2014	14.9	24.3	5.8
2016	12.2	19.3	5.3
2019	14.9	23.3	6.6
2022	12.1	18.4	5.9

Kaynak: (TÜİK, Türkiye Sağlık Araştırması, 2022).

Tablo 3 incelendiğinde, 2010-2022 yılı arasında erkek ve kadınlarda alkol kullanma oranları dalgalı olarak seyir gösterdiği söylenebilir. Bununla beraber

TÜİK'in son verilerine göre 2022 yılında alkol kullanmaya başlama nedenlerinin cinsiyet ekseninde yüzdelik değerleri, Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Alkol Kullanmaya Başlama Nedenlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı, (2022 Yılı)

Alkol kullanmaya başlama nedenleri	Toplam %	Erkek %	Kadın %
Merak	11.3	11.8	9.6
Özenti	6.7	8.0	2.9
Aile sorunları	1.1	1.3	0.4
Kişisel sorunlar	3.1	3.7	1.4
Arkadaş etkisi	13.3	14.9	8.5
Eğlence amaçlı	53.3	50.4	62.1
Özel bir nedeni yok	11.2	10.0	15.0

Kaynak: (TÜİK, Türkiye Sağlık Araştırması, 2022).

Tablo 4'e göre, alkol kullanmaya başlama nedeni olarak "Merak", "Özenti", "Aile sorunları", "Kişisel sorunlar", "Arkadaş etkisi", "Eğlence amaçlı", "Özel bir nedeni yok" yanıtını veren erkeklerin oranı sırasıyla; %11.8, %8.0, %1.3, %3.7, %14.9, %50.4, %10.0 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu alkole başlama nedenlerine yanıt veren kadınların oranı ise sırasıyla; %9.6, %2.9, %0.4, %1.4, %8.5, %62.1, %15.0 olarak belirlenmiştir. Bu istatistiklere göre, kadın-erkek genel olarak değerlendirildiğinde, merak, arkadaş etkisi ve özellikle eğlence amaçlı alkol kullananların oranı yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla beraber, Kadınlara göre erkeklerde özenti nedeninden dolayı alkol kullananların oranı daha yüksek iken, erkeklere göre kadınlarda eğlence amaçlı alkol kullananların oranı daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Alkol kullanımında arkadaş etkisi ise, kadınlara göre erkeklerde daha yüksek oranda olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda alkol kullanan erkek ve kadın arasında kullanım nedenine göre farklılık olduğu söylenebilir. Sonuç olarak alkol kullanım nedenleri incelendiğinde, aile sorunları, arkadaş grubu, başkalarına özenti gibi sosyal nedenler, alkol kullanımında bireysel nedenlerden ziyade toplumsal nedenlerin daha etkin olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet ekseninde kadınlarda madde bağımlılığı sorununun toplumsal arka planı adlı bu çalışmanın amacı; bireysel bir davranış gibi görünen sigara, alkol ve diğer madde bağımlılığının toplumsal nedenlerini ortaya koymaktır. Literatür yoluyla elde edilen bulgulardan varılan sonuçlara göre: Toplumsal cinsiyet bağlamında madde kullanımına göre sosyal algılar, tutumlar, davranışlar ve bakış açıları değişmektedir. Kadın ve erkeğin madde kullanımına

dair toplumsal tepkiler, içinde yaşanan toplumun kültürüne göre farklılık arz eder. Madde kullanan kadın ve erkek farklı toplumsal davranış biçimleri ve tepkileri (erkeğe daha az, kadına daha fazla tepki gösterilebilmektedir) ile karşılaşabilir. Ayrıca madde bağımlılığı süreci, kullanılan maddenin etkisi ve kullanma nedenleri, cinsiyet farklılığına göre değişebildiği sonucuna varılmıştır.

Madde kullanımı hem toplumsal nedenlere dayalı hem de kadın-erkek arasında cinsiyet farklılığına dayalı ortaya çıkabilmektedir. Kadın ve erkeğin boşanmış, bekar ya da evli olmasına göre madde kullanım oranı ve bağımlılığı değişmektedir. İşsiz kalmak, işten ayrılmış olmak, emekli ya da çalışan olmak kadın ve erkeğin madde kullanım durumunu ve oranını etkileyebilmektedir. Ayrıca kadınlarda evlilik, üniversiteye başlama ve iş hayatına atılma ile istismara uğrama, travma, aldatılma ve stresi azaltma, sorunlarla başa çıkma gibi nedenlerden dolayı madde kullanım durumu değişmektedir. Bununla beraber, kadınlarda madde kullanımı ve bağımlılığı fiziksel faktör kaynaklı olmaktan ziyade sosyal faktör kaynaklı olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan birçok toplumsal nedenlerden dolayı yaşam şartları zorlaşan kadınların, zorluklarla başa çıkmak, acı veren olumsuz duygularını uyuşturmak ve stresi azaltmak için madde kullanımına yöneldiği belirlenmiştir. Kadınların sigara alışkanlığına dair davranışının arka planında, istenmeyen kilolarla başa çıkmak, stres yönetimini sağlamak, sosyal kabul görmek, popülerlik kazanmak, arkadaş grubuna uymak, başkalarına özenmek, kişisel çekiciliği artırmak, aileden etkilenmek, kadınlar günü ev gezmelerine katılmak gibi toplumsal nedenler olduğu sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde, kadınlarda alkol kullanımına dair davranışının arka planında ise istismar, aldatılma, işten ayrılma, boşanma, cinsel istismara uğrama, şiddet görme, travma, annelik rollerindeki ani değişiklik gibi nedenler olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla kadınlar ile ilgili bireysel bir davranış gibi görünen sigara, alkol ve diğer madde alışkanlıklarının arkasında, fiziksel ve cinsel şiddet, evlilik ve ebeveynlik sorumlulukları, iş hayatının yükü, ev işi yükü, aldatılma, ilgisizlik gibi toplumsal nedenler olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Atlam, D., Asar, A. Ç., Kaylı, D. S., ve Kırılı, U. Kadınlarda Alkol ve Madde Bağımlılığında Toplumsal ve Kendini Damgalama. *Bağımlılık Dergisi*, 25(3), 1-1.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Başak, S. (2013). Toplumsal Cinsiyet. *Sosyolojiye Giriş*, (Ed. İhsan Çapcıoğlu ve Hayati Beşirli). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet "Bize Yüklenen Roller"*. (Çev. Kader Ay). İstanbul: Kadav Yayınları.
- Butler, J. (2014), *Cinsiyet Belası*. (Çev. Başak Ertür) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Deaux, K., ve Major, B. (1987). Putting Gender into Context: An Interactive Model of Gender-Related Behavior. *Psychological Review*, 94(3), 369.
- Doğan O. (2001). Sivas İlindeki Lise Öğrencilerinde Madde Kullanımı Yaygınlığı. *Bağımlılık Dergisi*. 2(2), 53-56.
- Dökmen Z. Y. (2019). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları*. Ankara: Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) Yayınları.
- Evren, E. C., Saatçioğlu, Ö., Evren, B., Yapıcı, A., ve Çakmak, D. (2003). Alkol Kullanım Bozukluğunda Cinsiyet Farklılığı: Yatan Hasta Verilerinin İncelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 4(3), 96-100.
- Fichter, H. J. (2016). *Sosyoloji nedir*. (Çev. N. Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Giddens, A. (2012), *Sosyoloji* (C. Güzel, Ed.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Greenfield, S. F. (2016). *Treating women with substance use disorders: The women's recovery group manual*. Guilford Publications.
- Güldü, Ö., ve Ersoy Kart, M. (2009). Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Tutumlar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(03), 97-116.
- Günindi Ersöz, A. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gürhan, N. (2010). Toplumsal Cinsiyet ve Din. *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, (4). s.58-80.
- Kaya, Y., ve Şahin, N. (2013). Kadınlarda Madde Kullanımı ve Hemşirenin Rolü. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 10(1), 3-7.
- Keskin, F., ve Uluslan, A. (2016). Kadının Toplumsal İnşasına Yönelik Kuramsal Yaklaşımlara Dair Bir Değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (26), 47-68.
- Kocadaş, B. (2020). Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kuramları. *Toplumsal Cinsiyet*. (Ed. M. Talas). Ankara: İksad Yayınevi.

- Kol, S. (2011). Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(21), s.1-21.
- Kutlu, R. ve Çivi, S. (2006). Seydişehir Meslek Yüksek Okulu Öğrencilerinde Sigara Kullanma Durumu ve Etkileyen Faktörler. *Bağımlılık Dergisi*, 7(2), 71-79.
- Kutlu, Y. (2011). Kadının Madde Kullanımı ve Bağımlılığı. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(2), 90-93.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mills, C. W. (2007). *Toplumbilimsel Düşün*. (Çev. Ünsal Oskay). İstanbul: Der Yayınları.
- Özhan, G. (2004). Madde Bağımlılığı, Sigara, Alkol, Diğer Uyuşturucu Maddeler.
- Öztürk, I. (2023). Kadın Madde Bağımlılığında Aile Yapısı ve İlişkilerinin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma. [Yüksek Lisans Tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Poole, N., ve Dell, C. A. (2005). Girls, women and substance use, Canadian Centre on Substance Abuse & BC Centre for Excellence for Women's Health, Ottawa. *Disponibile al sito internet: http://www.ccsa.ca/ultimo_accesso_31.12.2012*.
- Regier, D. A., Farmer, M. E., Rae, D. S., Locke, B. Z., Keith, S. J., Judd, L. L., ve Goodwin, F. K. (1990). Comorbidity Of Mental Disorders With Alcohol And Other Drug Abuse: Results from the Epidemiologic Catchment Area (ECA) Study. *Jama*, 264(19), 2511-2518.
- Ritzer, G., ve Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. (Çev. Irmak Ertuna Howison). Ankara: De ki Yayınları.
- Saçaklı, G., ve Odabaş, D. (2023). Kadınlarda Madde Bağımlılığı. *Advances in Women's Studies*, 5(2), 44-48.
- Salmaner, H. (2003). Suç Yeri İncelemesi. Şanlıurfa: Elif Matbaacılık.
- Saraç, S. (2013). Toplumsal Cinsiyet. *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları*, (s.27-32). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çev. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Scott, J. W. (2007). *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, (Çev. Aykut Tunç Kılıç). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sönmez, V. (2000). Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Ankara: Anı yayıncılık.
- Tathoğlu, S. S. (2021). Öğrenmeye Sosyal-Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura. *Sosyoloji Notları*, 5(1), 15-30.

- TDK, (2024). Türk Dil Kurumu. Genel Türkçe Sözlük. *Cinsiyet*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.03.2024).
- TDK. (2024). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. *Kadın*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 18.03.2024).
- TÜİK. (2022). Türkiye İstatistik Kurumu. *Türkiye Sağlık Araştırması, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2022-49747> (Erişim Tarihi: 23.03.2024).
- Terzioğlu, F., ve Taşkın, L. (2008). Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolünün Liderlik Davranışlarına ve Hemşirelik Mesleğine Yansımaları. *CÜ Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(2), 62-67.
- Token, İ. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Din. (Ed. N. Akyüz ve İ. Capcıoğlu), *Din Sosyolojisi El Kitabı* (s. 607-622). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: YKY Yayınları.
- Tunç, H. (2014). Toplumsal Cinsiyet Farklılaşması Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Erkeklerin Küpe Takması Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), 608-625.
- URL-1. Evrimsel Psikoloji Nedir? <https://sorularlailslamiyet.com/evrimsel-psikoloji-nedir?> (Erişim Tarihi: 18.03.2024).
- Vargel Pehlivan, P. (2017), Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kuramsal Yaklaşımlar: Bir Literatür Taraması, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(16), s.497-521.
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (35), 29-56.
- Wallace, R ve Wolf, A. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları-Klasik Geleneğin Genişletilmesi* (Çev. L. Elburuz ve M. R. Ayas). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yılmaz, S. (2018). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Günlük Hayattaki Yansımaları: Çorum/Alaca Örneği. *İmgelem*, 2(2), 59-79.
- Zencirkıran, M. (2015). *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayınevi.

8. Bölüm

“SHARENTİNG” VE MARKA İMAJİ: SOSYAL MEDYA, EBEVEYNLİK VE HALKLA İLİŞKİLER PERSPEKTİFİ

Özden ÖZLÜ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım İngilizce Bölümü.
ozdenozlu@maltepe.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1890-4804

GİRİŞ

Günümüz dijital çağında, internet ve sosyal medya platformları, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu platformlar, kişisel yaşamın yanı sıra ebeveynlik alışkanlıklarını da dönüştürmekte, yeni bir fenomen olan "sharenting" in yükselişine zemin hazırlamaktadır. "Sharenting", ebeveynlerin sosyal medya aracılığıyla çocuklarına dair görüntüleri, hikayeleri ve anları paylaşmasını ifade eden bir terimdir. Bu uygulama, çocukların doğumlarından önce başlayarak, onların dijital izlerinin oluşturulmasına yol açmakta ve ebeveynlerin çocuklarına ait bilgileri geniş kitlelerle paylaşma eğilimini artırmaktadır.

Ebeveynlerin çocuklarını sosyal medyada paylaşma nedenleri çeşitlidir. Gelişen teknoloji sayesinde, çocukların büyüme ve gelişim süreçlerini dijital olarak belgelemek ve bu özel anları uzakta yaşayan akraba ve dostlarla paylaşmak isteyen ebeveynler bu platformları aktif olarak kullanmaktadır. Ancak, "sharenting" alışkanlığının ebeveynlik ve aile dinamiklerine etkisi karmaşıktır. Ebeveynlerin paylaşımlarının uzun vadeli sonuçları ve çocukların mahremiyet hakları üzerindeki potansiyel etkileri göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu dijital paylaşım alışkanlığının aile bağlarına etkileri hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle değerlendirilmelidir. Çocukların yaşamındaki önemli anların paylaşılması, aile içi bağların güçlenmesine ve uzakta yaşayan akrabalarla ilişkilerin sürdürülmesine katkıda bulunurken, çocukların mahremiyet haklarının ihlali ve siber zorbalık gibi risklere maruz kalma olasılığı, bu paylaşımların dikkatli bir şekilde yönetilmesini gerektirmektedir.

"Sharenting" fenomeninin, sosyal medya ve marka algısı üzerinde de derin etkileri bulunmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili paylaşımları, doğal ve samimi bir reklam fırsatı sunarak markalar için değerli bir pazarlama aracına dönüşmüştür. Bu tür paylaşımlar, markaların çevrimiçi varlıklarına etki etmekte ve marka imajı, çevrimiçi varlık ve müşteri sadakati gibi kritik pazarlama dinamiklerini etkilemektedir. Bu nedenle, "sharenting" pratiklerinin anlaşılması, markalar için sosyal medya stratejilerini yeniden düşünceleri ve tüketicilerle daha etkili bir şekilde iletişim kurma yöntemlerini geliştirmeleri açısından kritik öneme sahiptir.

"Sharenting" ve ebeveynlik dinamikleri üzerine odaklanan bu çalışma, dijital çağda ebeveynlik alışkanlığının nasıl dönüştüğünü ve bu dönüşümün aile bağları, çocukların mahremiyeti, sosyal medya ve marka algısı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu bağlamda, "sharenting" in getirdiği fırsatlar ve zorluklar, ebeveynlerin sosyal medya kullanımı konusunda daha bilinçli ve dikkatli bir yaklaşım benimsemelerini gerektirmektedir. Bu, dijital çağda

ebeveynlik yapmanın getirdiği zorlukları ve sorumlulukları anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

1. “SHARENTING” VE EBEVEYNLİK DİNAMİKLERİ

1.1. “Sharenting” kavramının ebeveyn-çocuk ilişkisindeki rolü

Günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelen internet ve sosyal medya platformları artık sadece kişisel profillerin yayınlandığı, yeni ve eski arkadaşlarla tanışılan bir alan olmaktan çıkmış metinler, resimler ve videolar gibi bireylerin paylaşımlarda buldukları bir mecra haline gelmiştir. Çevrimiçi paylaşımlarda şimdi ve gelecekte bireylerin itibarlarına zarar verebilecek ve kamuoyunda onurlarını zedeleyebilecek bilgilerin paylaşılmaması internetin güvenli kullanımının temel kuralıdır. Bireyler kendileri ile ilgili kişisel ve hassas bilgileri paylaşmada daha dikkatli olurken iş arkadaşı, sevgili ve aile bireyleri gibi diğer bireylerin bu bireyler ile ilgili paylaşımında bulunmaları onlara zarar verebilmektedir. Günümüzde bu gruba ebeveynler de katılmıştır. Ebeveynlerin çocuklarına ait görüntüleri, hikayeleri ve videoları sosyal medyada paylaşmaları günümüzde moda olan “sharenting” terimi ile tanımlanmaktadır (Oxford English Dictionary, 2022). İngilizce “share” (paylaşma) ile “parenting” (ebeveynlik) sözcüklerinin birleştirilerek oluşturulan “sharenting” sözcüğünün Türkçe’de henüz tam bir karşılığı bulunmamaktadır. “Paylaşılan ebeveynlik”, “paylaşan ebeveynlik”, “ebeveynlik paylaşımları” gibi çeviriler bulunmaktadır, ancak bu çalışmada “ebeveyn paylaşımı” olarak çevrilmesi önerilmektedir.

Sosyal medya platformlarında, çocukların doğmadan önce dahi dijital izlerinin oluşturulduğuna ve ebeveynlerin çocuklarının bilgilerini paylaşma eğiliminde olduğuna sıklıkla rastlanmaktadır. AVG İnternet Güvenliği şirketinin 2010 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, bazı ebeveynler hamilelik dönemlerinde çocuklarının dijital izini oluşturmakta ve bebeklerinin ultrason görüntülerini sosyal medyada paylaşmaktadır (Manotipya ve Ghazinour, 2020: 178). Ayrıca, iki yaş altındaki çocukları olan annelerin birçoğu bebeklerinin fotoğraflarını sıkça paylaşmakta ve hatta hamilelik tarama görüntülerini internete yüklemektedir. Bazı ebeveynler bebekleri için e-posta adresi ve sosyal medya profili oluşturmaktadır. Ancak, bu dijital izlerin çocukların rızası olmadan oluşturulması, henüz olgunluk çağına ermemiş çocukların gizliliklerini koruma şansını ellerinden almaktadır. Michigan Üniversitesi Sağlık Sistemi (University of Michigan Health System) (2015) yaptığı bir çalışma ile ebeveynlerin çoğunun çocuklarıyla ilgili utandırıcı bilgileri sosyal medyada paylaştığını ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca, ebeveynlerin çocuklarının konumlarını belirleme ve potansiyel olarak uygunsuz fotoğrafları paylaşma

eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu bilgilerin, çocuklar yetişkinlik çağına geldiklerinde bilinmesini istemedikleri bilgiler olabileceği ve kendi dijital izlerini özgürce oluşturma haklarına zarar verebileceği vurgulanmaktadır. Bu nedenle, ebeveynlerin paylaşımlarının uzun vadeli sonuçlarından ve çocukların gizlilik ve güvenliği üzerindeki potansiyel risklerden haberdar olmaları önemlidir.

Parenting for a Digital Future (Livingstone et. al., 2018)'ın araştırma raporuna göre İngiltere'de aylık internet kullanan ebeveynlerin %75'i çocuklarının fotoğraflarını paylaşmaktadır. Çocuklarla ilgili fotoğrafların çevrimiçi olarak paylaşılmasının sıklığı ve kapsamı, çocuğun yaşıyla ters orantılıdır. Dört yaş altındaki çocuklara sahip ebeveynlerin %60'ı paylaşımda bulunurken, bu oran 13-17 yaş arasında çocuklara sahip ebeveynlerde %47'ye düşmektedir. Bu farklılık, daha büyük çocuklara sahip ebeveynlerin genellikle yaşlı olmalarından veya çocukların kendi sosyal medya hesaplarına sahip olmalarından kaynaklanabilmektedir. Rapor “sharenting” eğiliminin daha genç ebeveynler ve yüksek sosyoekonomik statüye sahip olanlar arasında belirgin olduğunu göstermektedir. Ebeveynlerin dörtte biri paylaşımlarda bulunmadan önce çocuklarından paylaşım için onay alırken, çocukların isteğiyle paylaşım yapanların oranı beşte bir civarındadır. Ankete göre, internet kullanan ve fotoğraf paylaşan ebeveynlerin %72'si aylık olarak “sharenting” uygulamaktadır. Fotoğraf paylaşan ebeveynlerin yarısı, aile ve arkadaşlarıyla iletişim kurmak amacıyla paylaşımda bulunsa da, dörtte biri endişeli olduğunu belirtmiştir. Daha çok yaşlı ebeveynlerin ve ergen çocuk sahibi ebeveynlerin dörtte biri paylaşım konusunda çocuklarına ait fotoğrafları paylaşmadan önce onay almayı tercih etmektedir. Çocukların isteğiyle paylaşım yapan ebeveynlerin oranı ise beşte birdir. Paylaşımlarında pişmanlık duyanların oranı %5'tir ve bu duygu genellikle babalar ve yüksek sosyoekonomik statüye sahip ebeveynler arasında görülmektedir. Yüzü göstermemeye özen gösterenlerin oranı ise yalnızca %7'dir ve bu davranış özellikle babalar, genç ebeveynler ve düşük internet kullanımına sahip ebeveynler arasında daha yaygındır.

1.2. Ebeveynlerin Çocuklarını Sosyal Medyada Paylaşma Nedenleri

“Sharenting”in dijital toplumumuzda oldukça yaygın hale gelmesiyle birlikte ebeveynlerin çocuklarını sosyal medyada paylaşma eğilimlerinde bir artış olmuştur. Bu paylaşımların temel nedenlerden biri, gelişen teknoloji ile birlikte çocuklarının büyüme ve gelişim süreçlerini dijital olarak belgeleme arzusudur (Wagner & Gasche, 2018: 977). Sosyal medya platformları, ebeveynlere, uzakta yaşayan akrabaların, aile fertlerinin ve arkadaşların çocuğun günlük yaşamını kolayca takip etmelerine olanak tanımaktadır. Çocuklarının başarıları, keyifli

anları ve büyüme süreçlerini paylaşarak, çevrimiçi bir topluluk içinde bağıllık hissi oluşturmasını amaçlayan ebeveynlerin bu paylaşımları, aile bağlarını dijital bir şekilde güçlendirmenin yanı sıra, çocukların çevrimiçi bir kimlik oluşturmalarına da katkı sağlamaktadır.

Brosch (2016: 234)'a göre ebeveynlerin çocuklarının yaşamlarını dijital platformlarda paylaşma eğilimi, ebeveynlerin kendi kişisel tatmin ve toplumsal onay ihtiyaçlarına yöneliktir. Özellikle ebeveynlik döneminin erken aşamalarında yaşanan sosyal izolasyon, dijital çağın sunmuş olduğu imkanlarla daha konforlu hale getirilmeye çalışılmaktadır. Ancak, bu paylaşımların aşırıya kaçması durumunda, yani "oversharenting" aşamasına ulaşılması, örneğin 100'den fazla bebek fotoğrafının paylaşılması gibi, çocukların özel detaylarının aşırı şekilde paylaşılması söz konusu olabilmektedir.

Diğer bir çalışma, çocuklarının fotoğraflarını çevrimiçi paylaşımların ebeveynlerin egolarını tatmin etme ve sosyal onay alma ihtiyaçlarından kaynaklandığını göstermektedir. Araştırmaya göre sosyal medyanın ebeveynlere sosyal statü, yaşam deneyimleri ve gurur temelinde kendilerini başkalarıyla karşılaştırma olanağı sağlamaktadır (Udenze ve Bode, 2020: 32). Davis v.d. (2015) tarafından yapılan bir araştırmaya katılan ebeveynlerin %72'sinin sosyal medyanın kendilerini yalnız hissetme duygusunu azalttığı, %70'nin ne yapmamaları gerektiğini öğrenmeleri ve %67'sinin de diğer ebeveynlere tavsiyede bulunmak amacıyla paylaşım yaptıkları belirtilmektedir. İyi ebeveynlik becerileri sergilediklerini göstermek isteyen ebeveynler de sosyal medyayı kullanmaktadırlar (Lazard v.d., 2019).

1.3. "Sharenting" in Aile Bağlarına Etkisi ve Potansiyel Olumsuz Yanları

Sosyal medya üzerinden yapılan çocuk paylaşımları, akrabalar ve uzakta yaşayan dostlar arasında çocukların gelişimini takip etmek ve aile içi bağları sürdürmek için eşsiz bir fırsat sunarken, bu eylemin potansiyel olumsuz yanları da dikkate alınmalıdır. İnternetin geniş ve kalıcı depolama alanı, ebeveynler tarafından yapılan paylaşımların çocukların gelecekteki dijital kimlikleri üzerinde kalıcı etkiler yaratabilir. Bu paylaşımlar, aile üyeleri arasında ortak bir bilgi ve deneyim paylaşımı sağlasa da, çocukların mahremiyet haklarının ihlaline ve siber zorbalık gibi risklere maruz kalma olasılığını artırabilir. Ayrıca, bu dijital izler, çocuklar büyüdükçe onların kendi dijital ayak izlerini kontrol etme hakkını kısıtlayabilir. Bu nedenle, sosyal medyada çocuk paylaşımlarının aile bağları üzerindeki bu çift yönlü etkisi, ebeveynlerin sosyal medya kullanımı konusunda dikkatli ve bilinçli bir yaklaşım benimsemelerini gerektirmektedir. Bu, dijital çağda ebeveynlik yapmanın getirdiği zorlukları ve sorumlulukları anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

Olumsuz sonuçlar, ebeveynlerin kendi çocuklarını başka çocuklarla kıyasladıklarında kendilerini yetersiz hissetmelerine yol açabilmektedir. Bu durum, çocuklarının diğerlerinkine kadar kusursuz olmadığını düşünmeleri nedeniyle güvensizlik duygularına ve belirli bir ifadeye katılmayan diğer ebeveynlerle aralarında düşmanca bir ortam oluşmasına sebep olabilir (Clayton Behavior, t.y.). Ebeveynler çocuklarının kişisel bilgilerini, resimlerini ya da videolarını sosyal ağlarda paylaşırken “Dijital çocuk kaçırma”ya neden olabilmektedirler (Stacey, 2017). Stacey bu tür hırsızlığı paylaşılan çocuk resimlerinin başkaları tarafından bu resimleri kendi çocuklarıymış gibi kendi akışlarında kullanma durumu olarak açıklamaktadır. Stacey, ayrıca bir diğer çevrimiçi tehlike olarak ebeveynlerinin banyoda, tuvalet eğitimi sırasında vb. paylaştıkları çocuklarının çıplak resimlerinin yabancılar tarafından değiştirilip yeniden paylaşmalarından söz etmekte ve bu uygunsuz resimlerin çocukları aşığılayıcı duruma düşürmekle kalmadığını aynı zamanda pedofil sitelerinde yayınlanabilme riskini vurgulamaktadır.

Lazard vd. (2019) sosyal medyayı kullanarak çocuklarıyla ilgili haberleri ve görüntüleri paylaşan ebeveynlerin, gerçekten ebeveynlik yapmak yerine, çocuklarının mutlu ve her şeyden memnun olduklarını göstermek için fazla zaman harcayarak olumsuz bir davranış sergilediklerini belirtmektedir. Yapılan bir araştırmada katılımcılar ebeveynlerin sosyal medya platformlarında çocukları hakkında yaptıkları paylaşımların olumsuz etkileri olabileceğini ifade etmişlerdir. Araştırma sonucuna göre katılımcıların %66,3’ü çocukların gizliliğinin ihlal edilebileceğini ve çocukların resimlerinin uygunsuz sitelerde kullanılmasıyla ihmal ve istismara yol açabilecek sonuçlar doğurabileceğini belirtmişlerdir (Doğan Keskin vd., 2023). Annelerin “sharenting” deneyimi yaşaması, çocuklarıyla aralarında güçlü bir duygusal bağ oluşturmalarına rağmen, bu davranışın çocukların hakları ve özerkliğinin ihlal edilmesine yol açılabileceği de tartışılmaktadır (Aydoğdu vd., 2023). Yetişkin çocuklar ebeveynlerine güvenseler bile kendileri ile ilgili paylaşımların kaldırılmasını isteyebilmekteler. Avrupa ve ABD’de yapılan çalışmalarda ebeveynler ve özellikle yetişkin çocuklar arasında kendi resimlerinin paylaşılması konusunda anlaşmazlıklar çıkmaktadır (Moser vd., 2017).

Ayrıca, ebeveynler “sharenting” ile çocuklarının çevrimiçi ayak izlerini oluşturarak bu ayak izlerini çevrimiçi sosyal ağlarına ve sosyal medya sağlayıcıları ile pazarlamacılara da erişebilir hale getirmektedirler (Keith ve Steinberg, 2017). Özellikle çocuk yaş aldıkça veri madenciliği veya hedefli reklamcılık gibi ticari amaçlar için malzeme haline gelebilmektedir (Kaur ve Kumar, 2021). Bireyin çocuk yaşlarında komik görünen fotoğrafları üniversite

ortamında ya da bir işe başvurduğunda rahatsız edici olarak karşısına çıkabilmektedir (Berkelaar, 2017).

2. SOSYAL MEDYA VE MARKA ALGISI

Son yıllarda, sosyal medya markaların kendilerini ifade etme biçimlerini köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Sosyal medya platformları, bir markanın geniş bir kitleyle bağlantı kurmasına olanak tanır. Çeşitli platformlardaki milyarlarca aktif kullanıcı sayesinde, işletmeler coğrafi sınırlarının ötesindeki potansiyel alıcılara bile temas kurabilme şansı yakalamaktadır. Pazarlama faaliyetleri, ilginç ve kolayca paylaşılan içeriklerle viral olduğunda, bu durum markanın tanıtımını ve bilinirliğini önemli ölçüde yükseltebilmektedir (Sutarwala, 2023). Geleneksel reklamcılık ve pazarlama stratejilerinden sosyal medya odaklı iletişime geçiş, markaların hedef kitleleriyle etkileşim kurma yöntemlerinde devrim yaratmıştır. Bu dijital dönüşüm, marka algısının yönetilmesinde sosyal medyanın oynadığı kritik role dikkat çekmektedir.

2.1. Sosyal medyanın marka imajı üzerindeki etkileri

Markalar için bir dönüm noktası olan sosyal medya, markalara marka imajının şekillendirilmesi ve yönetilmesi konusunda yeni ufuklar açmıştır. Günümüzde, bir markanın çevrimiçi varlığı, tüketicilerin marka hakkındaki algılarını önemli ölçüde etkileyebilen kritik bir faktördür. Sosyal medya platformları, markaların hikayelerini, değerlerini ve mesajlarını geniş kitlelere ulaştırma kapasitesine sahip olup, markaların müşterileriyle etkileşime geçme biçimini kökten değiştirmiştir. Tüketiciler, ürün seçimlerini yapmadan önce genellikle sosyal medyadaki yorum ve geri bildirimlere başvurmaktadırlar, bu da sosyal medyanın, bireylerin markalar hakkında algılarını şekillendirme sürecindeki merkezi rolünü vurgulamaktadır. Markalar için, sosyal medya, geniş kitlelere ulaşma ve marka imajını güçlendirme konusunda etkili bir araçtır. Tüketicilerin markaya dair algılarının, sosyal medyada markanın nasıl temsil edildiğine bağlı olarak şekillenmesi markalar için sosyal medya içeriğinin kalitesi ve tutarlılığının önemini artırmaktadır. Sosyal medya platformları, markaların tüketicilerle doğrudan ve iki yönlü bir iletişim kurmasına olanak tanıyarak, marka sadakati ve müşteri bağlılığı oluşturmasını sağlamaktadır (Fernandes ve Srivastava, 2023).

Sanny vd. (2020) sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin marka güveni ve imajını önemli ölçüde iyi yönde geliştirdiğini söylemektedir. Ayrıca, sosyal medya reklamcılığına olan farkındalığın marka imajı üzerinde dolaylı bir etkisi olduğu ve bu imajın, markaya yönelik tutum ve sadakati daha ileri bir düzeyde etkilediği belirtilmiştir (Dulek ve Saydan, 2019). Yapısal Eşitlik Modellemesi

(SEM – Structural Equation Modelling) kullanılarak gerçekleştirilen başka bir araştırma ise, sosyal medya fenomenlerinin marka imajına pozitif bir katkı sağladığını ortaya koymuştur (Hermanda vd., 2019).

2.2. “Sharenting”in markaların çevrimiçi varlığına olan etkisi

"Sharenting" davranışının, markaların çevrimiçi varlıkları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Günümüzde, özellikle anneler başta olmak üzere, ebeveynler çocuklarının yaşamından önemli anları ve ürün tercihlerini aktif bir şekilde paylaşmakta olup bu durum markalar için benzersiz pazarlama fırsatları yaratmaktadır (Ammari vd., 2015). Yapılan bu doğal paylaşımlar, markaların samimi bir şekilde reklam yapmasına, hedef kitlelerle güçlü bağlar kurmasına ve müşteri sadakatini artırmasına olanak tanımaktadır. Ebeveynlerin ürün tavsiyeleri ve kullanıcı deneyimleri, diğer tüketicilerin satın alma kararlarını doğrudan etkileyebilmekte ve markanın çevrimiçi itibarını güçlendirebilmektedir (Aslan ve Ünlü, 2016). Ancak, “sharenting”in olumlu etkilerinin yanında, ebeveynlerin çocukları hakkında yaptıkları olumsuz paylaşımların marka ile ilgili olumsuz algıların yayılmasına ve potansiyel müşterilerin markadan uzaklaşmasına neden olması gibi markanın çevrimiçi itibarına zarar verebilecek riskleri de bulunmaktadır (Siibak ve Traks, 2019). Markalar çevrimiçi itibarlarını korumak ve sosyal medyada olumlu bir itibar yönetimi için ebeveynlerle etkileşimde bulunarak ve böylece olumsuz deneyimleri olumlu hikayelere dönüştürme fırsatları arayarak müşteri sadakatini ve marka güvenini artırmaya yardımcı olabilirler.

Annelik, kadınların hayatlarında önemli değişikliklere yol açmakta ve bu değişiklikler, sosyal medyanın yaygın kullanımıyla birleştiğinde, benzer durumları paylaşma ve bağlantı kurma ihtiyacını artırmaktadır (Fox ve Hoy, 2020). "Sharenting" pratikleri, bu ihtiyacı karşılar nitelikte olup, ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili içerikleri paylaşması "yeni normal" olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, markaların çevrimiçi varlıklarını yönetirken, “sharenting”in getirdiği dinamikleri ve ebeveynlerin bu davranışları aracılığıyla oluşturdukları çevrimiçi toplulukları anlamaları önem kazanmaktadır.

Sosyal medya platformları markalar açısından sadece ürün ve hizmetlerini tanıtmamanın yanı sıra tüketicilerle doğrudan diyalog kurma ve müşteri ilişkilerini derinleştirme fırsatı sunmaktadır. Bu etkileşim, tüketicilerin marka hakkındaki algılarını ve sadakatlerini şekillendirme gücüne sahiptir. Ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili paylaşımlar markalar için yeni bir iletişim alanı yaratarak markaların hedef kitleleriyle kurduğu bağın doğasını değiştirebilmektedir. Mikro ünlü olmayı hedefleyen ebeveynler bireyler, çocuklarını kullanarak ün ve finansal kazanç elde etmektedirler (Parsa ve Akmeşe, 2019). Sıcak ve içten

yapılan paylaşımlar marka imajı, çevrimiçi varlık ve müşteri sadakati gibi kritik pazarlama dinamiklerini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, "sharenting" in markaların çevrimiçi varlığına olan etkisi ve müşteri sadakati ve marka ilişkilerindeki rolü, günümüzün hızla değişen pazarlama ortamında markalar için hayati önem taşımaktadır (Lazard vd., 2019).

"Sharenting" davranışının pazarlama alanında ilgi çekmesi, "ticari sharenting" faaliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu faaliyetler, finansal kazanç elde etmek amacıyla ebeveynlerin çocukları hakkında içerik üretmelerini içermekte ve YouTube Ortak Programı gibi platformlarda işbirlikleri veya anlaşmalar yoluyla gelir elde edilmesine olanak tanımaktadır (May, 2017). Bu gelişmeler, sosyal medyanın ve "sharenting" in, markalar ve tüketiciler arasındaki ilişkileri nasıl dönüştürdüğünü göstermekte ve markalar için hem yeni fırsatlar hem de yönetilmesi gereken zorluklar yaratmaktadır.

2.3. Müşteri sadakati ve marka ilişkilerinde "sharenting" in rolü

Sosyal medya platformları, ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili deneyimleri paylaşımları için önemli bir alan sunarken, bu paylaşımların markalar için önemli pazarlama ve iletişim fırsatları sunduğu da görülmektedir. Araştırmalar, çevrimiçi toplulukların ve topluluk içindeki etkileşimin, marka imajı üzerinde olumlu etkiler yaratabileceğini göstermektedir (Mahrous ve Abdelmaabound, 2016; Kim vd., 2009). Lee (2009) tarafından yapılan bir araştırma ise, topluluk üyeleri arasındaki etkileşimin ve güvenilir bilginin, topluluk içindeki sadakat ve dolayısıyla marka sadakati ile marka imajı üzerinde olumlu bir etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, "sharenting" faaliyetleri, ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili paylaşımları sayesinde, marka ve tüketici arasındaki ilişkilerde yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu paylaşımlar, markaların potansiyel müşterilere ulaşmasını ve onlarla duygusal bir bağ kurmasını sağlarken müşterilerin markaya olan sadakatini artırmakta ve marka imajını güçlendirmektedir (Jin vd., 2019). Özellikle, ebeveynler tarafından yapılan ürün tavsiyeleri ve kullanıcı deneyimleri paylaşımları, diğer tüketicilerin marka algısını ve satın alma kararlarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu süreç, "sharenting" aktivitelerini, markalar için değerli bir müşteri geri bildirim kaynağı haline getirmekte ve markaların hedef kitlelerinin ihtiyaç ve beklentilerine daha uygun yanıtlar vermesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak, "sharenting" in müşteri sadakati ve marka ilişkileri üzerindeki etkileri, markaların sosyal medya stratejilerini yeniden düşünmelerini ve tüketicilerle daha etkili bir şekilde iletişim kurma yöntemlerini geliştirmelerini gerektirmektedir. Bu tüketici davranışını anlamak ve stratejilere dahil etmek,

markaların dijital çağda rekabet avantajı elde etmelerine ve daha güçlü marka imajları oluşturmalarına yardımcı olacaktır.

3. HALKLA İLİŞKİLER STRATEJİLERİ

Halkla ilişkiler stratejileri, markaların hedef kitleleriyle etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağlayan ve marka imajını şekillendiren kritik öneme sahip yöntemler arasında yer almaktadır. Dijitalleşmenin artması ve sosyal medyanın bireylerin günlük yaşamlarında kapladığı geniş yer, halkla ilişkiler uygulamalarını da dönüştürmekte, yeni trendler ve davranış kalıpları ortaya çıkarmaktadır. Bu yeni trendlerden biri olan "sharenting", markalar için hem fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır. Bu bağlamda, markaların "sharenting" trendine nasıl adapte olduğu, halkla ilişkiler stratejilerinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Markalar, "sharenting" trendini anlayarak ve bu trende uyum sağlayarak, hedef kitleleriyle daha güçlü bir bağ kurabilmekte ve marka sadakatini artırabilmektedir. Diğer yandan, ebeveynlerin markalardan beklentileri ve endişeleri, markaların halkla ilişkiler stratejilerini şekillendiren diğer bir önemli faktördür. Ebeveynler, çocuklarına yönelik ürün ve hizmetlerde güvenlik, kalite ve değer gibi unsurlara öncelik verirken markaların bu beklentilere nasıl yanıt verdiği, marka imajı ve tüketici güveni açısından hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla, halkla ilişkiler stratejileri, dijital çağın getirdiği bu yeni dinamikleri anlamak ve bu dinamiklere uygun şekilde hareket etmek için markaların sürekli olarak kendilerini yenilemelerini gerektirmektedir.

3.1. Markaların "sharenting" trendine uyum sağlama yöntemleri

Dijital dünya giderek daha fazla ticarileşirken, özellikle "blogosfer" olarak adlandırılan internet üzerindeki tüm blogların oluşturduğu ağda "sharenting" kişisel hikayeler ve insanlar arası ilişkiler açısından kasıtlı olarak yapılan yaygın bir ticari forma dönüşmüştür (Abidin, 2015). Finansal kazanç, özellikle annelerin, sosyal medya mecralarında içerik oluşturduğu, takipçi biriktirdiği, markalarla iş birlikleri yaptığı ve kendi dijital markalarını tanıttığı mal ve hizmet pazarında hedef haline gelmiştir (Borda, 2015; Cunningham ve Craig, 2017: 71). Bu noktada görünürlüklerini artırmak isteyen ebeveynler takipçilerine hayran muamelesi yaparak, kendilerini samimi bir şekilde sunma iletişim stratejisi "mikroönlülük"ü benimsemektedir (Senft, 2013; Marwick, 2015: 333).

Hızlı bir şekilde yaygınlaşan "sharenting" trendine uyum sağlamak isteyen markaların ebeveynlerle etkili bir şekilde iletişim kurmalarını sağlayacak bazı stratejiler geliştirmeleri ve değişen trendleri ve tüketici davranışlarını sürekli olarak takip etmeleri ve stratejilerini buna göre ayarlamaları gerekmektedir.

Örneğin markalar “sharenting” yapan ebeveynlerin demografik özelliklerini, ilgi alanlarını ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarını (Ogunjimi, 2023) analiz ederek hedef kitlelerini daha iyi anlamak üzere Hedef Kitle Analizi yapabilirler. Ürün ve hizmet tanıtlarını kendi takipçilerine samimi bir şekilde yapan ebeveyn “influencer”larla ortaklık kurabilir ve böylece markaların hedef kitlesine doğal ve güvenilir bir şekilde ulaşmasını sağlayabilirler. Markaların, ebeveyn ve aile odaklı ürünlerini tanıtmak için “momfluencer”lar (anne influencerlar) ve anne bloggerlar ile işbirliği yapmayı tercih etmesinin nedeni bu “influencer”ların oldukça kuvvetli bir bağlantı kurma ve etkileme yeteneğine sahip olmasıdır. Kişisel hikayeler ve içerikler aracılığıyla güçlü bir etkileşim oluşturmaktadırlar, bu da markaların hedef kitlelerine samimi ve doğrulukla ulaşmasını sağlamaktadır. “Momfluencer”ların, satış odaklı olmayan yaklaşımları ve etkileşimli izleyici kitlesi, promosyonları hızlı ve esnek bir şekilde başlatmalarına olanak tanımaktadır (Rebel, t.y.). Bu işbirlikleri, markalara geniş kitlelere ulaşma, güvenilir ve otantik ürün tanıtımı yapma ve pazarlama stratejilerini yenileme fırsatı sunmaktadır.

3.2. Ebeveynlerin markalardan beklentileri ve endişeleri

Ebeveynlerin markalardan beklentileri ve endişeleri, günümüz tüketici kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Çocukları için en iyi ürün ve hizmetleri arayan ebeveynler, güvenlik, kalite ve fiyat gibi temel unsurların yanı sıra, sürdürülebilirlik, etik üretim ve eğitici değer gibi daha derin konulara da giderek daha fazla önem vermektedir. Ebeveynler, markaların sadece ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda çocuklarının geleceği için olumlu bir etki yaratmalarını beklemektedirler. Bu bağlamda, şeffaflık ve dürüstlük, ebeveynlerin markalara karşı duyduğu güveni inşa etmenin temel taşlarıdır. Öte yandan, ebeveynler, çocukları üzerinde olumsuz etkileri olabilecek yanıltıcı reklam ve zararlı içerikler konusunda endişe duymaktadır. Bu nedenle, markaların ebeveynlerin bu beklenti ve endişelerini anlaması ve onlara hitap eden ürünler ve kampanyalar geliştirmesi, marka sadakati ve tüketici güvenini artırmada kritik bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda, işletmelerin, ebeveynlerin çocuklarının sağlık ve refahına yönelik endişelerine duyarlılık göstermeleri ve bu endişeleri dikkate alarak hizmet ve özellikle bebek maması gibi hassas ürünler sunan işletmelerin ebeveynlerin alerji gibi özel durumlarına özen göstermeleri ve ürün seçiminde danışmanlık sunmaları gerekmektedir. Ayrıca, çocuk bakım merkezleri gibi hizmetler sunan işletmeler, ebeveynlere merkezi önceden ziyaret etme ve tesisleri tanıma fırsatı sunmaktadır. Böylece ebeveynlerin beklentilerine duyarlı bir yaklaşım sergileyen işletmeler, şeffaf bir tutumla ekibini ebeveynler ile

tanıtırarak müşteri güvenini artırabilir ve uzun vadede müşteri sadakati kazanabilirler (Ghani, 2015).

Markalar, “sharenting” yapan ebeveynlerle işbirliği yaparak endişeli ebeveynlerin güvenini kazanma yolunda önemli adımlar atabilirler. Bu süreçte, çocukların ve ebeveynlerin mahremiyetini koruyacak güvenlik ve gizlilik odaklı ürünlerin sunulması, ebeveynlere “sharenting”in potansiyel riskleri hakkında bilgilendirici içerikler sağlanması ve markaların gizlilik politikaları konusunda şeffaf bir iletişim kurmaları gerekmektedir. Ayrıca, ebeveyn ve çocukların geri bildirimlerini ürün ve hizmet geliştirme süreçlerine dahil etmek, uluslararası güvenlik standartlarına uyum sağlamak ve başarılı işbirliklerini öne çıkarmak da güven inşasında kritik rol oynamaktadır. Bu yaklaşımlar, markaların ebeveynlerin ve çocukların ihtiyaçlarını daha iyi anlamalarını ve onlara yönelik güvenli ve etkili çözümler sunmalarını sağlayarak, uzun vadeli müşteri sadakati ve güven oluşturmaya temelini oluşturmaktadır.

3.3. Dijital Ortamda Ebeveyn ve Marka Arasındaki Etkileşimi Güçlendiren Faktörler

Sosyal medya platformlarının ve “influencer” pazarlamasının evrimi, çocuklar ve ebeveynler arasındaki dinamikleri önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda, "sharenting" modern pazarlama stratejilerinin ve marka iletişim süreçlerinin anlaşılmasında kritik bir faktördür. Tuft (2004) ve Yıldız (2018) tarafından yapılan çalışmalar, interaktif medyanın pazarlamacılar ve çocuklar arasında yakın bir ilişki kurduğunu ve bu yeni medyanın çocuklara yönelik içerik ve mesajların iletilmesinde etkili olduğunu belirtmektedir. “Sharenting” davranışı, bu etkileşimi daha da karmaşık hale getirmektedir, çünkü ebeveynlerin sosyal medyada paylaştığı içerikler doğrudan veya dolaylı olarak markaların çocuklar üzerindeki etkisini artırabilmektedir.

“Sharenting” yapan ebeveynler, çocuklarının fotoğraflarını ve günlük yaşamlarını paylaşırken sıklıkla belirli ürün ve markalara atıfta bulunurlar. Bu durum, çocukların marka farkındalığını ve tercihlerini etkileyebilir. Örneğin, bir ebeveynin çocuğunun bir markanın oyuncuğuyla oynarken çektiği fotoğrafı paylaşması, çocukların ve onların takipçilerinin bu markaya olan ilgisini artırabilir. Yıldız (2018) tarafından belirtilen “influencer” pazarlama stratejileri, “sharenting”in marka algısı üzerindeki etkisini daha da pekiştirebilir, çünkü “influencer”lar ve çocuk “influencer”lar (kidfluencers) aracılığıyla yapılan kampanyalar, markaların hedef kitleleriyle doğrudan bağlantı kurmasını sağlar. Bu süreç, çocukların ve ebeveynlerin markalara yönelik tutumlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Dolayısıyla, “sharenting” ve sosyal medya platformlarının kullanımı, marka iletişiminin ve tüketici davranışlarının anlaşılmasında merkezi bir öneme sahiptir. Bu dinamikler, çocuklar ve ebeveynler arasındaki etkileşimi güçlendiren faktörlerin incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Tuft (2004) ve Yıldız (2018) gibi araştırmaların çalışmaları, bu etkileşimlerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve sosyal medyanın pazarlama stratejilerinde nasıl stratejik bir araç olarak kullanılabileceğine dair öneriler sunmaktadır.

SONUÇ

Dijital çağ ve "sharenting" faaliyetleri, ebeveynlik deneyimini ve aile dinamiklerini köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Bu çalışmada, "sharenting" fenomeninin ebeveyn-çocuk ilişkisi, aile bağları, sosyal medya kullanımı ve marka algısı üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, "sharenting" in hem fırsatlar hem de zorluklar sunduğunu göstermektedir. Ebeveynlerin çocuklarına dair paylaşımları, aile içi ilişkileri güçlendirme ve uzakta yaşayan akrabalarla bağları sürdürme potansiyeline sahipken, çocukların mahremiyet haklarının ihlali ve siber zorbalık gibi risklere maruz kalma olasılığı, bu paylaşımların dikkatli bir şekilde yönetilmesini gerektirmektedir.

Sosyal medya ve "sharenting" uygulamaları, markalar için de yeni pazarlama fırsatları yaratmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili paylaşımları, markalara doğal ve samimi bir reklam fırsatı sunmakta, bu da marka sadakati ve çevrimiçi varlığı güçlendirebilmektedir. Ancak, bu süreç, markalar için yeni zorluklar ve yönetilmesi gereken riskler de getirmektedir. Ebeveynlerin olumsuz bir deneyimi paylaşması, markanın çevrimiçi imajına zarar verebilir. Bu nedenle çalışmada, "sharenting" faaliyetlerinin anlaşılması ve bu yeni tüketici davranışının dijital pazarlama stratejilerine entegre edilmesinin büyük öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak, ebeveynler ve markalar, "sharenting" in getirdiği dinamiklere uyum sağlamak için bilinçli ve dikkatli bir yaklaşım benimsemelidir. Ebeveynlerin sosyal medya kullanımı, çocukların mahremiyetini koruyacak ve onların dijital ayak izlerini özgürce kontrol etme haklarını destekleyecek şekilde yönlendirilmelidir. Markaların ise, ebeveyn ve çocukların mahremiyetini koruyacak ürün ve hizmetler sunması, "sharenting" in potansiyel riskleri hakkında bilgilendirici içerikler sağlaması ve gizlilik politikaları konusunda şeffaf bir iletişim kurması gerekmektedir. Böylece, bilinçli ve dikkatli bir yaklaşımla çocukların dijital dünyada sağlıklı ve güvenli bir şekilde büyümesini sağlamak ve markaların dijital çağda rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olacaktır. Bu dönüşüm, hem ebeveynlerin hem de markaların sürekli olarak

kendilerini yenilemelerini ve dijital çağın getirdiği yeni dinamiklere uyum sağlamalarını gerektirir. Bu süreç, toplumun genelinde daha bilinçli ve sorumlu bir dijital varlık anlayışının gelişimine katkıda bulunacaktır. Bundan sonraki çalışmalarda, "sharenting" fenomeninin pazarlama stratejileri ve marka algısı üzerindeki etkilerini detaylandıran çalışmalar yapılması önerilmektedir.

REFERANSLAR

- Abidin, C. (2015). Micro–microcelebrity: Branding babies on the Internet. *M/C Journal* 18: 1022.
- Ammari, T., Kumar, P., Lampe, C. ve Schoenebeck, S. (2015). Managing Children's Online Identities. *Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems*, ss. 1895–1904. <https://doi.org/10.1145/2702123.2702325>
- Aslan, A. ve Ünlü, D. G. (2016). Instagram Fenomenleri ve Reklam İlişkisi: Instagram Fenomenlerinin Gözünden Bir Değerlendirme. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 41-65.
- Aydoğdu , F., Şanal Güngör, B. ve Ayhan Öz, T. (2023). Does sharing bring happiness? Understanding the sharenting phenomenon. *Elsevier, Children and Youth Services Review, Volume 154*. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2023.107122>
- Berkelaar, B. L. (2017). Different ways new information technologies influence conventional organizational practices and employment relationships: the case of cybervetting for personnel selection. *Human Relations* 70, 1115–1140. doi: 10.1177/0018726716686400
- Borda, J. (2015). Cultivating community within the commercial marketplace: Blurred boundaries in the ‘mommy’ blogosphere. In: Demo AT, Borda JL and Krolokke CH (eds). *The Motherhood Business: Consumption, Communication, and Privilege*. Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press, pp. 121–150.
- Brosch, A. (2016). When the child is born into the Internet: Sharenting as a growing trend among parents on Facebook. *The New Educational Review* 1(225-235), DOI: 10.15804/tner.2016.43.1.19
- Clayton Behavioral, (t.y.). <https://www.claytonbehavioral.com/family-problems> adresinden 04.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Cunningham, S. ve Craig D (2017). Being ‘really real’ on YouTube: authenticity, community and brand culture in social media entertainment. *Media International Australia* 164(1): 71–81.
- Davis, M., Clark, S.J., Singer, D.C., Hale, K., Matos-Moreno, A., ve Kauffman, A.D. (2015). Parents on social media: Likes and dislikes of sharenting. *C. S. Mott Children’s Hospital, Volume 23, Issue 2*. https://mottpoll.org/sites/default/files/documents/031615_sharenting_0.pdf adresinden 09.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Doğan Keskin A., Kaytez N., Damar M., Elibol F. ve Aral, N. (2023). Sharenting Syndrome: An Appropriate Use of Social Media? *Healthcare*

(Basel) 9;11(10):1359. doi: 10.3390/healthcare11101359. PMID: 37239645; PMCID: PMC10218097.

- Dülek, B., ve Saydan, R. (2019). the impact of social media advertisement awareness on brand awareness, brand image, brand attitude and brand loyalty: a research on university students. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, Vol. 9 No. 2, pp. 470-494.
- Fernandes, F. M. ve Srivastava, K. B. (2023). Influence of Social Media on brand image: A literature review. *International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)*, Volume 11, Issue 1.
- Fox, Alexa K. ve Grubbs Hoy, M. (2020). When brands ask mums to share about their kids. *LSE*. bit.ly/3Us3vST adresinden 04.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Hermenda, A., Sumarwan, U., ve Tinaprilla, d. N. (2019). The effect of social media influencer on brand image, self-concept, and purchase intention. *Journal of Consumer Sciences*, Vol. 04, No. 02, 76-89.
- Ghani, U. (Ağustos, 10, 2015). Parents as customers – five tips for winning their trust and loyalty. *Customer Service*. <https://www.customerservice.ae/resources/featured/parents-as-customers-five-tips-for-winning-their-trust-and-loyalty/> adresinden 20.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Kaur, S., ve Kumar, S. (2021). How sharenting drives sherub marketing: insights from an interpretative phenomenological perspective. *J. Res. InteractiveMarket*. 15, 750–768. doi: 10.1108/JRIM-06-2020-0128
- Keith, B. E., ve Steinberg, S. (2017). Parental sharing on the internet: child privacy in the age of social media and the pediatrician’s role. *JAMA Pediatrics* 171, 413–414. doi: 10.1001/jamapediatrics.2016.5059
- Kim, H.-W., Koh, J., ve Lee, H. L. (2009). Investigating the Intention of Purchasing Digital Items in Virtual Communities. *Pacific Asia Conference on Information Systems (PACIS)*, 18.
- Lazard, L., Capdevila, R., Dann, C., Locke, A., ve Roper, S. (2019). Sharenting: Pride, affect and the day-to-day politics of digital mothering. *Social and Personality Psychology Compass*. <https://doi.org/10.1111/spc3.12443>
- Lee, J. (2009). *Effects of Online Brand Community on Brand Loyalty: A Uses and Gratifications Perspective*. Gainesville, FL: Doctoral Dissertation, University of Florida.
- Livingstone, S., Blum-Ross, A., ve Zhang, D. (2018). What do parents think, and do, about their children’s online privacy? *LSE Department of Media*

and Communications. bit.ly/3SKqcAj adresinden 22.11.2023 tarihinde alınmıştır.

- Mahrous, A. A., ve Abdelmaaboud, A. K. (2016). Antecedents of participation in online brand communities and their purchasing behavior consequences. *Service Business*, 11, 229–251.
- Manotipya, P. ve Ghazinou, K. (2020). Children’s online privacy from parents’ perspective. *Elsevier, Procedia Computer Science Volume 177*, Pages 178-185. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.10.026> adresinden 18.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- Marwick, A. (2015). You may Know me from YouTube. In: Redmond S and Marshall PD (eds). *A Companion to Celebrity*. Chichester: Wiley Blackwell, pp. 333–349.
- May, A. (2017). These YouTube moms are making money showing real parenting moments. *USA Today*. <https://www.usatoday.com/story/news/nation-now/2017/05/11/youtube-moms-make-money-parenting-videos/315989001> adresinden 08.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Moser, C., Chen, T. ve Schoenebeck, S. Y. (2017). Parents’ and Children’s Preferences about Parents Sharing about Children on Social Media. *Emerging Privacy*. CHI 2017, May 6–11, 2017, Denver, CO, USA. DOI: <http://dx.doi.org/10.1145/3025453.3025587>
- Ogunjimi, B. (2023). The Importance of knowing your target audience on social media. *The Pivot Point, LinkedIn*. <https://bit.ly/42M5i7d> adresinden 16.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Oxford English Dictionary (2022). https://www.oed.com/dictionary/”sharenting”_n?tl=true adresinden 20.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Parsa, A. F. ve Akmeşe, Z. (2019). Social media and child abuse: The case of instagram mothers. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 5, 163-191.
- Rebel. (t.y.). Mom-fluencer. <https://bit.ly/3T3T46R> adresinden 19.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Sanny, L., Arina, A. N., Maulidya, R. T., ve Pertiwi, R. P. (2020). Purchase intention on Indonesia male’s skin care by social media marketing effect towards brand image and brand trust. *Management Science Letters* , 2139–2146.
- Senft, T. M. (2013). Microcelebrity and the branded self. In: Hartley J, Burgess J and Bruns A (eds). *A Companion to New Media Dynamics*. Chichester: Wiley Blackwell, pp. 346–354.

- Siibak, A. ve Traks, K. (2019). The dark sides of sharenting. *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies*.
https://doi.org/10.1386/CJCS.11.1.115_1
- Stacey, B. (2017). Sharenting: Children's Privacy in the Age of Social Media. *Emory Law Journal*, 66(4), 839-884.
- Sutarwala, U. (2023). Impact of social media marketing on businesses. *Sprinklr*.
<https://bit.ly/49a13oE> adresinden 05.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Tufte, B. (2004). Children, Media and Consumption. *Young Consumers*, Volume 5, Issue 1, pp. 69-76
- Udenze, S. ve Bode, O. S. (2020). Sharenting in digital age: A netnographic investigation. *International Journal of Darshan Institute on Engineering Research and Emerging Technologies Vol. 9*, No. 1
- University of Michigan Health System. (2015). Sharenting' trends: Do parents share too much about their kids on social media? *ScienceDaily*. DOI: www.sciencedaily.com/releases/2015/03/150316092805.htm
- Venus Jin, S., Muqaddam, A. ve Ryu, E. (2019). Instafamous and social media influencer marketing. *Marketing Intelligence & Planning Emerald Publishing Limited Vol. 37* No. 5, ss. 567-579. DOI 10.1108/MIP-09-2018-0375
- Wagner, A. ve Gasche, L.A. (2018). Sharenting: making decisions about other's privacy on social networking sites. https://www.leuphana.de/fileadmin/user_upload/Forschungseinrichtungen/ieg/files/MKWI2018/MKWI2018_Band3.pdf adresinden 07.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Yıldız, H. (2018). *Sosyal Medyanın İş Yaşamındaki Yeri*, Beta.

9. Bölüm

MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLARIN TMS 38 KAPSAMINDA MUHASEBELEŞTİRİLMESİ: BULUT BİLİŞİM İŞLETMELERİ ÖRNEĞİ¹

Yaşar ÖZ²
Burak BİLGİN³
Halim AKBULUT⁴

¹ Bu çalışma, “Bulut Bilişim Hizmeti Veren Firmalarda Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların İzlenmesi ve Muhasebeleştirilmesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr., Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, yasaroz@bartin.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-5290-3768

³ bilginburak53@gmail.com

⁴ Doç. Dr., Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, hakbulut@bartin.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1542-4477

ÖZET

Bulut bilişim teknolojisi son yıllarda sürekli olarak gelişmekte ve güncelliğini korumakta olan teknolojidir. Bulut bilişim hizmetleri sayesinde kişisel bilgisayarlar uzak sunuculara bağlanarak işletmelerin ihtiyaçlarını gidermesinde kolaylıklar sağlamaktadır. Bulut bilişim sektöründe hizmet veren firmalar; yazılım, donanım ve hibrit olarak sunmak üzere maddi ve maddi olmayan duran varlıklar edinmektedirler. Bu çalışmada bulut bilişim teknolojisi üzerinden faaliyet gösteren örnek bir işletmenin TMS-38 maddi Olmayan Duran Varlıklar standartları açısından maddi olmayan duran varlıklarının muhasebede nasıl izlemesi gerektiğine ilişkin kayıtlar örnek işlemler üzerinden gösterilmektedir.

1. GİRİŞ

Bulut bilişim, internetin gelişimiyle ortaya çıkmıştır. Özellikle 90'lı yılların ortalarından itibaren internetin kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, internet üzerinden hizmet veren sunucular ve depolama alanları da kullanılmaya başlanmıştır. Bu sayede, kullanıcılar istedikleri zaman ve yerden internete bağlı olduğu sürece, bir veri merkezi gibi hizmetlerden yararlanabilme imkanına sahip olmuşlardır. Bu hizmetler, ilk olarak birkaç farklı şirket tarafından sunulmuş ve zamanla popüler hale gelmiştir. Günümüzde ise bulut bilişim, birçok farklı şirket tarafından sunulan bir hizmet olarak kullanılmaktadır.

Bulut bilişim, internet üzerinden hizmet veren sunucular ve depolama alanlarının kullanılmasıdır. Bu sayede, kullanıcılar bir bilgisayar veya mobil cihaz üzerinden internete bağlı olduğu sürece, istedikleri zaman ve yerden erişebilecekleri bir veri merkezi gibi hizmetlerden yararlanabilirler. Bulut bilişim sayesinde, işletmeler için önemli bir maliyet tasarrufu sağlanır ve veri güvenliği açısından da avantajlar sağlar. Örneğin, bir işletme için bir sunucu ve depolama alanı kurmak yerine, bu hizmetleri internet üzerinden satın alınabilir ve kullanılabilir. Bu sayede, işletme için ciddi maliyetler azaltılır ve veri güvenliği açısından da avantajlar sağlanır.

Bulut bilişim teriminin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte (tahmini 1950'li yıllar), bu kavram internete bağlı sunucu bilgisayarlar ve benzeri cihazlar kullanılarak kullanıcılar arasında paylaşılabilen internet tabanlı bilişim hizmetlerine verilen en genel isimdir. Kullanıcının servis altyapısına ihtiyaç duymadan minimum seviyede yazılım kullanarak alacağı servislerin sağlanması ile ilgilidir. Bulut bilişim ile veriler, uygulamalar ve diğer birçok bilişim hizmeti sağlayıcı veya kuruluşun sunucu sistemlerinde saklanır. Kullanım kolaylığı en büyük avantajlardan biridir. Google Drive, Microsoft OneDrive, bulut hizmetleri bunların başında gelir. Mobil, tablet, dizüstü veya masaüstü bilgisayar erişimi ile İnternet bağlantısının olduğu her yerde verilere sürekli olarak erişilebilir. Bulut bilişimin iyi yanları olduğu gibi kötü yanları da vardır. Verilerin kullanıcıdan habersiz bir sunucu sisteminde bulunması, güven anlaşmasının tehlikeye girmesi durumunda öngörülemeyen sonuçlara yol açabilir. Örneğin bulut bilişimin ülke veya şirket bazında desteğini kesmesi kötü sonuçlardan biridir. Güvenlik açısından ülkelerin kendi bulut bilişim sunucu sistemlerine sahip olması gerekmektedir (Of ve Çakır, 2019:1).

Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte bilişim sektöründe görülen hareketlilik bulut bilişim konusunda da kendisini göstermeye başlamış ve işletmelerin bu yönde artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere yabancı ve yerli firmalar hizmet vermeye başlamışlardır. Böylece ülkemizde bulut bilişim sektörü de ortaya çıkmıştır. Bu sektörde yer alan işletmeler, alternatif bulut teknolojileri olan

servis, donanım, platform, haberleşme ve ağ yapısı gibi hizmetleri müşterilerine sunmaktadırlar. Bulut bilişim işletmeleri bu amaçla önemli miktarda maddi duran varlık yatırımı yapmakta ve hizmet vermek için bu varlıklarını kullanmaktadırlar. Bu noktada, bu varlıkların işletmeye ait olmakla birlikte bulut bilişim hizmeti kapsamında başka işletmelere kullandırılması, kiralanması ve bu faaliyetten bir gelir elde edilmesi söz konusu olmaktadır. Söz konusu durumda, bulut bilişim sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın maddi duran varlıklarının muhasebeleştirilmesinde, özellikle Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları ile uyumlu Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) çerçevesinde izlenmesinde farklı standartların dikkate alınması gerektiği görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı; muhasebe ve finansal raporlama standartları kapsamında bulut bilişim işletmelerinin maddi duran varlıklarının muhasebeleştirilmesini açıklamaktır. Öncelikle bulut bilişim hakkında bilgi (gelişimi, Türkiye ve dünyadaki durumu, özellikleri gibi) verilecek, TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardı açısından muhasebeleştirmeye yönelik esaslar üzerinde durulup uygulama örnekleri verilecektir.

2. BULUT BİLİŞİM

Bulut bilişim, global dünyanın yaşantımıza sunduğu, bütün dünyada çok hızlı bir şekilde kullanılmasıyla önemini daha çok arttıran bir teknoloji haline gelmiştir.

Sosyal medyanın aktif bir şekilde kullanımı ve web 2.0 teknolojisinin gelişmesi ile güven, süreklilik ve hız gibi kavramların önemi artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Picasa, Gmail, Flickr, Dropbox gibi birçok sosyal medya uygulaması kullanılmaya başlamıştır. Yani günümüzde Instagram, Youtube gibi uygulamalar bu gelişimler ile birlikte değer kazanmıştır.

Bulut bilişim uygulamalarına ve servislerine örnek olarak Google Mail, Apple iCloud, Ubuntu One, Google Docs, Microsoft SkyDive, Picasa, Flickr, TNET NETDISK vb. olarak verilebilir. (Yanık ve diğ., 2019:322)

Bulut bilişim teknolojisi kendi içerisinde birçok servis, altyapı ve platform barındırmaktadır. Mesela, kurumlar kendi veri sunucularını kullanmak yerine bulut bilişim hizmeti, yani sunucu hizmeti veren firmanın sunucularını kullanabilir. Bunun sayesinde sağlanan hizmet bulut üzerinden donanım kullanmak olacaktır.

Bulut bilişim teknolojisinde bir hizmet veren ve bir de hizmet alan vardır. Hizmet veren için müşteri memnuniyetini arttırmak pazar payını arttırmak demektir. Bundan dolayı yapacağı çalışmalara bu yönde yol vererek gerekli olan

donanım ve alt yapıları oluşturması gerekir. Bulut bilişim pazarında önemli bir yere sahip olmak için bunlara çok dikkat edilmelidir.

2.1. Bulut Bilişimin Tarihi

John McCarthy'nin 1960'larda ortaya attığı bulut bilişim modelinde hesaplama işlemlerinin gelecekte geniş kamusal ağlar üzerinde gerçekleşeceği düşüncesi yer almaktadır. Türkçe'de "bulut teknolojisi" veya "bulut bilişim" olarak adlandırılan "cloud computing" kavramı, önceden bilişim ve iletişim sistemlerindeki ağları belirtmek için kullanılmıştır. Bulut sembolü ise 1994 yılına kadar interneti ifade etmek için kullanılmıştır (Goyal & Jatav, 2012). 2007 yılında Google, IBM ve birçok üniversite, bulut bilişim araştırma projeleri üzerinde çalışmış ve 2008 yılında, bilgi teknolojileri servisi kullanıcıları; servis hizmeti sunanlar ve servis hizmeti alanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Bunun sonucu olarak şirketlerin kendi bünyelerindeki donanım ve yazılımları, belirtilen bu hizmet servislerini oluşturmaları sonucu bulut bilişim kavramının ortaya çıktığı söylenebilir (Sevli, 2011:9).

Geçmişte kullandığımız Mainframe (Anaçatı) bilgisayarlar, büyük bilgisayarlardır. Her ne kadar eski teknolojiler olsalar bile bu bilgisayarlar bulut bilişim teknolojisinin gelişmesinde ve bu alanda yeniliklerin olmasına öncülük etmişlerdir. Bu sistemler ne kadar büyük olsa da yedekli çalışma sistemine sahip olup, yüksek performans sergileyerek, güvenilir bir şekilde erişebilirlik sağlıyorlardı (Krishnan, 2010:).

2.2. Bulut Bilişimin Temelleri

Bulut bilişimin temeli, uygulamaların ve verilerin olduğu fiziksel araçlar ve gereçlerin ayrı konumlarda olması ile kullanıcıların bu kaynaklardan ortak olarak yararlanması temeline dayanır. Kullanılan teknolojilerin temeli değişmediğinden dolayı bu yapı teknolojisinin web hizmetleri, grid bilişim teknolojisi ve sanallaştırma teknolojilerinin kullanılması ile meydana gelmiştir (Kahraman, 2019:5).

Web Hizmetleri Teknolojisi: Web hizmetleri internet ortamından ulaşılabilen ve açık kaynak olarak erişilebilen yazılımlardır. Yazılımların açık kaynaklı olması durumunda, başka platformlarda uygulanabilir olmak ile beraber farklı ve bağımsız kullanıcılar tarafından geliştirilerek hızlı gelişim ve kolaylık sağlar. Açık kaynaklı olmasından dolayı dünyadaki farklı yazılımcılar bunlara erişim sağlayarak olumlu ölçüde katkılar sağlamaktadırlar. Bunun sayesinde yazılım geliştiriciler yazılımlarını maliyetleri az bir şekilde geliştirirler (Kahraman, 2019:5).

Sanallaştırma Teknolojisi: Tek bir yazılım sistemi ile birden fazla fiziksel makinaya ya da sunucu gibi yazılımların kullanılması olarak da ifade edilen sanal sistemler, maliyetleri düşürücü ve çevreci bir sistem olarak bilinmektedir (Bülbül ve Daş, 2013:2).

Sanallaştırma, işletmelerdeki parçaları ve donanımları verimli kullanarak donanım ve yazılım bağımlılıklarını ortadan kalkmasına yüksek maliyetlerden kaçınılmasını sağlayan yazılım çözümleridir (Çetin ve Akgün, 2015:135).

Bu sistemlerin kesintisiz hizmet sağlayabilmesi işletmeler için hayati bir önem taşımaktadır. Sistemlerin yönetim ve bakımları da işletmeler için önemli bir yere sahiptir. Sanallaştırma teknolojisi sayesinde bu süreçte ciddi anlamda avantajlar sağlanmıştır (Kahraman, 2019:5).

Grid Bilişim Teknolojisi: Grid bilişim teknolojisi bilgisayarlar ve fiziki sunucuların hızı yüksek ağlar ile bir araya getirerek ağ paylaşırması işlemidir. Bilgisayarlarda bulunan âtil kapasiteler kullanılarak daha yüksek kapasitelere ulaşılarak verimlilikte artış sağlanır (Kahraman, 2019:5).

2.3. Bulut Bilişim Servis Modelleri

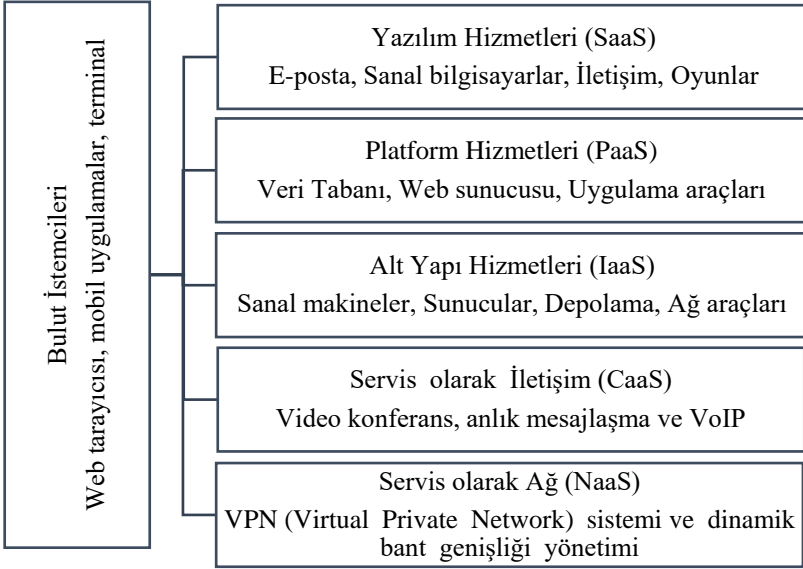
Günümüzde hayatımızın her alanında bulunan bilişim teknolojileri hem iş hayatımızda hem de eğitim hayatımız boyunca desteği küçümsenmeyecek derecede önemli bir konuma sahiptir. Bilgiye ulaşmanın kolaylaşmasıyla beraber bilginin ihtiyaç sahiplerine hemen ulaşmasıyla eğitimin ve öğrenme ihtiyaçlarının farklılaşması ile beraber alternatif modeller oluşmuştur. Adını sıklıkla duymaya başladığımız Bulut Teknolojisi bilişim teknolojisi sektöründe yeni bir servis alanı oluşturmuştur (Armbrust ve diğ, 2010).

Bulut bilişim bilginin ya da verinin bilgisayarınızda olmadan internet ortamında olması ve ihtiyaç duyulduğu anda ağ üzerinden erişilerek kullanılmasıdır. Firmaların veri toplama, sınıflandırma ve bunları işlemesi ihtiyacının hızlı bir şekilde karşılanması firmalar için vazgeçilmez çözüm aracı olmuştur. Bilerek ya da bilmeyerek dünyada birçok bulut bilişim kullanıcısı olmuştur. Bulut bilişimin firmalara sunduğu bazı faydalar aşağıda sunulmuştur (Aksu, 2017:83).

- Muhasebe yazılımları
- Faturalama yazılımları
- Stok yazılımları
- Bordro yazılımları
- İnsan Kaynakları yazılımları

Bulut bilişim hizmet çeşitleri olarak SaaS, IaaS ve PaaS olmak üzere üç asıl servis şeklinde oluştuğundan bahsedilmekle birlikte literatür incelendiğinde beş

değişik temel servis modeli üstünde durulmaktadır. Bunlar; Servis olarak Altyapı (Infrastructure as a Service- IaaS), Servis olarak Yazılım (Software as a Service - SaaS), Servis olarak İletişim (Communication as a Service - CaaS), Servis olarak Platform (Platform as a Service - PaaS), ve Servis olarak Ağ (Network as a Service - NaaS) biçimindedir (Köse, Armutlu 2015: 21).

Şekil 1: Bulut Bilişim Hizmet Modelleri

2.3.1. Servis Olarak Yazılım (SaaS)

Yazılım servisi bulut aracılığı ile hizmete sunulan ilk hizmetlerdir. Bu hizmet çok sayıda kullanıcı tarafından kullanılmaktadır. Yazılım hizmetlerinin genel amacı müşterilerin talebi doğrultusunda ihtiyaçların giderilmesidir. Yazılım hizmetleri, donanım ve lisans satın alma gibi bilgi teknolojilerinden faydalanılmasında maliyet açısından fayda sağlamaktadır (Tatic vd. 2020:92).

Bulut bilişim alt yapısı kullanılarak web tabanlı uygulamaların kullanıcıların hizmetine sunulmasıdır. Kullanıcıların sunucu üzerinde veya işletim sistemine herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir. Kullanıcılar aldığı bulut hizmetini web tarayıcısı veya uygulamalar ile ilgili yazılım çalıştırarak kullanmaktadırlar (Taşar ve Demir, 2020:53; Henkoğlu ve Külcü, 2013:65).

Kişisel kullanıcılarda bulunan e-mail hizmetinden, finans, muhasebe ve ofis uygulamaları da dahil, ihtiyaç gereksinimi duyulan web tabanlı ya da son kullanıcılarına hitap eden güncel sürümleri ile kullanıcılarına hizmet sunan bir modeldir. Burada yazılıma ihtiyaç duyan firmaların yazılım aldığı kurumların serverlarında tutulan bilgileri ihtiyaç duyduğu anda internet ortamından ulaşılarak

ihtiyacını karşılamaıdır. İnternet tabanlı muhasebe programları bunlara örnek olarak verilebilir (Aksu, 2017:84).

2.3.2. Servis Olarak Platform (PaaS)

Üst düzey hizmetler geliştirmek için kullanılan bulut tabanlı uygulama geliştirme ortamıdır. Platform geliştiricileri ve bilgi teknolojisi yöneticileri, uygulama koşullarına göre parametreleri özelleştirir ve ihtiyaçların giderilmesini sağlamaktadırlar. Web ortamları aracılığı ile çalışan bu sistemler uygulamalar oluşturmasını ve teslim etmenizi sağlayan platformdur (Tatic vd. 2020:92).

(Taşar ve Demir, 2020:53)'e göre bulut bilişim hizmeti sağlayan bir firma kendi içerisinde uygulama geliştirip bu uygulamayı kullanıcıların hizmetine sunmaktır. Buna günümüzde bulut tabanlı muhasebe programlarını örnek verebiliriz.

Hizmeti sağlayan firma, hizmet kullanıcıları için özel uygulama geliştirip ve bu uygulamayı kullanabileceği ortamı sağlayıp ve tamamlayıcı servisleri ve gerekli olan alt yapı platformlarını da kapsayan hizmet sunar. Kullanımı sağlayan firma kendi kurduğu uygulama haricinde, platformun alt yapısını oluşturan bileşenler üzerinde yönetim ve kontrol imkânı bulunmamaktadır (Yüksel, 2012:12).

İnternet üzerinden işletim sistemini ve donanım kiralama hizmeti olarak düşünülebilir (Yıldız ve Şahin, 2011).

2.3.3. Servis Olarak Altyapı (IaaS)

Standartlaştırılmış hizmetler olarak temel depolama ve bilgi işlem yeteneklerini ağ üzerinden bulut sağlayıcıların kullanıcılara sağladığı bir sanallaştırma konseptidir. Kullanıcılara aynı zamanda sadece sunucular için değil ağ, işlem birimi depolama gibi son derece karmaşık işlemler ile uğraşmasına gerek kalmamıştır (Tatic vd. 2020:92).

Bu hizmette kullanıcılara gerekli depolama alanı ve bu alanda kullanabileceği işletim sistemi ve yazılımlarını yönetebileceği ağlardan ve sistemlerden oluşmaktadır. Bu modelde de kullanıcılar, sunucuların ya da bilgisayarların nerede olduğunu, bakımlarının nasıl yapıldığı ile ilgili olarak hiçbir şey bilmemektedirler. Sadece belirlenen çerçeve üzerinde bu hizmetleri talep ederler (Taşar ve Demir, 2020:53; Elitaş ve Özdemir, 2014:98).

Alt yapı yazılımların kullanıcıların ihtiyacı doğrultusunda bilişim teknolojisi kaynaklarını kullanılarak onların ön gördüğü ve istediği şekilde tasarlanarak uygulamalar ve platformlar yapmaktır (Çelik, 2021:441; Yüksel, 2012:12).

Alt yapı hizmeti modelinde, firmaların ihtiyaç duyduğu bilgisayar ağı, depolama aygıtı sunucu hizmetlerini bulut bilişim hizmeti veren firmalardan almakta olup farklı bir ifade ile firmalara sanal donanımlar sunulmaktadır.

2.3.4. Servis Olarak İletişim

Hizmet Olarak İletişim (CaaS), tek bir satıcıdan kiralanabilen dış kaynaklı bir kurumsal iletişim çözümüdür. Bu tür iletişimler IP üzerinden ses (VoIP veya İnternet telefonu), anlık mesajlaşma (IM), sabit ve mobil cihazlar kullanılarak iş birliği ve video konferans uygulamalarını içerebilir. CaaS, Hizmet Olarak Yazılım (SaaS) ile aynı çizgide gelişmiştir. (URL-1)

CaaS satıcısı tüm donanım ve yazılım yönetiminden sorumludur ve Garantili Hizmet Kalitesi (QoS) sunar. CaaS, işletmelerin iletişim cihazlarını ve modlarını “kullandıkça öde”, “ihtiyaç duydukça kullan” temelinde seçici olarak dağıtmasına olanak tanır. Bu yaklaşım, kapasitesi çoğu zaman mevcut talebi aşabilen veya karşılayamayan bir sistem için büyük sermaye yatırımı ve devam eden ek yükü ortadan kaldırır. (URL-1)

CaaS, küçük ve orta ölçekli işletmelerin başka türlü karşılayamayacağı esneklik ve genişletilebilirlik sunarak talep üzerine cihaz, mod veya kapsama alanı eklenmesine olanak tanır. Ağ kapasitesi ve özellik seti gerektiğinde günden güne değiştirilebilir, böylece işlevsellik talebe ayak uydurur ve kaynaklar boşa harcanmaz. Sistemin eskimesi ve periyodik olarak büyük yükseltmeler veya değiştirme gerektirmesi riski yoktur. (URL-1)

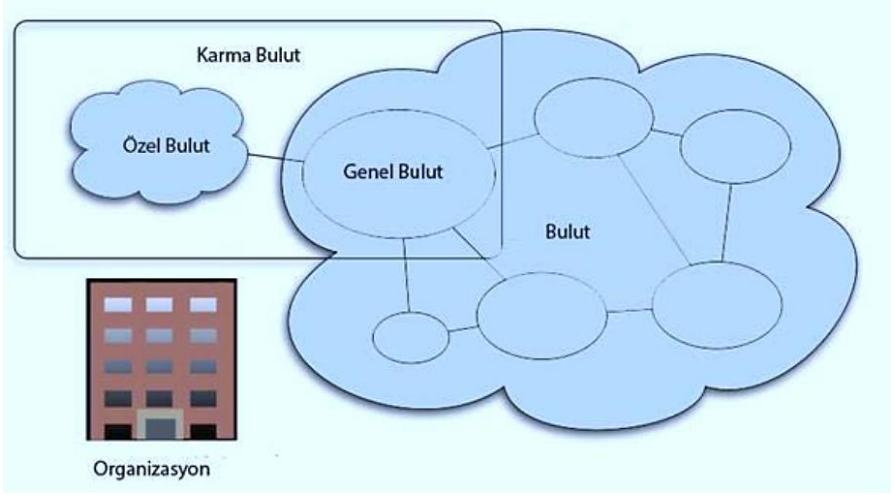
2.3.5. Servis Olarak Sunulan Ağ

Hizmet olarak ağ (NaaS), müşterilerin bulut sağlayıcılardan ağ hizmetleri kiraladığı bir bulut hizmeti modelidir. NaaS, müşterilerin kendi ağ altyapılarını sürdürmeden kendi ağlarını işletmelerine olanak tanır. Diğer bulut hizmetleri gibi, NaaS satıcıları da ağ işlevlerini yazılım kullanarak çalıştırır ve esasen şirketlerin kendi ağlarını tamamen donanım olmadan kurmalarına olanak tanır. İhtiyaç duydukları tek şey İnternet bağlantısıdır (URL-2).

NaaS, sanal özel ağların (VPN'ler), çok protokollü etiket anahtarlama (MPLS) bağlantılarının veya diğer eski ağ yapılandırmalarının yerini alabilir. Ayrıca güvenlik duvarı cihazları ve yük dengeleyiciler gibi şirket içi ağ donanımlarının da yerini alabilir. Trafiği yönlendirmek ve güvenlik politikalarını uygulamak için daha yeni bir model olan NaaS, kurumsal ağ mimarisi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. (URL-2)

2.4. Bulut Bilişim Türleri

Yapılan tanımlamalarda (NIST, 2011), bulut hizmeti almak isteyen kullanıcılara dört farklı başlıkta hizmet verilmektedir. Bu başlıklar aşağıdaki şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Şekil 2: Bulut bilişimin yerleştirme çeşitleri
(http://en.wikipedia.org/wiki/cloud_computing_uyarlama)

Özel Bulut: Büyük ve kurumsal firmaların tercih ettiği bulut bilişim teknolojisidir. Bulut teknolojisi kullanan firmalara örnek olarak Microsoft'un sunduğu bazı hizmetler verilebilir. Bunlar System Center ve Hyper olarak da söylenebilir. Özel bulut sisteminde kurulan sistem özel olduğu için sadece o kullanıcıların kontrolünde olur (Elitaş ve Özdemir, 2014).

Topluluk Bulutu: Aşırı derecede kullanılmayan topluluk bulutu birden fazla şirketin ortak bulut sistemini kullanmasıdır. Birden fazla şirketi olanlar için kullanılan bir sistemdir (Armutlu ve Akçay, 2013).

Genel Bulut: Genel bulut, uygulamalarına ve depolama alanlarına internet üzerinden kullanıcılarına erişim imkânı sağlar. Genel bulut sağlayıcılarına en iyi örneği günümüzde Instagram, Facebook ve Youtube gibi uygulamalar örnek verilebilir.

Melez (Karma) Bulut: Melez bulut teknolojisi özel ve genel bulut teknolojisinin birleşiminden meydana gelerek, gizlilik ve güvenliğin önemli olması ile beraber tedbirli davranılması gerektiğini ön planda tutan bir sistemdir. Bilgi ve veri toplama ihtiyacı fazla olan firmaların ya da işletmelerin bu sistemi kullanmaları uygun olur.

Bulut Bilişim Hizmeti Veren İşletmeler

Bulut hizmetlerinin verilmesi önemli bir sermaye gücü ve teknik altyapı gerektirdiğinden bu alanda dünyaca büyük bilişim firmalarının yer aldığı görülmektedir. Uluslararası ölçekte hizmet veren bu firmalar yanında yerel ölçekte de firmaların sayılarının son yıllarda arttığı görülmektedir. Bulut bilişim alanında öne çıkan işletmeler ve hizmetlerinden aşağıda kısaca bahsedilmiştir:

Amazon Web Services: Amazon Web Services (AWS) güvenilir, düşük maliyetli ve kullanımı kolay olarak bilinen aynı zamanda dünyanın en ayrıntılı ve en yaygın kullanılan bulut sistemine sahip olan bir Amazon yan kuruluşudur. Birçok işletmenin gelişmesine ve büyümesine yardımcı olmak için işlem gücü, veritabanı depolama, içerik teslimi ve diğer işlevler sunan güvenli bir bulut hizmetleri platformudur. AWS bulut bilişim platformu, hizmet olarak altyapı (IaaS), platform (PaaS) ve yazılım (SaaS) tekliflerinin birleştirilmesi ile geliştirilmiştir.

Son yıllarda dengeli bir şekilde büyüyen ve Amazon'un toplam gelirinin %13,5'ini oluşturan bir gelir üretti. Ürettiği bu gelire 2020 yılında 10 milyar dolarlık bir işletme olma rekorunu kırdı. Amazon, AWS ile bulut pazarının üçte birinden fazlasını kontrol etme gücüne sahiptir. Bu güce sahip olmasının en büyük nedenlerinden birisi de sunucularının bulunduğu 76 erişilebilirlik bölgesine sahiptir.

Hizmet verilen bu bölgelerde, en büyük amaçları kullanıcılarının coğrafi sınırlar belirlemelerine izin vermek ve bunu yaparken de verilerin tutulduğu fiziksel konumları çeşitlendirerek güvenlik sağlamaktır. Başarılarıyla birlikte AWS, 245 ülke ve bölgeyi kapsar. (URL-3)

Microsoft Azure: Azure, Microsoft alt yapısına bağlı olarak çalışan bulut sistemine erişim sağlayan bir bilişim platformudur. Sadece erişim sağlamaz aynı zamanda bulut sistemini yönetmeye de imkân sağlar. Azure, işletmelerin ve uygulama sistemi oluşturmak isteyen kullanıcıların, sanal makineler, active directory domain servisi ve SQL veri tabanları gibi 200'den fazla bulut alt yapı bilgi işlem sistemini hizmeti de sunar. Yazılımları ve diğer birçok hizmeti internet üzerinden çalıştırırken ve yönetirken büyük kolaylıklar sağlayan Azure, aynı zamanda makine öğrenimi, veri analizi, depolama, yedekleme, uygulama oluşturma, test, web sitesi barındırılması gibi çok fazla görevi üstlenir. Azure, tüm bulut platformları içerisinde açık arayla en fazla veri merkezine sahip bir sistemdir. İlk olarak 1 Şubat 2020 tarihinde kullanıcılara sunulan Microsoft Azure, 140'tan fazla ülkede hizmet vermektedir. Toplam 54 adet veri merkezine sahiptir. Dünyanın ilk büyük beş yüz firmasının tamamı yakını Azure hizmetinden faydalanmaktadır. (URL-4)

Google Drive: Google'ın küresel çaptaki veri merkezlerinde bir milyondan fazla sunucuda çalıştığı, bir milyardan çok arama isteği gerçekleştiği ve kullanıcılar tarafından meydana getirilen verinin günlük 24 petabyte olduğu tahmin edilmektedir. Google Drive, Google'ın piyasaya sunduğu, Bulut Bilişimi kullanarak çevirim içi dosya depolama ve eşleştirme servisi görevini üstlenen parçasıdır. Google Drive üstünden dokümanlar meydana getirmek, paylaşılabilir ve grup çalışmasına olanak tanıyan platformlar kullanılabilir mükündür. Google Drive, Google hesabı oluşturan herkese 15 GB alan sunarak, kullanıcıya depolama ve Drive'ın sunmuş olduğu başka hizmetlerden yararlanma olanağı vermektedir. Akla gelebilecek her çeşit dosya biçimini internet ulaşımı bulunan her yerden Google Drive'a yükleyip, istenen her noktadan ulaşmak mümkündür (Göl, 2020:).

Oracle: Oracle, Microsoft'tan sonra Dünya'nın en büyük ikinci yazılım firmasıdır.(Kılıç, 2017). 2016 Ekim ayından bu yana faaliyette olan Oracle Cloud, Oracle Corporation tarafından sunulan ve Oracle Corporation tarafından yönetilen veri merkezlerinden oluşan küresel bir ağ aracılığıyla sunucular, depolama, ağ, uygulamalar ve hizmetler sağlayan bir bulut bilişim hizmetidir. Şirket, bu hizmetlerin İnternet üzerinden talep üzerine sağlanmasına olanak tanır. Oracle Cloud, Hizmet Olarak Altyapı (IaaS), Hizmet Olarak Platform (PaaS), Hizmet Olarak Yazılım (SaaS) ve Hizmet Olarak Veri (DaaS) hizmetleri sunar. Bu hizmetler bulutta uygulama oluşturmak, dağıtmak, entegre etmek ve genişletmek için kullanılır. Bu platform çok sayıda açık standardı (SQL, HTML5, REST, vb.), açık kaynaklı uygulamaları (Kubernetes, Spark, Hadoop, Kafka, MySQL, Terraform, vb.) ve Oracle'a özgü, Açık Kaynak ve üçüncü taraf yazılım ve sistemler dahil olmak üzere çeşitli programlama dillerini, veritabanlarını, araçları ve çerçeveleri destekler. (URL-5)

Dropbox: Kullanıcıya, dosyalarını, videolarını ve fotoğraflarını en kolay şekilde taşınması ve paylaşma imkânı tanıyan bir servistir. 2007 yılında Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde okuyan iki öğrencinin; birden fazla bilgisayar üzerinde çalışmalarından dolayı, çalışma belgelerini sürekli e-posta atarak paylaşmaktan yorulması sonucunda Dropbox bulunmuştur. Bu iki öğrenci Drew Houston ve Arash Ferdowsi'dir. Gündelik hayatta insanların bilgisayar, akıllı telefon, tablet gibi birden fazla internet erişimine sahip aygıtları vardır. Bu aygıtlar arasında veri alışverişi yapmak Dropbox sayesinde çok daha basit bir hal almıştır. Çünkü Dropbox'ın felsefesine göre, bulut üzerinde bir klasör vardır ve bu klasöre herhangi bir aygıttan dosya yüklendiği zaman, diğer aygıtlardan bu dosyaya ulaşmak mümkündür (Göl, 2020).

Clouduurk: Ocak 2012'de Türkiye'de sunucu altyapı hizmet sağlayıcılığı yatırımını gerçekleştirdiğini duyurmuştur. Clouduurk 72 sunucu ile bulut hizmeti

vermeye başlamıştır. Bu hizmeti sağlamak için İstanbul Maltepe’de bulunan Anadolu Bilişim Veri Merkezi’ndeki sunucuları kullanmaktadır. Cloudturk’ün sağladığı teknoloji küçük, orta ve büyük kuruluşların ciddi avantajlar elde etmesine imkân sağlamaktadır. İşletmeler, sunucu gereksinimleri bulunduğu yeni sunucu edinmek yerine Cloudturk altyapısını daha fazla kapasite ile kullanmayı tercih edebilmektedirler. Cloudturk işletmelerin taleplerine göre hizmet ve dağıtım sunmaktadır. Büyük ölçekli işletmeler bazı durumlarda parçalarını buluta taşırken, bazı durumlarda ise bütün altyapılarını Cloudturk sunucu altyapısı üstünde oluşturdukları özel buluta taşıyabilmektedir (Aksoy, 2014:8).

Bulutistan: 2015 yılında kurulan Bulutistan, regülasyonlara uyumlu yerel veri merkezlerinden sunduğu yenilikçi Bulut bilişim servisleri ile Türkiye pazarında bulut teknolojileri alanında yüzde 50 pazar payına sahip olarak lider teknoloji şirketi konumunda yer alıyor. Merkezi İstanbul Türkiye’de yer alan Bulutistan, Equinix Küresel Bağlantı (Cloud Exchange) Ağı’na Türkiye’den entegre ilk şirket olarak bilişim hizmet ihracatını arttırmaya odaklanmış bir bulut bilişim operatörü olarak katma değerli bulut hizmetleri veriyor.

Türkiye’de 3 ilde 5 tane veri merkezi bulunuyor ve yurt dışında 60’tan fazla ülke Bulutistan’ın Türkiye’deki veri merkezlerine bağlanıp hizmet alıyor. SAP Cloud çözümlerinde derinlemesine uzmanlığa sahip olan Bulutistan, Türkiye ve Avrupa çapındaki kuruluşlara yüksek performanslı, yüksek düzeyde erişilebilir ve yönetilen SAP hizmetleri sunuyor. Bulutistan bugün Türkiye’nin en büyük 500 şirketi içinde yer alan 350’den fazla şirkete, en büyük 1000 kurumu arasında bulunan 600’ünden fazla organizasyona, en büyük 20 Holding’in 16 tanesine bulut hizmeti veriyor. (URL-6)

Turkcell Bulut: Turkcell Bulut Servisleri, kurumsal müşterilere sunulmakta olan bulut servislerinin bir ara yüzle satın alınarak yönetildiği bir platformdur. Kullanıcılar Turkcell Bulut servisleriyle bütün bilgi teknolojilerinin altyapısını Turkcell Veri Merkezleri’nde konumlandırabilmektedir. Böylelikle maliyetleri minimize etmekte ve daha esnek bir altyapıya sahip olmaktadır. Bu platform üzerinden, altyapı ve uygulama hizmetlerini dakikalarla ifade edilen bir sürede kurmak mümkündür. İş sürekliliğini temin edecek en yeni teknolojileri yatırım maliyetlerini artırmadan Turkcell Bulut üstünden kullanmaya imkân tanımaktadır (Göl, 2020). Türkiye’de yerleşik 8 veri merkeziyle hizmet vermektedir.

IBM: IBM Cloud, IBM Cloud platformu, hizmet olarak platform (PaaS) ile hizmet olarak altyapıyı (IaaS) bir araya getirerek bütünleşik bir deneyim sunar. Platform, hem küçük geliştirme ekiplerini ve kuruluşları hem de büyük kurumsal işletmeleri ölçeklendirir ve destekler. Dünyanın dört bir yanındaki veri

merkezlerinde küresel olarak konuşlandırılan IBM Cloud hızlı bir şekilde çalışır ve güvenilir bir performans gösterir (URL-7).

IBM Cloud, görev açısından kritik iş yüklerini çalıştırmak için kanıtlanmış mimari modelleri ve hızlı teslimat yöntemleri ile daha yüksek düzeyde uyumluluk, güvenlik ve yönetim sağlayan çözümler sunar. Kuzey ve Güney Amerika, Avrupa, Asya ve Avustralya'daki çok bölgeli bölgelerle dünya çapındaki veri merkezlerinde kullanılabilir, küresel ölçeklenebilirlikle yerel olarak dağıtım yapılmasına olanak sağlar. IBM Cloud, yeni nesil hibrit bulut platformu, gelişmiş veri ve yapay zekâ yetenekleri ve 20 sektörde derin kurumsal uzmanlığı ile işletmeler için en açık ve güvenli genel bulutu sunmaktadır (URL-7).

Yandex Disk: Rus menşeli arama motoru olan Yandex'in yeni hizmetlerinden Yandex Disk bulut paylaşım depolama hizmeti vermektedir. Kullanıcılarına ücretsiz 10 GB depolama alanı sunan bu servis, Yandex.Mail ile entegre olarak çalışmaktadır (Göl, 2020).

2.5. Bulut Bilişimin Firmalara Sunduğu Avantaj ve Fırsatlar

Sermaye yatırımı yerine değişken maliyet: Nasıl kullanılacağını bilmediğiniz veri merkezlerine ve sunuculara büyük yatırımlar yapmak yerine, yalnızca kullandığı kaynaklar ve kullandığınız süre için ödeme yapabilirsiniz. (Of ve Çakır, 2019, 2)

Büyük ölçekli kullanımın avantajı: Bulut bilişimi kullanarak kendinize ulaşamayacağınız düşük kullanım maliyetlerinden yararlanabilirsiniz. Buluttaki yüz binlerce müşteriyle, büyük hizmet sağlayıcılar büyük ölçeklerde daha uygun maliyetlere ulaşabilir ve bu da kullandıkça ödemeyi azaltır. (Of ve Çakır, 2019:2)

Fiziksel cihazdan ve ikamet yerinden bağımsızlık: Uygulamaların iş istasyonlarına yüklendiği geleneksel çözümlerde, iş belirli fiziksel bilgisayarlarla yakından bağlantılıdır. Bulut bilişim söz konusu olduğunda, sanal mobil işçileri istihdam etme olasılığı vardır (Wyslocka ve Jelonek, 2015:3).

Tehlikelere karşı direnç (güvenlik ve güvenilirlik): Bulut Bilişim yedekli sunucular kullanır ve sürekli kullanılabilirlik ve güvenilirlik sağlamak için tüm verilerinizi yedekler. Sistem, verilerinizi otomatik olarak ve hemen birincil olarak yedekleme ve hizmeti diğer, verimli sunucularda başlatma yeteneğine sahiptir (Wyslocka ve Jelonek, 2015:3).

Personel tasarrufu: Bireysel departmanların çalışmalarını yöneten ve izleyen yüksek nitelikli uzmanların istihdamı ile birleştirilmiş kendi Bilişim Teknolojileri (BT) altyapınıza sahip olmak önemli bir avantaj sağlar. Bir bulut bilgi işlem altyapısına geçtiğinizde, hizmetlere erişimi sağlama sorumluluğu arz

tarafındadır. Bu, BT personelinde önemli bir azalma sağlar (Wyslocka ve Jelonek, 2015:3).

3. BULUT BİLİŞİM İŞLETMELERİNDE MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLAR VE TMS-38

Bulut bilişim sektörünün doğası gereği, faaliyet gösteren işletmelerin müşterilerine donanım ve yazılım konusunda veya bunların bileşimini içerecek şekilde hizmet sunabilmeleri için ciddi miktarlarda duran varlık yatırımı yapmaları gerekmektedir. Bu durum da haliyle bulut bilişim işletmelerinin yüksek oranda maddi ve maddi olmayan duran varlık sahibi olmaları sonucunu doğurmaktadır. Ancak genel anlamda verilen hizmetlerin niteliğine bakıldığında özellikle server ve depolama yönünde olan talebin fazlalığı donanım temelinde daha çok hizmet verildiğini ve bu nedenle de maddi duran varlık yatırımlarının ağırlık kazandığını göstermektedir.

Bulut bilişim işletmelerinin depolama, yedekleme, sanallaştırma, bilgi aktarımı, güvenlik, enerji sağlama, soğutma, görüntüleme gibi işlemlere yönelik olarak gereken donanımlara sahip olması zorunlu bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Maddi duran varlıkların izlenmesi ve muhasebeleştirilmesi ile ilgili olarak TMS-16 Maddi Duran Varlıklar Standardının incelenmesi gerekmektedir.

3.1. 38 No'lu Türkiye Muhasebe Standardı (Tms-38) ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların İzlenmesi

Küreselleşmeyle birlikte günümüzde gelişen ve sürekli olarak değişim gösteren standartlar; işletmelerin, güvenilir, ihtiyaca uygun ve karşılaştırılabilir finansal raporların oluşturulmasına ve hazırlanmalarını amaçlamaktadır.

Finansal tabloların ülkelerdeki ilgili kişiler veya kurumlar tarafından anlaşılması ve yorumlanabilmesi için ortak bir dil ile hazırlanması gerekir. Bu sebep den dolayı doğru ve gerçekçi finansal bilgi üretmek için birçok devlet ve mesleki örgüt ve kuruluşlar bir araya gelerek çalışmalar yürütmesi neticesinde TFRS ile UMS hazırlanmıştır.

Çokuluslu işletmelerin günümüzde yeni pazar ve yeni piyasalarda rekabet edebilmek ve yatırımcıların ilgisini çekmek için ortak bir dil ile hazırlanan bu standartların önemi artmıştır.

Birçok değişiklik yapılarak günümüze kadar gelen bu standart en son 30656 sayılı Resmi gazete'de 15.01.2019 tarihinde en son hali ile güncellenmiştir.

3.1.1. TMS-38'in Amacı

TMS-38'in amacı bir başka standartta olmayan maddi olmayan duran varlıkların muhasebeleştirilmesi ile ilgili işlemleri incelemektir. Belirli bir kriteri sağladığında maddi olmayan duran varlığın muhasebeleştirilebilir. Defter değerinin belirlenmesi ve ölçülmesi ve bazı özel açıklamaların yapılması işlemi de bu standardın amaçları arasındadır. (TMS-38, Mad.1).

3.1.2. TMS-38'in Kapsamı

Bu standart, aşağıdakiler hariç tüm maddi olmayan duran varlıklarında muhasebeleştirilmesinde uygulanır.

Başka bir Standardın kapsamına giren maddi olmayan duran varlıklar, "TMS 32 Finansal Araçlar: Sunum" Standardında tanımlanan finansal varlıklar,

Araştırma ve değerlendirme varlıklarının muhasebeleştirilmesi ve ölçümü (bakınız: TFRS 6 Maden Kaynaklarının Araştırılması ve Değerlendirilmesi),

Madenler, petrol, doğal gaz ve benzeri yenilenemeyen kaynakların geliştirilmesi ve çıkarılmasına ilişkin harcamalar.

Maddi olmayan duran varlıklar; bir belgenin resmi (patent ya da lisans olması halinde), bir filmin veya kompakt diskin (bilgisayar yazılımı) içerisinde olabilir. Şirketler, maddi olmayan veya maddi olan bir varlığın hangisi olduğuna karar verirken hangisinin daha mühim olduğunu kıyas yaparak karar vermelidir. (TMS-38, Mad.4).

Örneğin; bir makine bilgisayar yazılımı olmadan çalışmıyor ise bunun ile ilgili yazılım bu donanım için önemli bir parça olduğu için maddi duran varlık olarak değerlendirilir. Aynı durum bilgisayar yazılımı içinde geçerli olup yazılımın donanımın ayrılmaz bir parçası olduğu için maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirilmesi gerekir. (TMS-38, Mad.4).

3.1.3. TMS-38'de Yer Alan Bazı Temel Kavramlar

Standartta yer alan bazı temel kavramlar aşağıdaki gibidir. (TMS-38, Mad.8).

Defter Değeri: "Bir varlığın birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü zararı indirildikten sonra bilançoda yer alan tutarıdır".

Varlık: "Geçmiş dönemlerdeki birtakım olayların sonucu olarak işletmeler açısından kontrol edilen ve gelecek dönemlerde de iktisadi fayda sağlaması beklenen birtakım unsurlardır".

Maliyet: "Bir varlığın elde edilmesinde veya inşasında ödenen nakit veya nakit benzerlerini veya verilen başka bedellerin gerçeğe uygun değerini veya belirli hallerde, ilk muhasebeleştirilmesi esnasında söz konusu varlığa dayandırılan bedeli ifade etmektedir".

Amortisman Tabi Tutar: “Bir varlığın maliyetinden veya maliyet yerine geçen diğer tutarlardan kalıntı değerini düşülmesi ile bulunan tutarı ifade etmektedir”.

Geliştirme: “Ticari üretim ya da kullanıma başlanmadan önce, yeni veya önemli derecede geliştirilmiş; malzeme, aygıt, ürün, sistem, süreç ya da hizmetlerin üretim planı ya da tasarımında araştırma sonuçları veya başka bilginin uygulanmasıdır”.

İşletmeye Özgü Değer: “İşletmelerin varlıklarını sürekli olarak kullanma ve faydalı ömrünün sonunda elden çıkarılması veya borcun ödenmesi sırasında nakit akışının oluşmasının bugünkü değerini ifade etmektedir”.

Gerçeğe Uygun Değer: “Piyasa katılımcıları arasında olağan bir işlemde bir varlığın satışında elde edilecek ya da bir borcun devrinde gerçek ödenecek fiyattır”.

Değer Düşüklüğü Zararı: “Bir varlığın defter değerinin geri kazanılabilir tutarını aşan kısmını ifade etmektedir”.

Maddi Olmayan Duran Varlık: “Fiziksel niteliği bulunmayan, tanımlanabilir parasal olmayan varlıklardır”.

Parasal Varlıklar: “Elde tutulan para ile sabit ya da belirlenebilir tutarlarda bir para türünden sahip olunacak varlıklardır”.

Araştırma: “Yeni bir bilimsel ya da teknik bilgi ve anlayış kazanma amacıyla üstlenilen özgün ve planlı bir incelemedir”.

Kalıntı Değer: “İşletmelerin, hâlihazırda varlığın beklenen faydalı ömrünün ve yaşının nihayet ermiş olmasıyla bu varlığı elden çıkarması ile sağlayacağı tahmin edilen miktardan tahmini elden çıkarma ile maliyetleri indirildikten sonra kalan tutarıdır”.

Yararlı Ömür: “Varlığın bir işletme açısından kullanılabilmesi beklenen zamanı veya söz konusu varlıktan elde edilmesi beklenen üretim miktarı ya da buna benzer üretim birimlerini ifade etmektedir”.

Maddi olmayan duran varlıklar: İşletmeler kaynak tüketir ya da bilimsel çalışmalar veya yeni sistemlerin tasarım ve uygulanması, fikri mülkiyet hakları, para bilgisi, lisans hakları ve markalar gibi bir çok maddi olmayan duran varlığı elde etme bakım, geliştirme ve iyileştirme sırasında birden fazla borç yükümlülüğü altına girer. Bunlar yazılımlar, patentler, isim hakları, lisanslar gibi birçok el ile tutulmayan haklardır. (TMS-38, Mad.9). Bu çalışmamızda biz daha çok yazılımın geliştirilmesi ve bu esnada oluşan araştırma giderlerinin hangi gidere ya da hangi varlığa ilişkin kayıt yapılacağı hususunu incelemektir. Bu sebep den dolayı konumuz için sadece yazılım ile alakalı olan kısımlardan bahsedeceğiz.

3.2. TMS-38'e Göre Maddi Olmayan Duran Varlıkların Aktifleştirilmesi

Günümüzde bir maddi olmayan duran varlığı aktifleştirebilmek veya muhasebeleştirebilmek için TMS-38'de belirlenen tanıma uyması, kontrol edilebilmesi ve gelecekte ekonomik fayda elde edilebilir olması gerekmektedir. (TMS-38, mad.11-13-17).

Maddi olmayan duran varlıklar ekonomik bir fayda sağlaması ve işletmeye girişi ile birlikte maliyetinin güvenilir bir şekilde ölçülüp değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yukarıda anılan standartta belirlene bilirlik, varlık üzerindeki kontrol ile ileriki zamanlarda varlığın ekonomik kriterlerini sağlamayanlar maddi olmayan varlıklar olarak adlandırılırlar. Bunun ile birlikte bir yazılımın maddi olmayan duran varlık olabilmesi için, donanımın ayrılmaz bir parçası olmaması ya da önemli derecede maddi bir varlık olmaması gerekmektedir. Maddi olmayan duran varlıkları elde etmek veya işletme içinde katlanılan harcamalar, olduğu an itibari ile gider olarak muhasebeleştirilir (TMS-38 mad.10).

İşletme bir yazılımı dışardan temin etmesiyle, yazılımın işletmenin dışında ayrılabilir bir varlık olduğu için bu yazılımlar standarttaki belirlenebilirlik kriterini sağladığını gösterir (Sümer ve Erer, 2010:32).

Bu standartta varlıklardan beklenen gelecekteki ekonomik yararlar; hizmet ve ürün satışından sağlanan geliri, maliyet tasarruflarını veya işletmenin varlıklarını kullanımından kaynaklanan diğer faydaları (stok sisteminin iyileştirilmesi vs.) içerebilir (TMS-38 mad.10).

Burada en önemli nokta ise ilerleyen dönemlerde yazılımın kullanıp kullanılmayacağı ya da işletmeye kullanılan yazılımın fayda sağlayıp sağlamayacağı belirlenmesidir (Sumer ve Erer, 2010:32).

Gelişen teknoloji sebebiyle yazılımların işletme dışı ve içinde planlanan süre içerisinde kullanımı biter ve bu yazılımın varlıklardan çıkarılmasına sebep olabilir (Suerman, 2006:142).

İşlemenin içerisindeki yazılımların üretilmesi geliştirme ve araştırma faaliyetleriyle ilgilidir. Araştırma safhasında olan bir yazılım ile ilgili bütün harcamalar dönem gideri olarak muhasebe kayıtlarına alınırken, geliştirme safhasında olan harcamalar standartta belirlenen şartları sağladığı takdirde aktifleştirilebilir. Birinci şart, teknik olarak yazılımın gerçekleştirilebilir olması gerekmektedir. Buradaki teknik olarak ifadesi TMS-38'de açık bir şekilde belirtilmemiştir. TMS-8'de bir konu ile ilgili bir yorum bulunmuyorsa o konu ile ilgili benzer veya ilişkili konulara diğer standartlara getirilen hükümler uygulanabilir (TMS-8 mad.11a).

İkinci şart ise yazılımın gelecekte ne tür fayda sağlayacağı belirlenmelidir. Pazarda veya piyasada satışı düşünülen ve yukarıdaki teknik olarak

gerçekleştirilebilme kriterlerini sağlayan yazılımların satılması ile işletmeye bir varlık gireceği kabul edilerek bu yazılımlarda ilerleyen zamanlarda fayda sağlayacağı kabul edilir (Küting, Pilhofer ve Kirchhof, 2002:82).

İşletme içerisinde kullanım amacıyla üretilen yazılımla gelecekte fayda sağlayıp sağlayamadığı güvenilir bir şekilde bilinmediği için aktifleştirilmemelidir (Epstein ve Mirza, 1999:281). Sonuç olarak geliştirme faaliyetlerinin aktifleştirebilmek için belirlenene iki koşul ticari ve teknik fizibilitenin yapılmış olmasıdır (Akbulut, 2006:12).

3.2.1 TMS-38'e Göre Maddi Olmayan Duran Varlıkların Değerlemesi

Yazılımlar, kayıtlara alındıktan sonraki dönemlerde yeniden değerlendirilme yöntemi ya da maliyet yöntemine göre muhasebeleştirilir. “Gerçeğe uygun değer, aktif bir piyasa ile ilişkilendirilmek suretiyle belirlenir” (TMS-38, mad.75). Bu maddeye göre yeniden değerlendirme yöntemini seçebilmek için aktif bir piyasanın olması gerekmektedir.

Maliyet yöntemine göre değerlemede; maddi olmayan varlık, muhasebeleştirildikten sonra maliyetinden birikmiş itfa ve değer düşüklüğü zararları düşüldükten sonra izlenir. Yeniden değerlendirme yöntemine göre ilk olarak muhasebeleştirildikten sonra, yeniden değerlendirme tarihinde birikmiş itfa ve değer düşüklüklerin tamamı düşüldükten sonra hesaplanan değer üzerinden izlenmeye devam edilir (TMS-38 mad.75).

Yazılımın muhasebe kayıtlarına alınmasında yazılımın yararlı ömrü dikkate alınmalıdır. Bunun ile ilgili TMS-38 90. maddesinde yazılımın ömrünün belirlenmesinde olması gereken kriterler sayılmıştır. Standartta ayrıca yazılımların hızla gelişen teknoloji sebebiyle birçok değişiklikler meydana gelmesiyle yararlı ömrünün kısa tutulması gerektiğini belirtmiştir (TMS-38 mad,92),

3.2.2. TMS-38'e Göre Maddi Olmayan Duran Varlıkların İtfası

Maddi olmayan duran varlıklar, TMS-38'e göre itfa paylarının hesaplanmasında yararlı ömrü ekonomik esaslı mı yoksa üretim esaslı mı olduğuna bakılmalıdır. Ekonomik esaslı yöntemde varlığın ekonomik ömrü esas olarak dikkate alınır. Üretim esaslı yöntemde ise satış miktarı veya üretim miktarı esas alınarak itfaya tabi tutulurlar (Örten vd., 2019:254).

Maddi olmayan duran varlıkların; yararlı ömrüne tabi olan itfa değerlerinin sistemli bir şekilde dağıtabilmek için bir den fazla yöntem kullanılabilir. Bunlar; azalan bakiyeler yöntemi, doğrusal itfa yöntemi ve üretim birimleri yöntemleridir.

Belirlenen yöntem, gelecekte ekonomik fayda sağlayacağı tahmin edilen varlıklardan ve bunlarda herhangi bir değişiklik olmadığı müddetçe, uygulanan yöntem her dönem uygun bir şekilde uygulanmalıdır (TMS-38, mad.98)

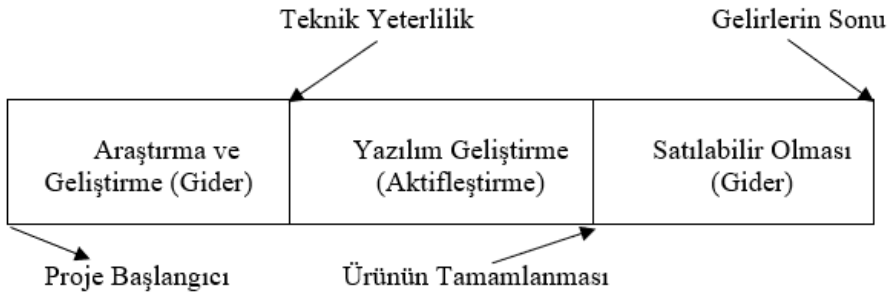
İtfa payları kar veya zarar hesaplarında genellikle muhasebeleştirilirler. Bazı varlıklardan elde edilecek faydalar, başka bir varlığın maliyetlerinin bir bölümünü oluşturur ise defter değerine eklenmesi gerekir. Örnek olarak üretim esnasında kullanılan maddi olmayan duran varlığın itfa payları stokların defterdeki değerine eklenmelidir (TMS-38 mad.99).

3.2.3. TMS-38'e Göre Maddi Olmayan Duran Varlıkların Elden Çıkarılması

Gelecek dönemde hiçbir şekilde ekonomik bir fayda sağlamayan maddi olmayan duran varlıkların elden çıkarılması ile birlikte finansal tablolardan da çıkarılması gerekir. Finansal tablo dışı bırakılan varlıklardan elde edilen net tutar ile defter değeri arasındaki farkı kar veya zarar olarak finansal tablolara aktarılır (Güleç, 2018:916).

3.3. TMS-38 Standardına Göre Varlıkların Muhasebeleştirilmesine İlişkin Örnek İşlemler

TMS-38 yazılım üretim sürecini araştırma ve geliştirme olmak üzere 2'ye ayırmıştır. Proje aşamasındaki yazılım sürecinde katlanılan masraflar gider olarak, proje netleştikten sonra yapılan harcamalar maliyet olarak kayıtlara alınır.

Şekil 3: FASB 86'ya göre Aktifleştirme ve Gider Dönemleri

Bulut bilişim sektöründe faaliyet gösteren Bilgin A.Ş. ile ilgili bilgiler şöyledir:

- a) Bilgin A.Ş. yazılım üreteceği için bir alt yapı yazılım oluşturması gerekmektedir. Bunun içinde aşağıdaki yazılımları almıştır.
- b) Bilgin A.Ş. yazılım faaliyetleri ve bunların kiralanması için maddi duran varlıklar satın almıştır.

Alınan varlıklar aşağıdaki tablodaki gibidir.

Visual Studio	1 Adet	4.000 TL
Crystal Report	1 Adet	1.000 TL
MS Team Foundation	1 Adet	8.500 TL
Bilgisayar	3 Adet	18.000 TL
Server	1 Adet	22.000 TL

Tablo 1 : Maddi ve maddi olmayan duran varlıklar ile ilgili bilgiler

Varlık Alımlarına Ait Muhasebe Kayıtları

10.06.2023		
260- HAKLAR	13.500.-	
260.01 Visual Studio 4.000		
260.02 Crystal Report 1.000		
260.03 MS Team Foundation 8.500		
320-SATICILAR		13.500.-

Ms Team Foundation server için 1.500 TL’de kurulum ve destek sağlanmıştır. Bu harcama direk olarak MS Team Foundation maliyetine eklenir.

11.06.2023		
260 HAKLAR	1.500.-	
260.03 MS Team Foundation 8.500		
320-SATICILAR		1.500.-

Yazılımın sürekliliği için yapılan harcamalar yazılımın maliyetine eklenmez ve gider olarak yazılır. Çünkü varlığın defter değerini arttırıcı bir durum oluşmamaktadır (Sümer ve Erer, 2010:37).

Bu varlık için 1 yıllık danışmanlık ve bakım sözleşmesi yapılmıştır. Bu sözleşme bedeli 2.300 TL dir.

11.06.2023		
180- GELECEK AYLARA AİT GİDERLER	2.300.-	
320-SATICILAR		2.300.-
11.01.2023		
770- GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	191,66.-	
180-GELECEK AYL. AİT GİDERLER		191,66.-

Yapılan her harcamanın niteliğine göre hesaplara aktarılması gerekir. Mesela; yazılımın üretilmesinde katlanılan maliyetler ve giderler bulunmaktadır. Bunun %40'ı geliştirme %60 araştırma aşamasında olduğunu varsayalım.

İşletmeye gelen faturaların bedeli 900 TL dir. Bu giderin 360 TL'si aktifleştirilirken, 540 TL'si giderlere aktarılır.

31.12.2023		
263 ARŞ. VE GELİŞ. GİDERLERİ	360.-	
263.01 Satış Amaçlı Üretilen Yazılımlar 360,00		
750 ARŞ. VE GELİŞ. GİDERLERİ	540.-	
750.01 Satış Amaçlı Üretilen Yazılımlar 540,00		
100 KASA		900.-

Yazılım üretim aşamasında katlanılan harcamalardan en yüksek olanı personel harcamalarıdır. İşletme bu süreçte 45.000 TL personel giderine katlanmıştır. Bu harcamaların %80'i geliştirme %20'lik kısım ise araştırma aşamasında gerçekleşmiştir.

31.12.2023		
263 ARŞ. VE GELİŞ. GİDERLERİ	36.000.-	
263.01 Satış Amaçlı Üretilen Yazılımlar 36.000		
750 ARŞ. VE GELİŞ. GİDERLERİ	9.000.-	
750.01 Satış Amaçlı Üretilen Yazılımlar 9.000		
335 PERSONELE BORÇLAR		45.000.-

Bilgin A.Ş yazılım üretip bunlardan gelir elde etmek için Titiz A.Ş'den 3 adet bilgisayarı 18.000 TL'ye satın almıştır.

09.06.2023		
255 DEMİRBAŞLAR	18.000.-	
255.01 Bilgisayar		
320-SATICILAR		18.000.-

Bilgin A.Ş üretip kiralamak istediği yazılımları kendi bünyesindeki server hizmetinden kullanılarak donanımdan hosting hizmeti sağlayıp gelir elde etmek istemiştir.

Bilgin A.Ş. hosting hizmeti için Ayaz A.Ş'den 22.000 TL bedelli server satın almıştır.

09.06.2023		
253 TESİS MAK. VE CİHAZLAR	22.000.-	
253.01 Server		
320-SATICILAR		22.000.-

Server satın alan bir firma hosting hizmeti ve web tasarım hizmeti sağlayan firma olursa, bu durumda satın alınan server'ın 253 Tesis Makina ve Cihazlar hesabına kaydedilmesi ve izlenmesi gerekir (Kızıllı,2016:118).

Varlıklara Amortisman Ayrılması

Yazılımların yararlı ömürlerini tespitinden sonra amortisman ayrılması gerekir. Yazılımların yararlı ömürlerinin sınırsız olması mümkün değildir.

Kullanılan alt yapı yazılımların %60'ı proje aşamasında kullanılıp %40'lık kısmı ise yazılımın geliştirme aşamasında kullanılmıştır. Yazılımların itfa zamanı 1 yıl olarak değerlendirilmektedir.

31.12.2023		
263 ARŞ. VE GELİŞ. GİDERLERİ		6.000.-
263.01 Satış Amaçlı Üretilen Yazılımlar	6.000	
750 ARŞ. VE GELİŞ. GİDERLERİ		9.000.-
750.01 Satış Amaçlı Üretilen Yazılımlar	9.000	
268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR		15.000.-
268.01 Visual Studio	4.000	
268.02 Crystal Report	1.000	
268.03 Ms Team Foundation	10.000	

Bilgin A.Ş almış olduğu bilgisayarların toplam hurda değerleri 3.000 TL olup bilgisayarların yararlı ömrü 3 yıl olarak belirlenmiştir. Normal Amortisman yöntemi kullanılmıştır.

$$\text{Yıllık Amortisman Tutarı} = \frac{18.000 - 3.000}{3} = 5.000 \text{ TL Yıl}$$

Yıllar	Amortisman Oranı	Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman	Net Defter Değeri
2023	33,33	(5000/12) x 7 = 2.916,62	2.916,62	12.083,38
2024	33,33	5.000	7.916,62	7.083,38
2025	33,33	5.000	12.916,62	2.083,30
2026	33,33	5.000	15.000	0

Tablo 2 : Amortisman Bilgileri

2023 yılı için yapılacak amortisman kaydı:

31.12.2023		
750 AR-GE GİDERLERİ		2.916,62.-
257 BİRİKMİŞ AMORT. (-)		2.916,62.-

2024 yılı için aşağıdaki kayıt yapılır:

31.12.2024		
760 PAZ. SATIŞ VE DAĞ. GİDERLERİ	5.000.-	
257 BİRİKMİŞ AMORT. (-)		5.000.-

2025 yılı için aşağıdaki kayıt yapılır:

31.12.2025		
760 PAZ. SATIŞ VE DAĞ. GİDERLERİ	5.000.-	
257 BİRİKMİŞ AMORT. (-)		5.000.-

2026 yılı için aşağıdaki kayıt yapılır:

31.12.2026		
760 PAZ. SATIŞ VE DAĞ. GİDERLERİ	2.083,30.-	
257 BİRİKMİŞ AMORT. (-)		2.083,30.-

SONUÇ

Günümüzde teknolojik alanda sürekli olarak gelişmeler ve yenilikler olmaktadır. Güncel bir teknoloji olarak bulut bilişim, işletmelerin ihtiyaç duyduğu yazılım ve donanım hizmetlerinin ayrı ayrı veya beraber olarak uzaktan alınmasına imkân vermektedir. Böylece, kullanıcı işletmelerin maliyetlerini düşürmeleri başta olmak üzere birçok fayda sağlamaları söz konusu olmaktadır. Bulut bilişim sektöründe hizmet veren işletmeler, müşterilerine yazılım ve donanım hizmeti verebilmek için müşteri isteklerine uygun yazılım ve donanımları üretmekte veya ellerinde bulundurmakta ve aynı zamanda kiralamaktadırlar. Bu açıdan, söz konusu işletmelerin bulut bilişim hizmeti vermek için kullandıkları maddi ve maddi olmayan duran varlıklara ait muhasebe kayıtlarının TMS ve TFRS açısından izlenmesi yeni bir durum olarak önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, maddi olmayan duran varlıkların TMS-38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar standardına göre muhasebeleştirilmesi ele alınmıştır.

Bu çerçevede, bulut bilişim teknolojisi ve özellikleri ele alındıktan sonra TMS-38 standardı konusunda bilgi verilmiştir. Ardından bir bulut bilişim sektörü firması tasarlanarak bu firmanın maddi olmayan duran varlık alımı, işletmede maddi olmayan duran varlıklara ait giderlerin kaydedilmesi ve amortisman işlemleri örneklendirilmiştir.

Bulut bilişim sektörünün gelecekte daha fazla gelişeceği öngörülere de dikkate alındığında bu alanda maddi olmayan duran varlıklar ve hasılat konularının da ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bu yönde yapılacak başka çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksu, İ. (2017). Bilişim Teknolojisinden Muhasebeye Açılan Pencere: Bulut Muhasebesi. *Birey ve Toplum*. Bahar 2017 . Cilt 7 . Sayı 13.
- Armbrust, M., Fox, A., Griffith, R., Joseph, A.D., Katz, R., Konwinski, A., ve diğ. (2010). *A View Of Cloud Computing*. Communications Of The ACM, 53(4), 50-58.
- Armutlu, H., Akçay, M. (2013). Bulut Bilişimin Bireysel Kullanımı İçin Örnek Bir Uygulama. Akademik Bilişim 2013 – XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri 23-25 Ocak 2013 – Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Bülbül, H. & Daş, F. (2013). Sanal Sunucularda Yedeklemenin Kolaylaştırılması. *Gazi University Journal of Science Part C: Design and Technology* , 1 (1) , 9-16 .
- Çelik, K. (2021). Bulut Bilişim Teknolojileri. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 150-164.
- Çetin, H., & Akgün, A. (2015). Yeşil Bilişim Teknolojileri Bağlamında Sanallaştırılmış ve Klasik Sistemlerin Karşılaştırılması. *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2).
- Elitaş, C., Özdemir, S. (2014). Bulut Bilişim ve Muhasebede Kullanımı. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi (MÖDAV)*, Cilt: 16, Sayı: 2, ss. 93-108.
- Erdoğan, B. (2010). Vergi Kanunları ve Muhasebe Standartları Açısından Maddi Duran Varlıklar Grubunun Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Goyal, L. C. ve Jatav, P.K. (2012). Cloud Computing: An Overview And Its Impact On Libraries. *International Journal of Next Generation Computer Applications*, 1(1), 9-15.
- Göl, M. (2020). Türkiye'de Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sistemi Temelinde Bulut Bilişim Kullanım ve Uygulanabilirliğinin Teknoloji Kabul Modeli Yaklaşımıyla Belirlenmesi. Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Kütahya, 4-58.
- Hatipoğlu, A. (2012). Maddi Duran Varlıklarda Amortisman İşlemlerinin Muhasebe Standartları İle Vergi Mevzuatı Açısından İncelenmesi ve Finansal Tablolar Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24, ss. 185-216.
- Hüseyinov, İ. (2015). Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına (UFRS) Göre Maddi Duran Varlıkların Değerlemesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Henkoğlu, T. ve Külcü . (2013), Bilgi Erişim Platformu Olarak Bulut Bilişim: Riskler ve Hukuksal Koşullar zerine Bir İnceleme, *Bilgi Dünyası*, 14 (1), pp. 62-86.
- Kahraman, O. (2019). Bulut Bilişimin Gelişimi ve Microsoft Azure Ortamında rnek Bir Web Uygulaması (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Altınbaş Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, G. A. (2012). Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Maddi Duran Varlıkların Muhasebeleştirilmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (39), ss: 218-230
- Kaya, U. ve Dinç, E., 2007. "Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Maddi Duran Varlıkların Değerlenmesi ve Muhasebeleştirilmesi", *. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), ss:343-364.
- Kılıç, H. (2017). Kamuda Bulut Bilişim Kullanımına Yönelik Risk Analizi ve Yönetimi. Uzmanlık Tezi (yayımlanmamış). evre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara, 4-39.
- Kırlioğlu, H. ve Bağdat, A. (2016). Maddi Duran Varlıklar Standardı ve Muhasebeleştirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 615-627.
- Köse, U. ve Armutlu, H. (2015). Bulut Bilişim Temel Konular ve Amazon Web Services (Aws) (1. Basım), Detay Yayıncılık, Ankara, 12-139.
- Krishnan, S., (2010). *Programming Windows Azure*. O'Reilly Media.
- Nizam, C. (2011). Uluslararası Muhasebe Standartlarına Göre Amortisman Tabi Varlıkların Vergi Hukuku Acısından İncelenmesi ve Ertelemiş Vergi Yönünden Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Of, M., ve akır, B. (2019). Defining Cloud Computing. *The Online Journal of Science and Technology* - April 2019, Volume 9, Issue 2.
- rten, R. ve Bayirli, R. (2007). TMS 16'ya Göre, Maddi Duran Varlıkların Dönem Sonunda Değerlemesi ve Muhasebe Uygulamaları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. (36), 34-50.
- Öztürk, B. (2013). Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Ayrılmasının VUK ve TMS Uygulamaları Açısından Karşılaştırmalı İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pamukçu, F. (2010). Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulamasının Türkiye Muhasebe Standartları ve Türk Vergi Mevzuatı Açısından Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 32, ss. 67-84.
- Sevli, O. (2011). Bulut Bilişim ve Eğitim Alanında rnek Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Sönmez, F. (2004). 8 No'lu Türkiye Muhasebe Standardı Kapsamında Yer Alan Maddi Duran Varlıklar (UMS 16 ile Karşılaştırmalı Olarak). *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, Sayı: 11, ss. 79-100.
- Şen, İ. K. (2013). Maddi Duran Varlıklar (TMS 16) Standardının Üretim İşletmelerinde Satışların Maliyetine Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 21-36.
- Taşar, S. A., Demir, Ö. (2020). Bulut Bilişimin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkileri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (İktisadi ve İdari Bilimler), 51-57.
- Taşkın, Y. (2012). Vergi Planlaması Yöntemi Olarak Amortismanların Vergi Usul Kanunu ve Türkiye Muhasebe Standartları Açısından Değerlendirilmesi, *Mali Çözüm Dergisi*, İSMMMO Yayınları, 114, ss.99-112.
- Tatić, K., Dzafić, Z., Haračić, M. H., & Haračić, M. (2020). The Benefits Of Using Cloud Technology In Bosnia And Herzegovina. *Journal of Ekonomi*, 2(2), 91-97.
- Tekşen, Ö. ve Dağlı S. Ş. (2017). Maddi Duran Varlıkların Tekdüzen Muhasebe Sistemi İle Vergi Usul Kanunu Ve TMS-16 Açısından İncelenmesi: Bir Uygulama, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20), ss. 424-447.
- URL-1: [https://www.techtarget.com/whatis/definition/Communications-as-a-Service-CaaS#:~:text=Communications%20as%20a%20Service%20\(CaaS\)%20is%20an%20outsourced%20enterprise%20communications,using%20fixed%20and%20mobile%20devices](https://www.techtarget.com/whatis/definition/Communications-as-a-Service-CaaS#:~:text=Communications%20as%20a%20Service%20(CaaS)%20is%20an%20outsourced%20enterprise%20communications,using%20fixed%20and%20mobile%20devices). Erişim: 18.12.2022
- URL-2: <https://www.cloudflare.com/learning/network-layer/network-as-a-service-naas/> Erişim: 12.12.2022.
- URL-3: <https://www.webtekno.com/amazon-web-services-aws-nasil-kullanilir-h108034.html>, Erişim: 20.12.2022
- URL-4: <https://www.natro.com/blog/azure-nedir-ne-ise-yarar/>, Erişim: 20.12.2022
- URL-5: https://en.wikipedia.org/wiki/Oracle_Cloud, Erişim: 21.12.2022
- URL-6: <https://bulutistan.com/kurumsal/hakkimizda/> Erişim: 12.12.2022
- URL-7: <https://cloud.ibm.com/docs/overview?topic=overview-what-is-platform>, Erişim: 21.12.2022
- Yanık, R., Yavus, U., Al Eid, A. Al H. (2019). Mali Denetimde Bulut Bilişim Uygulamaları: Lübnan / Trablus Örneği. *JAVS Congress Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi*, Elazığ, ss.320-334.

- Yıldız, E., Şahin, S. (2011). Bulut Bilişimde Güvenlik Riskleri ve Önlemler. II. Uluslararası Bilişim Hukuku Kurultayı, İzmir.
- Yükçü, S. ve İçerli, Y. (2007). TMS-16 Maddi Duran Varlıklar Standardına İlişkin Uygulama Önerileri, 2007, *Mali Çözüm Dergisi*, 82, ss. 15-27.
- Yüksel, H. (2012). *Bulut Bilişim El Kitabı*. <http://yuksehis.wordpress.com/bulut-bilisim-el-kitabi> adresinden alınmıştır.
- Wyslocka, E. ve Jelonek, D. (2015). Accounting in the Cloud Computing, The Online Journal of Science and Technology - October 2015 Volume 5, Issue 4.

10. Bölüm

TÜRKÇEDE PAYLAŞILAN BİLGİ VE SÖZDE SORULAR

Kadri KURAM¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8829-5680

1. Kip, Bilgi Kipi ve Söylem Katılımcıları

Kip, bir tümcedeki önerme ile ilgili konuşucunun şahsi tutumu olarak tanımlanabilir (Palmer 2001). Genel olarak eylem ve eylemin üzerinde görülen çekimsel öğelerle (ek ve eylem çekimleme gibi) kodlansa da belirteçler (zarflar) ve parçacıklar gibi başkaca dilbilgisel öğelerle de işaretlenebildiği için tümcenin bütüncül bir işlevi olarak bilinir (Palmer 1986). Tümcenin geneline yayılan konuşucu tutumu kabaca buyurma kipi (deontic modality) ve bilgi kipi (epistemics modality) olarak ikiye ayrılır. Buyurma, konuşucunun kurmak istediği ideal dünyayı gösterir ve dilek, rica, istek, emir, gereklilik ve şart gibi alt türlere ayrılır. Bilgi kipleri ise konuşucunun tümcedeki önermenin/bilginin doğruluğu hakkındaki değerlendirmesini yansıtır. Bilgi kipleri, önermenin doğru olma olasılığının yüksek görüldüğü olasılık kipi (1), tahmine dayandığının belirtildiği tahmin kipi (2) ve doğruluğuna dair bilginin kaynağı hakkında bilgi veren tanıtıcılık kipi olarak üçe ayrılır (3a,b).

- (1) Öğretmen her an kapıdan girebilir. Ders saati geldi.
- (2) Erkin bu saatte mutlaka evdedir. Başka nereye gidecek ki?
- (3) a. Ali askerden döndü
b. Ali askerden dönmüş

(3)teki tümcelerin geleneksel tanımlamasına göre, (3a) konuşucunun olayı şahsen deneyimlediği durumu betimlerken (3b) başkasından duyduğu veya olaya dair bir belirtiden çıkarım yaptığı durumu betimler (bkz. Aksu-Koç 1988, Temürcü 2007). Ancak, bilgi kipinin tanıtıcılıkla da yakın ilişkide olan bir yanı daha bulunmaktadır. Kip kategorisi ve (3a,b) için yukarıda yapılan betimlemeye bakarsak anlambilimsel ilişkinin tümce dışına çıktığını ve bir söylem katılımcısı olan konuşucuyla ilişki kurmaya başladığını görürüz. Fakat söylem sadece konuşucuyu içermez. Dinleyici de söylemin bir parçasıdır. Bu açıdan, son yıllarda bilgi kipinin bir uzanımı olarak tümcedeki bilginin sahibini/sahiplerini işaretleyen dilsel yapıların varlığına dair araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalar sonucunda, insan dilinin en az üç söylem varlığını olası bilgi sahibi olarak tanıdığı, yani dilbilgisel olarak işaretlediği, görülmektedir: Konuşucu, Dinleyici ve Konuşucu Topluluğu (bkz. Bergqvist 2012, 2016, 2017; Hintz ve Hintz 2017; Grzech 2020a,b).² Kuram (2022, 2024) Türkçe görünüş/kip/zaman eklerinde söylem katılımcılarının bilgisel kurulumları (configuration) hakkında ilk biçimsel formülleştirme denemesini sunmaktadır. Buna göre, örneğin (3a)daki

² Konuşucu ve dinleyici dışında kalan ve konuşma becerisine sahip yetişkin bireyler olarak tanımlanan konuşucu topluluğu bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuram (2022).

bildirme tümcesi K(onuşucu)[+], D(inleyici)[-] şeklinde kurulmaktadır. Bu kurulum, bir dilbilgisel betimleme olan bildirme tümcesini açıklamaktadır. Bir konuşucunun bir bilgiyi bildirmesi ve bunun anlamlı bir iletişimsel eylem olması için konuşucunun bu bilgiye sahip olması, dinleyicinin olmaması gerekir. Konuşucu ve dinleyicinin farklı bilgi değerlerine sahip olduğu kurulumlara *bakışsız* (asymmetric) kurulumlar denir. Bakışsız kurulumlar bir söylem katılımcısı lehine *bilgisel öncelik* (epistemics primacy) oluşturur. Yani (3)te konuşucu bilgisel olarak dinleyiciden daha önde/üstte/belirgin durumdadır. Fakat bilgisel öncelik için tek olasılık K[+], D[-] değildir. Konuşucu bir önermenin doğru olup olmadığını bilmediğini ve dinleyicinin bu bilgiye sahip olduğunu varsaydığını, yani K[-], D[+] eşleşmesini de, dilbilgisel olarak işaretleyebilir: Soru tümceleri (Roque ve diğ. 2017). Örneğin, (4)te bir bildirme tümcesi ve soru tümcesinin bilgi dağılımı açısından kurulumları gösterilmektedir.

- (4) a. K[+], D[-] Ali askerden geldi.
b. K[-], D[+] Ali askerden geldi mi?

(4) bize bir sezdirim sunmaktadır. (4a) konuşucunun bilgi sahibi olmasında dilin yapısı bakımından bir engel olmadığını gösterirken (4b) dinleyicinin bilgi sahibi olmasının da mümkün olduğunu göstermektedir. Bu durumda bu iki kümenin kesişim kümesinin de dilsel olarak mümkün olmasını bekleriz. Yani K[+], D[+] kurulumuna sahip tümce yapılarının bulunması gerekir. Bu öngörü Türkçe ve dünya dilleri üzerine yapılan araştırmalarda defalarca doğrulanmıştır (örneğin Bergqvist 2017). *Bakışlı* (symmetric) kurulum veya *paylaşılan bilgi* (shared knowledge/information) olarak bilinen bu bilgisel durum ilk olarak söylem çalışmalarında *bilyorsun* (you know) gibi kalıplaşmış tümce yapılarıyla ifade edildikleri şekilde tespit edilmiştir (bkz. Heritage 1984). Ancak Bergqvist (2012, 2016, 2017) ve Hintz ve Hintz (2017) Kogi dili (Güney Amerika) ve bir Amerikan yerli dili ailesi olan Quechua dil ailesinde dilbilgisel bağımlılıklar sergileyen parçacıklarla paylaşılan bilginin dilbilgisel bir ulam olduğunu göstermiştir. Örneğin (5)te Kogi dilinden alınan bir tümce örneği görülmektedir. Eylemin önündeki *ni-* parçacığı sadece konuşucunun dans etmesinin dinleyici tarafından açıkça görüldüğü durumlarda tümcede görülmektedir.

(5) kwisa-té **ni**-nu(k)-kú

dans.et-ŞMD PB-ol.bulun-1.şahıs

‘Dans ediyorum (senin de gördüğün gibi). (BUN_090824)

(Bergqvist, 2017: 12)

Türkçede ise paylaşılan bilgi *hani* ve *işte* gibi belirteç özellikleri taşıyan söylem belirleyicileri, *-mİştI* zaman eki ve *=ya* parçacığıyla işaretlenir (Özbek, 2000; Erguvanlı-Taylan, 2000; Akar ve Öztürk, 2020; Göksel ve diğ., 2009; Adıgüzel, 2023; Dikmen ve diğ., 2023). Örneğin (6)da üç işaretleyici birden kullanılmıştır.

(6) K[+], D[+] Hani geçen gün seninle bir restorana gittik ya. İşte orası kapanmış.

(4)teki bildirme tümcesi ve soru tümcesi konuşucu ve dinleyici arasında bilgi akışını sağlama görevi görür. Konuşucu Ali'nin askerden dönme bilgisini dinleyiciye vererek veya bu bilgiyi dinleyiciden talep ederek Stalnaker (2002) tarafından doğru olduğu varsayılan bilgiler kümesi olarak tanımlanan Ortak Alan (common ground) yönetimi gerçekleştirir (bkz Krifka 2007). Konunun Ali'nin dönüşü ile sınırlanması dinleyicinin verebileceği cevapları sınırlandırarak konuşmanın gideceği yönü belirler. (4a) veya (4b)den sonra her iki taraf da Ali'nin askerden döndüğü veya dönmediği konusunda aynı bilgiye sahip olacağı için en yüksek ihtimal bu konuyla ilgili konuşmalarıdır. Fakat (6)daki tümcelerin böyle bir amaca hizmet etmesi mümkün görünmemektedir çünkü (6) konuşucunun zaten dinleyiciyle bu bilgiyi paylaştığı durumu betimlemektedir. Bu nedenle paylaşılan bilgi işaretleyicileri ortak alanı yeni bir konu ile değil hâlihazırda ortak alanda bulunan bir konunun ayrıntılarıyla genişleterek yönetirler. Bu nedenle paylaşılan bilginin konuşmayı ortak alan içindeki karşılıklı doğru kabul edilen bilgilerin bir alt kümesine yönlendirdiği söylenebilir (Dikmen ve diğ. 2023).

2. Farklı Kurulumların Uyumsuzluğu

(6) ve (4b)yi yan yana koyduğumuzda bir tahmin daha yapmak mümkün görünmektedir. Soru ve paylaşılan bilgi, bilgisel kurulumları uyumsuz olduğu için aynı tümce içinde görünmemelidir. Soru, konuşucunun bilgi sahibi olmadığı bir durumu kodlarken paylaşılan bilgi tümcesi bilgi sahibi olduğu durumu kodlamaktadır. Aynı katılımcı hem [+] hem [-] bilgi değerlerine sahip olamayacağı için bu tümcelerin bozuk olması gerekir. Tahmin bir kez daha doğru çıkmaktadır. *=Ya* parçacığı soru tümcelerinde dilbilgisel bozukluğa neden olmaktadır. Örneğin (7). (7)deki görünüm aynı zamanda *=ya* parçacığının gerçekten paylaşılan bilgi işaretleyicisi olduğunu kanıtlamaktadır. (6) için *=ya*'nın aslında sadece dinleyicinin bilgi sahibi olduğu, konuşucunun bilgisinin açıkça kodlanmak yerine söylemsel olarak ima edildiği ve konuşuculardaki paylaşılan bilgi yorumunun bundan kaynaklandığı söylenebilirdi. Bu durumda konuşucunun bilgi sahibi olmadığı bir kodlamanın *=ya* ile birlikte görünmesinde dilbilgisel bir engel olmamalıydı. (7) bu engelin gerçekten dilbilgisel olarak var olduğunu göstermektedir.

(7)*Bizim evin altında bir restoran var mı ya?

Dahası, soru tümceleri ve paylaşılan bilgi yapılarının sözdizimsel ve sesbilimsel özelliklerinin incelenmesi beklenmedik bir sonuca işaret ediyor gibi görünmektedir. Soru tümceleri ve paylaşılan bilgi yapıları aslında aynı dilbilgisel işlem olabilir ve (7)deki dilbilgisel bozukluk aynı işlemin iki kez uygulanmasından kaynaklanıyor olabilir. Şöyle ki; paylaşılan bilgi yapıları *-mI* ile kurulan evet/hayır sorularıyla aynı ezgi yapısını paylaşmaktadır (Akar ve Öztürk 2020). Hem *-mI* soru parçacığı hem de *=ya* parçacığı tümcenin birincil vurgusunu kendisinden önce gelen heceye atamaktadır (bkz (8)). Ayrıca paylaşılan bilgi işaretleyicilerinden biri olan *hani* tarihsel olarak *hankı* soru sözcüğünden gelmektedir ve hâlâ soru tümcelerinde kullanılabilmektedir (9).

(8) a. Hani köşede bir hastane VAR ya?

b. Köşede bir hastane VAR mı?

(Akar ve Öztürk, 2020: 269)

(9) Hani Ali bana kitap alacaktı?

(Akar ve Öztürk, 2020: 252)

Son olarak, küçük bir farkla da olsa soru tümceleri ve paylaşılan bilgi tümceleri konuşma sırasında bir cevap beklentisi ile kurulan tümcelerdir. Sorular, dinleyiciden bir bilgi talep ederken paylaşılan bilgi dinleyiciden bilginin paylaşıldığına dair bir onaylama talep eder. Örneğin, Türkçe Ulusal Derlem'den alınan (10)daki konuşmada olduğu gibi, (10)da birinci konuşmacı K önce *sen bilirsin* ve *=ya* ile işaretlenmiş bir paylaşılan bilgi tümcesi kurmaktadır. Bu tümce ortak alana yeni bir bilgi sokmaktan çok birazdan sokulacak bilginin öncülü gibi davranmaktadır. K, bu tümceyle dinleyicisinden bu bilginin paylaşıldığına dair onaylama beklemektedir. B'nin *evet* ile paylaşımı onaylamasından sonra K asıl yeni bilgiyi ortak alana sokmaktadır.

(10) K: [...]

Masamız yoktu. **Sen bilirsin** Niğde'de halı yastıkları olur ya.

B: Evet.

K: O iki yastığı koyardık dizimizin üstüne [...] onun üstünde ders çalışırdık.

(TNC v3.0, S-AEABI^0330-5)

Şu ana kadar yapılan betimlemeler ve tahminler bize son bir tahmin daha yapma imkânı vermektedir. Eğer soru tümceleri K[-], D[+] şeklinde bir bilgisel kurulumu sahipse ve *=ya* gerçekten paylaşılan bilgi işaretleyicisi ise (yani K[+],

D[+] (7)deki uyumsuzluk soru tümcelerinin yapısından değil bilgisel kurulumundan kaynaklanıyor olmalıdır. Başka bir deyişle, (7)deki bozukluğa sebep olan bir tümceyi soruya dönüştürme işlemi değil dönüşüm sonrası K açısından ortaya çıkan bilgisel uyumsuzluktur. Öyleyse K[-] ile sonuçlanmayan bir soru tümcesinde =*ya* görünebilmelidir. Her ne kadar soru tümcelerinin varoluş nedenine aykırı gibi görünse de konuşucunun bilgi sahibi olduğu soru tümceleri bulunmaktadır: Sözde sorular ve onama soruları.

Sözde sorular bilgi edinme amacıyla değil konuşmayı devam ettirme amacıyla kurulan tümcelerdir. Bu açıdan konuşucunun bilgi sahibi olduğu (10)daki gibi paylaşılan bilgi tümceleriyle aynı bilgisel yapıya sahiptirler: Yani K[+], D[+]) (Hill ve Miyagawa, 2024; Rohde, 2006; Han, 2002). Bu nedenle, sözde sorular tümcenin sahip olduğu kutbun tersini işaret eden bir bildirme tümcesine daha yakındır. Ancak bildirme tümcelerinden farklı olarak, sözde sorular dinleyicinin de bu bilgiye sahip olduğunu ve bunu onaylamasının istendiğini ifade eder. Örneğin (11)deki sözde sorulara bakalım.

- (11) a. Öğretmenlikten iyi meslek var mı? (Yok)
b. Bu şehirde başka tamirci mi yok? (Var)
c. Bu evi kim istemez? (Herkes ister)

(11)deki sözde soru tümceleri aynı (10)daki paylaşılan bilgi tümcesi gibi bilgi talep etmek yerine dinleyiciden sadece onaylama şeklinde etkileşim talep etmektedir. Şimdi, paylaşılan bilginin sözde sorularla uyumlu olup olmadığına bakalım. (12a,b) bize sözde sorularla paylaşılan bilgi tümcelerinin birlikte kullanılabilirliğini göstermektedir.

- (12) a. İstanbul gibi şehir var mı *ya*? (Yok)
b. Hemen küsmek olur mu *ya*? (Olmaz)

Sözde sorular gibi, onama soruları da gerçek birer soru değildir. Türkçede *değil mi?* *ya da di mi?* şeklinde oluşturulan onama soruları dinleyiciden bilginin doğru olduğuna dair onaylama istemek için kurulur. Konuşucu bilginin doğru olduğundan kesin olarak emin olmamakla birlikte doğruluğuna büyük ölçüde inanmaktadır (Wiltschko, 2021: 96). Bu nedenle de bilgi sahibi olduğunu varsaydığı dinleyiciden onaylama ister. Onama soruları, bir bildirme tümcesinin ardından söylenip onaylama talep edilebileceği gibi (13a) bağımsız olarak onaylama için de kullanılabilir (13b). Yani onama sorularındaki bilgisel kurulumun da K[+], D[+] olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda paylaşılan bilgi

işaretleyicisi =*ya*'nın onama sorularında görünebilmesini bekleriz. (14) Beklentilerimizin karşılandığını göstermektedir.

(13) a. Bu saatte açık fırın yoktur, değil mi?

b. A: Bu fırsatı kaçırsak bir daha ev sahibi olamayabiliriz.

B: Di mi?

(14) A: Borcumuzu ödemezsek banka bize bir daha kredi vermez.

B: Di mi ya?

(12) ve (14)teki örneklerin düzgün tümceler üretmesi bize paylaşılan bilgi yapılarının soru tümceleriyle benzer özellikler sergilemesine rağmen aynı dilbilgisel işlemler olmadığını göstermektedir. Dahası, sözde sorular bize olası bir sorunun daha çözümünü sunmaktadır. Akara ve Öztürk'e göre (2020), (9da) bir paylaşılan bilgi işaretleyicisi olan *hani* bir soru soru sözcüğüyle görünmektedir. Ancak yukarıda bahsedilen bilgisel uyumsuzluğa göre bunun mümkün olmaması gerekiyor. Yani, bilgisel kurulum kuramı (9) tarafından çürütülmektedir. Ancak (9)a daha dikkatli bakıldığında bunun gerçek bir soru olmadığı görülür. Dikmen ve diğerlerinin de (2023) gözlemlediği gibi, (9) ve benzeri tümceler konuşucu ve dinleyici arasında geçmişte kalan bir uzlaşma noktasının ifadesidir. Diğer bir deyişle (9) aslında bir sözde sorudur ve bilgisel kurulum kuramı açısından sorun oluşturmadığı gibi onu desteklemektedir.

3. Sonuç

Bu çalışmada bilgisel kurulum kuramı çerçevesinde Türkçedeki gerçek soru, sözde soru, onama soruları ve paylaşılan bilgi yapıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak her ana tümcede bulunduğu varsayılan bilgisel kurulumun tümce türünden bağımsız olarak etkileşim kurduğu görülmüştür. Bildirme tümceleri K[+], D[-]; gerçek soru tümceleri K[-], D[+]; paylaşılan bilgi, sözde soru ve onama sorusu tümceleri K[+], D[+] kurulumuna sahiptir. Paylaşılan bilgi işaretleyici olan =*ya* ve *hani* sözlüksel birimleri gerçek soru tümcelerinde görünmemektedir. Dilbilgisel, sesbilimsel ve iletişimsel olarak aynı işlem gibi görünen bu yapıların birlikte görünmemeleri için olası bir açıklama aslında aynı işlem olmaları ve bir işlemin iki kez yapılmasının dilde yasaklanmış bir süreç olmasıdır. Ancak paylaşılan bilgi işaretleyicilerinin sözde soru ve onama sorularıyla birlikte görülebilmeleri bize sorunun dilbilgisel bir süreçten değil, bilgisel kurulumlarındaki uyumsuzluktan kaynaklandığını göstermektedir. Paylaşılan bilgi, sözde soru ve onama soruları bakışımı kurulum olarak bilinen K[+], D[+] kurulumuna sahiptir ve birlikteliklerinin önünde bir engel yoktur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. F., 2023. The functional spectrum the Turkish pragmatic marker *Ya*. *Journal of Pragmatics* 212 (2023), 58-71.
- Akar, D., Öztürk, B. (2020). The discourse marker *hani* in Turkish. İçinde: Modicom P.-Y., Duplâtre, O. (Ed.), *Information-Structural Perspectives on Discourse Particles*, John Benjamins Publishing Company, ss. 213-251.
- Aksu-Koç, A. 1988. *The Acquisition of Aspect and Modality: The Case of Past Reference in Turkish*. Cambridge: CUP.
- Bergqvist, H., 2012. Epistemic marking in Ika (Arwako). *Studies in Language* 36:1 (2012), 154-181.
- Bergqvist, H., 2016. Complex epistemic perspective in Kogi (Arwako). *International journal of American Linguistics*, vol. 82, no. 1, January 2016, 1-34.
- Bergqvist, H., 2017. The Role of ‘Perspective’ in Epistemic Marking. *Lingua* 186-187 (2017), 5-20.
- Dikmen, F., Guerzoni, E., Demirok, Ö. (2023). When tense shifts presuppositions: *hani* and monstrous semantics. *Natural Language Semantics*.
- Erguvanlı-Taylan, E. (2000). Semi-grammaticalized modality in Turkish. İçinde: Göksel, A., Kerslake, C. (eds.), *Studies on Turkish and Turkic Languages: Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*. Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998, Wiesbaden: Harrassowitz, ss. 113–143.
- Göksel, A., Keleş, M., Üntak-Tarhan, A. (2009). Decomposition of question intonation: The structure of response seeking utterances. İçinde: Grijzenhout, J., Kabak, B. (Eds.), *Phonological domains: Universals and deviations*, Mouton De Gruyter, ss. 249-286.
- Grzech, K. 2020a. Managing Common Ground with Epistemic Marking: ‘Evidential’ Markers in Upper Napo Kichwa and their Functions in Interaction. *Journal of Pragmatics* 168 (2020) 81-97.
- Grzech, K. 2020b. Epistemic Primacy, Common Ground Management, and Epistemic Perspective. In Henrik Bergqvist and Seppo Kittilä (eds.), *Evidentiality, Egophoricity, and Engagement* (pp. 23-60). Language Science Press.
- Han, C.-H. (2002). Interpreting Interrogatives as Rhetorical Questions. *Lingua*, Volume 112, Issue 3, 201-229.
- Heritage, J. (1984). Conversation analysis. *Garfinkel and ethnomethodology*, 233, 292.

- Hill, V. ve Miyagawa, S. (2024). The Commitment of Rhetorical Questions. *Glossa: A Journal of General Linguistics* (9)1.
- Hintz, D. J., Hintz, D. M., 2017. The Evidential Category of Mutual Knowledge in Quechua. *Lingua* 186-187 (2017), 88-109.
- Krifka, M. (2007=). Basic Notions of Information Structure. İçinde: Caroline Féry, Gisbert Fanselow and Manfred Krifka (ed.), *Interdisciplinary Studies on Information Structure (ISIS)*, vol. 6, ss. 13-56. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam.
- Kuram, K. (2022). A Morpho-pragmatic Classification of Turkish TAM markers. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2022/2, 145-171.
- Kuram, K. (2024). Common Ground Management via Evidential Markers in Turkish. *Pragmatics and Society*, 15:2 (2024), 275-294.
- Özbek, N. (2000). Yani, işte, şey, ya: Interactional markers of Turkish. İçinde: *Proceedings of the 9th International Conference on Turkish Linguistics*, ss. 393-401.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge Cambridgeshire; New York: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*. Cambridge University Press.
- Rohde, H. (2006). Rhetorical Questions as Redundant Interrogatives.
- San Roque, L., Floyd, S., & Norcliffe, E. (2017). Evidentiality and interrogativity. *Lingua*, 186, 120-143.
- Stalnaker, R. (2002). Common Ground. *Linguistics and Philosophy*, 25: 701-721.
- Temürcü, C. 2007. A Semantic Framework for Analyzing Tense, Aspect and Mood: An Application to the Ranges of Polysemy of -Xr, -Dir and -Ø in Turkish. Yayımlanmamış doktora tezi, Antwerp University.
- Wiltschko, M., 2021. *The Grammar of Interactional Language*. Cambridge University Press.

11. Bölüm

THORNBURG'UN DEMİR ÇELİK YANILGISI: TÜRKİYE'NİN STRATEJİK SANAYİ GÜCÜNÜN İKTİSADÎ KULLANIMI

Ümit Remzi ERGÜN¹

¹ MSc. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yönetim Bilimleri ABD, umit.r.ergun@gmail.com ORCID ID:0000-0002-8967-1892.

Giriş

Dünya sosyo-ekonomik tarihinde farklı zamanlarda farklı ağırlıklara sahip ülkelerin etkin olması, uluslararası politik otoritelerin dikkatini çeken konular arasında yer almaktadır. Siyasî ve iktisadî gücün ortaya çıkardığı katı yapılı işbölümü ülkeler özelinde politik ve ekonomik karar vericileri göz ardı edilmemesi gereken yapısal bir unsur olarak öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, ülkeler arası ilişkilerin gelişiminde siyasal ve ekonomik faaliyetlerin paylaşılabilmesi, ülkelerin birbirleri hakkında daha fazla fikir sahibi olmaları ve birbirlerini daha yakından tanımaları gerektiği ile ilişkilendirilmektedir. Bu gereklilik aynı zamanda ülkelerin yönetim süreçlerinde etkili olan iç ve dış dinamikler, devlet yapısının işlevleri, kamu otoritelerinin gücü, bürokratik yapı ve diplomatik özellikler çerçevesinde şekillenmektedir.

Uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak devlet, hem hükümetler arası örgütlerle hem de uluslararası toplumlarla olan ilişkilerin etkili bir gözlemcisi ve düzenleyicisi olarak kabul edilmektedir. Bu özelliği ile devletin siyasal aktörler başta olmak üzere, jepolitikte, sosyal ve toplumsal alanlarda da etkili olduğu değerlendirilmektedir. Bu etkili olma durumu diğer aktörleri de diplomasi yöntemi ile etkileyebilme kabiliyeti ile ortaya çıkmaktadır (Daban, 2017: 2). Belirli bir coğrafi alan ile bu coğrafi alanın etkisi içerisinde, insan ve toprağın korunması, kaynakların bölüşülmesi, tercihlerin yönlendirilmesi ve menfaatlerin belirlenmesi gibi karar faaliyetlerinin, egemenlik olgusuyla ve hukuksal kamu gücüyle kurumsallaştırılması sonucunda ortaya çıkan destek ve tepkilerden etkilenecek toplumsal düzenin planlanması yetisi olarak ortaya çıkan siyaset ise hem iç hem de dış dinamiklerin uluslararası ilişkilere yansımada en etkili araç olarak uygulamada yer alan bir kavramdır.

Siyaset bilimi, siyaset yapmaya ehil olarak görülen bireylerden kolektif aktörlere dönük çalışmalarını; siyasal kamunun kurumsal düzeni (*polity*), toplumsal ilişkileri biçimlendiren siyasal program içeriği (*policy*) ve iktidardan pay alma veya iktidar sahasında konumlanmaya yönelik tartışmaların sorgusu (*politics*) olmak üzere üç yönde geliştirmektedir (Beck, 2005: 159). Bu üç yönlü gelişimin özellikle yirminci yüzyılda Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden inşasında ve ülkelerin iktisat ile dış politikalarında, uluslararası ticaret, siyaset ve ulus içi yönetim yapısında karşılık bularak seyir değişimine neden olduğu ifade edilmektedir. Küresel ölçekli bu değişimlerin gündeminde yer alan ülkeler arasında Türkiye'nin de yer aldığı görülmektedir. Bu anlamda, politikaların yansımaları ve uygulanması aşamasında veri toplama yöntemi niteliği taşıyan yabancı temsilcilere ait raporlar önem kazanmaktadır. Türkiye özelinde hazırlanan raporlara Barker Raporu, Martin-Cush Raporu, Dorr Raporu, Neumark Raporu ve Thonburg Raporu örnek olarak verilmektedir.

Demir çelik endüstrisi özelinde bilgiler içeren Thornburg Raporu çalışmanın motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Bu anlamda çalışma, Türkiye'nin stratejik sanayi gücünün iktisadî kullanımına örnek olarak gösterilen demir çelik endüstrisinin gelişimini, Thornburg'un raporuna kadar olan dönem, Thornburg'un raporu sonrası dönem olmak üzere ele alarak raporda yer alan çelişkileri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışma içerisinde Thornburg'un raporunda yer aldığı şekliyle Türkiye demir çelik endüstrisine ilişkin görüşlere de ayrı bir başlık olarak yer verilmiştir.

Thornburg Raporu'na Kadar Olan Dönemde Türkiye'de Demir Çelik Endüstrisi (1923-1949)

Cumhuriyet'in kuruluşundan önceki on yıllık savaş döneminin sosyo-ekonomik yansımaları dikkate alındığında, üretimin olabildiğince daraldığı, enflasyonun yükseldiği ve eğitilmiş insan gücünün büyük bir bölümünün yitirildiği sonuçlarıyla karşılaşılmaktadır. 1920'li yıllara gelindiğinde ise on üç milyonluk nüfusu ile Türkiye'nin standartları henüz yakalayamamış bir tarım ülkesi olduğu ve İzmir ile İstanbul'da yoğunlaşan endüstriyel yapının da kayda değer bir büyüklük ifade etmediği görülmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin hem savaşın getirdiği iktisadî olumsuzluklar hem de Osmanlı'dan gelen yükümlülüklerle başa çıkabilmek adına sanayileşme yönünde eğilim gösterme mecburiyetinin ortaya çıktığı değerlendirilmektedir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 44). Sanayileşmenin, ekonominin ve devletin güçlenmesi açısından baskın rolünün on sekizinci yüzyılın başından itibaren anlaşıldığı, Osmanlı'nın kurduğu devlet fabrikalarının varlığıyla da anlaşılmaktadır. Bunu İttihat ve Terakki'nin millî şirket ve millî bankacılık girişimleri takip etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimi de 1920'lerden başlayarak aynı anlayışı devam ettirmiştir (Kazgan, 2021: 56). Sanayileşme, toplumun bütün kesimleri üzerinde etkili olan, ileri teknolojiye dayanarak halkın sağlık, kültür, barınma ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında, işsizliğin önlenmesinde ve toplumun refah seviyesinin yükseltilmesinde stratejik bir vasıta olarak tanımlanmaktadır (Kasalak, 2012: 66). Bu nedenle, millî mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye'de en azından iç talebe cevap verebilecek ölçüde sanayileşme faaliyetleri başlatılmıştır. Bu başlangıcın ana çerçevesi de İzmir İktisat Kongresi'nde çizilmiştir. Bir reform girişimi olarak İzmir İktisat Kongresi, tarihsel süreç içerisinde Tanzimat ve Jön Türkler gibi önceki reform girişimlerinden halka dönük iktisadî kaygıları barındırması açısından farklılık göstermektedir (Yenal, 2010: 52). 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi'nde; hammaddesi yurtiçinde yetişen veya yetiştirilebilen sanayi dallarının kurulması, küçük ölçekli imalattan veya el işçiliğinden

fabrikalaşmaya geçilmesi, devletin iktisadî görevleri de olan bir organ haline gelmesi için özel sektör tarafından kurulumu gerçekleştirilemeyen işletmelerin de devlet tarafından ele alınması ve dış rekabete dayalı sanayinin bütünleşik bir yaklaşımla değerlendirilmesi gibi kararların alındığı görülmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 1973: 3-4). Dünyanın yaşadığı en çalkantılı dönemde bir yandan İmparatorluk dağılıp tarihe karışırken, bir yandan da bir Türkiye Cumhuriyeti devleti inşaa edilmiştir. Bu inşaa sürecinin iktisadî başarısında kapitalizmin küresel sisteminin dipdiri olarak ayakta olmadığı, 1914-1945 arasındaki otuz yıllık sürede yaşanan iki dünya savaşı, büyük bir ekonomik bunalım, küresel sistemin çöküşü, ekonomi politikalarının zorunlu olarak içe dönüşü, serbest piyasa ekonomisine olan güvenin sarsılması, mal ve sermaye hareketlerinin asgariye inmesi gibi faktörlerin de etkisi olmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte ulusal ekonomi oluşturulmasında farklı bir sentez de gerçekleştirilmiştir. Ernest Renan'ın² anlayışına uygun ulus tanımı Alman kökenli ulusal ekonomi tanımıyla bütünleştirilmiştir. Bu nedenle, Alman kökenli, toplumu organik olarak bütün sayan ve tarım ile sanayi gibi öğeleri bu bütünü ayrılmaz parçası kabul eden ulusal ekonomi anlayışı gerçekleştirilebilecek temel hedef olarak alınmıştır. Avrupa'nın uluslaşması ve ulus-devletler çerçevesinde yüzyıllardır örgütlenme süreçlerini devam ettirmesi bir yandan hedef çevreyi ekonomisini ele geçirerek sömürgeleştirirken, bir yandan da bu durumdan elde ettiği ivme ile bu devletlerin kendi ekonomilerinin gelişmesini sağlamıştır (Kazgan, 2021: 33-34).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında demir çelik ile ilgili girişimlerin başında 1924 yılında imalathanelerin tekrar kurulması için çıkarılan kanun gelmektedir. Yüz milyon lira tahsisat ve beş yıllık zaman ile plânlanan durum sonrasında Türkiye'de askerî fabrika imalathaneleri yeniden kurulmaya başlanmıştır (Kiper, 2004: 22). Türkiye'de demir çelik endüstrisinin tarihsel sürecinin başlangıç noktasının belirlenmesinde iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Kırıkkale'de kurulan silah sanayi tesisini başlangıç olarak kabul etmektedir. İkinci görüş ise Kırıkkale'de kurulan tesisin askeri özellikli olması nedeniyle üretim yapısı ile verilerinin güvenlik ve gizlilik gerekçeleriyle sınırlandırılmış olmasından hareketle Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nı başlangıç kabul etmektedir. Türkiye'de üretilen çeliklerin kalitesinin ortaya çıkması Kırıkkale'deki tesisin aracılığı ile gerçekleştiğinden çalışmada başlangıç olarak Kırıkkale'deki askeri fabrika süreci ele alınmıştır.

Birinci İkmal Planı'nın kabul edilmesinden sonra Kırıkkale'de askerî sanayinin gelişimine ağırlık verilmiştir. Bu nedenle, 29 Eylül 1929 tarihinde

² 1823-1892, Fransız filozof, tarihçi ve filolog.

Çelik Döküm ve Haddehanesi, Gute-Hoffnungs-Hütte ve DEMAG isimli Alman şirketlerine ihale edilmiştir. 1930 yılına gelindiğinde fabrikanın kapasitesinin ray yapılacak şekilde geliştirilmesine karar verilmiştir. Temmuz 1932’de ise fabrika Türk işçilerine teslim edilmiştir. Ana imâl görevi vasıflı çelik üretimi olan fabrikanın faaliyetlerini sürdürebilmesinde Milli Müdafaa Vekaleti’nden alınacak siparişler önem kazanmıştır. Birinci İkmal Planı’nda verilen harcama yetkilerinin kesilmesi siparişlerin azalmasına neden olmuş ve fabrikanın verimliliğinin arttırılabilmesi için dışarıdan alınacak siparişlerin gündeme gelmesini sağlamıştır. Askerî fabrikalara dışarıdan ray siparişi verilmesi teklifi, ilk başlarda üretilen ürünlerin kalitesine güvenilmemesinden kaynaklı tereddütlerle karşılanmıştır. Bunun üzerine Türkiye’de üretilen raylar İsviçre’ye gönderilerek kalite test ve denemelerine tabi tutulmuştur. Standartların çok üzerinde elde edilen sonuçlar neticesinde dışarıdan ray siparişlerinin alımı başlamıştır (Tekeli, 2009: 2-3). Kırıkkale tesislerinde 1923-1950 yılları arasında 150 kadar değişik çelik çeşidi imâl edilmiştir (Kiper, 2004: 23).

Demir çelik sanayinin kurulması amacıyla İktisat Vekaleti’nce başlatılan çalışmalar neticesinde Türkiye demir cevherlerinin incelenmesi için Avrupa Leopold Maden Okulu profesörlerinden Dr. Granigg Türkiye’ye davet edilmiştir. Dr. Granigg’in Ticaret Vekâleti’nde bir genel müdürlük kurulmasıyla birlikte demir çelik sanayisine uygun demir cevheri yataklarının, maden kömürlerinin koklaşabilirliklerinin ve demir çelik sanayi ekonomisinin incelemelerine başlanmıştır. Farklı uzmanların da tespitleriyle birlikte Belçikalı Maurice ve Alman Koppers firmalarında kömürlerin, Lüksemburg menşeli Medinger firmasında ise demir cevherinin analizleri yapılmıştır. Bu çalışmalardan beklenen sonuç alınamaması nedeniyle demir çelik sanayi kuruluş çalışmalarına 1928 yılına kadar ara verilmiştir (Yurtoğlu, 2017: 160). 1928 yılında Genelkurmay Başkanlığı’nda yeniden gündeme alınan Türkiye’de demir çelik sanayisinin kuruluşu, bütçede ödenek yer almaması nedeniyle ikinci kez ertelenmiştir.

1932-1933 yılları arasında N. Yuşkeviç tarafından kurulacak demir sanayisinin tesis ve inkişafı için bir tür yapılabirlik araştırması gerçekleştirilmiştir (Tekeli, 2009: 3). Araştırma çalışmalarının başlaması ile birlikte aralarında Amerikalı iktisatçılar, Rus uzmanlar, Sümerbank yetkilileri ve Genelkurmay Başkanlığı temsilcilerinin yer aldığı heyet Zonguldak maden kömürü havzasına yakınlığı nedeniyle yer seçimi olarak Zonguldak’ın Safranbolu ilçesine bağlı Öğbeli köyünün bir mahallesi olan Karabük’te karar kılmıştır. Yer seçiminin Karabük olarak belirlenmesinde mevkinin, özellikle Karadeniz’den gelmesi muhtemel, saldırıların menzili dışında yer alması da etkili olmuştur.

1932 tarihli N. Yuşkeviç öncülüğünde hazırlanan Rus heyetinin raporları incelendiğinde, 1929-1930 yılları arasındaki gümrük istatistiklerine göre yıllık 150.000 ton demir çeliğe sürüm bulunabileceği tespit edilmiştir. Bu durumda ise günlük 300 tonluk bir yüksek fırın ihtiyacının ortaya çıktığı raporlarda ifade edilmiştir. Amerikalı iktisatçıların raporları değerlendirildiğinde ise raporlarda ilgili dönemde Türkiye'nin iktisadi durumunun analiz edilmesini takiben entegre demir çelik tesislerinin kurulmasında yer seçiminin önemine atıfla tesislerin kurulabileceği sonucu elde edilmiştir (Kiper, 2004: 26). Türkiye demir çelik tarihi açısından N. Yuşkeviç'in raporu Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nda demir çelik endüstrisinin yer alması açısından önemli olarak değerlendirilmektedir. Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden sonra dünyada plânlama uygulayan ilk ülke olmuştur. 1933'te hazırlanıp 1934-1938 yılları arasında uygulamaya alınan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı özgün nitelikli bir plan olarak değerlendirilmiştir. Bu özgün nitelikli planın özüne, gerektiğinde devletçilik yapılırsa ama işadamlarının desteklenmesi de esastır gibi bir sentez yerleştirilmiştir. Bu sentez Batı'da takip eden dönemde karma ekonomi olarak isimlendirilmiştir (Kazgan, 2021: 49).

Rus danışmanların da katkılarıyla 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı yürürlüğe alınmıştır. Ekonomi veya kent ekonomisi üzerinde bütüncül bir kapsayıcılık iddiası taşımayan plân devlet kesiminin yapacağı sanayi yatırımlarını düzenlemeyi amaçlamıştır. Böylece 1930'lardan itibaren devlet kesiminin tekstil, şeker, cam, çimento, demir çelik ve madencilik gibi sektörlerde önder konuma gelmeye başladığı görülmektedir (Pamuk, 2021: 189). Sanayileşme isteği ile özdeş olarak değerlendirilen devletçiliğin, Türkiye'de 1930'lu yıllarda sanayi programları ile somutlaştırıldığı değerlendirilmektedir. Devletçi sanayileşme stratejileri planlama ile birlikte uygulamaya alınmıştır. Bu bağlamda, Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, devletçi ve plâncı sanayileşme faaliyetlerinin ilk ve başarılı örneğini temsil etmiştir (Yavaş, 2020: 109). Uluslararası düzeyde eşanlı veya benzer uygulamalar araştırıldığında sanayi plânları ile hazırlık ve sonrası olmak üzere savaş ekonomisi ile etkileşim görülmektedir. Laissez-faire'nin öncüsü ve örnek ülkesi kabul edilen Britanya'da Mart 1915'te çıkarılan Vatanı Koruma Kanunu olarak açılım gösteren DORA Kanunu, cephane üretimi gerçekleştiren fabrikaların devlet denetimine geçmesini emretmiştir. Avrupa'da savaş ekonomisinin finansmanının sağlanması faaliyetleri, ülkeler üzerinde yeni vergilerin ortaya çıkmasına ve harcamaların artmasına neden olmuştur. Devlet güdümü, denetimi ve mülkiyeti, savaş ekonomilerinde yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Yirminci yüzyıl boyunca oldukça etkili olan planwirtschaft (planlı ekonomi) Almanya'da icat edilerek uygulamaya alınmıştır. Macaristan'ın 1840'lardaki devrimci lideri Lajos

Kossuth, Alman ekonomist Friedrich List'in benzetmesini kullanarak, sanayileşmiş ülkeler veya endüstriler ile tarım ülkeleri veya endüstrileri arasındaki ilişkinin aynen hancı ile fiçı arasındaki ilişkiye benzediğini ifade ederek, birincisinin ikincisini dilediğince kullanabildiğini savunmuştur (Berend, 2013: 63-68). Türkiye'de uygulamaya alınan Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın gerek demir çelik sektörü özelinde gerekse de diğer sektörler açısından önemi dikkate alındığında diğer uluslardaki uygulamalardan farklılaştığı değerlendirilmektedir. Türkiye'de uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, tarım ve hizmet sektörlerini kapsamadığından tam anlamıyla ulusal bir makro plân özelliği taşımamaktadır. Plânda önceden belirlenmiş makro hedeflere de yer verilmemiştir. Bu nedenle plânda Avrupa'da uygulanan ekonomik dirijizmden³ ve savaş ekonomisinin finansmanı açısından demir çelik gibi imalat sektörleri ve sanayi endüstrilerinin devletleştirilmesinden amaç olarak farklı olduğu görülmektedir. Sovyet Rusya dışında hiçbir gelişmemiş ülkede örneği bulunmayan bir yaklaşım olarak değerlendirilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, yukarıda sayılan özelliklerinin de katkısıyla başarıya ulaşmada ve istenen sonuçların elde edilmesinde uygulanan plânın etkili olduğu ifade edilmektedir (Yücel, 2014: 27). Türkiye'nin sanayileşme sürecinde temel teşkil eden plânın, kurulmasında vesile olduğu sektörlerin aynı zamanda sonraki süreçler için bir teknik okul niteliği taşıdığı değerlendirilmektedir. Büyük sermaye gerektiren ileri teknolojiye sahip endüstri projelerinin gerçekleştirilebilmesi, iç tüketimin karşılanabilmesi ve temel hammaddelerin yurtiçinde üretilmesi amaçlarına sahip Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nda, dokuma, selüloz, seramik, kimya ve maden sektörlerini öncelik olarak ele alınsa da entegre bir demir çelik fabrikasının kurulmasına ilişkin hükümlere yer verilmemiştir. Entegre demir çelik tesislerinin kurulmasının büyük sermaye yatırımları gerektirdiği göz önüne alındığında, bu gerekliliğin dönemin makroekonomik göstergelerinin de etkileriyle tesislerin kurulum aşamalarına ve süreçlerine ve sirayet ettiği görülmektedir.

Londra İktisat Konferansı 1933 yılında uluslararası finans ve ticaretin tıkanma eğilimine, savaşın iktisadî etkilerine ve ekonomik istikrarsızlıklara tedbir olarak toplanmıştır (Shook, 1970: 1). Londra İktisat Konferansı'nda Türkiye'nin yeni sanayiler kurma girişimleri krizin derinleşmesine etki edeceği gerekçesiyle eleştirilmiş ve demir çelik tesislerinin kurulması için dış finansman bulması olanaklı olarak değerlendirilmemiştir. 1936 yılına gelindiğinde ise Almanya'nın bir tehdit olarak yükselmesi nedeniyle İngiltere tarafından Türkiye'nin Almanya'nın etki alanının dışına çıkarılması bir fırsat olarak belirmiştir (Tekeli,

³ Dirijizm (güdümlü ekonomi): Ekonomiyi kamu yararı veya genel çıkar olarak tanımlanan durumlara yönlendiren, hükümetlerin üretken sektörler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu teşvik sistemi veya ekonomi politikasıdır.

2009: 4). Bu durumda, Türkiye’de demir çelik tesisinin kurulmasını maddî ve finansal açıdan destekleyen ülkenin Türkiye nezdindeki etkisinin yadsınmaz nitelikte ortaya çıkacağı öngörülmüştür. Alman Krupp ile İngiliz Brassert şirketlerinin Türkiye demir çelik endüstrisi kurulması amacıyla gösterdikleri rekabet yaklaşımları bu açıdan da dikkat çekici olarak değerlendirilmektedir.

93 Harbi’ni takiben Türkiye coğrafyasında varlık göstermeye başlayan Krupp firması, özellikle 19’uncu yüzyılın son çeyreğinde askeri top alanında lider konuma yükselmiştir (Beşirli, 2004: 171). Krupp firmasının Türk-Alman ilişkilerini şekillendirmede üstlendiği görev, 1923 yılı sonrasında da, özellikle sivil endüstriler özelinde gösterdiği etkinlikler ile devam etmiştir. Firma, Cumhuriyet döneminde farklı sektör ve sanayi kollarındaki yatırımlarıyla öne çıkmıştır. Özellikle endüstri malzemeleri ve makineleri sevkiyatı ile Krupp firmasının Türkiye’de sanayileşmenin gelişiminde etkisi olduğu görülmüştür (Türk ve Kaya: 2017: 122). Türkiye’nin İngiltere ile yakınlaşmasının sebepleri arasında iki dünya savaşı arasında yaşanan kolektif emniyeti sarsan politik koşullar da gösterilmektedir. Avrupa’da revizyonist politikaların ivme kazandığı bu dönemde, Türkiye ve İngiltere statükoculuğu benimseyerek dünya barışını tehlikeye atan Almanya karşısında aynı saflarda yer almışlardır (Arslan, 2019: 6). İktisadî ve sınaî faaliyetler incelendiğinde Krupp firmasının Türkiye üzerinde daha etkin bir hacme sahip olduğu görülmektedir. Buna rağmen demir çelik fabrikasının kurulması ihalesini Brassert elde etmiştir.

Sümerbank’a açtığı dokuz milyon liralık kredi ile Krupp, Türkiye’de demir çelik sanayisinin kurulmasına da önemli katkılar sağlamıştır. Firma, kendi bünyesinde barındırdığı teknik bir heyeti demir çelik fabrikasının yer seçiminde faydalanılmak üzere Türk hükümetinin emrine vermiştir. Krupp, sağladığı olanakların karşılığı olarak fabrikanın inşaatının kendisine verilmesi hususunda herhangi bir şart koşmamıştır (Türk ve Kaya, 2017: 128). 1929 Ekonomik Buhranı, Britanyalı sanayicileri ağır sanayide kullanılan ekipmanların çoğunun modası geçmiş karakterde olduğu düşüncesinde birleştirmiştir. İngiliz hükümeti bu durumu o dönemde adına rasyonelleştirme dedikleri bir programla çözmeye karar vermiştir. Rasyonelleştirme programına danışman olarak uzmanlık alanları çelik fabrikalarının tasarımı ve teknik organizasyonu olan Herman Brassert atanmıştır. Bu dönemde, rasyonelleştirme olarak anılan program esasen çelik malzemenin savaşa hazırlanması anlamına gelmiştir. Hitler’in Almanya’da iktidara gelmesiyle ülkede Alman sanayicilerin yeniden örgütlenmesi ve Almanya’da sanayinin modernize edilmesi, bir başka anlamıyla savaşa hazırlanması, gündeme getirilmiştir. Nazi Dört Yıllık Planı aracılığıyla mevcut tesislerin en yüksek verimliliğe getirilerek dünyanın en büyük çelik fabrikasının kurulması isteğinin savaş için olduğu açıkça belli edilmiştir. Aynı dönemde

Almanya'da Krupp'u modernize eden, Stinnes ve Hermann Goering Works'u inşa eden Brassert, çeliğe yeni bir yön kazandıran, unvanına sahip olmuştur. Sayılan firmalara kömür ve cevher hammaddesi sağlayan Britanya, Türkiye'deki demir çelik tesisinin inşasında Brassert'i görevlendirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün de dikkatini çeken Brassert, kendisine verilen bu görevin tamamlanmasıyla Türkiye'nin, tarafsızlar arasında yeni bir ağırlık kazanmasını sağlamıştır (Brunham, 1939: 4).

Türk-İngiliz ilişkilerinin de etkisiyle Krupp firmasının 80.000 ton/yıl teklifine karşı İngiliz Brassert firması da 150.000 ton/yıl teklif sunmuştur. İşin imzalanması için oldukça çaba gösteren İngilizler, 2.500.000 £ tutarında kredi anlaşması ile Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın ihalesini almışlardır (Kiper, 2004: 26). İnşaatını bir İş Bankası iştiraki olan İnşaat Türk firmasının yüklediği Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın 2.5 yılda tamamlanması, her biri 300 ton/gün kapasiteli iki yüksek fırını, 700 ton/gün kapasiteli kok fabrikasını, 900 ton/gün kapasiteli haddehaneleri ve her biri 70 ton/gün kapasiteli dört adet Siemens Martin ocağını bulundurması öngörülmüştür. Brassert firması ile imzalanan anlaşma yarı resmi kriling sistemi üzerine kurgulanmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak İngiltere'nin Türkiye'den bu ödemeyi yapmaya olanak verecek şekilde ithalat yapması kararlaştırılmıştır. 3 Nisan 1937'de gerçekleştirilen temel atma töreni İngilizler açısından siyasal bir gösteri niteliğine bürünmüş ve Avrupa'da İngiliz dış siyasetinin Almanya karşısında kazandığı zafer olarak yorumlanmıştır. Bunun üzerine Almanya'da, Alman Ekonomi Bakanı ve Merkez Bankası Başkanı olan Schacht'ın Türkiye'ye gönderilmesi kararı alınmış olsa da İngilizlerin başarısı gölgelenememiştir (Tekeli, 2009: 5).

Kuruluş planlamaları 1930'larda Krupp firması tarafından hazırlanan Karabük Demir Çelik Fabrikaları İngilizler tarafından yapılmıştır. İngilizlerin dış politikada Karabük Demir Çelik Fabrikaları ile elde ettiği başarıda dönemin büyükelçisi Sir P. Loraine'nin temasları da etkili olmuştur. Diplomatların dış politikaya damga vurma kabiliyetleri, himayecilik ve bağlılık ikilemelerinin üstesinden gelmede ne kadar başarılı olduklarıyla ortaya çıkmaktadır (Gülmez, 2019: 65). Güçlü ilişki yönetimi ve meslekî tecrübe özellikleriyle ortaya çıkan Loraine, Mustafa Kemal Atatürk'ün de dikkatini çekmiştir. Loraine, Türkiye-İngiltere bağlantısının kurulmasında, boğazlar konusunda, Kral Edward'ın ziyaretinde ve iki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişmesinde aktif görev üstlenmiş ve politik sonuçlar üzerinde etkili olmuş bir isimdir (Criss, 2021: 22). Demir çelik tesislerinin faaliyetlerinde uygulamaya alınan yarı resmi kriling sistemi de bu durumun örnekleri arasında yer almaktadır. Türkiye'de demir çelik tesisinin kurulmasını maddi ve finansal açıdan destekleyen ülkenin Türkiye nezdindeki etkisi yadsınamaz biçimde ortaya çıkması imkanı bir sonuç olarak elde

edilmiş ve bu imkan İngiltere lehine sonuçlanmıştır (Tekeli, 2009: 4). Krupp firması ise ihaleyi kaybetmemesine rağmen Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın gelişimine ve Türkiye'de demir çelik sektörü üzerinde etkili olmaya devam etmiştir. 1956 yılında Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın genişletilmesi için diğer yabancı firmalarla girdiği rekabeti kazanmış ve 1959 yılına kadar ham çelik üretim kapasitesini 220.000 ton arttıracığını tahahhüt etmiştir (Milliyet Gazetesi, 1956). 1976 yılına gelindiğinde Divriği'de demir çelik hazırlama ve depolama tesisleri için Krupp firmasına 38.6 milyon Alman Markı ödeme yapılması öngörülmüştür (Türk ve Kaya, 2017: 129). Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın kurulmasında Krupp firmasının daha kârlı bir teklif vermesine rağmen ihalenin Brassert firmasına verilmesinde dönemin uluslararası şartlarının da etkili olduğu değerlendirilmektedir.

İngiltere'nin Türkiye'de kurulacak demir çelik tesisleri ile yakından ilgilenmesinin bölgede değişen ekonomik ve politik güç dengeleri ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. İngiltere, Türkiye'yi Balkan coğrafyasının etkili bir gücü olarak değerlendirmiş ve diğer ülkelerle olan ilişkilerde istikrarı sağlamada öncü role sahip olduğunun farkına varmıştır. Bu düşüncenin politika sahasında bulduğu karşılık iki ülke arasında ilgili dönemde imzalanan ticari anlaşmalarla gerçekleştirilmiştir (Tamkin, 2009: 3; Dalgıç, 2016). Bu nedenle, Türkiye'de demiryollarının iyileştirilmesi ve demir çelik tesisinin kurulması işlemleri görece daha az kârlı olmasına rağmen İngiltere lehine sonuçlandırılmıştır. Almanya'nın Türkiye üzerinden coğrafyaya giriş yapma ihtimali İngiltere üzerinde tedirginlik yaratmıştır. Bu tedirginlik İngiltere'nin bir takım planları gündemine almasına neden olmuştur. Gerçekleşebilecek bir Alman işgali sırasında Türkiye'deki limanlar, demiryolları, fabrikalar gibi stratejik unsurları İngiltere kontrol etme, kullanma veya gerektiğinde kullanılamaz duruma getirme eğilimi göstermiştir. Bu durum değerlendirildiğinde eğilimlerin İngiltere üzerinde politik şüpheleri arttıracığı endişesiyle tasarlanan bu karardan uzaklaşmıştır (Tamkin, 2009: 67-68). Demir çelik tesisinin yer seçiminde Zonguldak'tan 70 km içeride Safranbolu'ya bağlı Ögbeli Köyü'nün bir mahallesi olan Karabük'te karar kılınmıştır. Karabük'ün seçilmesinde sosyo-ekonomik faktörler olarak taşkömürü havzasına yakınlık, demiryolları güzergahında yer alma, işçi yerleşimlerine uygunluk, jeolojik olarak ağır sanayi tesisi kurulmasına elverişli olma ve sahile yakınlık sayılabilecektir (Kiper, 2004: 18). İngiltere, Almanya, boğazlar ve Rusya'nın olası askerî hamleleri düşünüldüğünde genelkurmayın görüşlerinin de anlam kazandığı değerlendirilmektedir. Bu görüşlere göre fabrika, Karadeniz'den yapılabilecek olası top atışlarının menzili dışındadır. Fabrikanın binaları olası hava saldırılarına karşı korunmayı

kolaylaştıracak şekilde iki tepe içeren bir topografyaya yerleştirilmiştir (Tekeli, 2009: 5).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte savaş ekonomisinin koşulları tüm ağırlığıyla Türkiye'de hissedilmiştir. 1940-1945 dönemi iktisadî gelişme sürecinin durması anlamında bir kesinti olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte savaş yıllarının önceki ve sonraki dönemler arasında bir köprü işlevi görmesi nedeniyle ilgili dönemde süreklilik emarelerine de rastlanılmıştır. 1930-1939 yılları arasında uygulanan müdahaleci devlet politikaları savaş yıllarının iktisadî politikalarını ve bu politikaların sonuçlarını biçimlendirmiştir. İthalatın dolayısıyla hammadde, yatırım ve ara malı girdilerinin daralmasının ve faal nüfusun silah altına alınmasının sonucunda üretken sektörlerde daralma gözlemlenmiştir (Boratav, 2005: 81-86). ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge imparatorluklarının dağıtılmasının ve demokratik yayılımın öncülüğünü gerçekleştirmiştir. Uluslararası yeni iktisadî sistem kurulurken bunu tamamlayabilecek yeni bir siyasî sisteme de ihtiyaç duyulmuştur. Bu yeni sistem, uluslararasılaşmaya, dış yardım mekanizmalarında yer almaya ve siyasal rejimlerde değişime kapı aralamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bünyesinde yer alan enflasyon ve darlık durumlarından kaynaklanan spekülasyon tüccar sınıfının elinde servet biriktirmesine neden olmuştur. Teknoloji, üretim, örgütlenme ve pazarlama gibi konularda özellikle özel kesimde tam bilgiye sahip olunamaması servetin üretken sermayeye dönüşmesine engel teşkil etmiştir. Dışa açılma politikalarıyla birlikte yabancı sermaye ortaklıkları, dış yardımla elde edilebilecek sermaye bollaşmaları ve biriken servetlerin üretime kazandırılabilceği öngörülmüştür (Kazgan, 2021: 65). Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında silahlı bir tarafsızlık politikası izlediği ifade edilmektedir. İzlenen bu politikanın ülkeyi sıcak savaşın tahribatından korumayı başardığı ancak savaş ekonomisinin sonuçlarından korumada başarılı olamadığı değerlendirilmektedir. İki dünya savaşının Türkiye üzerindeki yansımaları değerlendirildiğinde ise Birinci Dünya Savaşı'na kıyasla İkinci Dünya Savaşı'nda savaş ekonomisi koşullarının arada geçen zamanda altyapının biraz daha güçlenmiş olması nedeniyle daha sınırlı biçimde yansıdığı görülmektedir (Pamuk, 2021: 1999).

İktisadî strateji açısından ise İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye özelinde yansımalarında dikkat çeken diğer bir durum ise krom ticaretidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya Türkiye ilişkilerinde önemli bir ticari emtia olarak yer alan krom demirin sertleşmesinde kullanılan metalik bir elementtir. Bu özelliği nedeniyle krom savaş sanayisi için önemli hammaddeler arasında sayılmaktadır. 1939 yılında dünya piyasasının ihtiyaç duyduğu krom miktarının yarım milyon ton olduğu ve Türkiye'nin bu ihtiyacın yarısını karşılayabilecek potansiyele sahip

olduğu düşünülürken, madenlerin Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında jeopolitik önemini arttıran bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Savaş yıllarında Almanya ile yapılan krom ticareti nedeniyle birçok devletin baskısına maruz kalan Türkiye, hem savaşa taraf olmamış hem de ticaretini gerçekleştirmiştir. Bu durum Türkiye'nin doğal kaynaklarının hem ekonomisinde hem de uluslararası ilişki ve ticaretinde büyük önem arz etmesine örnek olarak verilebilecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nı yakın takip eden yıllarda Türkiye'nin beklenen ve istenen ölçüde bir kalkınma hamlesi kaydedemediği görülmektedir. Bu dönem, ülke özelinde savaş ekonomisinin olumsuz etkisinin giderilmeye çalışıldığı dönem olarak değerlendirilmektedir. Aynı dönemde Türkiye özelinde devlet ve özel sektörün birlikte yer aldığı karma ekonomik düzen özel kesim lehinde değişim göstermeye de başlamıştır. Bu durum ülke sathında özel sektörün yatırım yapma istencinin artmasına da neden olmuştur (Çakmakçı, 1989 :21; Duman, 2008: 44). On dokuzuncu yüzyıldan itibaren liberal modelin gerilemesi esasen Birinci Dünya Savaşı döneminde başlamıştır. Savaş yıllarında uluslararası ticaretin ve yatırımın kesilmesi, ülkeleri kendi başlarına çarelerine bakmak zorunda bırakmıştır (Pamuk, 2021: 209). Bu bağlamda 1914-1950 dönemini ulusların kendi kendilerine yeterliliklerini ölçme değerlendirme dönemi olarak ifade etmek de mümkündür. Bu sürecin diğer süreçlerden en önemli farkının ise askerî, siyasî ve ticarî anlamda ombudsman bir ülkenin bulunmamasıdır. Bu dönemde ülkelerin kendi başlarına kalmalarının devletin özel teşebbüslere olan desteğnin ortaya çıkmasıyla birlikte kısa vadeli bir sınaî hareketlilik ve büyüme yarattığı ifade edilmektedir.

Thornburg'un raporuna kadar olan dönemde Türkiye'de demir çelik sektörü özelinde yapılacak genel değerlendirmelerde ilk sırayı Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın uygulamaya alınması almaktadır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden sonra ilk kez beşer yıllık kalkınma plânları ile gelişimini sürdürme istenç ve gönenci Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın inşasıyla kendisini göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı öncesine rastlayan bu dönemde dünya pazarları üzerinde etkin olmaya çalışan iki rekabetçi ve büyük gücün, İngiltere ve Almanya, rekabetinden akıllıca yararlanılarak tesisler kurdurulmuş ve işletmeye alınmıştır. Kırıkkale'de 1928 yılında kurulan tesis ise dönemin savunma politikalarını belirleme niteliği açısından önemli olarak değerlendirilmektedir. Kırıkkale tesisleri Türkiye için demir çelik endüstrisinde bir okul görevi de üstlenmiştir. Bu tesisler anayurdun demir ağlarla örülmesi vizyonuna sunduğu katkı ile de Türkiye'nin ulusallaşma projesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'de demir çelik sanayinin bir endüstri olarak kendisinden bahsettirebilmesinin 1930'lı yıllar itibarıyla başladığı ifade edilmektedir (Millî

Prodüktivite Merkezi, 1982; Aykın, 1981). Demir çelik sektörü özelinde Türkiye’de sanayileşmenin sanayileşme sürecinin bir zorunluluğu olarak sanayi kesimini toplumun sosyal ve ekonomik açıdan ayrıcalıklı bir unsuru haline dönüştürme olduğundan bahsedilememektedir. Bu bakış açısı ile Türkiye’de demir çelik endüstrisinin kurulmasının esasen ana hedeflerinin ulusal varlığını korunması ve dışa bağımlılığın azaltılması olduğu ifade edilebilecektir.

Demir çelik endüstrisi bir ülkenin üç ana akım politikasına doğrudan etki etmektedir. Bu politikalar sosyal, siyasî ve iktisadî politikalar olarak sayılmaktadır. Sanayileşmeden beklenen, salt ekonomik sonuçlar dışında vatandaşlar üzerinde güven duygusunun, eğitim ve yeteneklerin ve sağlığın gelişmesi gibi yapısal değişimleri de meydana getirmesidir (Zeytinoğlu, 1981: 22). Her üretim olayının değişmez unsuru, insanı ve insan ilişkilerini içine aldığından konu sosyal yönlüdür. Demir çelik sanayinde genellikle çok sayıda yetişmiş insan gücüne de ihtiyaç bulunmaktadır. Temel sanayilerden biri olan demir çelik endüstrisi sanayinin ekonomik anlamdaki düşey ve yatay etkileri üretim ilişkilerini değiştirmekte ve dolaylı olarak geniş insan topluluklarının refah düzeylerine etki etmektedir (Candır, 1970: 3). İktisadî olarak ise demir çelik sektörü, üretim süreçlerinden elde ettiği değeri ihracat yoluyla kazanım değerine dönüştürmeyi hedefleyen, ülke endüstrilerinin lokomotif gücü olan ve uluslararasılaşmanın kilit endüstrilerinden olan sektörler arasında yer almaktadır. 1950’lere kadar geçen süre içerisinde yaşanan gelişmelerin de iktisadî görüşler üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Thornburg’a Göre Türkiye’de Demir Çelik Endüstrisi ve Thornburg’un Görüşlerinin Değerlendirilmesi (1949-1950)

İkinci Dünya Savaşı’nın etkilerini sadece iktisadî anlamda değerlendirmek mümkün görülmemektedir. Savaş sonrası dönemde Türkiye’de de önemli bir dönüşüm süreci etkilerini göstermektedir. Savaşın ardından kapitalist sistem uluslararası ölçekte yeniden yapılandırılırken, Türkiye sermayesinin de bu yapılanmaya dahil edilmesi istenci, Türkiye’de sermaye birikimlerinin sistemin ihtiyaçları doğrultusunda farklılaşması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Sistemin ihtiyaçları doğrultusunda farklılaşması istenen sadece sermaye sahipleri değil, üretim ilişkileri, biçimleri, üretim ve tüketim alışkanlıkları olarak genişletilmektedir. Bu anlamda toplumun yaşayış biçimi, sınıf yapısı ve üretim biçimleri Türkiye’ye yapılacak yardımların nasıl ve hangi alanlarda kullanılması gerektiği ile ilgili araştırma yapılmasını da zarurî kılmıştır. Bu araştırmalardan biri de Thornburg Raporu’dur (Tören, 2007: 73; Öztürk, 2020: 45). Thornburg raporu, Twentieth Century Vakfınca hazırlanmış, Yunanistan ve Brezilya gibi ülkelere yardım yapılması kapsamında Türkiye’yi de araştıran rapor olup

American Standart Oil petrol şirketi çalışanlarından Thornburg, Spry ve Soule ile birlikte 1949-1950 yıllarında hazırladığı rapordur (Acar, 2019: 125; Peker ve Köseoğlu, 2022: 506). Thornburg Raporu dokuz bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler sırasıyla Memleket ve Halk, Türk İnkılabı (Türkiye için Harp), Ziraat, Taşıt ve Ulaştırma, Madencilik ve İstihşâl (Maden Kaynakları), Enerji Kaynakları ve Gelişme, Ekonomi ve Maliye, Hülâsa ve Tenkidî Kıymet Takdiri ve Tavsiyeler olarak isimlendirilmiştir. Bölüm içerikleri dikkate alındığında oldukça geniş bir yelpazede bilgiler ve öngörülerde bulunan rapor, bu çalışma içerisinde araştırma konusunun da sınırlılıkları dikkate alınarak demir çelik endüstrisi özelinde dönemine uygun biçimde kısıt altına alınarak incelemeye alınmıştır. Rapordan yapılan doğrudan aktarımlarda Yazıcıoğlu (1950) tarafından gerçekleştirilen çeviri basımdan yararlanılmış, alıntılarda metin içlerinde yer alan ifadelerin güncel karşılıklarına anlatımı güçlendirmek adına yer verilmiştir. Raporun bölüm başlıkları incelemeye alınmadan önce önsözünde yer alan Max Western Thornburg imzalı ifadeler dikkat çekici olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda raporun önsözünde yer alan ifade esasen Türkiye'nin rapor hazırlanana kadar geride bıraktığı sürede gerçekleştirdiklerini takdir etmektedir. *“Türkiyenin arzettiği manzaranın en belli başlı vasfı dinamizmidir. Türkiye ne harpten hitap düşmüş, ne de ekonomisi bozulmuş bir memleketdir. 1923'te Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Atatürk'ün olanca hızıyla faaliyete geçmesi yaratıcı ve müspet kudretlerin serbest bırakılması ile gerçekleşmiştir. Türkiye'de yeni içtimâî, siyasî ve iktisadî tecrübelerle dolu geride bırakılan yimi altı yıl sonucunda temponun hızlandığı değerlendirilmektedir. Türkiye bugün kat'î olarak ileriye doğru yola koyulmuştur, Mesele bu yolun hangi yol olduğudur (Thornburg, 1950: 13).”* Thornburg'un hazırladığı raporun giriş kısmında Türkiye özelinde böyle bir değerlendirme yapmasının iktisadî yardımların, iktisadî ihtiyaçların bir sonucu olarak yapılmadığına işaret ettiği değerlendirilmektedir. Thornburg'un bu değerlendirmeyi doğruladığı sonraki kısımlarda yer verdiği varsayımlarla teyit edilmektedir.

Thornburg, hazırladığı raporun gerekçelerini iki varsayıma dayandırarak eserin önsözünde şu ifadelerle sıralamaktadır: *“Bu varsayımlardan birincisi, Türk hükümetiyle bizzat halkın verimli bir Amerikan yardımını arzulamakta olduğu ve ellerinden geldiğince memleketin iç şartlarını bu yardıma müsait bir hale getirecekleridir. İkincisi ise Amerikan yardımıyla daha ilerilere götürülecek olan Türkiye'nin millî amaçlarının Amerikan menfaat ve inançları ile uzlaşabilir mahiyette olmasıdır (Thornburg, 1950: 14).”* Bu ifadelerden ikinci varsayımı tarihsel anlatı ile pekiştirmek daha mümkün görülmektedir. Amerika'yı temsilen

Loter Yeradis'in⁴ 1820 tarihli temasları ile başlayan ticarî ilişkilerin geliştirilmesi teklifinin muğlakta bırakılmasına rağmen Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarında ticaret yaptıkları bilinmektedir. 1828 yılında gerçekleşen ikinci tur temaslar ile 1830 yılında ticaretin geliştirilmesine yönelik anlaşmaya varılması ise Amerikan tüccarların Osmanlı'nın diğer bazı devletlere verdiği avantajlardan faydalanma ve tam bir ticaret serbestliği içerisinde ticaret yapılması imkânlarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşma ile iki ülke arasındaki ticarî ilişkiler büyük ölçüde Amerika menfaatleri doğrultusunda olmak üzere gelişim göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı ile kesintiye uğrayan ilişkiler 1922 yılında Chester Projesi⁵ ile yeniden gündeme gelmiştir. Bu proje, Musul'a kadar uzanan bir demiryolu inşaatı işi üzerinde şekillenmiştir. Proje, inşaa güzergâhlarının yeraltı ve yerüstü zenginlikleri karşılığında imzalanmış olup, Lozan Anlaşması ile proje sahiplerinin taahhütlerini yerine getirmemeleri gerekçesiyle iptâl edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde Alman ve İtalyan etkisi de göz önüne alınarak İngiltere ve ABD ile yakınlaşmaya başlayan Türkiye'de, ABD çıkarlarının olduğunu düşünen İngiltere, ABD'ye Türkiye'nin stratejik ve askerî konumunun araştırılması ve ihtiyaçlarının belirlenmesi yönünde ABD-İngiliz ortak komisyonunun kurulmasını önermiştir (Semiz ve Toplu, 2019: 67-68). Bu komisyon esasen Truman Doktrini'nin⁶ ilk aşamasını oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki ekonomik etkileri de dikkate alındığında savaş ekonomisinden kaynaklı sorunların giderilmesi, birçok sektör ile temel gelişim alanlarında kalkınma projelerinin hayata geçirilmesi, devletçiliğin ön planda tutulmaması ve dünya ekonomisine katılabilmek adına dış yardım alınmasını da vurgulayan bir program hazırlanmasına karar verilmiştir. Programın ABD'nin beklentilerine yanıt verecek çerçevede hazırlanması ve Marshall Yardımı⁷ ile ilgili protokole hazırlık olması gibi özellikleri dikkate alındığında, Thornburg'un eserin önsözünde yer verdiği ikinci varsayımın esasen 1820 ve sonrasında yaşanan ticarî yakınlaşmaların ABD menfaatleri ile örtüştürülmesi sürecinin tamamlayıcısı olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Thornburg Raporu'nu Kopar'ın (2018) ifade ettiği gibi, ABD'nin Türkiye üzerindeki projeksiyonu olarak değerlendirmek mümkündür. Thornburg'un raporunda Türkiye'nin iktisadî faaliyetleriyle ilgili başlıca ve ilk döneme ilişkin değerlendirmeler şu şekilde yer almaktadır. *“Türkiye’de yaşanan*

⁴ 18 Ekim 1820 tarihinde Osmanlı Devleti'ne Amerika tarafından iki ülke arasında doğrudan ticaret yapma teklifi ile gelen temsilci.

⁵ Chester İmtiyazı olarak da bilinen 10.04.1923 tarihli TBMM ve Ottoman-American Development Company arasında imzalanan maden ve demiryolu işletmeciliği anlaşması.

⁶ ABD'nin 33'üncü başkanı Harry Truman tarafından hazırlanan plândır. Truman Doktrini, ABD'nin değişen uluslararası politikasında Sovyet karşıtlığının temel esas olduğunu ilân etmektedir.

⁷ 1948-1951 yılları arasında yürürlüğe alınan ABD menşei antikomünist hedefleri olan iktisadî yardım paketidir.

iktisadî değişiklikler salt iktisadî nedenlerle açıklanamamaktadır. Gerçekleştirilen inkılaplar ne bir orta sınıfın feodalizme karşı ayaklanmasından, ne de fakirlerin zenginlere karşı baş kaldırmasından doğmuştur. Türk İnkılabı'nın iktisadî programı, memleketi kurtarmak ve onu yeniden zindeliğe kavuşturmak maksadıyla sarf edilen kahramanca gayretin olumsal bir ilavesi olarak meydana gelmiştir. Bir başka ifadeyle halkı kurtarmak ve bir millet yaratmak yolundaki gayretin gerçekleşmesi için iktisat bir vasıta olarak kullanılmıştır (Thornburg, 1950: 26). Sanayileşmenin Türkiye'de temel bir toplumsal ve ekonomik bir amaç haline gelmesi Cumhuriyetin kurulması ile mümkün olmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte sanayileşme adeta ulusal bağımsızlıkla eş tutulmuş ve sanayileşme amacına dönük yoğun kurumsal ve toplumsal çabalara girilmiştir. Böylece kısıtlayıcı sosyal yeteneklerin yerini formel kurumsal yapılanmalara dayalı dinamik bir dönüşüm süreci almaya başlamış ve Türkiye'de sanayinin temelleri atılmıştır (Yavaş, 2020). Bu ifadeleri takiben Thornburg'un demir çelik endüstrisine ilişkin raporda yer verdiği ifadeler ve değerlendirmeler aşağıda sıralanmıştır.

“Birbirini takip eden beş yıllık plânların hedefleri hakkında Türklerin düşünceleri, bugün de o zamanki gibi belirsizlik içerisinde. Fakat ilk plân tüketim maddeleri endüstrisi için pamuk, kendir, yünlü mamûller, sunî ipek, kağıt, cam ve porselen endüstrisini tesbit etti. Üretim maddeleri endüstrisi için de demir ve yan mahsûl olarak da kok, kömür, bakır, kükürt üretimi ve kimyevî maddeleri kapsamaktadır (Thornburg, 1950: 30).” Lozan Anlaşması'nda Avrupa'nın serbest ticaret teklifi kabul edilmemiştir. Görüşmelerde millî ekonomiye tam ve bağımsız biçimde egemen olma düşüncesinden ödün verilmediğini İsmet İnönü, Lozan görüşmelerinin iktisadî bağımsızlıkla ilgili konuları yeniden savaşmayı göze alarak sürdürüldüğünü ifade ederek belirtmektedir. Bu bağlamda iktisat kongresinin toplanma tarihinin Lozan görüşmelerinin iktisadî konulardaki anlaşmazlıklardan dolayı kesintiye uğradığı döneme denk gelmesi, kongrenin anlam ve önemini vurgulamakta ve kongreye Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'na doğru giden yolda bir köşe taşı niteliği kazandırmaktadır (Soylu ve Yaktı, 2012: 367). Türkiye'de uygulamaya alınan plânlama sürecinin dönem ilerledikçe Batı'daki karşılığı olan karma ekonomik modele dönüştüğü görülmektedir. Bu dönüşüm 1930'lu yılları izleyen elli yıllık süre boyunca ulusal ve uluslararası koşullarla uyumlu olabildiği sürece Türkiye iktisat politikalarının da genel çerçevesini teşkil etmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, Türkiye için devletin yapacağı sanayi yatırımlarını organize etme özelliği taşımaktadır. Türkiye'de demir çelik endüstrisinin kurulması üzerinde de duran ve harcamaları büyük ölçüde yerli kaynak kullanılarak gerçekleştirilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı ve İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya alınamayan İkinci Beş Yıllık

Sanayi Planı⁸ gibi beş yıllık planlarda bu bilgilerden hareketle herhangi bir belirsizlik algısı olduğu değerlendirilmemektedir.

“Sümerbank, 1934 yılında yirmi milyon lira sermaye ile bir iki kumaş ve deri fabrikasıyla işe başlamıştır. Sümerbank, dokuma, kağıt, selüloz, deri, ayakkabı, seramik, demir ve çelik endüstrisine ait olmak üzere elli dört ana tesise ayrıca yirmi yardımcı fabrikaya, yirmi güç merkezine birçok tamirhane ve çeşitli büyük mağazalara sahiptir. Sümerbank, 1947 yılında vergiler çıktıktan sonra tahminen yirmi beş milyon liralık topyekûn bir kâr elde etmiş, selüloz, kağıt, ayakkabı, seramik ve deri işleri zararlar, demir ve çelik işletmeleri de kâr ile faaliyet dönemini kapatmıştır (Thornburg, 1950: 38).” Sümerbank’ın kurulması aynı zamanda onu Türkiye’de sanayi hareketinin merkez karargâhı durumuna getirmiştir. Ayrıca 1923-1929 döneminde Türkiye’de dış ticarete sürekli açık verildiği de görülmektedir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı’nın amaçlarından birinin de dış ticaret açığının kapatılması olduğundan hareketle daha 1933 yılında birçok ülke kliring⁹ ve takas sistemi uygulamaya alınmıştır (Yücel, 2014:25). 1936 yılına gelindiğinde ise Sümerbank aracılığıyla imzalanan İngiliz-Türk Comptoir Anlaşması da yarı-resmî bir kliring özelliği taşımaktadır. Ayrıca Thornburg, Türkiye’de demir çelik işletmelerinin diğer endüstriler zarar ederken ilgili dönemde kâr elde ettiğini de belirtmiştir.

Etibank’a ilişkin değerlendirmelerde de bulunan Thornburg, Ereğli Kömür’ün 120 mil uzunluk ve 12 mil genişliğinde ve Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Zonguldak kömür havzasının bir kısmına karşılık gelen sahayı işletmesini belirterek demir çelik endüstrisinin öncelikli hammaddeleri arasında sayılan kömür üretimine ilişkin de görüş bildirmiştir. “İkinci Dünya Savaşı sırasında muharip tarafların Türk krom ve bakırını satın almak için istekli davranmalarının bir sonucu olarak 1940’da Karabük’teki demir fabrikasının kömür ve demir cevheri için büyük taleplerde bulunmuşlardır (Thornburg, 1950: 39).” 1939 yılında dünya piyasasının ihtiyaç duyduğu krom miktarının yarım milyon ton olduğu ve Türkiye’nin bu ihtiyacın yarısını karşılayabilecek potansiyele sahip olduğu düşünüldüğünde, madenlerin Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında jeopolitik önemini arttıran bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Savaş yıllarında Almanya ile yapılan krom ticareti nedeniyle birçok devletin baskısına maruz kalan Türkiye, hem savaşa taraf olmamış hem de ticaretini gerçekleştirmiştir. Bu durum Türkiye’nin doğal kaynaklarının hem ekonomisinde hem de uluslararası ilişki ve ticaretinde büyük önem arz etmesine

⁸ İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması nedeniyle Türkiye’de İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı yerine Savunma Plânı uygulamaya alınmıştır.

⁹ Anlaşmalı ülkeler arasında dış ticaret işlemlerinin dövizle başvurulmadan mahsup, takas veya kliring araçları vasıtasıyla gerçekleştirildiği ticaret türü.

örnek olarak verilebilecektir. Literatüre Luttwak (1990) tarafından kazandırılan jeoekonomi kavramının Türkiye özelindeki ilk örneğini esasen İkinci Dünya Savaşı döneminde gerçekleştirilen krom ticaretinin teşkil ettiği ifade edilebilecektir. Jeoekonomi, ekonomik faaliyetlerin coğrafya, doğal kaynaklar ve enerji tarafından şekillendirilerek bu faktörlerin ekonomiyi nasıl etkilediklerini açıklayan ve ülkelerin uluslararası ilişkilerinde belirleyici etkiye sahip olan ulusal ekonomik güç göstergesi, olarak tanımlanabilecektir. Buradan hareketle Türkiye'nin bu dönemde gerek krom ticaretinde gerekse de demir çelik endüstrisinin gelişiminde ekonomik olayların jeopolitik sonuçlarını ve jeopolitik olayların ekonomik sonuçlarını iyi analiz ederek stratejilerini bu yönde geliştirdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Türkiye'nin yeraltı kaynaklarının zenginliğine ve bu kaynakların Türk halkının refah seviyesini yükseltmek için az bir fayda sağladığı değerlendirilmesini yapan Thornburg, *“Türkiye coğrafyasında zengin hammadde kaynaklarının varlığı eskiden beri bilinmektedir. Bu kaynaklar kısmen işletilmekte olup, bu konuda ilk sistematik araştırmalar 1920 yılında Almanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak Almanların gerçekleştirdiği araştırmalar bu işlerle Türklerin faydalanması bakımından değil, sadece kendi menfaatleri ve istifadeleri bakımından konuyla ilgilenmişlerdir (Thornburg, 1950: 89).* Thornburg'un raporunda ağırlıklı olarak Almanya'nın kendi menfaatlerini gütmeye amacı taşıdığını vurgulayan ifadelerle sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu konuda, ilgili dönemde Amerika'nın Almanya'nın varlığını hangi gerekçelerle ve hangi amaç için kabul ettiği de anlam kazanmaktadır. Bu konudaki ilk izlenimleri ilgili dönemde kendine münhasır özellikli yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, Almanya-ABD ilişkilerinde yaşanan anlaşmazlıkların ya da görüş ayrılıklarının her iki ülkenin de Sovyetler Birliği karşısında yürütülen çatışmaların başarılı bir şekilde üstesinden gelip gelmedikleri oluşturduğu ifade edilebilecektir. Bu anlamda Sovyetler Birliği'ne karşı rekabette başarının tesis edilmesinin iki ülke arasında ticaret ve ekonomiden daha farklı bir rekabetin oluşmasına imkân verdiği değerlendirilmektedir. Thornburg'un ifadelerinden anlaşılan da raporun bu etkinin himayesinde hazırlanmış olduğudur.

Kıta Avrupası'nda 1919-1920 döneminde çelik endüstrilerinin verimi, savaş yıllarında düşüş gösterirken ABD ve İngiltere'de ani bir yükseliş göstermiştir. Bu durumun iyi hâli uzun soluklu olmamıştır. Avrupalı çelik üreticilerinin kendilerini toparladıklarında meydana gelen çelik endüstrisi kapasite fazlası rekabet ettiği ülkeleri tedirgin eder boyutlara ulaşmıştır. Bu durum ülkeler özelinde ekonominin daha büyük bir kesimini oluşturan sektörlerini de etkilemiştir (Kennedy, 1991: 329). Ayrıca aynı dönemde ticarî anlamda daha kapalı hale gelmeyen ülkeler incelendiğinde bunların Almanya, ABD ve Japonya

oldukları görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın meydana gelmesiyle birlikte de hükümetlerin uluslararası emtia piyasalarının normal işleyişini engelleyecek şekilde hareket ettikleri de görülmektedir (Findlay ve O'rourke, 2007: 517-541). Bu durumun da iki ülke arası uyumsuzluklarda rol oynadığı değerlendirilmektedir.

Thornburg raporunda kömür havzası ve demir çelik endüstrisi ilişkisine yerleşke seçimi açısından Ruhr, Gary ve Güney Şikago örnekleriyle Türkiye özelinde de değerlendirme ve karşılaştırmalar yer almaktadır. *“Türkiye birçok önemli demir cevheri yataklarına sahiptir. Bunlardan yalnız bir tanesi önemli bir gelişme kaydetmiştir. Bu yatakların çoğu içerdikleri demir cevherinin nicelik ve nitelik takdiri için yeterince araştırma yapılmamıştır. Halen faaliyette bulunan maden Orta Anadolu'da Sivas'ın doğusunda Divriği'nde yer almaktadır. Buradaki kaynağın topyekûn kaynak içerisinde, ortalama olarak, yüzde altmış beşten daha yüksek nisbette demir bulunan 30-40 milyon ton arasında olduğu tahmin edilmektedir. Halihazırda gerçekleştirilecek bir üretim faaliyetinde bu kaynağın beş yıl içerisinde tükenmesi muhtemel görülmektedir. Bu durumun bilinir olmasıyla birlikte Türkiye'de çelik fabrikalarından birinin yerinin Karabük olarak tespit edilmesi ticarî bir kaliteden uzak olarak değerlendirilmektedir. Tamamı Karabükte kullanılan Divriği maden cevherinin 960 kilometrelik bir demiryoluyla nakledilmesi maliyet masrafları açısından dezavantaja yol açmaktadır (Thornburg, 1950: 97). Maliyetler dikkate alındığında benzer bir bakış açısıyla görüş bildiren Tekeli vd., (1964), Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın kullandığı demir cevherinin %84'ünü Divriği'den getirildiğini ifade ederek, bu durumu aynı dönemde Tayvan'daki demir üretimi maliyetleri ile karşılaştırdıklarında nihaî ürünlerde Karabük'ün ürünlerinin %25 kadar yüksek maliyetli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Porten (1939) ise Türkiye'de maliyet dezavantajının yaşanma gerekçelerini dört madde ile özetlemektedir. Bunlar, işçinin yetişmemiş olmasını göz önüne alarak mümkün mertebe en yeni ve vasi mikyasta büyük sipariş istemek, risk zammının ödenmesini taahhüt etmek, ihracat ve ithalatın belirli ülkelerde yoğunlaşması nedeniyle rekabetin azalması ve dış ticaret gerçekleştirilen ülkelerde ihracatın örgütlenme biçimi olarak sayılmaktadır (akt. Tekeli, 2009: 187-188).*

Raporda, Thornburg'un eserin giriş kısımlarında tercih ettiği ifadeler dışında eleştirel ifadeler de eleştirel anlamın yüksek ölçeğiyle yer almaktadır. *“Bacaları buram buram tüten Atatürk Minareleri, Süleymaniye Camisi karşısında ne kadar yabancı duruyorsa, Türk halkının esaslı ihtiyaçları karşısında da Batı endüstrisinin son model, parlak, süslü ve selofen mahfazalı malları da o kadar yabancı kalmaktadır (Thornburg, 1950: 101-102).”* Bu ifadelerden Thornburg'un Türkiye'nin sanayileşme çabalarına kendi gerekçeleriyle karşı çıktığı değerlendirilmesi yapılabilecektir. Thornburg'tan önce benzer minvalde

rapor hazırlayan uzmanların Türkiye'nin yabancı sermayeye ülkede çalışma imkânı bırakmadığını ifade ederek sıyrılmışlardır. Bu konuda Thornburg'un ise yaptığı değerlendirmeler ile çözemediği kördüğümü ortasından kesmek yoluna gittiği anlaşılmaktadır (Kopar, 2018: 311). Avcıoğlu'nun (1976) ifade ettiği şekliyle raporda yer alan haysiyet kırıcı öznel ifadeler arasında Türkiye'de demir çelik endüstrisinin gelişim motivasyonu ile ilgili olanlar da yer almaktadır. *"Türkiye hükümeti yol güzergâhlarında demirhaneler ve ziraat makineleri imalâthaneleri vücuda getireceğine ve Amerika ile İngiltere'de olduğu gibi zekâ ve makinecilik hüneriyle sonunda daha büyük fabrikalarla ana çelik müesseselerinin meydana gelmesine saik olan islah edilmiş modeller ve daha iyi yapılı makineler imâl edeceğine, hariçten en son model çelik imalathaneleriyle bir takım fabrikalar ithal etmiştir (Thornburg, 1950: 102).* Thornburg, kaleme aldığı raporunda bir başlık halinde Karabük Demir Çelik Fabrikaları'ndan *İktisadi Bir Ucube* olarak bahsetmektedir. Bu ifade metin içerisinde aynı şekilde ayrı bir başlık olarak yer almaktadır. Thornburg'un bu başlık altında yer verdiği ifadelerden başlıcaları raporda şu şekilde yer almaktadır. *"Fabrikanın plânu dengeli değildir ve memleketin ihtiyaçlarına uymamaktadır. Fabrikada konuşlu bulunan iki izabe fırınının yıllık 350 bin ton pik demir üretim kapasitesi mevcuttur. Eğer hiç pik demir satılmasaydı, bu miktar 288 bin ton çelik üretimine karşılık gelecektir. Buna rağmen çelik fırınlarının yılda ancak 150 bin ton çelik işleyecek kapasitesi mevcuttur (Thornburg, 1950: 103)." Bu ifadenin hasut veya muhatara hislerini içerip içermediği okuyucunun takdirine bırakılma birlikte ifadeden sonraki dönemlerde Türkiye'de yaşanan gelişmeler de dikkate alındığında Türkiye'nin büyük sanayi yatırımlarına ve tesislerine sahip olmaması gerektiği istendiği ya da stratejisi benimsendiği çıkarılması yapılmaktadır.*

Thornburg bu verilerden hareketle bu durumu bir sermaye israfı olarak görmektedir. Türkiye özelinde bu durumu, kıt kaynakların feci şekilde ziyan edilmesi olarak ifade etmektedir. *"Bu iktisadi ucubenin sorumluluğu, geniş ölçekte, hizmetleri Türkler tarafından aranılıp kabul edilmiş olan yabancı acentelere aittir. Fabrika planlanırken Krupp tesislerinin 1922-1923 dönemi teknik tavsiyeleri esas olarak alınmıştır. Türk halkının sırtına böyle beyaz bir fili¹⁰ yüklemeye ne amaç takip edildiği şüphe konusudur. Hiç şüphe yoktur ki Almanlar, Türk piyasasını gelecekte Essen çeliği ile doldurmayı düşünmektedirler. Bununla birlikte Türkiye, Lenin'in Gigantomanie diye vasıflandırdığı o muhteşem ağır endüstri planlama ve tesislerinin ihtiras dolu etkisi altındadır (Thornburg, 1950: 104).* Thornburg'un bu ifadesinde tespit

¹⁰ Beyaz Fil: Sahibi tarafından elden çıkarılması mümkün olmayan, maliyet ve bakım giderlerinin fazla olması nedeniyle zarara yol açan varlıklar. Beyaz fil olarak nitelendirilen yatırımlar kamu yararının arka plânda tutulduğu yüksek maliyetli ancak prestij göstergesi olarak isimlendirilen yatırımlardır.

edilen hatalardan birincisi yazarın Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın Almanlar tarafından kurulmadığını, kurulum işleminin İngilizler tarafından gerçekleştiğini bilmemesi veya unutmuş olmasıdır. Bir başka ifadeyle Krupp firması önyargısında böyle bir değerlendirme yapmış olabileceği de değerlendirilmektedir. Bu anlamda, Krupp firmasına ait bir önyargının oluşum nedenleri nelerdir, sorusuna yanıt aramak yerinde bir karar olacaktır. Tarihsel anlatı içerisinde Sanayi Devrimi ile birlikte savaşın bir sanayi haline gelmesinde Krupp ailesi ve Almanya etkili bir faktördür. Krupp şirketinin yüzüncü kuruluş yıldönümü katılımcılarının şirketin uluslararası önemine ilişkin yeterince ipucu verdiği düşünülmektedir. Essen'de yapılan kutlamalara Kayzer II. Wilhelm¹¹ ve eşi, Theobald von Bethmann-Hollweg¹², Alfred von Trpitz¹³ ve Alman Genelkurmayı'nın tamamı katılım göstermiştir. Kutlamalar sırasında konuşma yapan II. Wilhelm konuşmasını "*Krupp Ailesi ve şirketi, çok yaşa, çok yaşa, çok yaşa,*" sözleri ile tamamlamıştır (Manchester, 1968). 1912 yılında 82500 kişilik istihdam sayısına ulaşan Krupp firması, savaşın başlamasıyla birlikte bu sayıyı 150.000'lere yükseltmiştir. Essen'de seksen fabrika, sekiz devasa çelik fabrikası, Kiel'de bir tersane ile faaliyet gösteren firma, yılda iki milyon ton kömür, 0.8 milyon ton maden kömürü, yüz bin ton demir cevheri ve sekiz yüz bin ton pik demir üretimi gerçekleştirmektedir. Sadece bölgesinde değil, Avustralya'daki metal sanayisinin büyük bir bölümünü de kontrolünde tutmaktadır. Hindistan ve Yeni Kaledonya gibi uzak yerleşimlerde de maden sahibi olan firma o dönem için Büyük Bertha¹⁴ adı verilen dünyanın en büyük ve yıkıcı topunu da üretmiştir. Şansölye Bismarck'ın Almanya'yı birleştirmek için gerçekleştirdiği savaşlar Krupp'un atılım yapmasına imkân sağlamıştır. Bismarck'ın Almanya'yı demir ve kanla birleştirdiğini belirttiği ifadesi daha sonra John Maynard Keynes tarafından kömür ve demirle şeklinde uyarlanmıştır. Alfred Krupp ayrıca, sosyal demokrasinin yayılmasını engellemek amacıyla tasarlanmış sanayiye dayalı bir refah devleti politikasının öncüllüğünü Bismarck'ın sosyal devlet düzenlemelerinden yaklaşık on yıl önce tasarlamıştır. Krupp'un Sanayi Devrimi'nden önceki çatışmaların yeni ve mekanize bir savaşa dönüşmesinde temel bir rol oynadığı görülmektedir (Berend, 2023:191-193). Bu bilgilerden hareketle Almanların ve Krupp firmasının demir çelik endüstrisinde piyasayı yönetme yeteneğine sahip oldukları değerlendirilmesi yapılabilecektir. Thornburg, Türkiye'nin Lenin'in ağır endüstri plân ve tesislerinin ihtirası altında olduğunu

¹¹ Son Alman İmparatoru ve Prusya Kralı. 1888-1918 döneminde görev yapmıştır. Almanya'nın bir dünya gücü olmasını istemiştir. Bu nedenle daha yayılcı ve sert bir dış politika tutumunu benimsemiştir.

¹² 1909-1917 yılları arasında görev yapan Almanya Şansölyesi.

¹³ Amiral. 1903 yılında modern Alman donanmasının, Kaiserliche Marine'nin, kurulmasını sağlayan kişi.

¹⁴ Birinci Dünya Savaşı sırasında Krupp fabrikası tarafından geliştirilen howitzer tipi 42 cm namlu çapına sahip top. Adını Alfred Krupp'un torunu Bertha Krupp'tan almıştır.

ifade etmesi aynı raporun önceki sayfalarında ise Türkiye ile Sovyetler arasında önemli bir benzerlik olmadığı yönünde görüş beyan etmesiyle çelişmektedir.

Thornburg, Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın genişletilmesi ve geliştirilmesine yönelik maliyetleri belirterek, bu maliyetlerin Amerika'nın kontrolünde olması gerektiğini, *"Bu işleri menfaati olmayan muktedir mütehassıslara etraflı bir suretle tetkik ettirmeden, fabrikanın ne şekilde dökülmesi gerektiğini veya bundan ne yapılabileceğini kestirmek mümkün değildir. Program hangi yolu tutarsa tutsun, bu yol boş bir gurur ve şahsî ihtirasla dolu bir düşüncenin mahsûlü olmamalıdır. Bir kurtarma hareketi bahsinde Amerikan yardımını sağlayacak tavsiyeler bu raporun son bölümünde zikredilmektedir (Thornburg, 1950: 217)."* Bu ifadenin Thornburg'un sermayesi ve işletmesi ziyan edilmiş olarak değerlendirdiği Karabük tesisleri için raporun genel görüşüyle tutarlı olmadığı değerlendirilmektedir. Thornburg'un eleştirel bir diğer değerlendirmesi ise raporda şu şekilde yer almaktadır: *"Türkiye henüz demir devrinde yaşamamaktadır. Müteakip beş yıl içinde kaç ton dökme demir istihsâl edilip satılabileceğini tahmin etmek güçtür. Kayda değer tahminleri ancak bu işte bulunmuş ve imalata girişip mamullerini dağıtmış olanlar yapabilirler (Thornburg, 1950: 188)."* Thornburg'un bu görüşlerinden genel itibarıyla devletçilik ve beş yıllık sanayi plânlarının uygulamaya alınmasına karşı olduğu değerlendirilmektedir. Devletçi uygulamalar ve ilk plân döneminin koşullarına ve bütün yetersizliklerine rağmen esasen ve birçok açıdan önemli bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Özel sanayinin itibar etmediği Anadolu coğrafyası, devletçilik sayesinde birtakım modern sanayi tesislerine kavuşmuştur. Devletçilik, dış yardım ve krediler olmaksızın, kalkınmanın mümkün olabileceğini ıspat eden bir uygulamadır. Bu dönemde yaklaşık 17 milyon lira borç alınmasına karşılık 36 milyon lira ödeme yapılması bu duruma örnek olarak verilmektedir. Eğitim ve sağlık gibi yatırımları sınıflandırmaksızın millî gelirin %5'ine yaklaşan yirmi milyar liraya yakın kamu yatırımı bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Özel sektör yatırımları ile millî gelirin %10'una karşılık gelen yatırım hacmi, iç ve dış istikrarı bozmadan gerçekleştirilmiştir (Avcıoğlu, 1976: 452-453).

Thornburg Raporu'na ilişkin ifadelerin yorumlandığı bu bölümde çalışmanın sonuç kısmından bağımsız bir ara değerlendirme yapılması yerinde görülmektedir. Ancak Thornburg raporunun giriş bölümünde eserin yapısına ilişkin itiraf niteliğinde bir değerlendirmeyi de kendisi gerçekleştirmiştir. *"Tanınmış bir Türk vatanseveri, eski bir bakan ve halen özel sektör sahasında önemli bir isim bize şunları söylemiştir: raporunuz aklıma şu Türk atasözünü getiriyor, düşman güldürür, dost ağlatır (Thornburg, 1950: 15).* Thornburg raporundan elde edilen görüşler ile kronolojik bir özet niteliği taşıyan takip eden

yıllarda Türkiye demir çelik endüstrisinde yaşanan gelişmeler sonraki bölümde yer almaktadır.

Türkiye’de Demir Çelik Endüstrisinin Gelişim Kronolojisi (1950-2023)

Uluslararası ticaret sisteminde az veya çok bir pay sahibi olan ülkeler, milli üretimlerini ihraç ederek ve millî üretim ihracatında devamlılığı sağlayarak uluslararası ticaret sisteminde söz sahibi olmayı hedef olarak belirlemektedirler. Ülke sanayilerinin lokomotif gücü olan demir çelik endüstrisi de bu anlamda daha da önem kazanmaktadır. Bugün de gelişmekte, gelişmiş veya yükselen ülkeler bütüncül bir sanayi yapısının temel dayanağı olarak nitelendirilen demir çelik sektörünü kurma ve geliştirme eğilimindedirler. 1950 sonrası Türkiye’de demir çelik endüstrisinde yaşanan başlıca gelişmeler ülkenin demir çelik endüstrisi açısından potansiyelini vurgulamak adına önem arz etmektedir.

1950’li yıllarda ivme kazanan sanayileşme çalışmalarının bir sonucu olarak artan yatırımlar, demir çelik ürünlerine olan ihtiyacı da arttırmıştır. Bu ürünlerden kaynaklı döviz ihtiyacını kontrol edebilmek adına 1955 yılında Türkiye Demir Çelik İşletmeleri A.Ş. kurulmuştur (Devecioğlu, 2018: 37). Türkiye demir çelik endüstrisinin uluslararasılaşması açısından önemli bir aktör olarak değerlendirilen Türkiye Demir Çelik İşletmeleri A.Ş.’nin kurulmasından sonra yaşanan gelişmeler şu şekilde sıralanmaktadır (İskenderun Ticaret ve Sanayi Odası).

1955 yılında Karabük Demir Çelik Fabrikaları’nın ismi Türkiye Demir Çelik İşletmeleri olarak değiştirilmiştir.

1960 yılında özel mülkiyetli ilk tesis olan METAŞ 20 bin ton kapasite ile üretime başlamıştır.

1965 yılında Karabük Demir Çelik Fabrikaları’nı takiben yassı ürün talebini karşılamak amacıyla Ereğli Demir Çelik Fabrikaları 470 bin ton kapasite ile üretime başlamıştır.

1970 yılında, Türkiye’nin stratejik lojistik merkezleri arasında yer alan İskenderun’da kurulan İskenderun Demir Çelik Fabrikaları kapasite bakımından en büyük entegre tesis olma özelliğini taşımaktadır¹⁵. İskenderun tesisleri 1977 yılında faaliyete alınmıştır.

1980 yılında sektörün ham çelik üretim kapasitesi 4 milyon 200 bin ton seviyelerine yükselmiştir.

¹⁵ İskenderun Demir Çelik Fabrikaları 2002 yılında hisse devri sözleşmeleri ile Ereğli Demir Çelik Fabrikaları’na devredilmiştir.

1996 yılında Türkiye ile Avrupa Kömür Çelik Topluluğu arasında çelik ticaretine uygulanan gümrük vergilerinin kaldırılması amacıyla serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır.

2001 yılında Türkiye çelik üretimi 15 milyon ton seviyelerine yükselmiştir.

2002 yılında Türkiye dünya çelik üretiminde on üçüncü sıraya yükselmiştir.

2003 yılında Türkiye’de ihracatta 3 milyon dolar sınırı zorlanmış ve ham çelik üretimi 18.3 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

2005 yılında Türkiye demir çelik endüstrisi 20.9 milyon tonluk çelik üretim kapasitesine ulaşmıştır.

2006 yılında Türkiye 23.3 milyon tonluk üretimiyle başlıca çelik üreten ülkeler arasında sıralamasını on bire yükseltmiştir.

2010 yılında geride bıraktığı beş yıla kıyasla %39’luk bir üretim artışı gerçekleştiren Türkiye, 29 milyon tonluk üretim seviyesine ulaşmıştır.

2011 yılında 34 milyon ton ham çelik üretimi ve 17 milyon dolarlık ihracat ile Avrupa’da Almanya’dan sonra ikinci sırada yer almıştır.

2012 yılında dünya ham çelik üretimi sıralamasında Türkiye sekizinci ülke olarak yerini almıştır.

2013 yılında dünya çelik üretiminin %2.1’ini gerçekleştirerek Avrupa’nın en büyük ikinci çelik üreticisi unvanını elde etmiştir.

2014 yılında Türkiye’nin ham çelik üretim kapasitesi 50.2 milyon ton olarak ölçülmüştür.

2015 yılında Türkiye’de 14.9 milyon ton çelik ihracatı gerçekleştirilmiştir.

2016 yılında dünya sıralamasında Türkiye, en büyük dokuzuncu ihracatçı ve en büyük yedinci ithalatçı olarak kaydedilmiştir.

2017 yılında Türkiye’de 2016 yılına göre %13.1’lik ham çelik üretimi artışıyla 37.5 milyon ton üretim gerçekleştirilmiştir.

2019 yılına gelindiğinde, sıvı çelik üretimini 33,7 milyon ton olarak gerçekleştiren ve %71.8 seviyesinde kapasite kullanım oranına ulaşan Türkiye demir çelik sektörü, yaşanan makroekonomik ve küresel gelişmelere rağmen Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Almanya’dan sonra Avrupa’nın en büyük çelik üreticisi konumu korumuştur (T.C. Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, 2020).

2020 yılında tüm dünyayı ve küresel ticareti olumsuz etkileyen pandeminin başlangıcına rağmen Türkiye, sadece çelik boru ürünlerinin dahil olduğu demir çelikten eşya ile nikel ve nikelden eşya ürünlerinde dış ticaret fazlası kaydetmiştir.

2021 yılında ise Türkiye, dünyada yedinci sırada olan konumunu korurken Avrupa’daki çelik üreticileri arasında ise birinci sırayı elde etmiştir. Bu sıralama, 2019 yılında ABD tarafından başlatılan, AB ve diğer ülkelerinde devam ettirdiği korumacılık politikalarına, Covid-19 salgını sebebiyle ekonomide yaşanan

durgunluğa, talep daralmasına ve sektörün Türkiye-AKÇT STA'sı kapsamında herhangi bir devlet yardımı alamamasına rağmen, çelik sektörünün önemli bir başarısı olarak ortaya çıkmaktadır (T.C. Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, 2021). Aynı yıl Türkiye'de 40.4 milyon tonluk rekor üretim kaydedilmiştir.

2022 yılı verilerine göre Türkiye 35.1 milyon ton çelik üretimi gerçekleştirerek dünya ülkeleri arasında sekizinci sırada yer almıştır. Aynı yıl dünyada en büyük çelik üreten şirketler sıralamasında Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları 7.79 milyon tonluk üretimi ile 48'inci, Tosyalı Demir Çelik 4.71 milyon tonluk üretimi ile 77'inci, HABAŞ Demir Çelik 3.81 milyon tonluk üretimi ile 91'inci ve İÇDAŞ Çelik ise 3.13 milyon tonluk üretimi ile 105'inci sırada yer almaktadır (World Steel Association, 2023). Bu değerlerin birçok ülkenin toplam çelik üretiminin üzerinde olduğu görülmektedir.

International Trade Center verilerine göre 2022 yılında H.S. 72 kodlu demir ve çelik ürünleri ihracatında Türkiye'den başlıca ithalat yapan ilk beş ülke, 1.2 milyar dolar ile İsrail, 0.9 milyar dolar ile İtalya, 0.8 milyar dolar ile Romanya, 0.6 milyar dolar ile ABD ve 0.5 milyar dolar ile Fas olarak belirlenmiştir. Aynı yıl için Türkiye'nin ihraç ettiği başlıca ürünler, 4.2 milyar dolar ile demir veya alaşımsız çelikten çubuklar ve çubuklar, 1.8 milyar dolar ile demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamulleri, genişliği, 600 mm veya daha fazla olanlar, 1.7 milyar dolar ile demir veya alaşımsız çelikten kaplanmamış yassı hadde ürünleri, 1.6 milyar dolar ile demir veya alaşımsız çelikten profiller ve 0.9 milyar dolar ile demir veya alaşımsız çelikten filmaşın grubundan oluşmaktadır.

Türkiye'de 26 adet elektirik ark ocaklı fırın (EAF), 11 indüksiyon ocaklı fırın (IF) ve 3 bazik oksijen fırınlı (BOF) olmak üzere toplamda 40 adet çelik üretim tesisi bulunmaktadır (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2021: 20). Bu tesisler genel bir ifadeyle çelik üretim yapısına göre sınıflandırılmaktadır. Bu bağlamda hammadde kullanımında ağırlıklı olarak demir cevheri tercih eden tesisler BOF'lu tesisler, hammadde kullanımında ağırlıklı olarak hurda malzeme tercih eden tesisler ise EAF'li ve IF'lı tesisler olarak gruplandırılmaktadır. Türkiye'nin üretim yapısının ağırlıklı olarak hurda malzemeyi hammadde olarak kullanan tesislerden meydana geldiğini ifade etmek mümkündür. Dünya Çelik Birliği (2023) bu dağılımı 35.1 milyon tonluk üretimin %28.5'inin BOF'lu tesislerde ve geriye kalan %71.5'inin de diğer tesislerde gerçekleştiği oranlarıyla ifade etmektedir.

Kronolojik açıklamalara ek olarak Türkiye'de demir çelik endüstrisinin gelişiminde Bahar Eylemleri'nin¹⁶ de önemli bir tarihsel sürece karşılık geldiği

¹⁶ 1989 yılında Türkiye'de işçi sınıfının uyanışını temsil eden ve etkileri 1990'lı yıllarda da devam eden işçi sınıfı ve toplumsal muhalefet tepkileri. Bahar Eylemleri, dönemin ANAP hükümetine ödünler vermekten başka

değerlendirilmektedir. Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın kuruluş ve gelişim süreci boyunca önemli dönüm noktaları arasında 1989-1994 yılları arasında yaşanan grevler ve işçi hareketleri de yer almaktadır (Sağır ve Kaya, 2023: 2153). Bu sürecin bir ürünü olarak zarar ettiği gerekçesiyle 5 Nisan Kararları neticesinde Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın kapatılmasına karar verilmiştir. Kapatılmanın gerçekleşme biçimi ya özelleştirme ya da faaliyetleri durdurma olarak plânlanmıştır. Bu plândan işçilerin büyük bir direniş göstermesi sonucunda geri adım atılmış ve Karabük Demir Çelik Fabrikaları bir lira karşılığında yöre halkına satılmıştır. 8 Kasım 1994 eylemleri, Karabük'te yaşamı durduran, işçiler ve her kesimden halkın Karabük Demir Çelik Fabrikaları'na sahip çıktığı bir tepki olarak tarihe geçmiştir. Thornburg'un raporu hazırlarken dayandığı varsayımlar arasında yer alan *“Türk hükümetiyle bizzat halkın verimli bir Amerikan yardımını arzulamakta olduğu”* ifadesi açıklanan örneklerle tarihsel gelişimin bir sonucu olarak demir çelik sektörü ve Karabük için anlamlı olarak değerlendirilememektedir. Bir süre daha işletme iktisadı açısından güç bir dönem geçiren Karabük Demir Çelik Fabrikaları, 2002 yılında devlet desteğiyle borçlarını ödeyerek yatırım ve üretimlerini gerçekleştirmeye devam etmiştir. Bu durum demir çelik sektörünün devlet için varlığını öne çıkarmaktadır. Bu anlamda demir çelik sektörü devlet destekli üretim yapan ve altyapı yatırımlarına ihtiyaç duyan özellikli bir sektör olarak ifade edilmektedir. Kiper (2004), bu duruma başka bir örnek olarak Asil Çelik A.Ş.'yi göstermektedir. Üretiminde EAF'li yöntemi kullanan ve Türkiye'nin alaşımli çelik üreten büyük tesisleri arasında yer alan Asil Çelik, özel sektör tarafından yapılmış ancak layık olduğunca işletilemediğinden kamulaştırılmıştır. Belirli bir dönem kamulaştırılmış haliyle faaliyetlerine devam eden işletme birçok ek yatırımı gerçekleştirmesine müteakip yeniden özelleştirilmiştir. Yukarıda bahsedilen örnekler Thornburg'un ifadelerinin aksine Türkiye'de demir çelik endüstrisinin devletçilikle uyumunu göstermesi açısından anlamlı örnekler arasında sayılmaktadır.

Türkiye demir çelik endüstrisi ulus ötesi birçok girişim için de rol model ve öncü endüstri özelliği taşımaktadır. Bu duruma örnek olarak 2022 yılında 38.64 milyon tonluk üretimiyle dünya çelik üreten şirketler arasında yedinci sırada yer alan Güney Koreli Pohang Iron and Steel Company (POSCO) verilebilecektir. Thornburg tarafından gereksiz bir yatırım olarak değerlendirilen Ereğli Demir Çelik Fabrikaları, POSCO'nun kuruluşunda rol model olarak alınmıştır. Bununla birlikte POSCO ve Ereğli Demir Çelik Fabrikaları'nın bir başka ortak özelliği de

çare bırakmamıştır. Bahar Eylemleri, eylemlerle aynı döneme denk gelen yerel seçimlerde hükümete önemli olanda oy kaybettirmiştir.

kalkınma planları uygulamasının sonucu olarak kurulmuş olmalarıdır. Bu konuda benzer bir örnek de Türk Dünyası ülkelerinde yer almaktadır. Demir çelik sektörü için ciddi kabul edilebilecek hammadde rezervlerine sahip Türkmenistan'ın ilk demir çelik fabrikası da Ereğli Demir Çelik Fabrikaları A.Ş.'nin konsorsiyumu ile 2009 yılında inşa edilmiştir.

Türkiye'de demir çelik sektörünün kronolojik gelişim sürecinin önemli kilometre taşları Thornburg'un raporundaki çelişkileri ortaya çıkarmaya haizdir. Tarihsel süreç, Türkiye'nin demir çelik endüstrisinde gurur verici gelişim gösterdiğini ve Thornburg'un ifadelerinin anlamlı olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

Çalışmada Thornburg Raporu, Thornburg'un Türkiye'de demir çelik endüstrisine yönelik ifadeleriyle ele alınmıştır. Türkiye'nin sanayi gelişimini yakalaması için ülkede ağır sanayinin kurulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ihtiyacın giderilmesinde de lokomotif sektörler arasında sayılan demir çelik endüstrisinde yüksek üretim rakamlarına ulaşmak elzem olarak değerlendirilmektedir. Dünya üzerinde başta ABD olmak üzere demir çelik üretimi, ülkeler sathında oldukça önemsenmektedir. Bu önem, 1980'lerin sonunda Demir Çelik Enstitüsü'nün 21'inci yıl toplantısında şeref konuğu tarafından sarf edilen, "*ABD bir endüstri devi ise bunu çelik üretimi merkezli sınıai üretim gücüne borçludur,*" ifadesiyle vurgulanmıştır (Kiper, 2004: 20). Dolayısıyla Thornburg Raporu ve Türkiye demir çelik endüstrisi bütünleşik olarak incelemeye değer bulunmuştur.

Thornburg Raporu, esasen Amerikalıların Türkiye ekonomisini nasıl değerlendirdiklerine ve kendi menfaatleri doğrultusunda Türkiye'nin iktisadî politikalarını ne şekilde değiştirebileceklerine kaynak oluşturmaktadır. Herhangi bir konu hakkında yapılacak değerlendirmelerde uygulamaya alınan düşünce ve eylemlerin niyeti, inkişafı ve özü hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Thornburg'un yaptığı değerlendirmeler incelendiğinde araştırmacıların bu bilgilerden oldukça uzak olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye'de 1932'lerde özellikle sanayileşme plânlarının hazırlanması sırasında tarım ve diğer kesimlerin plân içeriğine alınmaması, ülkenin sanayileşmeye ağırlık veren bir stratejiyi tercih etmesinin sonucudur. Bu stratejiye göre, sanayi kesiminin gelişiminin diğer kesimler üzerinde itici bir rol oynayacağı değerlendirilmiştir. Bu bakımdan sanayileşmeye ağırlık veren stratejiler Türkiye özelinde "a priori"¹⁷ olarak kabul edilmiştir (Özyurt, 1981:

¹⁷ Posteriorinin karşıtı. Deneyden önce olan, önsel.

119). Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın bazı gecikmelere ve maliyet artışlarına rağmen, büyük bir başarı ile uygulandığı görülmüştür. Bu uygulama sonucunda önemli bir deneyim kazanmanın yanında, geleceğin sanayi alt yapısına kuvvetli bir temel hazırlanmış ve gelecekte önemli görevlerde faydalanılacak uzman kadrolar oluşmuştur (Yücel, 2014: 35).

Thornburg'un görüşleri, raporunu hazırlandığı dönemin münferit koşulları içerisinde değerlendirildiğinde iki önemli nokta ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, ilgili dönemde askerî, siyasî ve ticarî anlamda bir ombudsman ülkenin bulunmamasıdır. İkincisi ise iki dünya savaşının ülkeler üzerinde savaş ekonomisine yönelik uygulamalar sonucunda meydana getirdiği kapasite fazlası sorunudur. Bu bakış açısıyla ABD'nin Truman Doktrini, Marshall Yardımları gibi programlarla hem ombudsmanlık görevini üstlendiği hem de ABD ihracatının, ABD'nin ihtiyaç duyduğu alanlarda yeni ve geniş bir pazara yayılma istenci içerisinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda hedef ülkeler özelinde yatırımların plânlanması, yardımların kullanılacağı yerler konusunda kuvvetli telkinlerde bulunulması önem arz etmektedir. Thornburg Raporu bu anlamda Semiz ve Toplu'nun (2019) ifadesiyle, Amerikan emperyalizminin Türkiye geliş belgesi olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda Türkiye'nin iktisadî kalkınmasının ABD kontrolünde gerçekleştirilmek istendiği açıktır. Raporda Türk girişimcilerinin daha aktif olması istenmekle birlikte asıl amacın yabancı sermaye önündeki engellerin kaldırılması olduğu da anlaşılmaktadır.

Değer'in (1993) aktardığı şekliyle Kennedy'nin 1962'de dillendirdiği, *“yardım dünyayı denetleme yöntemlerinden biridir,”* sözü Thornburg Raporu'nun amacıyla bire-bir örtüşmektedir. ABD ile görüş olarak yakın yapıların iktidarda bulunmalarının sağlanması, uluslararası şirketlerin çıkarlarına engel teşkil eden girişimlerin bertaraf edilmesi, ülkelerin kalkınma programlarının ABD, IMF ve Dünya Bankası önerileri ile uygulanması sonucunda elde edilen kazanımlar, ABD'nin etki alanına dahil edilen ülkelerin ABD'ye olan bağımlılıklarının garantisi olarak görülmektedir. Avcıoğlu'nun (1976) ifade ettiği şekliyle Thornburg Raporu, Türk ekonomisine Amerikan müdahalesinin aşırı bir örneğidir. Thornburg ile Barker'a ait raporlar kıyaslandığında ise Barker'ın raporunun daha diplomatik ve ağırbaşlı ifadeler içerdiği söylenebilecektir. Bu durumu bir örnek olarak Barker'ın *“Türkiye'nin sanayileşme hedefini terk etmesini tavsiye edecek değiliz. Fakat biz bu hedefe varmanın en kestirme yolunun tarımsal gelişmeye önem vermek olduğunu tavsiye ediyoruz,”* cümlesinde görmek mümkündür.

Kiper (2023), Cumhuriyet'in sanayileşme programını ve hedeflerini dönemin popüler sloganıyla özetlemektedir. Bu slogan, *“üç beyazlar üç karalar”* şeklindedir. Cumhuriyet'in yolunu çektiğinin, bir başka ifadeyle hedeflediğinin

üç beyazlar, un, şeker ve pamuk ile üç karaları kömür, demir ve petrolün halkla buluşturulması olduğunu ifade etmektedir.

Konu demir çelik endüstrisi özelinde değerlendirildiğinde ise Thornburg'un Türkiye demir çelik endüstrisinde Alman etkisinden oldukça rahatsız olduğu çıkarsaması yapılabilecektir. Bu durum hem Krupp firmasının sadece bir demir çelik üretim işletmesi değil aynı zamanda uluslararası politik bir güç olması ile hem de Almanya'nın demir çelik endüstrisinde elde ettiği gelişmişlik düzeyi ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda Thornburg'un ve dolayısıyla ABD'nin demir çelik sektörü özelinde Krupp firmasından kaygı duyduğu ifade edilebilecektir. Aynı zamanda rapor, Amerikan özellikli ve öznellikli olup, Türkiye coğrafyasına, sosyo-ekonomisine ve politikğine ilişkin neden sonuç ilişkileri kapsamında değerlendirme yapmaktan oldukça uzaktır. Ayrıca yapılması plânlanan iktisadî yardımların, iktisadî ihtiyaçların bir sonucu olarak gerçekleşmeyeceği görülmektedir.

Ereğli Demir Çelik Fabrikaları'nın kuruluşunun da Thornburg'un yanılgıları arasında yer aldığı değerlendirilmektedir. Thornburg'a göre Ereğli tesisleri masraf mevzusundan ibaret olarak görülmektedir. Ancak Ereğli tesisleri Amerikan Kalkınma ve İkraz Fonu'ndan sağlanan 129 milyon dolarlık krediyle kurulmuştur. Bu nedenle Ereğli tesislerinin kurulumu için sağlanan yardım aslında Türkiye'ye değil belli bir Amerikan grubuna verilmiştir. Başka bir deyişle kredi, Türkiye'nin hatırı için değil, Amerikan Koppers grubunun hatırı için verilmiştir. Amerikan yardımlarında adet olduğu üzere, kredi karşılığı malzemenin yüksek fiyatlı amerikan piyasasından satın alınması, malzemenin yarısının Amerikan gemileriyle taşınması gibi şartlara evet denilmiştir. Hatta bu kredide çok daha ileri gidilerek, işin başından sonuna kadar gerçekleştirilmesinde Koppers Grubu'na açık kart verilmiştir (Duman, 2008; Kafaoğlu, 2004). Bu durumda da Thornburg'un raporunun iktisadî temeller üzerinde bulunmadığı değerlendirilmesi yapılabilecektir.

Thornburg'un Türkiye demir çelik endüstrisi özelindeki yanılgısı esasen Türkiye'de demir çelik sanayinin tarihsel gelişimiyle daha da belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Kronolojik sıra takip edildiğinde Türkiye demir çelik endüstrisinin gerek bilinçli gerekse de uluslararası gelişmeler neticesinde belirli bir vizyon plânı içerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu vizyonun uygulanma adımları, demir çelik endüstrisine atıfla, ulusal bir ekonomik kalkınmanın meydana getirilmesi, sektörün fırsat ve tehditlerine göre aksiyon alınması, rekabete dayalı küresel bir yapının oluşturulması, sektörün yatırım politikalarının belirlenmesi, endüstriyel altyapının iyileştirilmesi, sektörün endüstriyel portföyünün tanımlanması ve ticaret politikalarının revize edilmesi olarak sayılabilecektir.

Türkiye demir çelik endüstrisinin günümüzde de küresel pazarlar için etkili ve yüksek bir potansiyele sahip olduğu ifade edilebilecektir. Hem çevresel korunma hem de iklim değişikliği tehditlerine karşı kaynak kurtarma açısından, Türkiye çelik üretim yapısının ağırlıklı olarak hurda malzemeyi girdi olarak tercih eden yöntemlerden oluşması avantaj olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin sektörün önemli girdi sağlayıcıları arasında sayılan gemi geri dönüşüm endüstrisine sahip olması ve bu endüstrinin dünya sıralamasında ilk beşte yer alması da bir fırsat olarak algılanmaktadır. Bu anlamda, hurda miktarlarında yurt dışına olan bağımlılığın azaltılması için yurt içi hurda üretimi ve kontrolünün artırılması ve alternatif girdilerin sektöre kazandırılması için çalışmalar yapılması da sektörün lehine sonuçlanması düşünülen öneriler olarak ifade edilmektedir. Türkiye'de demir çelik sektöründe kamu otoritesinin kullanılması suretiyle kur riskine açıklık, antidamping uygulamaları ve haksız rekabet koşullarında da tedbir alınması elzem uygulamalar arasında önemle yer alması gerektiği değerlendirilmektedir.

Thornburg'un raporunu Türkiye demir çelik endüstrisi özelinde incelemeye alan bu çalışmada son söz olarak Vietnam Bağımsızlık Hareketi'nin önderi Ho Chi Minh'e (1967) ait aşağıdaki dörtlüğe yer verilmiştir.

*“Eskiler doğal güzellikler hakkında şarkı söylemeyi severlerdi
Kar ve çiçekler, ay ve rüzgar, sisler, dağlar ve nehirler
Bugün demir ve çelikle ilgili şiirler yazmalıyız
Şair de bir saldırıyı nasıl yöneteceğini bilmelidir”¹⁸*

¹⁸ Yazar tarafından çevrilmiştir.

Kaynakça

- Acar, O. K. (2019). Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine: Cumhuriyet Dönemi Kamu Personel Yönetimi Tarihiçesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24(1), 119-146.
- Akyıldız, H. ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 43-62.
- Arslan, B. (2019). *Türkiye İngiltere İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Karabük.
- Avcıoğlu, D. (1976). *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın Birinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aykın, N. (1981). *Demir Çelik Sanayii Yerleşim ve Dağıtım Modeli*. Ankara: MPM Yayınları.
- Beck, U. (2005). *Siyasallığın İcadı*. (Çev. Nihat Ülner). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Berend, I. (2013). *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. (Çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Berend, I. (2023). *19. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. (İsmail Ferhat Çekem). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Beşirli, M. (2004). Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ve Rakipleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 169-203.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Brunham, J. (1939). *Their Government. Socialist Appeal*. 3 (71). 4. <https://www.marxists.org/history/etol/writers/burnham/1939/09/theirgov4.htm> (Erişim Tarihi: 24.01.2024).
- Candır, A. (1970). *Demir Çelik ve Metalürji Endüstrisi Semineri*. Ankara: MPM Yayınları.
- Criss, N. B. (2021). Portraits from War to Peace: Britain and Turkey (1914-1939). *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 2(2), 8-24.
- Çakmakçı, A. (1989). *Ülkemizin Sanayi Yapısı ve Sanayileşme Stratejileri*. İstanbul: İ.T.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları.
- Daban, C. (2017). Uluslararası İlişkilerde Siyasal Aktörler, Bürokrasi ve Jeopolitik Bağlamında Diplomasi: Türkiye Cumhuriyeti Örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(2), 22-50.
- Dalgıç, L. (2016). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli.

- Değer, M. E. (1993). *Oltadaki Balık Türkiye*. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Devecioğlu, C. (2018). *Uluslararası Ticarete Rekabetçilik Analizi ve Bir Model Önerisi: Demir Çelik Sektöründe Bu Modelin Araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı, Konya.
- Duman, A. (2008). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Demir Çelik Sanayi*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Findlay, R. ve O’rourke, K. H. (2007). *Güç ve Refah İkinci Bin Yılda Ticaret Savaş ve Dünya Ekonomisi*. (Çev. Ahmet Ataseven). İstanbul: Küre Yayınları.
- Gülmez, S. B. (2019). Do Diplomats Matter in Foreign Policy, Sir Percy Loraine and the Turkish-British Rapprochement in the 1930s. *Foreign Policy Analysis*. 15(1), 65–82.
- International Trade Center. *Trade Statistics*. <https://www.trademap.org/Index.aspx> (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- İskenderun Ticaret ve Sanayi Odası. *Demir Çelik Sektörü Özet Bilgi Notu*. <https://iskenderunso.org.tr/demir-celik-sektoru-ozet-bilgi-notu/> (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- Kafaoğlu, A.B. (2004). *Türkiye Ekonomisi Yakın Tarihi-I*. İstanbul: Analiz Yayınları.
- Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 27, 65-79.
- Kazgan, G. (2021). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kennedy, P. (1991). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. (Çev. Birtane Karanakçı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kiper, M. (2004). Fabrikalar Kuran Fabrika Kardemir ve Türkiye Cumhuriyeti Demir Çelik Öyküsü. *Mühendislik ve Mimarlık Öyküleri*. 1-05. 19-42.
- Kiper, M. (2023). *Uğurlu Dev Tesislerden Doğan Şehir*. Truva Edebiyat Dergisi. <https://www.truvaedebiyatdergisi.com/haber/ugurlu-dev-tesislerden-dogan-sehir-mahmut-kiper-6842.html> (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- Kopar, M. (2018). ABD’nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu (1949-1950). *Journal of International Social Research*, 11(61). 306-314.
- Luttwak, E.N. (1990). From Geopolitics to Geoeconomics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *The National Interest*, 20, 17-23.
- Manchester, W. (1968). *The Arms of Krupp 1587-1968*. Boston: Little Brown.

- Millî Prodüktivite Merkezi (1982). *Demir Çelik Semineri*. Ankara: MPM Yayınları.
- Milliyet Gazetesi (1956). *Krupp Firması Karabük'ü Tevsi Edecek*. 21.06.1956. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1956/06/21> (Erişim Tarihi: 24.01.2024).
- Öztürk, S. (2020). *Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Hayat Dergisinde Kadının Temsili: 1956-1960 Yılları Arası İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özyurt, H. (1981). Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Plânları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). *Sosyoloji Konferansları*, 19, 119-148.
- Pamuk, Ş. (2021). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadî Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Peker, D. ve Köseoğlu, İ. (2022). Türk Kamu Personel Sistemine Yönelik Bir Araştırma: Gelişim Süreci, Sorunlar ve Öneriler. 22. *International Public Administration Forum*, 20-22 October, Osmaniye. 501-512.
- Porten, M. (1939). *Devlet ve Hususi Sınai İşletmelerin Kontrolü, İrşası ve Islahı Hakkında*. 22 Mart 1939.
- Sağır, A. ve Kaya, F. (2023). Karabük'te Tanıklıklar: Demir Çelik Fabrikalarının Özelleştirilmesinde Tarihi Bir Gün (8 Kasım 1994). *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (3)78, 2151-2186.
- Semiz, Y. ve Toplu, G. (2019). Cumhuriyet Döneminde Amerikan Emperyalizminin Türkiye'ye Gelişi: Thornburg Raporu. *II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri*, (Giresun 30 Kasım-2 Aralık 2017). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 63-89.
- Shook, D. N. (1970). *Monetary Internationalism, The War Debts and Anglo-American Preparatory Negotiations for the 1933 London Economic Conference*. Master Thesis. University of Nebraska at Omaha, ABD.
- Soylu, P.Ü. ve Yaktı, Ö. (2012). Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı. *History Studies. (Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı)*. 1, 365-379.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (1973). *50 Yılda Türk Sanayi*. İstanbul: Mars Matbaası.
- T.C. Ticaret ve Sanayi Bakanlığı. (2020). *Demir Çelik Sektör Raporu*. Ankara: Sanayi Genel Müdürlüğü Yayınları.
- T.C. Ticaret ve Sanayi Bakanlığı. (2021). *Demir Çelik Sektör Raporu*. Ankara: Sanayi Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Tamkin, N. (2009). *Britain, Turkey and The Soviet Union. 1940-1945*. Oxford: MacMillan Press.
- Tekeli, İ. (2009). *Sanayi Toplumunu için Sanayi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ., Çalkılıç, T., Şenyapılı, Ö., Tısoğlu, B., Polatkan, T., Çevikol, A., Uygur, M., ... Bilgen, U. (1964). *Zonguldak Bölgesi Ön Plânu*. Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları.
- Thornburg, M.W., Spry, G. ve Soule, G. (1950). *Türkiye Nasıl Yükselir*. (Çev. Semih Yazıcıoğlu). İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Tören, T. (2007). *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları
- Türk, F. ve Kaya, E. (2017). Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıradışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923-1990. *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 121-143.
- World Steel Association. *World Steel Figures*. <https://worldsteel.org/steel-topics/statistics/world-steel-in-figures/> (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- Yavaş, H. K. (2020). *Türkiye'de Sanayileşme ve Sanayi Politikaları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yenal, O. (2010). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir Çelik Fabrikası (1939-1960). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 33(2). 155-204.
- Yücel, F. (2014). *Cumhuriyet Türkiyesi'nin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*. Ankara: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları.
- Zeytinoğlu, M. (1981). *Ulusal Sanayi*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

12. Bölüm

TEKİNSİZLİK EKSENİNDE TÜRK KORKU SİNEMASINDA MEKÂN VE TARİHİ MEKÂNLARIN KULLANIMI

Gizem ŞİMŞEK KAYA*

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, gizsimsek@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7514-9828

1. Giriş

İnsanoğlu dünyada var olmaya başladığından beri bilinmezliklerden korkarak ve karşısına çıkan bilinmezlikleri bilindir kılmaya çalışarak hayatını devam ettirmeye gayret göstermiştir. İnsanların duygu ve düşüncelerini yansıtmalarının yollarından biri olan sinemada da bilinmezlikler ve toplumsal yaşamışlıklar üzerine imgelemler geliştirmiş ve tür olarak korku sineması oluşmuştur.

“Tekinsiz” kelimesi ilk olarak, Freud’un 1919 yılında yazdığı, İngilizce’ye 1959 yılında çevrilen aynı adlı makalesinde geçmektedir. Freud’a göre; Almanca’da “heimlich”, İngilizce’de “uncanny” olarak karşımıza çıkan tekinsiz kelimesi ve tekinsizlik durumu; korkutucu ve bize yabancı olan bir durumun veya objenin aynı zamanda bizde merak ve ilgi uyandırmasıdır. Freud tekinsizi bu makalede “alışılmışın dışında ve tanıdık olmayan şeyler” olarak tanımlamıştır. Freud, tanıdık olanın yabancılaşmasını heimlich ve unheimlich kavramları üzerinden açıklamıştır. Heim Almanca’da “ev, yuva, yurt” anlamına gelmektedir. Heimlich ise “bir eve ve aileye ait olma, yabancı olmama, tanıdıklık, aşinalık, mahremiyet” gibi anlamlara sahiptir. Unheimlich sözcüğü heimlich’in zıt anlamlısıdır; İngilizce uncanny olarak karşılanmakta ve “tekinsiz, tedirgin edici, esrarengiz, ürkütücü” gibi anlamlara denk gelmektedir. Freud’a göre “tekinsiz” olan, yeni ve hiç bilinmeyen değil, aksine tanıdık ve aşina olunanın zihinsel bir bastırılma sonucunda yabancılaştırılması durumudur. Tekinsizin işleyiş şekli bastırılmış olanın geri dönmesi, tanıdık olanın yabancı hale gelmesi, onun farklı tezahürlerle kendisini göstermesidir. (Freud, 1999: 331) Bunun yanı sıra, yakından tanıdığımızı düşündüğümüz bir şeyin bize kimi zaman tuhaf ve ürkütücü gelmesi de tekinsizlik olarak nitelendirilebilmektedir. Günlük hayatta da sıradan şeylerin tekrar etmesiyle oluşan ve dikkatimizi çeken olayların bize tekinsizlik duygusunu yaşattığı durumlar bulunabilir; örneğin vestiyere paltomuzu verdiğimizizi ve bize fiş numarası olarak 62 sayısının verildiğini düşünelim. Odamıza geldiğimizde oda numaramızın da aynı olduğunu fark ettiğimizi, sonrasında ise gün içerisinde sokaklarda, reklam panolarında ya da sayıyla ilgili karşımıza çıkabilecek herhangi bir durumda aynı sayıyla karşılaşsak bu üzerimizde farklı bir etki bırakır ve bunun tekinsiz olduğunu hissederiz. (Jentsch ve Freud, 2019: 56). Özetle tekinsizlik; korunaklı bir yuva olan evin, hayaletler tarafından ele geçirilip, korunaklılık duygusunun bastırılarak yerini korkuyla özdeş bir duyguya bırakması ve evin “perili, hayaletli ya da cinli bir eve” dönüşmesi durumu için kullandığımız bir kavramdır. Ve bu kavram özellikle korku sinemasında karakterlerin dönüşümü, evlerin alışılmışın dışına çıkması, mekânların korkutucu olması üzerinden izleyicilere tekinsizlik hissi verebilmek adına kurgulanarak yaratılmaktadır.

Sinemada kullanılan ve izleyicilerin filmin gerçekliğine yani bir anlamda dünyasına geçmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri mekândır. Mekân kavramı; toplumsal ilişkilerin içinde ve üzerinde yaşandığı genel ortam; yeryüzü, beşerî coğrafya, sokaklar, kent yapısı, muhit, mahalle farklılıkları; gündelik deneyimlerin oluştuğu tabaka olarak ele alınabilmektedir. (Süalp, 2004: 91) Sinemada karşımıza çıkan karakterlerin içerisinde bulunduğu kurgusal bu mekânlar ile gündelik yaşam ve toplum tekrar kurgusal olarak inşa edilmektedir. Bu bağlamda mekân, filmin belirleyici öğelerinden biri konumundadır. Zira var olan filmsel öykünün içerisinde yer aldığı atmosfer, sinemanın kendi içerisinde gerçekliği yeniden kurduğu bir kurgusal dünya konumunda olmakla birlikte sinemasal bir habitat oluşturmaktadır. (Yürür, 2019: 52) Sinemasal mekânlar fiziki ya da deneyimlenmiş mekânların sinema sanatı aracılığıyla kurgulanarak perdeye ya da ekrana getirilmesiyle vücut bulmaktadır. Fizikî mekânlar, sinemasal kent manzaraları, sinemasal deniz manzaraları ya da benzeri biçimde çerçevelenerek yani kadrajlanarak ve kurgulanarak sinemasal mekânlara dönüşmektedir. (Çam, 2016: 11) Sinemasal anlatımda ışık, gölgeleme, karşıtlık, açılar, çerçeveler, tonlamalar, müzik gibi unsurlar ile mekânsal kurgular örgütlenerek yönetmen tarafından tamamen kendi denetiminde algılanan bir film mekânı yaratılmaktadır. (Beşışık, 2013: 3) Tamamıyla senaryo için tasarlanmış kurgusal mekânlara nazaran var olan mekânların film için farklı şekilde dekore edilerek yeniden üretilmesi, hastane iken otel olarak kullanılması gibi işlevsel olarak anlamlarının ve yansımalarının değiştirilmesi ya da dış ve iç çekimlerin farklı yerlerde yapıp kurgu sırasında birleştirilerek aslında farklı iki yerin tek yer gibi gösterilmesi gibi yeniden üretimler yapılabilmektedir. (Hacıömeroğlu, 2023: 113)

Korku ve dehşet mekânının ya da mimarının içerisinde olmak zorunda değildir. Mekân adeta bir kutudur ve bu kutuyu nesnelere, duygular, düşünceler ve tedirginliklerle doldurmak, mekânın içerisinde bunları yaşamak ya da yaşatmak ve bunların gerçekleşebilmesi adına da o mekânın işlevini değiştirmek insanların, sinema özelinde ise sanat yönetmeni ile yönetmenin elindedir. (Scognamillo, 1996: 151)

Korku sineması ilk olarak içerisinde bulunduğu Avrupa'da ortaya çıktığı için, Avrupa özellikle karanlık olarak nitelendirilen çağında yani Orta Çağ döneminde yaşananların beyazperdeye yansıtılması yolunda şeytanlar, cadılar ve büyü üzerinden ilerlemeyi tercih etmiştir. Sinemanın izleyiciler için gerçekçi olmasını sağlayan koşullardan biri olan atmosfer de sinemanın ilk örneklerinden itibaren seyircileri izledikleri görüntülerin gerçek olduğuna ikna etmek adına kullanılmıştır. Kasvetli şatoların, zırhlı şövalye kıyafetlerinin kullanıldığı, örümcek ağları ile gündelik yaşamda kullanılmayan bir mekân olduğu izlenimi

verilen bu yerler, gotik edebiyattan sinemaya geçmiş, sonrasında ise toplumların değişimleri, inançların ve teknolojinin evrilmesiyle zamanla *Rosemary's Baby* (1968)'deki gibi kentlerdeki apartman dairelerine ya da kült bir yapımla olan *The Shining* (1980)'deki gibi otellere geçiş yapılmıştır.

Korku sinemasında tehlike; seyirciler için dış gerçeklikte değil, projeksiyon makinesinin yansıttığı ışığın özündedir. Dolayısıyla korku filmlerinde bireylerin karşısına çıkan tehlike, gerçek yaşamın görünümüne sahip olduğundan dahili, simgelediği tehlike ise harici yani geçmiş kaynaklıdır. (Demirci, 2006: 12) Korku filmlerindeki korku ve endişe yaratan durum ise genellikle alışıldık olanın değişimiyle sağlanmaktadır. Alışkın olduğumuz kapının, alışkın olmadığımız şekilde kendiliğinden açılması, aynada alışkın olduğumuz kendi aksimizin yerine başka bir aksin belirmesi gibi durumlar korku sinemasında tekinsizliğin seyirciye geçtiği temel noktaları oluşturur. Bu durum da Freud'un tekinsizlik kavramıyla örtüşmektedir.

Bu çalışmada Türk korku sinemasında hangi mekânların nasıl kullanıldığı incelenecek, sinemasal mekânın kurgudaki etkilerine bakılacak ve kullanılan tarihi mekânlar tekinsizlik kavramı üzerinden eleştirel kuram çerçevesinde değerlendirilecektir.

2. Korku Sinemasında Mekân Kullanımı

İnsanların bilinmezliğe dair en büyük korkusu ölümdür. Bu bağlamda korku sinemasında mezarlık imgesi ölümü anımsattığı için sıklıkla kullanılmaktadır. Kimsenin olmadığı, ıssız ve sessiz mekânlar sosyal bir varlık olan insan için güvensizlik ve tekinsizlik hislerini de beraberinde getirebilmektedir.

Alışılmışın dışında kalan her farklılık bireyler için bilinmezliğe neden olabildiğinden, bu tür farklılıklar ve geçmiş deneyimler bireyden bireye değişkenlik gösterebilmektedir. Bireylerin bir mekânda kendini güvende ve emniyette hissedip hissetmemesine bağlı olarak o mekân bireyler için tekinsiz ve ürkütücü olarak nitelendirilebilir. Örneğin geçmişte asansörde kapalı kalmış bir birey için asansörler tekinsiz bir mekân olarak görülebilmektedir. Hayatta kalma dürtüsüne bağlı olarak ortaya çıkan belirsizliğe ve emniyette olmaya duyulan gereksinim bireyden bireye değişse de kültürel kodlar bağlamında benzerlikler taşımaktadır. Karanlık dehlizler, ıssız ve daha önce insanın ayak bastığına dair iz bulunmayan ormanlar, sislerle örtülü herhangi bir alan, örümcek ağlarıyla kaplanmış, uzun zamandır kullanılmadığı belli olan ev, şato ya da konak gibi mekânlar çoğu birey tarafından tekinsiz olarak görülmektedir. Neredeyse her toplumda, her şehirde ya da köyde lanetli ya da tekinsiz olarak atfedilen bir mekân bulunmaktadır. Bunlar da genellikle geçmişte yaşanmış bir olayın anlatılarak yayılmasıyla oluşmuştur.

Korku sinemasında mekânlar iki türde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi bireylerin çoğunluğunun tekinsiz olarak nitelendireceği mekânlar, diğeri ise bireyler açısından güvenli hissedilse de güvensizliğin bir şekilde içerisine dahil olduğu mekânlar. İkinci tür mekânlar, neredeyse tüm bireylerin kendilerini güvende hissettikleri evleri olmakla birlikte, bahsi geçen mekâna doğaüstü bir unsur ya da kötü niyetli bir bireyin gelmesiyle tekinsiz duruma geçiş sağlanmaktadır.

2.1. Türk Korku Sineması'nda Mekân Kullanımı

Tablo 1: Yıllara Göre Gösterime Giren Türk Korku Filmi Sayısı

Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1949	1	2006	2	2013	4	2020	13
1953	1	2007	2	2014	8	2021	21
1970	1	2008	1	2015	17	2022	62
1974	1	2009	2	2016	25	2023	47
1995	1	2010	3	2017	17		
2004	1	2011	3	2018	24		
2005	1	2012	3	2019	31		

Mekânın tekinsizleşmesi, insanı etkileyen bir olağan dışı barındırmasından kaynaklanmaktadır. Mekânın olağan dışı hale gelmesi de insanın içsel süreçleriyle ilgili olarak gerçekleşmektedir. Evin ruhsal sürecin işleyişindeki varlığı aynı zamanda kişinin evinde kendisini huzursuz hissetmesiyle de bozulabilmektedir. (Ümer, 2018: 346) Sinemada halihazırda mutlu olarak yaşanılmakta olan bir evde başlayan tekinsizlikler genellikle büyü kaynaklı ya da musallat sonucu oluşan süreçlerle sonuçlanmaktadır.

Türk korku sineması özeline inildiğinde genellikle müstakil bir evde yaşanan tekinsiz olayların aktarıldığı görülmektedir. Doğaüstü unsur olarak kullanılan büyüün, karakterlerin kendilerini güvende hissettikleri evlerine yakınları tarafından konulması ile mekân tekinsizleştirilmektedir. 2024 yılına değin gösterime girmiş toplam 294 Türk korku filmi bulunmaktadır.

Gösterime giren bu filmlerin 216'sında evin büyü yoluyla tekinsizleştirilmesi kullanılmıştır. Yeni alınıp taşınılan bir evin var olan tekinsizliğinin yeni sahipleri tarafından keşfedilmesi, alınan ve aslında tekinsiz olmayan eve tekinsiz bir büyü nesnenin getirilmesi ya da evin bir köşesine büyü malzemesi saklanması ya da hali hazırda birine büyü yoluyla musallat

edilen bir varlık nedeniyle evin tekinsizleşmesi gözlemlenmektedir. Bahsi geçen bu evler özellikle köyde ya da banliyöde bulunan evler olarak göze çarpmaktadır. 94 ile az sayıda rastlanan kısmı ise apartman dairesi olarak karşımıza çıkmakta ancak bu apartman daireleri de çoğunlukla başka bir karakterin evi olarak, tekinsizleştirilen müstakil eve ek olarak gösterilmektedir.

Her toplumda bilinmez olarak nitelendirilen; hakkında doğaüstü rivayetler bulunan ev, köşk, kale gibi mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânlar sinemada bazen hangi ülkede ya da toplumda olunduğunu yansıtmak amacıyla bazen ise bilinmezliğin ya da efsanenin kökeninin bulunduğu dair bir öykü sunmak adına kullanılabilir. Apartman dairesinden çok müstakil evlerin tekinsiz olarak kullanılmasının nedeninin ise genellikle tekinsiz olarak atfedilen bu evlerin müstakil olması ya da şehir ışıklarından ve kalabalığından uzak banliyö ya da köylerde, hatta bazen tekinsiz olarak nitelendirilen köylerde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Apartman daireleri şehir içerisinde yer aldığı ve bunlara dair çok az şehir efsanesi bulunmasının yanı sıra bir apartmanda çekim yapabilmek adına çekim izinlerinin alınmasının ve kadraj içerisine film oyuncularını dışında kişilerin de dahil olabilmesinin önüne geçilebilmesi gibi etmenlerin de tercihin müstakil evlerden yana daha fazla kullanılmasına neden olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bunların dışında filmin izleyicilerle ilk buluşma noktası olan film afişlerinde de evler tekinsiz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. *Drakula İstanbul'da* (1953), *Ölümler Konuşmazki* (1970), , *Küçük Kıyamet* (2006), *Konak* (2009), *Mühürlü Köşk* (2011), *Karadedeler Olayı* (2011), *Azem: Cin Karası* (2014), *Helak: Kayıp Köy* (2015), *Lanetli Anahtar* (2016), *Siccîn 3: Cürm-ü Aşk* (2016), *Gece Seansı* (2016), *Zuzula* (2016), *Kapıdaki Sır* (2017), *Çocuklar Sana Emanet* (2018), *Cin-i Ayet* (2018), *Cin Tepesi* (2018), *Sir-Ayet* (2019), *Şeytan Oyunu* (2019), , *Ecinni: Tılsımlı Mezar* (2019), *Hanzap* (2021), *Azubel* (2021), *Çingirak* (2021), *Yakaza: Zehirli Kabile* (2022), *Korku Takvimi* (2020), *Köşk-ü Ammar* (2020), *Gazap* (2022), *Gasp* (2022), *Zir-i Cin* (2022), *Alem-i Cin 4* (2023), *Lanetli Miras: Yanlış Adres* (2023), *Silüet: Bir Yılbaşı Kabusu* (2023), *Zir-i Cin 2* (2023), *Sır: Şeytanın Kurbanları* (2023), *Dejar: Cin Vahşeti* (2023) filmlerinde kısmi şekilde ya da tamamı görünecek biçimde tekinsiz olarak yansıtılan müstakil ev, şato ya da konaklar gözlemlenebilmektedir.

Ölüm imgesini akla getiren mezarlık birçok yerli korku filminde mekân olarak kullanılmıştır. Bunların daha az sıklıkla ortaya çıkan 114 yapımda mezarlık gece tekinsizliği üzerinden, 32 yapımda ise birinin merasimle defin töreninin gösterilmesi üzerinden kullanılmıştır. 83 filmde kefenlenmiş ölü ya da ölünün kefene sarılması gösterilmektedir. Bu filmlerin ise büyük çoğunluğunda

halk inançlarında görülen kefenlenmiş ölünün üzerine karnının şişmemesi amacıyla bıçak konulması ve bıçak konulmuş bu kefenli ölünün kâbus ya da halüsinasyon olarak evin salonunda ya da bir odasında filmin karakteri tarafından görülmesi yani öleceğinin belirti göstergesi konumunda evi tekinsizleştirmesi için kullanıldığı gözlemlenebilmektedir.

Siccîn 2 (2015) filminde kullanılan Çanakkale'nin Yenice İlçesi'ne bağlı Issız Cuma Mezarlığı da hem mezarlık olmasının verdiği tekinsizlik hem de Türkiye'de paranormal olayların yaşandığına inanılan bir yer olması nedeniyle fazlaca tekinsizlik hissi yaratmıştır. İnanışa göre ölen anne ile bebeğin mezarları birbirinden ayrı olsa da bir süre sonra gidildiğinde mezarların birleştiği görülmüştür. Bu nedenle tekinsiz olarak atfedilen bu mekân ve hikâyesi filme uyarlanırken var olan tekinsizliğinin üzerine tekinsizlik eklenmiştir. (Hürriyet Gazetesi)

Ayrıca **Küçük Kıyamet** (2006), **İblis'in Oğlu 13. Vahşet** (2013), **Şeytan-ı Racim 2: İfrit** (2015), **Lanet: Uyanış** (2016), **İllet** (2016), **Nefrin** (2017), **Efsunlu: Kabirden Gelen** (2019), **İblis: Esir-i Beden** (2019), **Azaim: Cin Mezarlığı** (2022), **Alem-i Cin 3: Salgın** (2021), **Pi Sonsuzluk** (2022), **Ecinni 4: Ecel** (2023), **İblis 2: Karanlığın Sahibi** (2023), **Kent Mezarlığında Sızıntı** (2023) filmlerinin afişlerinde mezarlık ya da mezar taşı görselleri kullanılmıştır. Bunların yanı sıra **Kabir Azabı** (2018) filminin afişinde kabir içerisinde yılanlarla sarılı çılgık atmakta olan bir adamın görseli; **REM** (2020) filminin afişinde kefenlenmiş bir ölü; **Evlad-ı Cin** (2022) filminin afişinde tabut görseli ve **Cin Sureti** (2023) filminin afişinde kefenlenmiş olarak çılgık atan bir adamın yakın plan görseli kullanılmıştır. **Geri Döndü** (2016), **Nefrin** (2017), **Gaip** (2019), **Defin-Ecin** (2020), **Pi Sonsuzluk** (2022), **Umay** (2023), **Silüet: Bir Yılbaşı Kabusu** (2023), **Günah: Şeytanın Oğlu** (2023) filmlerinin afişlerinde mezar ya da tabut olmaksızın topraktan fırlamış el; **Zir-i Cin** (2022)'in afişinde ise topraktan yarisına kadar çıkmış ölü görseli kullanılmıştır.

Yabancı korku filmlerinde sıklıkla mekân olarak kullanılan ormanlar, yerli korku sinemasında da sıklıkla kullanılmaktadır. Tekinsizlikten kaçış sırasında gidilen ya da tekinsizliğin bulunduğu yer olarak konumlandırılan orman unsuruna 102 filmde rastlanmaktadır. Bu filmlerde zaman zaman ayna, üzerinden eşyalar sallanan dilek ağacı benzeri ağaçların ya da kimliksiz mezar gibi objelerin karakterlerin karşısına çıkması ile tekinsizliğin miktarı arttırılabilmektedir.

Amerikan ve Avrupa yapımı korku filmlerinde, inançları doğrultusunda güvenli mekân ya da karakterlerin inançlı olup olmamasının vurgulanması açısından kilise ya da kiliseye gitme kullanılmaktadır. İslam inancında ise bu güvenli yer cami olarak geçtiği için, yerli korku sinemasında güvenli ve

sığınılan mekân olarak cami kullanılmaktadır. 63 filmde mekânlar arasında görülen cami genellikle güvenli bir yer olarak vaaz verilen, ibadet edilen mekân olarak kullanıldığı gibi bazı filmlerde doğüstü varlıkların ters ibadet ettikleri, karakterleri korkuttukları bu bağlamda da sınımsa da güvenli olmayan bir yer olarak da gösterilmiştir. *Babil-i Cin* (2022) filminde metruk bir caminin kullanılmasının yanı sıra *Karanlık Sular* (1995), *Deccal* (2015), *Magi* (2016), *Ammar 2: Cin İstilasası* (2016), *Lanetli Anahtar* (2016), *Deccal 2* (2017), *Bezm-i Ezel* (2017), *Crossbreed* (2018) filmlerinde kilise; *Kehanet: Ayasofya* (2021) filminde ise sinagog mekân olarak kullanılmıştır. Bu kullanımlarda papaz büyü mü nedeniyle kilisedeki rahiplere danışılması ya da kıyamet alametlerinin dünyanın dört bir yanında olduğunun gösterilebilmesi, yalnızca İslami değil diğer dinlere ait yerlerde de kıyameti durdurmaya çalışmak için çabaladığının gösterilmesi amaçlarıyla mekân olarak tercih edilmişlerdir. Hem kilise, hem sinagog hem de caminin kullanıldığı yerli korku filmi ise *Kent Mezarlığında Sızıntı* (2023)'dir. Bu filmde evdeki paranormal olayların çözümü için tüm semavi dinlere ve din adamlarına başvurulduğunun altının çizilmesi adına böyle bir tercih yapıldığı gözlemlenmiştir.

D@bbe 2 (2009), *Ezan* (2015), *Vesvese: Cin Tuzağı* (2015), *Alamet-i Kıyamet: Tarikat* (2016), *Ecinni: Tılsımlı Mezar* (2019), *Cühenna* (2020), *Kehanet: Ayasofya* (2021) filmlerinin afişlerinde cami görseli kullanılmıştır. Afişinde camiye yer veren filmlerin diğer filmlerde bulunan cami sahnelerine nazaran camiye mekân olarak çok daha az kullandıklarından hareketle, bu tercihi yalnızca bir satış stratejisine bağlamak mümkündür.

Müstakil evlerin, ormanların ya da dini mekânların yanı sıra *Baskın: Karabasan* (2015) filminde terk edilmiş Osmanlı karakolu, *Fabrika* (2020) filminde fabrika, *İlk Seans: NMSM* (2022) filminde metro, *Cin Çarpılması* (2021)'nda üniversite kampüsü, *Efsunlu: Kabirden Gelen* (2019) ile *Efsunlu: Ayin* (2020)'de öğrenci yurdu, *Şeytanın Çocukları: El-Ebyaz* (2016) filminde yük gemisi, *Bezm-i Ezel* (2017)'de cemevi, *Melanet* (2023) filminde maden ocağı, *Morg* (2017) filminde hastanenin morgu, *Gerçek Cinler 2* (2023) ile *Mir Anka* (2023) filmlerinde söz konusu filmlerin yapım şirketlerinin ofisleri, *Efsunlu 3: Muska* (2023)'da ise akıl hastanesi söz konusu filmlerde ağırlıklı kullanılan mekânlar olarak göze çarparak bu filmleri diğer yapımlardan ayırmaktadır.

2.2. Türk Korku Sineması'nda Tarihi Mekânların Kullanımı

Karanlık Sular (1995) filminde İstanbul'daki sarnıç, kilise ve dehlizler; *D@bbe* (2005) filminde Efes harabeleri, Artemis Tapınağı ve Yedi Uyurlar Mağarası; *Gomeda* (2006) filminde Gomeda Vadisi; *Magi* (2016) filminde

İstanbul'daki yeraltı mahzenleri ve tüneller; *Ammar 2: Cin İstilas* (2016) filminde Fransa'daki yeraltı mezarları, *Ghosts of Garip* (2016) filminde Garipçe Köyü'ndeki yeraltı tünelleri; *Aşgar: Cin Vadisi* (2019) filminde Seyit Battal Gazi ve Melik Gazi Türbeleri; *Zifir-i Azap* (2018) filminde Boyabat Kalesi; *İblis: Esir-i Beden* (2019) filminde Öşvank Kilisesi; *Siccîn 6* (2019) filminde Selime Manastırı; *Yudi: Yedikonuk Cinleri* (2022) filminde Yudi Dağı'ndaki mağara; *Annis Ölüm Gecesi* (2022) filminde Prusias ad Hypium antik kenti; *Ammar 3: Cin Kabilesi* (2022) filminde Ayasofya Camisi; *Batul 2* (2023) filminde Melikgazi Türbesi karşımıza çıkmaktadır.

D@bbe (2005) filminde kullanılan tarihi yerler fon olarak kullanılmanın ötesine geçmemekle birlikte, bahsi geçen diğer filmlerde kullanılan mekânlar yaşanmışlığın, tarihin ve bu bağlamda da bu yerlerin gotik atmosferi için yani filmin tekinsizliğinin atırılması amacıyla kullanılmıştır.

Karadeler Olayı (2010) filminde kullanılan ve K... ilinin L... ilçesindeki D... köyü olarak geçen mekân nedeniyle sık sık haberler yapılmıştır. 1989 yılının ocak ayında yaşandığı iddia edilen bir olayın buluntu görüntülerinden oluştuğu söylenen filme dair araştırma yapıldığında Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesine bağlı Davutlu Köyü olduğu bilgisi rahatlıkla bulunabiliyordu. Bu filmin çekimlerinden sonra köy halkı ve köy muhtarı, bölgenin tekinsiz olduğu ile ilgili rivayetler nedeniyle sorunlar yaşamak zorunda kaldı. (Haberler.com) Bu bağlamda bakıldığında Davutlu Köyü'de tekinsiz ya da terk edilmiş bir mekân olmamakla birlikte köy, filmde sonra tekinsiz olarak konumlandırılmış bir mekân haline gelmiştir.

Büyü (2004) filminde Serenli Köyü adı Dengizhan Köyü yapılarak; *Musallat 2: Lanet* (2011), *D@bbe: Bir Cin Vakası* (2012), *D@bbe: Cin Çarpması* (2013), *Şeytan-ı Racim* (2013), *D@bbe: Zehr-i Cin* (2014), *Helak: Kayıp Köy* (2015), *D@b6e* (2015), *Magi* (2016), *Lanet: Ervah Cinleri* (2017), *666 Cin Musallatı* (2017), *Büyü 2* (2017), *Siccîn 5* (2018), *Ecinni* (2018), *Ecinni: Tılsımlı Mezar* (2019), *Cinni: Nazar* (2021), *Ecinni 3: Issız Çılgılık* (2020), *Lübbey'in Laneti* (2021), *Gizemli Köy* (2021), *Vesvese: Cin Fısıltısı* (2022), *Yasaklı Köy* (2021), *Maric* (2022), *Ecinni 4: Ecel* (2023) filmlerinde ise terk edilmiş köyler tekinsiz yerler olarak kullanılmıştır.

Bahsi geçen filmlerdeki köylerin tekinsiz isimler verilerek kullanıldıkları gözlemlenebilmektedir. Bu yapımlardan *Musallat 2: Lanet* (2011) filminde Karaağaç Köyü; *D@bbe: Bir Cin Vakası* (2012) filminde Derunce Köyü; *D@bbe: Cin Çarpması* (2013) filminde Kibledere Köyü; *D@bbe: Zehr-i Cin* (2014) filminde 3 Çatallı Gölge Köyü; *Helak: Kayıp Köy* (2015)'de 19. Köy; *Magi* (2016)'da Derinkuyu Köyü; *Cühenna* (2020)'da Çukur Köy gibi isimler verilmiştir. *Ecinni* (2018), *Ecinni: Tılsımlı Mezar* (2019), *Cinni: Nazar*

(2021), *Ecinni 3: Issız ığlık* (2020), *Vesvese: Cin Fısıltısı* (2022) filmlerinde ise köye bir isim verilmemiş film boyunca cinli köy olarak bahsedilmiştir.

Tablo 2: Türk Korku Filmlerinde Kullanılan Terk Edilmiş Köylere Verilen Hayali İsimler

19. Köy	3 atallı Gölge Köyü	ukur Köy	Dengizhan Köyü
Derinkuyu Köyü	Derunce Köyü	Karaağaç Köyü	Kıbledere Köyü

Oysa örneğin *Ecinni* (2018), *Ecinni: Tılsımlı Mezar* (2019), *Cinni: Nazar* (2021), *Ecinni 3: Issız ığlık* (2020), *Vesvese: Cin Fısıltısı* (2022) filmlerinin çekilmiş olduğu İzmir'in Aliğa ilçesine bağlı Hacıömerli Köyü, her ne kadar tekinsizlik görünümü barındığı için sıklıkla tercih edilse de; 1970'li yılların başında yaşıyanların fabrikalarda çalışmak üzere bölgeden ayrılmasıyla 3 hanede yaklaşık 10 kişinin yaşadığı bir yere dönüşmüş ve bu nedenle de terk edilmiş köy sahneleri için hazır bir set konumunda kullanılmaya başlanmıştır. (HaberGlobal)

Aynı şekilde *Lanet: Ervah Cinleri* (2017), *Büyü 2* (2017), *Lübbey'in Laneti* (2021), *Yasaklı Köy* (2021), *Maric* (2022) filmlerinin çekildiği İzmir'in Ödemiş İlçesine bağlı Lübbey Köyü de elektriğin köye gelmemesi, arazinin bakliyat yetiştirmeye elverişli olmaması gibi nedenlerle zaman içerisinde terk edilmiş köylerden biri durumuna gelmekle birlikte, tekinsiz görünümü nedeniyle lanetlenmiş ya da cinli bir mekân olarak filmlerde hazır set konumunda kullanılıyor. (Hürriyet Gazetesi).

Siccîn 5 (2018) filminin çekildiği Nevşehir'in Ürgüp İlçesine bağlı Karain Köyü'nün boşaltmasının nedeni ise medikal doğal afet bölgesi ilan edilmesi yani bu bölgenin toprağında bulunan minerallerin kanser yaptığının belirlenmesi. (Evensel Gazetesi) Bölge halkının yaşadıkları evlerin yapımında kullanılan kaya tüflerinin içindeki minerallerin kansere neden olduğu ortaya çıktıktan sonra boşaltılan bu köyde yapılan çekimler sırasında film ekibinin maskeyle dolaştığı da haber olarak paylaşılmıştı. (Haberler.com)

Bunların yanı sıra *Küçük Kıyamet* (2006), *Ezan* (2015), *666 Cin Musallatı* (2017) filmleri ise Muğla'nın Fethiye İlçesine bağlı Kayaköy'de çekilmiştir. *Küçük Kıyamet* (2006) filmi için oluşturulmuş olan çekim platosu çekimden sonra öylece bırakılmış ve 21 Aralık 2012 tarihinde kıyametin kopacağı söylentileri ile birlikte bu platoda yer alan sahte mezarlık ziyaretçi akınına uğramış ve buna dair de haberler yapılmıştır. (Milliyet Gazetesi) Platoya hiç

dokunulmadığı için aynı mekânlar yıllar sonra aynı köyde çekilen *Ezan* (2015) filminde de arka planda birkaç sahnede görülmektedir.

Konak (2009), *Mühürlü Köşk* (2010), *El-Cin* (2012), *Azem: Cin Karası* (2014), *Münafık* (2015), *Mihrez: Cin Padişahu* (2015), *Ezan* (2015), *Siccîn 2* (2015), *Üç Harfliler 2: Hablis* (2015), *Kü'fa: Cin Kapanı* (2015), *Cin Hikayeleri Kayıp Bebek* (2023) filmlerinde ise tekinsiz ya da lanetli konumdaki terk edilmiş ev ya da binalar bulunmaktadır.

Anadolu inançlarında yer alan cinlerin terk edilmiş yerlerde bulunmalarına dair inançlar, yukarıda bahsi geçen köylerin cinli olduğu ya da terk edilmiş bir evin cinli olduğu doğrultusunda verilmekte, bu da var olan hazır bir mekânın tekinsiz olarak filmde kullanımı ile oluşturulmaktadır. *Cin Hikayeleri Kayıp Bebek* (2023) filminde Radar Tepe Sosyal Tesisleri içerisinde yer alan metruk bina terk edilmiş eski bir Fransız doğumhanesi olarak kullanılmıştır

3. Sonuç

Bir sanat dalı olan sinema, kullandığı mekânlar üzerinden var olan bir tekinsizliği öne çıkarabilmekte ya da olmayan bir tekinsizliğin var olmasını sağlayabilmektedir. Özellikle korku türündeki filmlerde, atmosferin ürkütücülüğü ve korkutuculuğu edebiyattan özellikle de gotik edebiyattan beslenerek oluşturulmuştur. Zaman içerisinde yaşanan toplumsal gelişmeler ve teknolojik olanaklar ile birlikte şatolar ve yeraltı tünelleri yerini hali hazırda yaşanmakta olan şehir merkezlerindeki apartman dairelerine ya da tekinsizliği barındırmaya devam eden mezarlık, orman ya da terk edilmiş yerlere bırakmıştır.

Güvenli olan ev kavramı, bahsi geçen filmlerde gösterilen büyüsel araçların hane içerisine girmesiyle tekinsizleştirilerek, güvenilecek herhangi bir ortam kalmadığı hissini ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir.

Korku filmlerinde kullanılan terk edilmiş köyler, özellikle de içeride eşyaların, fotoğrafların ve çöplerin bulunduğu bu mekânlar, hali hazırda yalnız başınıza gittiğinizde ürperti duyacağınız mekânlar olduğu için seçilmiştir. Daha önce burada yaşayan insanların neden eşyalarını öylece bırakıp gittiğinin bilinmemesi, oraya giden birçok kişi için öncelikle batıl inançların öne çıkmasına ve cinli ya da hayaletli olduğu düşüncesiyle birlikte tekinsizlik hissini yükselmesini sağlayacağı için kullanılmaktadır. Aynı zamanda düşük bütçeli bir film çekebilmenin yani daha önce değinilen *Küçük Kıyamet* (2006) filmindeki gibi sıfırdan set oluşturmak yerine, maliyetsiz olarak var olan bir yerin set olarak kullanılması amacının da güdüldüğü rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

Sinemanın gerçekliği kurgulaması üzerinden bazı batıl inançların filmlere yansıdığı ve *Siccîn 2* (2015)'teki gibi tekinsizliği bilinen mekânların sırlarını açıklamaya yönelik yeniden bir kurmaca yapılabildiği gibi, aslında herhangi bir tekinsizlik nedeniyle değil de insanların yaşam koşullarının elvermezliği nedeniyle terk edilmiş köyler de filmlerde kendilerine atfedilen tekinsizlik vurgusu nedeniyle bu şekilde bilinmeye başlamıştır.

Bu bağlamda bu çalışma ile sinema filmlerinin herhangi bir ortamı tekinsiz olarak rahatlıkla gösterebileceği, sinema izleyicilerinin gerçeklik algısı ile oynandığı için de tekinsiz olmayan yerlerin tekinsiz gibi algılanabileceği tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Beşışık, G. (2013), *Sinema ve Mimarlıkta Mekân Kurgusu ve Kavrayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çam, A. (2016), *Sinemasal Mekânlar ve Sinemasal Mekânların Çözümlemesi*, *Sinecine Dergisi*, 7(2), s.7-37.
- Demirci, T. T. (2006), *Korku Sinemasının Psikanalizi*, İstanbul: Es Yayınları.
- Evrensel Gazetesi (2021), *Kanser nedeniyle boşaltılan köyde insanlar yaşamaya devam ediyor*, <https://www.evrensel.net/haber/424611/kanser-nedeniyle-bosaltilan-koyde-insanlar-yasamaya-devam-ediyor>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Freud, S. (1999), *Sanat ve Edebiyat*, 1. Baskı, İstanbul: Payel Yayınları.
- Haberler.com (2018), *Kanserli köyden vizyona Siccîn 5 geliyor*, <https://www.haberler.com/guncel/kanserli-koyden-vizyona-siccin-5-geliyor-11067995-haberi/>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Haberler.com (2018), *Tüm Türkiye bir dönem bu olayı konuşmuştu! İşte esrarengiz Karadedeler Olayı'nın geçtiği Davutlu Köyü'ndeki son durum*, <https://www.haberler.com/yasam/bir-donem-tum-turkiye-nin-konustugu-karadedeler-14542646-haberi/>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- HaberGlobal (2022), *Terk edilen köy yapımcıların gözdesi oldu*, <https://haberglobal.com.tr/yasam/izmirin-aliaga-ilcesine-bagli-haciomerli-koyu-yapimcilarin-gozdesi-oldu-173300>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Hürriyet Gazetesi (2015), *Çanakkale'de yer değiştiren mezar*, <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/canakkalede-yer-degistiren-mezar-28800044>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Hürriyet Gazetesi (2020), *Türkiye'nin hayalet köyü! Sadece 15 kişi kaldı, diğerleri ise...*, <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-turkiyenin-hayalet-koyu-sadece-15-kisi-kaldi-digerleri-ise-41054276>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Hacıömeroğlu, T. N. (2023), *Gerçekliğin Yanılsamaları: Sinemada Kent ve Mekânın Yeniden Üretimi*, içinde, Celal Abdi Güzer (Editör), *Sinema ve Mimarlık*, s.112-123, 1. Baskı, İstanbul: Fol Yayınları.
- Jentsch, E. ve Freud, S. (2019), *Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine Tekinsizlik Üzerine*, 1. Baskı, İstanbul: Pales Yayınları.
- Scognamillo, G. (1996), *Korkunun Sanatları*, 1. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Sülap, Z. T. (2004), *Zamanmekân*, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Şimşek Kaya, G. (2023), *Türk Korku Sineması Kronolojisi 5. Cilt (2022)*, Ankara: İzan Yayınları.

- _____ (2022), *Türk Korku Sineması Kronolojisi 4. Cilt (2020-2021)*, Ankara: İzan Yayınları.
- _____ (2020), *Türk Korku Sineması Kronolojisi 3. Cilt (2018-2019)*, Ankara: İzan Yayınları.
- _____ (2020), *Türk Korku Sineması Kronolojisi 2. Cilt (2016-2017)*, Ankara: İzan Yayınları.
- _____ (2020), *Türk Korku Sineması Kronolojisi 1. Cilt (1914-2015)*, Ankara: İzan Yayınları.
- Yürür, F. (2019), *Tek Mekânlık Filmler*, 1. Baskı, Ankara: Perseus Yayınevi.
- Ümer, E. (2018), *Tekinsiz ve Temsil*, İstanbul: Pales Yayınları.
- Milliyet Gazetesi (2012), *21 Aralık yaklaştıkça boş mezarın başına geliyorlar*, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/804575-cakma-mezarlik>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).

13. Bölüm

1787-1792 SAVAŞINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN RUSYA'YA KARŞI YAPTIĞI İTTİFAKLAR

Serhat KUZUCU¹

¹ Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
kuzucu@kilis.edu.tr. ORCID No: 0000-0003-2234-9038.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, kuruluşundan kısa bir süre sonra, genişleyen toprakları ve çeşitli etnik, dini ve kültürel unsurları içeren bir yapıya sahip güçlü bir imparatorluk haline gelmiştir. Ancak, 18. yüzyılın başlarından itibaren, bu güçlü yapıda belirgin bir zayıflama ve gerileme süreci gözlenmiştir(Bayındır,2022:1-2). Bu dönüşüm sürecinde, fetihlerin durması ve devlet kurumlarında yaşanan çöküşlerin yanı sıra, küresel siyaset sahnesindeki değişimler de etkili olmuştur. Bu faktörler, Osmanlı İmparatorluğu'nun erken dönemdeki genişleme ve güçlenme sürecinden sonra yaşadığı durağanlık ve çöküş dönemine geçişte önemli rol oynamıştır.

18. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyinde giderek güçlenen ve önemli bir aktör haline geldiği dönemi işaret eder (Fidan,2009: 65). Bu yüzyılın özellikle ikinci yarısı, Rusya'nın uzun süredir beslediği ideallerini artık tam anlamıyla gerçekleştirmeye başladığı aşamayı içerir. Bu dönemde, Rus Çarı I. Petro'nun liderliğinde, Rus yayılmacı ve genişleme siyasetinin temelleri atılmış ve bu politikanın hedeflerinden biri Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler, bu süreçte sürekli bir rekabet ve mücadele atmosferinde geçmiştir. Bu mücadelelerin ardından, Osmanlı İmparatorluğu hızla bir duraklama ve gerileme dönemine girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son üç yüzyılında, en önemli mücadele ortağı şüphesiz Rusya olmuştur. İki imparatorluğun coğrafi konumları, jeopolitik koşullar ve ticari-siyasi rekabetleri, bu çatışmanın temelini oluşturmuştur. XV. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'e yönelmesiyle başlayan süreç, başlangıçta Avrupa ve Güneydoğu Asya ile yoğunlaşması nedeniyle fazla gelişme göstermemişken, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren iki devlet arasındaki ilişkilerin giderek gerildiği gözlemlenmiştir(Kuzucu, 2013: 15; Fidan, 2020:1-2).

Bu dönemde, Rusya tarihinde Osmanlı İmparatorluğu önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle I. Petro döneminde, Rus yayılmacı ve genişleme siyasetinin merkezinde Osmanlı Devleti bulunmaktadır. Daha sonraki dönemlerde, özellikle Çariçe II. Katerina'nın yönetiminde, bu siyasetin devam ettirilmesi Osmanlı Devleti'ni büyük toprak kayıplarına ve gerileme sürecine sürüklemiştir (Gürsel, 1986:56-57).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı-Rus ilişkilerinde Çariçe II. Katerina'nın belirgin bir rolü vardı. Onun Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurma arzusu, sürekli bir çekişme ve mücadele ortamı oluşturarak iki devlet arasındaki siyasi ilişkileri etkilemekteydi(Kurat, 1999: 290-291). Çariçe II. Katerina döneminde Rusya'nın Balkanlar, Kafkasya Bölgesi,

Kırım Hanlığı ve Boğazlar üzerindeki hedefleri daha net bir şekilde belirginleşmişti(Akçura.1988:11).

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Çariçe II. Katerina'ya Rusya için önemli avantajlar sağlamıştır. Ancak, Çariçe bu kazanımlarla yetinmeyerek antlaşmanın ardından izlediği politika ile yeni hedeflere yöneldi. Antlaşmanın üçüncü maddesiyle Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı kabul edilmiştir(Emecen, 2009:257). Bu adım, Rusya'nın Kırım Hanlığı'nı kolayca kontrol etme isteğine işaret etmektedir. Antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Ruslar, Kırım Hanlığı'nın iç işlerine müdahil olmuş ve iç karışıklıklara neden olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin de bu duruma müdahil olmasıyla birlikte iki devlet arasında 1787-1792 savaşı başlamıştır (Okçu, 1949:85).

Osmanlı-İsveç İttifakı

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Avusturya'ya karşı savaş ilan etmesinin ardından, bu iki güçle tek başına mücadele edemeyeceğini fark ederek, yabancı bir devletin yardımına ihtiyaç duydu. Bu bağlamda, ilk olarak Prusya ile başlatılan ittifak görüşmeleri devam etmekteydi, ancak Prusya'nın doğrudan Osmanlı İmparatorluğu ile bir ittifak içinde yer almak konusunda çekinceli olması nedeniyle somut bir adım atılmıyordu. Tam bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun benzer bir kaderi paylaşan İsveç gibi bir başka Avrupa devletinin, Temmuz 1788'de Rusya'ya savaş ilan ettiği haberi İstanbul'a ulaşmıştı(Ragsdale,2006:513) .

Büyük Petro döneminden bu yana Rus işgali altında bulunan birçok toprağı olan İsveç, bu savaşın ardından sıranın kendisine geleceğini düşünerek bu kararı almıştır. Ruslar, Karadeniz'i kendi gölü haline getirmekle kalmayıp Baltık Denizi'ni de kontrol altına almak istedikleri için İsveç'in bu mücadeleye girişmesi önemliydi. Ancak, askeri ve mali açıdan zor durumda olan İsveç'in bu savaşı ne kadar sürdürebileceği belirsizdi. İsveç Kralı III. Gústav, bu zor durumdan kurtulmak için Osmanlı Devleti'ne başvurarak, gerekli finansal destek karşılığında İsveç'in Rusya'ya karşı hem karada hem de denizde (Baltık Denizi) mücadelesine devam edebileceğini belirtmiştir (Kamil Paşa,1325:236).

İsveç Kralı III. Gústav'ın teklifi Osmanlı devlet erkanı tarafından olumlu karşılanmış ve ittifakın detayları için Beykoz'da iki tarafın yetkilileri arasında görüşmeler başlatılmıştır (BOA, HH, DN:1430/58571). Yapılan görüşmelerin ardından, iki taraf 11 Temmuz 1789'da dört maddeden oluşan bir ittifak antlaşmasında anlaşmıştır. Antlaşma, Osmanlı Devleti adına Gazi Hüseyin Paşa, Şeyhülislam Mustafa Efendi, Mustafa Paşa, Anadolu Kazaskeri Abdullah Efendi ve Reisülküttap Raşit Efendi tarafından onaylanırken, İsveç adına İsveç Sefiri Jedarde tarafından onaylanmıştır (BOA, A.DVNS. NMH. D.9, s. 257–259). Bu

antlaşmanın maddeleri şunlardır (BOA, HH, DN: 223/12454, Kuzucu, 2013:161-162) ,:

1. Osmanlı Devleti, İsveç'e savaşa devam etmesi şartıyla yirmi bin kese akçe verecek. Bu para her yıl iki bin kese olmak üzere on yılda ödenecek. İlk taksitin bey üz akçesi antlaşmanın imzalandığı gün peşin olarak ödenecek ve geriye kalan bin beş yüz akçe ise dörder aylık üç taksit hainde ödenecekti.
2. Hem Osmanlı Devleti hem de İsveç hiçbir suretle tek başına Rusya'yla bir antlaşma imzalamayacak.
3. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra iki devlet düşman eline gecen yerlerin iadesi için direnmeyi taahhüt ederler.
4. Her iki taraf antlaşma maddelerine sadık kalmayı taahhüt ederler.

Osmanlı Devleti'nin İsveç ile kurduğu ittifak antlaşması, Rusya'nın yeni bir cephe açmasıyla birlikte Baltık Denizi'ndeki Rus donanmasının Akdeniz'e geçerek Osmanlı Devleti'ni 1768-1774 savaşındaki gibi arkadan vurmasını engellemiştir.

Osmanlı-Prusya ittifakı

Osmanlı Devleti ile Prusya arasındaki ilişkiler, XVIII.

yüzyılın başlarında başlamış olup, özellikle II. Friedrich'in 31 Mayıs 1740'ta Prusya tahtına çıkmasıyla birlikte önemli bir gelişme göstermiştir. Başlangıçta II. Friedrich, Osmanlı Devleti'ne karşı mesafeli bir tutum sergilemiş olsa da, 1749'dan sonra Avrupa'da yaşanan büyük siyasi değişiklikler onu Osmanlılarla ciddi anlamda ilişkilendirme fikrine yöneltmiştir. Zira Prusya, Rusya, Avusturya ve Fransa gibi rakiplerine karşı İngiltere ile izole kalmıştır. Bu bağlamda, II. Friedrich, uzun süre İstanbul'da kalarak Türk adetlerine vakıf olan ve Hauden adıyla tanınan bir tüccarı Rexin'i İstanbul'a göndermiştir. Rexin'in temel görevleri, Sultan III. Osman'ın tahta çıkışını tebrik etmek ve Osmanlılarla ticari ve dostluk antlaşmaları yapmak olmuştur. Rexin, 1755 yılında İstanbul'a ulaştığında, gerekli adımları hızla atmıştır. Ancak, Sultan III. Osman, cülus tebriği mektubuna olumlu yanıt verse de, ilgili antlaşmalara sıcak bakmayarak bunları reddetmiştir (Tansel, 1946: 134-136).

Bu durum, II. Friedrich'in anlaşma fikrinden vazgeçmemesine neden olmuştur. İlk fırsatta yeniden harekete geçmek için hazırlıklarını sürdürmüştür. Kısa bir süre sonra, Osmanlı tahtında yaşanan değişiklikler, II. Friedrich için yeni bir fırsat oluşturmuştur. Rexin, gerekli girişimleri yapması için 1757 yılında ikinci kez İstanbul'a gönderilmiştir. Daha sonra II. Friedrich, Sultan III. Mustafa'yı tahta çıkışı için tebrik ederek, Rusya ve Avusturya'ya karşı bir ittifak

oluşturma fikrinden vazgeçmediğini belirten bir mektup göndermiştir. Sultan III. Mustafa, Sultan III. Osman'ın aksine bu talebi doğrudan reddetmemiştir. Bu çerçevede, Sadrazam Ragıp Paşa'yı gerekli görüşmeleri yapmak üzere görevlendirmiştir. Ragıp Paşa, 2 Nisan 1759 tarihinde Prusya adına tam yetki ile görevlendirilen Rexin'le bir araya gelmiştir. Bu görüşmede, Ragıp Paşa'nın İngiltere'nin üçüncü ortak veya garantör olarak ittifaka katılmasını şart koşması, Prusya'nın ittifak umutlarını azaltmıştır. Çünkü bu dönemde, Rusya ile yakın ticari ilişkiler içinde olan İngiltere'nin böyle bir ittifaka katılması oldukça zor olacaktır(Beydilli, 1985: 37-42).

Prusya ve Osmanlı Devleti arasındaki bu görüşmeler ve yakın ilişkiler, bir ittifak antlaşmasıyla sonuçlanmasa da, 1761 yılında iki devlet arasında sekiz maddeden oluşan bir Ticaret ve Dostluk antlaşması imzalanmıştır. Ancak, bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra başlayan Osmanlı-Rus Harbi (1768–1774), Prusya ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin seyrini değişirmiştir. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti ile bir ittifak yapmayı ısrarla isteyen II. Friedrich, bu isteğinden vazgeçerek, bu kez Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya'ya karşı Prusya ile bir ittifak kurma yollarını aramaya başlamıştır(Beydilli, 1985: 97). Zira bu savaş sonrasında Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını artırmış ve hatta Osmanlı Devleti'ni tarih sahnesinden silmek amacıyla Avusturya ile ortak hareket etmeyi bile düşünmüştür. Bu çerçevede, II. Josef ile gerekli görüşmeleri (Mohilev Buluşması) başlatmıştır.

Yaşanan bu tehlikeli gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni ciddi şekilde endişelendirirken, aynı zamanda Prusya'nın dostluğunu ve yardımını vazgeçilmez kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu çerçevede yaptığı girişimler, II. Friedrich'in tarafsız ve gözlemci bir tutumun Prusya'nın çıkarları için en uygun yol olduğu inancıyla sonuçsuz kalmıştır.

II. Friedrich'in 17 Ağustos 1786'daki ölümünden sonra II. Friedrich Wilhelm Prusya tahta geçti ve yeni liderlikle birlikte Prusya'nın dış politikasında önemli değişiklikler gözlendi. Özellikle, İstanbul'daki Prusya temsilciliğinin maslahatgüzarlık görevinden Orta Elçiliğe yükseltilmesi, Prusya'nın Doğu'da daha etkin bir politika izleyeceğine dair bir işaretti. Bu dönemde Prusya'nın İstanbul elçisi Diez, önceki Prusya elçisinin aksine Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Avusturya'nın güçlenmesinin önüne geçilmesini savunuyordu. Prusya'nın bu doğrultuda gelişen yeni dış politikasının ilk belirtileri, Osmanlı-Rus Harbi'nin başlamasından kısa bir süre sonra görülmeye başlandı. Prusya elçisi Diez, 29 Kasım 1788'de Osmanlı erkânıyla gerçekleştirdiği görüşmede, Avusturya'nın sınırlarına askeri yığınak yaptığını, bu nedenle Avusturya'nın Osmanlı cephelerinde tam güçle faaliyet göstermesinin engellendiğini, ayrıca İngiltere ve Felemenk ile yapılan ittifak antlaşmalarıyla Rus donanmasının

Akdeniz'e çıkmasının engellendiğini ifade etti. Ayrıca, Rusların Lehistan'la Osmanlı Devleti aleyhine yapmak istedikleri ittifakın 12 Ekim'de verilen bir nota ile engellendiğini belirtti. Diez, bu açıklamalardan sonra Osmanlı Devleti'nden kendilerinin ve İngiltere'nin haberi olmadan Rusya ile bir antlaşma yapılmaması ve bunun bir senetle garanti edilmesini istedi(Beydilli, 1981: 33-38).

Bu durumdan anlaşıldığı üzere, Prusya, Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması yapmayı ama doğrudan silahlı çatışmalara katılmamayı tercih etmekteydi. Prusya, bu şekilde Lehistan üzerindeki siyasi hedeflerini daha etkin bir şekilde gerçekleştirebileceğini düşünmekteydi(BOA, HH, DN: 294/17492). Ayrıca, bu görüşmede Diez, savaş süresince bir Prusya temsilcisinin Osmanlı ordusu içinde harbin seyrini izlemekle görevlendirilmesini de talep etti. Ancak I. Abdülhamit, Prusya'nın bu taleplerine hızla yanıt vermekten kaçınarak, bu konuda devlet erkânının ve İsveç gibi müttefik devlerin görüşlerini almayı tercih etti. Yapılan görüşmelerin ardından ortaya çıkan genel kanaat, bu senedin ancak Prusya ile bir ittifak antlaşması imzalanmasıyla mümkün olabileceği yönündeydi. Ayrıca, Prusya'nın temsilcisini orduda bulundurmanın askerler arasında rahatsızlık yaratacağı göz önünde bulundurularak, bu talebin kabul edilemez olduğu sonucuna varıldı. Bu çerçevede, 22 Mart 1789'da alınan meşveret meclisi kararı, 29 Mart'ta Diez'e bildirildi. II. Friedrich Wilhelm ise bu gelişmeleri yakından takip etmekte olup, bu teklifin reddedilmesinin nedenini Diez'e bağlamaktaydı(Beydilli, 1981:38-43).

İki devlet arasındaki tıkanan ittifak görüşmeleri, 7 Nisan 1789 tarihinde III. Selim'in tahta çıkmasıyla yeni bir boyut kazandı. Prusya, başlangıçta, Osmanlı Devleti'nin endişelerini dikkate almadan kendi istediği koşullarda bir ittifak oluşturma girişiminde bulundu. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya'ya karşı cephelerde aldığı başarısız sonuçlar ve ardından Rusya ve Avusturya ile müzakereler yapma girişimleri, Prusya'da endişe uyandırdı. Bu bağlamda, Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm, İstanbul'daki elçisi Diez'e Osmanlı Devleti'nin çekincelerini dikkate alarak bir ittifak zemini oluşturulması talimatını verdi. Bu talimat üzerine, Prusya elçisi ile Osmanlı Devleti'nin Reisülküttap'ı Raşid Efendi arasında çeşitli görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler sonucunda, iki devlet beş maddeden oluşan bir antlaşma metninde anlaşmaya vardılar (Beydilli, 1981: 48). İlgili antlaşma, Prusya elçisi Diez'in yoğun çabaları sonucunda 1 Şubat 1790 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından imzalandı. Bu antlaşmanın maddeleri ise şunlardı(BOA, A.DVNS. NMH. D.9:259–261; Erim,1935:163-166) .

1. Osmanlı Devleti'nin düşmanları Rusya ve Avusturya Tuna Nehri'ni aşmaları halinde, Prusya 1790 yılının baharından önce savaşa katılacak. Prusya, Osmanlı Devleti sağlam ve şanlı bir barış antlaşması imzalayana, Karadeniz ve İstanbul'un güvenliğinin tam anlamıyla sağlayana kadar

muharebeyi terk etmeyecek. Prusya'nın bu yükümlülüğüne karşılık, Osmanlı Devleti Lehistan'a ait olup Avusturya'nın eline geçen Galiçya'nın da dâhil olduğu yerlerin iadesi için Avusturya'yı sıkıştırarak.

2. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında 1761 yılında imzalanan ticaret antlaşması aynen yürürlükte kalacaktı. Prusya tüccar gemileri diğer dost devletlerinki gibi Akdeniz'de kendi bayrakları ile serbest dolaşabilecekti.
3. Osmanlı Devleti, düşman eline geçen kale ve memleketler ile Kırım'ı eline geçirmediği Prusya bu devletlerle barışa yanaşmayacaktı. Buna karşılık, Prusya, İsveç ve Lehistan barışa dâhil olmadıkça Osmanlı Devleti de barış imzalamayacak. Barış antlaşması imzalandıktan sonra ise Avusturya veya Rusya; Lehistan, Prusya, İsveç ile Osmanlı Devleti'ne savaş açarsa Osmanlı Devleti ile Prusya bu saldırı hangi devlete yapılırsa yapılsın kendine yapılmış sayacak ve savaşa katılacak.
4. Osmanlı Devleti'nin barış sonrası elinde kalacak toprakların korunmasına Prusya kefil olacak. Yine bu maksatla İngiltere, İsveç, Hollanda ve Lehistan'ın da bu kefilliğe katılmasına çalışacak. Barış sonrası her iki devlette veya herhangi birine Rusya veya Avusturya saldırırsa iki devlet birbirlerine yardım edecek.
5. Bu antlaşmanın tasdiknameleri beş ay mümkünse daha erken mübadele olunacak.

Bu ittifak antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti iki güçlü devlete karşı sürdüğü bu savaşta güçlü başka bir Avrupa devletlerinin desteğini kazanmış oldu. Prusya ise bu şekilde savaşa müdahil olarak, Orta Avrupa coğrafyasında kendisine rakip olarak gördüğü Avusturya ve Rusya'nın daha fazla güçlenmelerinin önüne geçmiş olacaktı.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin İsveç ve Prusya ile Rusya'ya karşı ittifak antlaşması imzalaması Avrupa genelinde büyük yankı uyandırdı. Bu ittifakın ardından Prusya'nın Tuna kıyılarına büyük bir askeri kuvvet yığarak Avusturya'ya saldıracağını Osmanlı Devleti'ne bildirmesi, Avrupalı devletleri Fransız İhtilali'nin tüm Avrupa'ya yayılma potansiyeliyle birlikte bu savaşın devam etmesinden duydukları endişeyi artırdı. Özellikle İngiltere ve Hollanda, bu süregelen savaşa son vermeye yönelik aracılık girişimlerine hemen başladılar. Ancak İngiltere Kralı William Pitt'in asıl endişesi, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı sağladığı açık üstünlüktü. Rusya'nın, bu savaş sonrası Osmanlı Devleti'ni yıkarak veya bir antlaşma ile geniş kapsamlı menfaatler elde etmesi, Avrupa'nın güç dengelerinin Rusya'nın lehine değişmesine ve İngiliz ticaretinin ve Hindistan

yolunun güvenliğini tehlikeye girmesine neden olabilirdi. Bu durum, İngiltere'nin çıkarlarına hiç uygun düşmezdi. Bu nedenle, William Pitt, bu olaylara doğrudan müdahil olmaktan kaçınıp bekleyip görmek politikasını terk ederek, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak adına harekete geçti.

Bu savaşta Osmanlı Devleti özellikle Avusturya cephesinde kısmi başarılar elde etti, ancak Rusya'ya karşı istediği sonuçları alamadı. Benzer şekilde, Avusturya cephesinde de benzer durumlar yaşanınca Osmanlı Devleti tamamen bir çıkmaza girdi. Ardı ardına alınan mağlubiyetlerle karşı karşıya kalan Osmanlı orduları, Rusların İstanbul'a doğru ilerlemesini engelleyecek bir durumda değildi. Ancak, 1789'da Fransa'da başlayan ihtilal ve Osmanlı Devleti'nin İsveç ve Prusya ile imzaladığı ittifak antlaşmaları bu savaşın seyrini değiştirdi. Savaşın tüm Avrupa'ya yayılma tehlikesi başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin harekete geçmesine neden oldu. Avrupalı devletler Rusya ve Avusturya'ya karşı siyasi baskı uygulayarak bu savaşın Osmanlı Devleti'nin daha fazla toprak kaybetmeden sona ermesini sağladı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

BOA, A.DVNS. NMH. D.9.

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 1430/58571.

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 223/12454.

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 294/17492,

Tetkik Eserler:

Akçura, Y.(1988). *Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayındır, A. (2022). *Osmanlı Piyade Eğitimde Atış Talimleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Beydilli, K. (1985). *Büyük Friedrich ve Osmanlılar (XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri)*. İstanbul: İstanbul Üniv, Edebiyat Fak. Yayınları.

Beydilli, K. (1981). *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı (Meydana gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İstanbul: İstanbul Üniv, Edebiyat Fak. Yayınları.

Emecen, F.M.(2009). *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Fidan. M. (2009). 1797-1800 Tarihlerinde Osmanlı-Rusya Arasında Karadeniz Üzerinden Gerçekleşen İhracat ve İthalat (87/5 Numaralı Rusya Ahkam Defterine Göre). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(45), 63 - 84.

Fidan, M. (2020).*Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri (XIX. Yüzyıl)*. Ankara: Kitabevi Yayınları.

Gürsel. H.F. (1968). *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*. İstanbul: Baha Matbaası.

Kamil Paşa (1325). *Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, II, İstanbul.

Kuzucu, S. (2013). *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*. İstanbul: Selenge Yayınları,

Kurat, A. N. (1999). *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Okçu, Y. (1949). *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi*. Ankara: Yeni Matbaa.

Tansel, S. (1946). Büyük Friedrich devrinde Osmanlı-Prusya münasebetleri hakkında. *Belleten*, X/37. 134–136.

Ragsdale. H. (2006). Russian foreign policy (1725-1815). *Imperial Russia*, Vol. II, New York. 504-529.